Date Due

DEC 12 1951 G			
STORAGE - A			

13-14

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, ZESDE DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1895.

REDACTIE IN 1895:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

INHOUD.

NEDERLANDSCHE HANDSCHRIFTEN IN ENGELAND.

Meermaals werd het verlangen uitgedrukt eene lijst te zien opmaken van de Nederlandsche handschriften welke zich in den vreemde bevinden. Dezen wensch pogen wij hier gedeeltelijk te bevredigen met de lijst der handschriften in onze taal, welke in de openbare en, zoo mogelijk, in de bijzondere bibliotheken van Engeland voorkomen. Wij beginnen met die van het

British Museum.

Vooraf zij er op gewezen dat de Nederlandsche handschriften er in het Engelsch met de woorden *Dutch*, *Low-Dutch*, *Flemish* en in het latijn met *Belgice*, *Flandrice*, wel eens ook *in Flamingo* aangeduid zijn. De rubrieken welke wij in den schriftelijken catalogus aantroffen, hebben wij behouden, ofschoon zij op streng wetenschappelijke nauwkeurigheid juist niet altijd aanspraak mogen maken; wij hebben ze vertaald, doch steeds met behoud der Engelsche benaming. De cijfers verwijzen naar die van het algemeen register, naar die der aanwinsten en der afzonderlijke verzamelingen of fondsen. De verkorte eigennamen zijn die dezer fondsen; de voornaamste verkortingen zijn: Harl. = Harley; Sl. = Sloane; Lansd. = Lansdowne; Eg. = Egerton; Add. = Additions, aanwinsten. Deze laatste aanwijzing is soms weggelaten; zij is trouwens van ondergeschikt belang, daar na nr. 5017, waarmede de catalogus Ayscough (1782) eindigt, alle de nommers naar de additions verwijzen.

Poëzie.

1. Verzamelingen (Collections).

Harl. 2419.- 68.- a. — Sierlijk op perkament geschreven, de gedichten van J. B. Houwaert opgedragen aan Alexander, Prins van Parma. De titel of liever de opdracht luidt als volgt: Den Hoogh-gheboren, Doorluchtigen ende Victorieusē Alexar, Prince van Parma enz. Ridder van der Oorden vañ Gulde Vliese, stadt-houder, Gouverneur eñ Capiteyn general van de Nederlanden, Jehan Baptista Houwaert [1]).

Harl. 5215.- 68.- a. — Dichterlijke essays. 1547—1551. Op papier, netjes geschreven [2]).

5027.- E. f. 1. — Verzameling van kleine dichtstukjes, geschreven 1679—1682.

Add. 10,286. — Van dat edele lant van Cockaengen, in dichtmaat. — Een moy sprake van sesterhande verwe (onvolledig). Folio, op papier; uit de 15e eeuw [3]).

Harl. 1684. — Eenige nederlandsche verzen met rooden inkt geschreven [4]).

Sl. 416. — Zeventien Vlaamsche Stanza's. 16e eeuw. Fol. 171—172—13.

Add. 22,953. — Latijnsche en Nederlandsche gedichten door Jacobus Westerbaen. 1653—1666. Folio.-Papier. — Zij komen voor ff. 309—322.

Deze codex bevat ook, behalve brieven van beroemde Nederlanders vooral aan Constantijn Huygens, dichtstukjes in het latijn, fransch, italiaansch en nederlandsch, uit de 17e eeuw, door Henricus Bruno, Jan Couper, F. Gall »Oxoniensis", Caspar Gevartius, griffier van Antwerpen, Constantijn Huygens,

---

1) Afgeschreven door mij en behandeld in het Nederlandsch Museum, 1894.

2) 86 ff. bevattende 45 refereinen. Het zijn geestelijke zangen meest op psalmen gedicht, soms antwoorden op prijsvragen. Het devies van den dichter was: Infortunatus procul amicis.

3) Bevat ook proza. Zie verder: Proza, I Romans, Add. 10286. Cf. dit Tijdschr. XIII, 185.

4) Zij komen voor bl. 104 van een papieren Codex, werken over geneeskunde bevattende, welke verder zullen beschreven worden.

V. van Oosterwijck, Koenraad Schenck, secretaris te Venloo, Florentius Storadius, J. Vallensis en R. van Wesel. Deze stukjes komen voor ff. 15—17, 26,47, 60—72, 102—113, 143, 219, 220, 233, 287—290, 323—327.

Add. 24,337. — Gedichten op het nieuwjaar gewoonlijk betiteld Nieuwjaars-Wensch, door Anthony Spatzier, van Amsterdam. — 1752—1772, 1787. Op papier, octavo, einde der achttiende eeuw.

II. Geestelijke en didactische poëzie. (Theological).

10,044. — De Rijmbijbel van Jacob van Maerlant. Perkament, 14e eeuw. Onvolledig bij het einde. Folio.

10,045. — Een ander afschrift van hetzelfde werk. Perkament. Geschreven in 1393. Folio.

Eg. 2324. — Middelnederlandsche Gedichten afgeschreven van een hs. van het einde der 14e eeuw, vroeger in 't bezit van J. E. van Hulthem (Cat. Gent 1837, n°. 194) en thans ter Koninklijke Bibliotheek te Brussel berustende (Cat. 1842, nrs. 15642—15651). Papier. 19e eeuw.

Deze kopie bevat:

Die dietsce Lucidarius, fol. 5.

Die Spieghel der Sonden of Nieuwe Doctrinael van Jan de Weert, fol. 92.

Het allegorisch gedicht: Dits van Augustijnkens Sceepkene, fol. 107.

Didactisch gedicht aanvangende met: Wie soe der wijsheit wille volghen, fol. 109.

Over de kracht van het getal zeven in de Schepping. Begin: O heylige Gheest, Vader ende Sone..... f. 130.

Een expositie van den viere vingheren ende van den dume: mystieke verklaring van plaatsen uit de psalmen, fol. 133.

Dit is Sinte Jans Evangelium also et Augustijnken (van Dordrecht) gheexponeert heeft, fol. 137.

Dit is van her Hughen van Tyberien, fol. 141.

Hier beghint den A B recht ende averecht, op elc lettere een verse, fol. 151.

11,575. — Spiegel van der Menschen Behoudenisse. Verta-

ling in versmaat van het Speculum Humanae Salvationis. 15e eeuw. Op perkament met talrijke kleine kleurteekeningen. Onvolledig. Quarto.

Sl. 1174. — Gewijde gedichten, psalmen, hymnen enz. fol. 1—144. Van het jaar 1539 [1]).

11,664. — Een geestelyck refereyn of Cantilena pia op de woorden: Veni, Sancte Spiritus. Perkament. 15e en 16e eeuw. Quarto [2]).

24,399. — Gedichten op godsdienstige onderwerpen door Israel Jacobszoon van der Meersche, van Hoorn. 1598—1659.

24,429. — Bundel Gewijde Poezij, in Hollandsche dichtmaat gebragt door Jan Messchert van Vollenhoven. Amsterdam 1813. Vertaling in versmaat van Jesaïas, de Klaagliederen, Nahum, de zangen van Mozes, Deborah en Barak en andere bijbelsche stukken, met opdracht aan Jeronimo de Vries. Papier. Quarto.

III. Fictie. (Fiction).

Eg. 2323. — 1. Twee bladen eener Nederlandsche vertaling van het Nibelungenlied, f. 1. Uitgegeven met aanmerkingen en fac-similes door C. P. Serrure, Vaderlandsch Museum Gent, I (1855), bl. 1—33.

2. Twee bladen van een quasi-Karolingsch gedicht betiteld Wisselau of Wildeber, gegrond op eene germaansche legende in verband met koning Rutter en een gedeelte der Vilkira-Saga, f. 3. Uitgegeven met inleiding door C. P. Serrure, Vaderlandsch Museum II (1858), bl. 253—284.

Perkament, 13e en 14e eeuw, octavo en quarto.

---

1) Dit mooie boekje bevat ongeveer 50 dichtstukken, waaronder veel refereinen en allerlei voorbeelden van rederijkers kunstgreepjes. Het begint met „een gheesteliken A B C" en eindigt met een naamdicht op het Ave Maria. In een acrostiche heeft men ook den naam van den dichter, Cornelis Cruls.

2) Dit referein, ongeveer 150 verzen lang, komt bij het einde van den codex voor, welke bevat: Johannis Gerson: Tractatus duo de Theologia Mystica enz. Volgens een strookje papier, dat ik er bij vond, werd het in Juni 1893 afgeschreven door Dr. R. Priebsch.

Eg. 2324. — Dit is van her Hughen van Tyberien, hoe hi de coninc Saladijn ridder maeckte enz. Omwerking (of liever vertaling) door Hein van Aken van den Franschen fabliau Huon de Tabarie. f. 141. (Reeds hooger onder Theological aangestipt).

24,338. — Nederlandsche gedichten:

1. Vier dichstukken door Frans Halma «op het treurspel van Eneas en Turnus door den Heere Lukas Rotgans". Het eerste is gedagteekend uit Leeuwarden, 22 Sept. 1714 en het derde 1705; ff 1—17.
2. Gedichten voor en tegen Zaïre of de Koninglijke Slavin, treurspel vertaald uit het Fransche van den heere Arouet de Voltaire, door Govert Klinkhamer, onderteekend «Yver"; f. 18.
3. Praatje over de Hengstebron van het Pan Poeticon; onderteekend «Bloyende"; f. 22.
4. Replicq op bovenstaande straatliedje; onderteekend «Dircks Lutjeman"; f. 25*b*.
5. Lauwer Kranszen voor dichters, vertaalers en liefhebbers der poezij; f. 26. Papier, 18e eeuw, Octavo.

IV. Geschiedenis en Levensbeschrijving.
(Historical and Biographical).

Add. 18017. — Oude Hollandsche geschiedenissen ofte Corte Rym-Kronyck, beginnende van de Suntvloet tot den jare 1500 door C. Wachtendorp; afgeschreven van de gedrukte uitgave van 1648. De platen zijn er ingelascht. Folio, papier, 17e eeuw.

Harley. 7013. — Grafschrift van Ger. Vossius. f. 199 [1]).

Harley. 4520. — Rijmkalender geschreven in 1624. (N°. 60 van een lijvigen codex die ook andere werken in het latijn, spaansch enz. bevat.

---

1) De codex van ff. 220 waarin dit grafschrift voorkomt, bevat eene verzameling van brieven in Oud- en Nieuw-Grieksch, Armenisch en andere Oostersche of Euro peesche talen, meestendeels door H. Wanley (Harley's bibliothecaris) bijeengebracht. Nederlandsche brieven, waarvan menige tot G. Vossius gericht, komen er f. 140 en elders voor.

Burney. 371—118. — Gedicht van Janus Gruterus aan Janus Dousa, f. 149.

V. Natuurwetenschappen. (Science).

11390. — Jacob van Maerlant's Der Naturen Bloeme of Bestiaris, in dertien boeken, versierd met talrijke merkwaardige teekeningen. Perkament, 13^e eeuw, quarto [1]).

Sl. 1255. — Gedichten over alchimie en het zoeken naar den steen der wijzen, ff. 22*b*—27, 153, 163—173, 174—177. Papier, 17^e eeuw [2]).

Drama.

24426, 24427. — Catalogus van Nederlandsche dramatische werken uit de 17^e en 18^e eeuw, met de namen der schrijvers, den datum der uitgave enz. 2 dln., folio, papier, 18e eeuw.

24234, 24235. — Dramatische poëzie van Gerrit van Gulik vertaald (of omgewerkt) uit het fransch. 2 dln. Eenige der stukken zijn gedagteekend Leyden 1756. De titels zijn:

I. Alcides, f. 1; Acis en Galaté, f. 21; Biblis, f. 33; Coronis ff. 55, 71; Endimion, ff. 95, 115; Het Feest der Minnaers, f. 147; Hesione, f. 169.

II. Jephta, f. 1; Marthesie, eerste koninginne der Amazonen, f. 27; Medus, koning van Mediën, f. 49; de Minnareijen van Momus, f. 67; de Minnareijen van Venus, ff. 101, 111; Omphale, f. 129; Pomone, f. 153; de Triomf der Kunsten f. 173. Papier, circa 1766, octavo.

24341. — De Dood van Maria Stuart, koningin van Engeland. Vertooningspel door David Lingelbach. Amsterdam, 1695.

---

1) Dit hs. was op het einde der vorige eeuw in 't bezit van Clignett; in 1838 werd het van Thorpe afgekocht.

2) Deze lijvige Codex van 279 ff. bevat ook, behalve Latijnsch dicht en ondicht, verhandelingen in Nederlandsch proza als: Dat boeck der oprechter Conste van de Alchimie. Talrijke, soms zeer zonderlinge kleurteekeningen komen er voor. Het is het werk (misschien slechts eene kopij) van Justus a Balbian, van Aalst, die het in 1588 voltooide en zelf 12 Mei 1616 overleed.

Met een gegraveerd frontispies: S. Fokke inv. et fec. 1747. J. Smit excudit. — Papier, 18e eeuw, octavo.

24336. — De Philosooph medeminnaer van zijn Broeder, Blijspel. In Amsterdam, A°. 1719. — Papier, octavo.

24340. — I. Mirtillo. Treur-blij-einde spel, door H(endrik) Grantham. Amsterdam, A° (circa 1740), f. 1.

II. De gelukte liefde door Tooverij.-Pantomime, Amsterdam, f. 46.

Papier, 18e eeuw, Octavo.

Eg. 1655. — Hertoginne van Savoyen en Don Juan Mendossa, treur-blij-einde spel door Theodore Rodenburg, in vier bedrijven, 1610.

24428. — Beschrijving der Tooneelen en Decoratiën, benevens de verdeeling der rollen van tooneelstukken, dewelke op den schouwburg buiten Rotterdam vertoond zijn in de jaren 1774 à 1780. Geschreven, volgens eene nota f. 1*b*, door Gelinus van Spaen, destijds commissaris van den Rotterdamschen Schouwburg.

Papier, 18e eeuw, folio.

(Wordt voortgezet).

Luik, 1894. F. VAN VEERDEGHEM.

SP. II^4, 22, 80.

Hierna wert Venustiaen
Met sweete so in doegen bevaen,
Dat hi eten noch slapen en mochte.

Aldus de tekst van *Sp.* II^4, 22, 80 naar het handschrift; bij Vincentius: «Postea vero indoluerunt oculi Venustiani ut pro dolore nec cibum nec somnum posset capere".

Men vraagt zich af wat *sweete* hier doet, en De Vries heeft het dan ook veranderd in *smerte.* Er is echter een middel om dichter bij de overgeleverde lezing te blijven, t. w. door te lezen *weete.* Voorbeelden van *weede*, *weete* zijn aangehaald door De Vries in *Taalk. Bijdr.* 2, 62—63.

Leiden, 8 Nov. 1894. WILLEM DE VREESE.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

CXII. EEN PAAR PLAATSEN UIT DE COUCHY-FRAGMENTEN.

In het begin van het eerste fragment wordt ons medegedeeld, dat Couchy met zijn guitigen neef en schildknaap Lucaen na een langdurig verblijf bij een kluizenaar zich op weg begeeft naar Parijs, onder weg Famweel aandoende, den zetel der aangebedene van zijn hart. De dichter deelt ons dat mede in de volgende verzen (vs. 67 vlgg.):

Beide reden zi te samen,
Na dien dat zi orlof namen,
Te Famweele in die stede;
Want cooplieden alle bede
Hieten zi waer zi quamen:
Si veranderden hare namen
Onder hem beiden in secreit
Bi groter behendicheit.

In deze regels is alles duidelijk, indien men alleen *want* uitzondert. Er is geene aan *want* eigene opvatting, die hier een gepasten zin geeft; noch de causale bet. *omdat* of *want*, noch de consecutieve *zoodat*, noch de bijwoordelijke opvatting *daarom* of *daardoor* (*Tijdschr.* 5, 94 vlgg). geven hier een draaglijken zin. De mogelijkheid bestaat natuurlijk, dat wij van *want* nog niet alles weten wat er van te weten is, doch er is ook eene andere, nl. deze, dat het woord bestemd is tot een anderen dienst dan ons nu toeschijnt. Meermalen nu gebeurt het in de hss., van de oudste grieksche unciaalhandschriften af tot in brieven en andere geschreven stukken der 19e eeuw toe, èn dat een woord, als eenheid bedoeld, voor twee woorden wordt aangezien, èn dat twee woorden te onrechte bijeen worden gevoegd en als eene eenheid worden verklaard.

Voor beide soorten van fouten in hss. verwijs ik naar de

voorbeelden, te vinden in De Vries' *Taalzuivering* en mijn *Tekstcritiek*, naar Velth. IV, 69, 19: *vermont boydise*, l. *vermontboordise* (*Taalk. Bijdr.* 1, 136); naar *O. H. Wonden* 52 *dorne gelden*, l. *dornegelden* (Franck), naar het beroemde *daere na ulbe en culban gelistic* in de uitgave van Jan Yperman (bl. 36 en 35) l. *doerenauwe* en *euwangeliste* enz. Eene dergelijke fout heeft hier den regel onduidelijk gemaakt. Men leze nl. *wantcooplieden*, d. i. *lakenkoopers* of gelijk wij zouden zeggen *kooplieden in stoffen*. Weliswaar wordt verder in het fragment alleen van *cooplieden* gesproken (b.v. vs. 95, 564, 590), maar als eenmaal gezegd is, »waarin" zij reisden, is de eenvoudige mededeeling, dat zij reizende kooplieden waren, voldoende. *Want* of *gewant* is het algemeene woord voor *allerlei kleedingstoffen*, hd. *tuch*. Vgl. mnl. *gewant*; *gewanthuus* (lakenhal); *gewantmaker* (lakenwever); *gewantsnider* (lakenverkooper); *want*; *wanthalle*; *wanthuus*, *wantsijs* (accijns betaald van ingevoerd laken), *wantsnider*, e. a. In het Mnd. kent men *want*, *wantbode* (gewandbude), *wanthof* (gildehaus der tuchhändler), *wanthûs* (gewandhaus), *wantscherer* (tuchbereiter), *wantsnede* (ausschnitthandel mit tuch), *wantsnider* (tuchhändler), *wantvarwer* (tuchfärber); *wantvinder* (aufseher des tuches), *gewantstricker* (gewandweber). In het Mhd. zijn talrijk de samenstellingen met *gewant* (Lexer 1, 976), zeldzaam die met *want*. — Men weet verder welk een belangrijk handelsartikel in de middeleeuwen het laken was, welk een voornaam middel van bestaan de lakenweverij. Even bekend is, dat onophoudelijk kooplieden, met of zonder hun handelsartikel reisden naar of van de verschillende missen of jaarmarkten; Lucaen zinspeelt er zelf op in vs. 133 vlg.:

Wi zijn vremde cooplieden
Ende gherne horen wi bedieden,
Dat rovers ende mordenaren
In haren tiden qualijc varen,
Dor die vrese die si ons doen
Dicke sonder occissoen.

En dat het meer voorkwam, dat ridders zich als lakenkoopers voordeden, bewijst eene merkwaardige plaats uit het ons bewaard gebleven fragment van den Willem van Oringen (Ep. fragm. 118, 377 vlgg.; vgl. Jonckbl. *Mnl. Dichtk.* 1, 329), die ik hier laat volgen:

> Landri sprac doe voren,
> Dat ment mochte horen,
> Ende seide: »wi sijn coopliede
> Ende varen achter lande ombe miede.
> Wi voren lakene menegertiere,
> Some lichte, some diere,
> Some gele ende some groene,
> Scarlakene ende singlatoene
> Ende —

hetgeen ons voorkomt eene minder geschikte combinatie te wezen —

> dartoe ginbere ende cruut *(specerijen)*,
> Selc alse coopliede bringen uut;
> Soe doewi peper ende comijn".

Men zal wellicht vragen, of er van het door mij hier veronderstelde woord *wantcoopman* meer voorbeelden in het Mnl. gevonden zijn. Het antwoord daarop moet luiden: niet in dezen vorm, maar wel is in het Mnl. bekend *gewantliede* en in het Mnd. *wantlude*, beide in den zin van *lakenkooper*. En het komt mij voor, dat dit woord moeilijk iets anders zijn kan, dan een verkorte vorm van *gewantcoopliede* en *wantkôplude*. En al ware dit niet zoo, dan zal toch tegen het aannemen van een woord *gewantcoopman* of *wantcoopman* wel weinig bezwaar zijn, daar toch ook het Ndl. geheel in denzelfden zin *lakenkoopman* kent. Indien dus tegen mijne verklaring dezer plaats geene bezwaren worden ingebracht, zal ik een artikel *wantcoopman* in mijn woordenboek opnemen.

In het tweede fragment, vs. 633, vinden wij eene fout, ver-

oorzaakt door de verwarring van *c* en *t*. Daar wordt ons beschreven, hoe Adelaen, hertog van Ardane en oom van Couchy (II, 330), die zijn erfgenaam was, op zijn sterfbed zijn testament verandert ten gunste van zijn bastaard Mazebrouck van Bouillon. Zij die voor dezen opkwamen, wisten heel goed, dat dit testament onwettig was, maar toch slaagden zij er in, de authentieke stukken betreffende de schenking te doen opstellen, en nauwelijks was dit geschied, of de dood overviel den aan eene oogziekte lijdenden (II, 312) hertog. De dichter beschrijft ons deze intrigue op de volgende wijze (vs. 623 vlgg.):

Nochtan wisten si die zaken
Wel dat hi was bastaert,
625 Maar ten hoochsten weghe waert
Wouden zine helpen bringen,
Want *(immers)* scone waren hare dingen,
Dat *(omdat)* ziere ave zaerters groot
Hadden ende in die doot
630 Die ghifte van den vader zijn —
Ende hiere in dede zinen fijn —
Bi scalken ende bi lozen rade,
Als die hadde cleine *scade*
Yet te doene cleine of groot,
635 Want die overfelle doot
Hem te stuer was ende te wreet.

M. i. kan *scade* niet goed zijn, en moet veranderd worden in *stade*, d. i. *gelegenheid*. De zin moet wezen: »omdat zij de authentieke stukken betreffende de schenking aan den bastaard in handen hadden, welke schenking niet door eene latere akte was krachteloos gemaakt, want bijna onmiddellijk na het opmaken der schenkingsakte was hij bezweken, zoodat hij geene *gelegenheid* had gehad om (daarna) iets te doen hoe ook genaamd, d. i. daarin eenige verandering te brengen. Hoe het begrip *schade* of *nadeel* in dezen samenhang zou passen, kan ik niet inzien; ook kan men bij het behoud der lezing van

den tekst den volgenden regel niet verklaren: »*stade* hebben iet te doene" is gezonde taal, maar *scade* hebben iet te doene" laat geene verklaring toe.

Eene soortgelijke fout schuilt in *Blisc. v. Maria* 882. Job beklaagt zich daar tegen God, dat deze hem schijnt te verlaten, in de volgende woorden (vs. 880 vlgg.):

> Ooc toont mi, here, dor u genaden
> Twi ghi u aenscijn bercht dus lange
> Vor mi: hoe moochdi ons dus *gescaden*
> Te laten in der duvelen bedwange!

In de aanteekening zegt Moltzer »*Gescaden*, d. i. *benadeelen*; *te laten* lees *En laten*". Ik geloof eene betere wijze van verklaring aan de hand te kunnen doen. Men leze:

> hoe moochdi ons dus *gestaden*
> Te laten in der duvelen bedwanghe,

d. i. »hoe moochdi dus ghestaden (d. i. *het over u verkrijgen*, *gehengen*, *gedoogen*) ons te laten in enz." Zie GESTADEN (*Mnl. Wdb.* 2, 1689 vlg.).

Eene derde plaats, waarop hetzelfde geneesmiddel moet worden toegepast, lezen wij in Praet, *Spegel der Wijsheit* 3204:

> Ghi neemt mijn secghen al in truffen;
> Ghi ne durt blazen, *scalpen* no buffen:
> Als ghi sult riden upten wagen,
> Die jou int helsche vier sal draghen,
> Dan suldijs mi gheloven claer,
> Dat ic u hier secghe waer".

De woorden worden gericht tot Hoovaardij en beteekenen: »trotschaards, gij behoeft niet te blazen van woede, met den voet te stampen noch de wangen op te blazen (ten teeken van woede); als gij deftig per rijtuig naar de hel zult worden gevoerd, zult gij van de waarheid mijner woorden overtuigd zijn". Doch *met den voet stampen* is niet *scalpen*, maar *stalpen*. En zoo moet ge-

lezen worden, Kil. stalpen met den voet, pede quatere, ungula ferire. Zie ook *Belg. Mus.* 1, 29, 98 (Velth. I, 29, 86):

> (ic sal) grote woorden spreken,
> *Stalpen* ende wagebaerden mede,
> Maer in vechts niet,

en vgl. de samenstelling *wederstalpen* = lat. *recalcitrare*, bij *Barth.* 90*b*: »sommige wanen dat die engel die werelt hout ende dat die engel om verdriets wil der (*l.* die) werelt wil laten vallen, ende daerom rechten si haer handen op ende haer scouderen ende willen die werelt ophouden ende si *stalpen* hardeliken weder ende willen hem weren tegen diegene, die hem die handen ende die armen weder nederdrucken".

Blasen, in denzelfden regel is een beeld, ontleend aan de kat of eene padde (vgl. BLASEN, Intr. 1), en *buffen (boffen)* bet. *zich opblazen*; Kil. inflare buccas. Wij kunnen dus de aant. van Bormans t. a. p. die scalpen vragend verklaart door *op de harp spelen*, *blazen* (vragend) door *fluiten*, *trompetten*, en buffen (vragend) door *schimpen*, *spotten*, en meent, dat de woorden ontleend zijn aan de gebruiken bij den eenen of anderen plechtigen intocht, als ongeschreven beschouwen.

Voor de volledigheid voeg ik hier nog bij eene derde verbetering op *Couchy*, reeds elders bekend gemaakt [1]), doch die men daar wellicht niet zoude zoeken; ik bedoel *Couchy* II, 149. Door den laaghartigen verrader Eduard wordt achterdocht gewekt in het hart van Graaf Florant over de vertrouwelijkheid zijner gemalin Beatrijs met den Burggraaf van Couchy. Na de inblazingen van zijn valschen neef kan hij hen niet meer bij elkander zien, of aanstonds komt de argwaan hem bestoken, en steeds is zijn gemoed vervuld met deze zaak, die hem alle rust dreigt te benemen. In het gedicht wordt dit uitgedrukt in deze verzen:

> Altoos gheloofde up die sake
> Van hem beiden grave Florant.

1) Over Wetenschap en wetenschappelijke Methode, bl. 15.

In deze regels moet iets niet in orde zijn, want *gheloven* wordt niet verbonden met *up*, en er moet ook niet een woord staan, dat *gelooven* beteekent, maar *nadenken over*. Aan beide bedenkingen wordt te gemoet gekomen, als men voor *gheloofde* leest *gheloosde*, praet. van *gelosen*, anderen vorm van *glosen*, dat met *op* wordt verbonden en de bet. heeft van *peinzen*, *nadenken*, *nauwkeurig op iets letten* of *acht geven*. Zie *Mnl. Wdb.* op g l o s e n.

CXIII. SMACHTEN.

Niet om iets nieuws mede te deelen aangaande dit in het Ndl. zeer gewone woord, dat ook in het Mnl. niet onbekend is doch vooral gebruikelijk in *versmachten*, heb ik het hier ter sprake gebracht, maar om het te herstellen op eene bedorven plaats in *Sinte Franciscus Leven*. In vs. 450 vlgg. lezen wij:

> (die) gedincnesse . . . .
> der passiën ons heren . . . .
> Wart so geprent in sire herten
> Ende so diepe daer in geboort,
> Dat hi van der stonde voort,
> Als hem inden zinne quam
> Die passie die onse here annam,
> Cume van groter zuchten machte
> Ende van weenne ooc met crachte.

De bedoeling der laatste regels moet zijn: »als hij zich in het lijden van Christus verdiepte, dan bezwijmde hij bijna van het diepe zuchten en van het hartstochtelijk geween, dat het bij hem opwekte. In de *Acta Sanctorum* van IV Oct. (II, 745) wordt dit begrip slechts bij benadering uitgedrukt: »ut cum Christi crucifixio veniret in menten, vix posset a lachrymis et gemitibus exterius contineri", doch dit belet niet dat Maerlant de aandoeningen van Franciscus heeft uitgewerkt. *Bezwijmen* nu wordt in het Mnl. uitgedrukt door *smachten*, en daar *machte* onverstaanbaar is, verandere men dit in *smachte*. De gewone

beteekenis van *smachten*, intr., is *wegkwijnen* of *omkomen door grooten honger of dorst*. Evenals *beswelten* kan deze bet. overgaan tot die van *wegkwijnen*, *wegzinken*, *bezwijmen*, *zijne bewustheid verliezen*. Zie Franck op smachten; *Bloeml.* Gloss. op versmachten, en vgl. *Mnl. Wdb.* op beswelten. *Smachten* komt slechts een paar malen zonder *ver-* in het Mnl. voor en daarom mag de plaats uit Franciscus eene niet onbelangrijke aanwinst worden geacht. Vgl. voor de bet. van *smachten*, *Bloeml.* 1, 160, 124: »(hi) es van der sonnen scine so verhit, dat hi *versmacht* ende verliest al sine cracht".

CXIV. ACHTERSTOUWEN.

Indien ik mij niet vergis, dan heeft er een werkwoord van dezen vorm bestaan in het Mnl. met de bet. *terugdringen*, *achterafzetten*, en dus een synon. van verscuven en verscruven. In het Mnl. Wdb. staat het niet vermeld, doch het is ook eerst voor korten tijd opgemerkt in eene bedorven plaats der *Boetpsalmen* (*Lett. N. W.* V', 197 vlgg.), en het bestaan er van moet dus door mij nog worden bewezen. In *Ps.* 102, 33 (ald. bl. 207) lezen wij:

Alle daghe stonden mi achter
Mine viande ende daden lachter.

De regels zijn de vertaling van *Ps.* 102, 8: »tota die exprobrabant inimici mei", en aangaande de eigenlijke beteekenis van den eersten regel is dus hieruit geen uitsluitsel te verkrijgen. In het Mnl. Wdb. komt deze plaats voor op achterstaen, welk ww. daar verklaard wordt als geconstrueerd met een 3den nv. en beteekenende *iemand belagen*, *van achteren aanvallen*, *verraden*. Doch deze opvatting wordt door andere plaatsen noch ook door het gebruik der verwante talen gesteund. Het mnl. *achterstân* heeft slechts de beteekenis *achterstallig zijn* (= mnl. achterstaen, 4) en hd. *hinterstehen* (verouderd) hetzelfde. Vgl. ook mhd. *hinterstendec*, achterstallig. Er is dus alle reden om de zaak

nog eens te onderzoeken. Immers het ligt niet zoo bijzonder voor de hand, dat het begrip *achter iemand staan of gaan staan* zich ontwikkelt tot dat van *iemand van achteren aanvallen*. Het *staan* of *gaan staan* alleen is nog geene vijandelijke handeling. Men kan verwachten dat »achter enen staen" of »enen achterstaen" zou beteekenen *bij iemand achterstaan*, *zijn mindere zijn* of *zich als iemands mindere erkennen* (staen = *gaan staan*), doch in de in het Mnl. Wdb. aangegeven richting is het moeilijk zich de ontwikkeling der beteekenis helder voor te stellen. Bovendien zou men, als zij juist was, veeleer een onscheidbaar dan een scheidbaar ww. verwachten. Daarom geloof ik, dat eene poging om aan al deze bezwaren te gemoet te komen, alleszins gerechtigd is. Indien er eens een ww. in den regel kon schuilen met eene soortgelijke beteekenis als enen achterdoen, 3), d. i. *achteruitzetten*, *benadeelen*, of achterdringen, 2), d. i. *terugdringen*, *terugzetten*, *benadeelen*, of achterdriven, achterdromen, achtercruden, achtersetten, achtersteken of achterstoten, welke alle, gelijk men in het Wdb. kan zien, in eene soortgelijke beteekenis voorkomen? En werkelijk is dit er, zonder de minste willekeurige verandering aan te brengen, in terug te vinden, als men voor *stonden* lèest *stouden*, van *stouwen*, waarover ik gehandeld heb *Tijdschr.* 10, 281. Kil. geeft *stouwen* op in de bet. *drijven*, *jagen* (agere, minare, ducere, propellere), en achterstouwen, eigenlijk *achterwaarts drijven*, *duwen*, *stooten*, *jagen*, komt dus in beteekenis juist met de bovengenoemde ww. overeen. Ik stel daarom voor te lezen:

Alle daghe *stouden* mi *achter*
Mine viande ende daden mi lachter,

d. i. „dagelijks, iederen dag was ik een speelbal mijner vijanden, die mij trachtten te benadeelen, maakten dat ik »hinderwaert voer", en mij smaadden".

Leiden. J. VERDAM.

VONDEL'S VERTALING VAN *LA GERUSALEMME LIBERATA.*

Dat Dr. Robert Priebsch eenigen tijd geleden eene, door Vondel vervaardigde, proza-vertaling van Tasso's *Gerusalemme Liberata* te Oxford gevonden heeft, werd door mij met een kort woord elders vermeld [1]). Hier laat ik eene eenigszins uitvoeriger mededeeling volgen, in afwachting der volledige beschrijving van het handschrift, die Dr. P. ons later zal geven. Over zijne vondst schreef Dr. P. mij o. a. hetgeen ik hier, met zijne toestemming, mededeel: »Augenblicklich bin ich mit den Oxforder hss. beschäftigt und da kam unlängst ein Foliobd. in meine Hände, der Sie interessieren dürfte. Er trägt die n° Anct. X, 3. 10 (aus der hss. Sammlung D'Orville's + 1752 zu Amsterdam). Es ist eine J. van Vondel zugeschriebene Übersetzung T. Tassos »La Gerusalemme Liberata". Die hs. erweckt in vieler Beziehung den Gedanken an eine Originalhs.; sie ist zweispaltig geschrieben, links der ital. Text (nicht immer ausgefüllt) rechts der ndl., von einer Hand die dem Anfange des XVII. Jh. angehören muss". Op de eerste bladzijde leest men: »J. van den Vondels verloste Jeruzalem" geschreven door dezelfde hand als die welke den tekst schreef.

Toen ik eerst het bericht van Dr. P. ontving en nog niet wist, dat het bewuste hs. eene *proza*-vertaling bevatte, vermoedde ik dat hier ten langen leste Tesselschade's veelbesproken vertaling was gevonden; doch zeker is dat niet het geval. Dat Vondel zich met Tasso's werk bezig gehouden heeft, wisten wij. Immers, in de Opdracht zijner *Helden Godes* (1620) [2]) nam hij een berijmd couplet op, vertaald uit Tasso's werk; het jaartal 1620 komt wel overeen met de mededeeling van Dr. P. dat het schrift doet denken aan het begin der 17de eeuw.

---

1) In *Het Museum* van 1 Dec. 1894.

2) De Werken van Vondel .... door Mr. J. van Lennep. II, 15.

Wij hebben hier naar alle waarschijnlijkheid de vertaling waarover Oudaen spreekt in zijn lijkdicht op Vondel:

> Indien men 't oog wil slaan op zyn vertaalde Werken,
> In rym of rymeloos, dappre arbeit past den sterken;
> Breng Flakkus, voer Virgiel, neem Naso tot bewys;
> *En Tasso, die men wacht dat eens ten grave uitrys:* [1])

Van Lennep beweerde dat Oudaen zich hier had vergist; dat deze omtrent die vertaling »door valsche geruchten in een dwaling was gebracht". Hij grondt deze bewering op het volgende: »Reeds is door my — Deel II, bl. 157 en Deel IV, bl. 420 en 421 — gesproken van de vertaling der »Jeruzalem", door Tesselschade vervaardigd en door haar aan V. gegeven om te »betuttelen". Vermoedelyk had V. uit dat handschrift wel nu en dan 't een en 't ander aan vrienden voorgelezen of laten zien en had zulks aanleiding gegeven, dat sommigen, uit misverstand, hem voor den maker hielden". Zien wij in hoever deze voorstelling juist is. Over dat »betuttelen" lezen wij in een ander deel van Van Lennep's groot werk (IV, 420): »Zeker is het, dat hy (Vondel) haar helpen bleef aan haar vertaling van Tassoos heldendicht, 't welk hy niet alleen nazag, kuischte of — gelijk Tesseltjen 't noemde — »betuttelde", maar geheel in 't net schreef". Voor het controleeren zijner mededeeling verwijst Van Lennep ons naar het aardige boekje van Van Vloten *Tesselschade Roemers en Hare Vrienden* bl. 38. Slaan wij dat boekje op, dan zien wij al spoedig dat Van Lennep hier een bok heeft geschoten die niet »alledaagsch" is; Van Vloten, zelf een geweldig bokkenjager voor de oogen des Heeren, had hem dezen kunnen benijden. Het geval is namelijk dat Van Lennep, het boekje van Van Vloten in der haast opslaande, twee bladzijden te ver gekeken en toen maar opgeschreven heeft wat hij daar vond. Op bl. 36 vinden wij, boven aan de bladzijde, het eenige ons bekende couplet van Tesselschade's ver-

1) De Werken van Vondel.... door Mr. J. van Lennep. XII, 95—96.

taling. Zij schrijft aan Hooft: »ick was in het uytschrijven van mijn Tasso, en siet hier een vers:

Wye ist, daer ghy, o Godt met duysent beecken bloedich,
Het aerdrijk liet besproeyt etc. [1])

Twee bladzijden verder staan, ook boven aan de bladzijde, eenige andere alexandrijnen van Tesselschade; het is een gedicht, door haar geschreven in het album van »het Utrechtsche maagdelijn Ogel"; *daaronder* lezen wij de *tot Barlaeus* gerichte woorden: »Mijnheer, wilt dit wat betuttelen en bekladden, en 't sal daerdoor suyver werden; send het my wederom van u in 't net geschreven" enz.

Van Lennep's voorstelling werd overgenomen door Jonckbloet die hier, tegen zijne gewoonte, een citaat van een ander vertrouwde [2]).

Wij zien nu, dat Van Lennep geen grond had Oudaen van dwaling te verdenken; deze sekure Rotterdammer had het in dezen bij het rechte eind.

Het, door Dr. P. gevonden, handschrift is blijkbaar hetzelfde als het bij Van Lennep (IV, 420—421) vermelde; op een verkoop, in den Haag gehouden door de boekhandelaars Varron en Gaillard, kwam voor onder n° 1592: »Torquato Tasso, Hierusalem verlost, vertaelt uit het Italiaens, door Joost van den Vondel en van denselven eigenhandig geschreven, in fol."; het werd voor *f* 28,15 aan zekeren Dubois verkocht".

Voorzoover ik de waarde van Vondels vertaling mag beoordeelen naar een paar mij door Dr. P. toegezonden coupletten, schijnt zij mij gewichtiger voor de studie der taal dan voor die der literatuur. Blijkbaar was zij, evenals zoovele andere, gemaakt vooral tot eigen oefening; dat zal ook wel de reden zijn geweest waarom Vondel het werk niet heeft uitgegeven.

G. KALFF.

1) Het is de vertaling van Canto III. 8: „Dunque ove tu, Signor, di mille rivi" enz. Later onder den titel *Op het lijden Christi* geplaatst achter Westerbaens Minnedichten (Penon, Bijdragen II, 181).

2) Vgl. zijne Gesch. der Ned. Lett. in de XVIIe Eeuw I, 332.

DIT IS SINTE BAERNAERT SPIEGHEL.

[Ein Beitrag zur ndl. Übersetzungsprosa des XIV. Jhd].

Der unter diesem hsl. Titel überlieferte, auf den folgenden Bll. gedruckte Tractat erweist sich als eine (und zugleich wohl früheste) Übersetzung des in hss. und Drucken (s. Haine, Rep. bibl. nr. *2900—*03, 16298) verbreiteten Speculum beati Bernharndi Abbatis de honestate vitae, der 'Formula honestae vitae' [data a S. Bernardo, sicut creditur] bei Migne, Patr. Tom. 184, S. Bernardi op. om. tom V. col. 1167—70. Der ndl. Übersetzer wird seiner Vorlage abgesehen von einigen wenigen Kürzungen sehr getreu gefolgt sein; dennoch zeigt seine Sprache nichts hölzernes, kein mühsames Ringen mit Ausdruck und Satzgefüge, sondern bietet m. E. ein Beispiel gutlesbarer mndl. Prosa. Die Textgestalt seiner Quelle kann übrigens, wie gelegentliche Anführungen in den Noten beweisen werden, weder mit der bei Migne a. a. O. gebotenen noch mit der der Drucke H. *2901 *2902, 16298 [sie konnten zur Vergleichung herangezogen werden] völlig übereingestimmt haben.

Der Heimat unseres Übersetzers innerhalb des in Frage stehenden Sprachgebietes genaue Grenzen zu ziehen, erlaubt die allzu geringe dialectische Färbung des vorliegenden Materials nicht mit hinlänglicher Sicherheit. Indessen scheint mir einiges für eine Niederschrift im Nordosten zu sprechen. So der Wechsel zwischen ‚*met*' u. ‚*mit*'; die durchgehende Schreibung ‚*mer*' (maer); *ft* (st. *cht*) in *after* (Z. 76), *lufter* (Z. 84); *lasters* (Z. 53 st. lachters); cribbe (Z. 33 -e-), endlich die Form der 2 sgl. Praes. d. Verb. subst. *bist* (Z. 79, 80, 108) und der 3 sgl. Praet. *moste* (Z. 46). Auffällig wäre noch das ‚*ist*' (Z. 93, 133) in der Verbindung ‚*ist dat sake dattu*', wenn man nicht Einfluss des mehrmals wiederkehrenden ‚*ist*' (= is-et) *dat* annehmen wollte.

Überliefert is uns der mndl. Tractat auf 8 Pergamentblättern

in Octav, die das Ms. Marshall 127 der Bodleiana in Oxford bilden. Auf jeder von blassroten Linien umrahmten Seite stehen 15 Zeilen. Die Schrift zeigt kräftige, klare Züge, die einer Hand aus guter Zeit des XIV. Jhd. angehören.

1*a* Dit is sinte baernaert spieghel.

(*rot*) Alre liefste broeder, du bidste van mi dat ic nye noch nerghent en heb gehoort yement eyschen van sinen vorsten; mer nochtan, wantet dijn deuocie naerstelike begheert, die ic niet weigheren encan als si rechtuaerdelic ende redelic biddet in cristus 5
name: so sel ic di gheuen een vorme eens goeds leuens mit corten woorden. Ist dattu die houdes volstandelic toten ende dijns leuens in cristus minne, du selte sonder twiuel besitten dat ewighe leuen. Op dat die redene dan (1*b*) beghinne van den inwendighen mensche ende daer na come toten wtwendighen mensche, so 10
isset noot dat een yghelic arbeide sonder ophouden om puerheit der herten, op dat god die een minre is alre puerheit, daer waerdighe sijn stoel te setten als in den hemel, na datter ghescreuen is: ‚Die hemel is mi een stoel ende die aerde een voetscamel mijnre voeten. Die siele des gherechtighen mensche 15
is een stoel der ewigher wijsheit'. Hier omme ist noot dat tu dijnre gedachten nauwe waer nemes als dattu di dat ontsieste te denken (2*a*) of te pensen vor gode dattu niet segghen of doen en dorste inder teghenwordicheit der menschen. Ende weet dat also als wi den menschen condighen met woorden ende 20
mit werken, also condighen wi gode met ghedachten; want dattie woorde sijn den mensche, dat sijn die ghedachten gode, want die here bekennet die ghedachten der menschen. Ende also als hem gheen creatuer is ontsienlic, also en mach men niet denken dat hem verborghen is. Want dat woort gods is 25

---

2) A blaue Initiale. Zum flgd. Texte die Bemerkung, dass Interpunction eingeführt u. die nicht sehr zahlreichen Abkürzungen aufgelöst wurden; über anderes s. die Noten. 6. hs. vorme een. 9—10 hs. die mensche; vgl. Q [= M. (Migne) + D. (Drucke)]: Ut ergo ab interiori homine (nur M.) incipiens (nur D.) ad exteriorem hominem (D.) *sermo* procedat. 10 hs. comē. 14f. et terra scabellum pedum meorum (nur D) 16 M: Necesse est igitur vigilanter intendas cogitationes tuas ad bonum et honestum dirigere, ut videlicet cogitare vel meditari coram deo pertimescas, quod in praesentia hominum dicere vel facere merito erubescas. D: Necesse est ergo quod circa cogitationes tuas intendas et insistas: vt videlicet .... 20 condighen .,. Q: in notescimus homini 25 Q: Vivus est enim sermo dei et efficax, et penetrabilior-

leuender ende crachtigher ende doorgaender dan enich swaert ende maket toe sceydin(2*b*)ghe der sielen ende des gheestes, der samenvoeghinge ende des morghes, ende is een onderscei-der der herten.

30 Laet dan christus sijn in dijnre herten ende dat beelt christi ghecruust van dijnre herten niet sceiden. Dit beelde si di spise ende dranc, soeticheit ende dijn trooste ende dijn voedinghe. Dencke altoos hem legghende in die cribbe, in doeken ghewonden, of ghebrocht inden tempel van sinen ouders; of hoe 35 dat hi hoort die leraers ende ooc hem vraecht, die daer lerende is alle wijsheit; ende daerna onderdanich was sinen ouders, wien met recht alle creature(n) onder (3[a]) worpen is ende onderdanich wesen sal. Of dencke, hoe dat hem hongherde in die woestine ende dorstede, die daer is een leuende broot ende 40 ene fonteine der ewigher wijsheit, die daer geuoedt wort onder die lelien ende alle diere veruollet met benedictien. Of dencke, hoe dat hi sat optie fonteyne der gracien, doe hi vermoeyt was van den weghe, ende alleen sprac metten wiue ende nochtan regiert al die warelt. Of dencke, hoe dat hi met groten 45 arbeit sinen hemelschen vader badt dat die kelc der pinen van hem gaen moste, die nochtan allen menschen die hem biddende sijn, ghenoech verlenende is. Ooc ghedenke dattie ghene, die daer is een soeticheit ende een troost der enghelen,...... Of dencke, hoe dat die columme die al die warelt onthout, ghe-50 bonden was ende ghegheselt an eenre colomme. Ooc denke dat die ghene die een glorie is der enghelen versmaet was, bespot, mitter hant int aensichte geslaghen, mit eenre doorne crone ghecroont ende veel lasters leet ende ten lesten gherekent wart ende verwijst metten quadyen ende hinc anden cruce ende

---

omni gladio ancipiti, pertingens usque ad divisionem ..... compagum quoque ac medullarum ....

30—32 Q gegenüber gekürzt. 34 Q: — modo in templo Patri a parentibus praesentatum [M. nunc fugientem in Aegyptum; ibi diu in extrema paupertate et indulgentia commorantem et inde maximo cum labore redeuntem]: modo in templo audientem doctores ..... 35f. hs. leraes M: qui docet hominem scientiam D: ..... omnem sc. 37 D schiebt ein: aut etiam turbas docentem: vel solum in monte orantem: aut esurientem .... 42 D nur: aut fatigatum in itinere prolixius orantem. 48 fehlt in der hs. etwa: van den enghel troost ontvinc. Q: postea factum in agonia prolixius orantem et omnia omnibus sufficienter administrantem. Ab angelo etiam ipsum, qui est dulcedo et consolatio angelorum et hominum consolationem [nihilominus M] recipientem aut ad columnam... 53 hs. gherokēt. Q deputatum.

starf ende beual sinen gheeste inden handen sijns vaders. Aldus sel wesen dijn lief een bondeken van mirren ende sel wonen onder dine borsten. Aldus seltu van allen anxten ende bitterheden dijns heren vergaderen een bondiken des rouwen, waer of dattu di maken selte een bitteren dranc ende soete tranen. Mer is dat sake dattu metter godliker minnen ontsteken wordes ende hem bekennen willste metten apostel, niet na den vleische: so sultu een luttel oplichten die oghen des herten toten zeghe des opuerstandens van der doot ende toter glorie sijns opuaerts toten hemele ende toter moghentheit (4b) christi die daer sit in die glorie des vaders mitten vader ende mit hem regiert. Aldus sijstu smakende die dinghen die bouen sijn, die soekende, daer christus is sittende ter rechter hant gods. Ende enmarre daer niet te langhe, op dattu niet enwordes bedrucket van sijnre glorien dat is, op dattu niet encomes in dwalinghe alstu te langhe ondersoekes sine moghentheit. 55–70

Sonderlinghe vor alle dinc kenne di seluen ende vlie naerstelic van al opdraghenheit dijns herten ende van beroemynghe ende van alle houaerdie als van quaden ziecten (!) ende als (5a) van venijnden dieren, want alle mensche onreyn is vor gode, die sijn herte verheffet. Ende versmaet ooc niement noch en deer niement noch en sprec after niemens rugghe quaet; mer hebbe willen allen menschen te vorderen. Ooc reken di lagher ende snoder allen menschen ende enseg niet dattu toe ghenomen biste in goeden leuen, mer niet en vermoede dattu yet biste, na sinte pauwels woorde: ,Die vermoet dat hi yet is, want hi niet en is, hi verleet hem seluen.' 75–80

Dijn ganc si rijp, swaer ende eerbaer, ende tret niet cort voort, noch dine scouderen en keer niet an (5b) die rechter side

---

55 Q sic erit igitur fasciculus mirre dilectus tuus. 59 M: ut amarum poculum lacrymarum tibi conficias. D: unde etiam amarum poculum et dulces ut ita dixerim lacrimas confitias. 63 Q: resurgentis. 66 nur M: ... regnantis quae sursum sunt sapiens et quae sursum sunt quaerens, ubi Christus est..... 71 in D. die Überschrift. De supbia detestāda. 72 Q: elationem. 73 D. quasi quasdam *pestes* et venenata animalium et quoddam venenum animarum.... M: quasi venenata aspides fugere.... 82 Q: Sit praeterea incessus tuus maturitate plenus, gravis et honestus ut (D: et) videlicet non fractis gressibus ambules, aut (non D) scapulas dextrorsum vel sinistorsum vergendo (seu vertendo non esse D) non (M) erecta cervice non proeminente pectore, seu etiam inclinato capite super humerum quae omnia.... redolent...

noch an die lufter, noch [tret voort] mit gherecten halse. noch
85 mit wtstekenden borsten, mer mit gheneychden hoofde; want
dese voorghenoemde punten tonen den mensche lichtmoedich
ende houaerdich of ypocritich. Gaeste staeste, sitste: hout di
nederwaert ende denc in dinen sinne dattu aerde biste ende
dattu toter aerden weder worden selste; ende hout dijn herte
90 opwaert. Niement en sich aen ydeliken sonder noot. Bedruckenisse dijns ghemoets seltu in sameninghe verhuden mit eenrehande vrolic ghelaet. Dijn aensichte (6a) en worde niet verwandelt in anderheit. Ist dat sake dattuut (!) niet laten en moghes
du en wordes lachende, so en sel dijn lachen niet scuterende
95 wesen mer manierlic. Tusschen dine drucke set bi wilen vermakinghe.

Nemmermeer en wes ledich, du en leeste of du en denckes
yet vander heiligher scrifturen, oftu en edercauwes die psalmen
ende nochtan al effen wel werkes metten handen dat werke dat
100 di beuolen is, op dat di die duuel niet ledich en vinde; want
vele quaetheit heeft gheleret ledicheit. Die (6b) scrifture les
gaerne die di innich make tot onsen here ihesum cristum, ende
lesse lieuer dan die scrifturen die di subtijl maken. Verstant dat
ic segghe. Die here sal di gheuen verstandenisse. Ende alstu
105 bedes so en veruolle niet die oren der gheenre die di horen mit
suchten noch mit karmen, mer aenbede dinen here, dinen god
in die slaepcamer dijns herten. Het mach di nochtan vromen,
bistu ghescheiden van den menschen, tot deuocie te vercrighen
dattu dine handen oprechtes te gode ende dattu dijns selfs
110 stemme hoorste; ende dan moghes (7a) tuut (!) doen. Ende sich
somwijl opwaert ten hemel, op dat daer si dijn herte daer christus
is sittende ter rechterhant sijns vaders. Van den ghebede keer
weder tot lesen die heilighe scrifture, op dattu, als di ver-

---

90 M: Tristitiam autem, maxime in conventu dissimulare te decet (D: ostendere te decet), quamdam in facie hilaritatem praetendens: privatim antem nunquam vultus in diversa mutetur. 93 D. si ..... fueris compulsus in risum non sit excussus cum cacherino. Tuis etiam curis interpone gaudia. M: si .... ridere .... fueris compulsus .... not sit risus tuus excussus. Nam juxta Sapientem: amictus corporis .... enuntiant de illo. Tuis etiam .... 98 Q: rumines Psalmos. 100 D: ut nunquam dyabolus te exoccupatum inueniat. M: ut semper te diabolus inveniat occupatum. 101 D: Illas vero scripturas libentius legas. precipue que tuam deuotionem magis inflammauerint quam que alliciunt intellectum Intellige .... M: Illas etiam .... legas, quae praecipue erga Christum tuum magis imflammaverint intellectum. Intellige ....

driet langher te lesen die scrifture, crighes minne te beden ende des ghelijcs weder omme ghekeert. Dat gheselscap der ionghe- 115 lingen — ende sonderling[he] die sonder baert sijn — scuwe noch en set dijn oghen niet vasteliken an yements aensichte. Also alstu gaeste toten cruce, so ganc toter spisen. Dat is te verstaen dattu (7b) niet eten en sulte noch drincken om welluste mer om notorfte (!); ende die hongher seldi toter spisen 120 brenghen ende niet die smake. Vlie altoos sonderlicheit ende laet di ghenoeghen mitter ghemeenten. Du sulte weten dat dat vleis is te voeden ende die sonden sijn wt te doen. Gheeft men di yet bouen enen anderen, dat ontfenc als van gode di vercreghen ende hebbe altoos lieuer dat ment enen anderen gaue. 125 Set dijnre vroescap een mate, op dattu di seluen niet wijs en dunkes wesen. Altoos ende ouer al ende in allen dinen werken duchte dattu di ont (8a) gaen moochste. Hier of spreect Job: Ic duchtede in allen minen werken dattu niet en spaerste denghenen die versumende sijn. Alstu moede te bedde comes, so 130 legt (!) reckeliken ende eerbaerlic, niet opwaert noch dinen knien niet op te houden (!) noch dine voeten en brenghe niet tot dinen schenen. Ende ist dat sake dattu beweghet wordes tot oncuusscheit, so ghedencke dinen gheminden ihesum op dat bedde der pinen ende des lidens gherecket ende sprec in dijnre her- 135 ten: Mijn god hanghet anden cruce ende sel ic mijn lichaem gheuen te weelden? ende roep (8b) dicke anden name des behouders; ende aldus sal van di gaen di becoringhe. Al edercauwende die salmen seltu ontslape worden, op datti dan drome dattu dan salme leses. Alstu opstaeste van den slape, so loue 140 dinen scepper van al dinen crachten ende tot loue dijns sceppers ende dijns behouders verheffe hertelike dijn stemme. Ende heb sonderlinghe toe christum alre reynste minne ende niet minne iet buten cristum. Ic hebt (!) langher gescreuen dan ic waende. (*von jüngerer Hand*) God si ghelooft. 145

London, im Januar 1894. R. PRIEBSCH.

---

128 hs. moechste; 129 Q: ne forte excedas in aliquo. 131 f. Q: nec genua levando, (also nachgeahmt) calcaneos iungas ad tibias. 144 Q: Prolixius quam putaveram descripsi tibi quae ipse agere nequeo, in te adimpleri desiderans, quod in me deesse cognosco quia profectus tuus gaudium est meum et corona in Domine. Darauf noch ein Absatz unter dem Titel (M): Utile monitum de consideratione mortis.

ETYMOLOGISCHE EN ANDERE BIJDRAGEN.

Betten, *kies*, *krioelen.*

Dat het ww. *betten* met *baden* in verband staat, is reeds vóór jaren door Cosijn vermoed. Een bezwaar tegen deze etymologie leverde evenwel de dubbele *t* op. Naar ik vermeen, kan deze hinderpaal uit den weg worden geruimd, wanneer men let op het friesche *bette*, dat o. a. bij G. Japicx in de beteekenis, »nat maken" wordt aangetroffen en zich regelmatig door den overgang van *thth* tot *tt* uit een *ja*-verbum met gegemineerde *th* ontwikkeld heeft. Vgl. voor bedoelde consonantwijziging owfr. *witte* band W. 440, 23, *smitte* smederij W. 422, 4, Hett. Oudfr. Wett. 2, 143, 178, 180 (nwfr. *smitterij*), *swette* grens Schwarz. 1, 547 (oofr. *withthe*, *smithe*, d. i. *smiththe*, *sveththe*, z. Aofr. gr. § 123 *β*), *kĕtte* praeter. W. 437, 1, S. 484, 14, Hett. Oudfr. W. 2, 25, *kĕtte* verbogen p. prt. Hett. 102 (uit *kêththa*, *-e*, met *thth* uit *th* + *d*) van *kêda* bekend maken (oofr. *kêtha*), *byschâtte*, *-a* verbogen p. prt. Jur. Fris. 15, 29; 44, 7; Schwarz. 1, 375, van *byschêda* (oofr. *skêtha;* nwfr. *skaette* praet., *skaet* p. prt. van *skiede*), enz. enz.

Gelijk *betten*, is ook als een friesche indringer te beschouwen het mnl. subst. *kies*, dat, in onze mnl. bronnen ontbrekend, bij Kiliaen wordt vermeld als «*keese*, *kiese*, Sax. Fris. Holl. j. *back-tand,* dens molaris" en «*kiese*, Holl. j. *keese*, dens molaris" en met het owfr. (oofr.) *kêse* kies (voor bewijzen zie V. Richth.'s Wb.) en 't mnd. *kûse* (vgl. ook Kil. «*kuyse*, *kuse*, Sax., dens molaris") in verbinding is te brengen. *Kêse*, met een wortelklank, die, in tegenstelling tot de mnd. *û* (niet *û̂*) van *kûse* (z. Brem.-Niedersächs. Wtb.), op een oorspronkelijken «umlauts"-factor, alzoo op een grondvorm met *i* in den uitgang (stam *kûsiô-* of *kûsiôn-*) wijst, luidde in het ten oosten der Zuiderzee in de 15de eeuw gesproken Westfriesch *kê̂ᶦəse;* getuige

de in onze owfr. geschriften naast de normale spelling *e* of *ee* nu en dan aangetroffen *ie*, welke, evenals de beide eerstgenoemde letterteekens, een klank *ê'ə* moet hebben voorgesteld, die aan de nwfr. *ie*, d. i. *îə*, ten grondslag heeft gelegen: *brief(f)* Hett. O. W. 2, 30 en 18, Schwarz. 1, 351, 462, 464, 472, 511 enz., *priester* O. W. 2, 62, *Pieter* ib. 163, *hiet*, *-en* praet. O. W. 2, 163, W. 429, 28, *hieta* praes. Jur. Fr. 21, 35, *hieten* p. p. ib. 20, 1; 84, 19; 87, 3, *grieta* aanklagen O. W. 2, 108, 109, 139, *liesa* lossen ib. 43, 81, 84, 170, *giet* gaat Jur. Fr. 21, 17; 81, 13, *died* daad Schwarz. 1, 601; *hyede(n)* hadde(n) Jur. Fr. 1, 14; 20, 4; 46, 61, 63; 63, 9; 70, 3, enz. naast een veel vaker aangetroffen *breef*, *prêster*, *Pêter*, *heet*, *hêten*, *grêta*, *lêsa*, *geet*, *deed*, *hêde(n)* enz. En hiernaar mogen we ook voor de in diezelfde tijden ten westen der Zuiderzee heerschende friesche dialecten een gelijke uitspraak vermoeden, die zoowel de *e* als de *ie* der ontleende vormen verklaart.

Krioelen, dat bij Vondel en Hooft te vinden is (zie de citaten in het Woordb. van Weiland) en alreede door zijn klank *iôe* frieschen oorsprong verraadt, is identisch met het bij G. Japicx voorkomende *kryoelje*, 'twelk in gevolge der verschillende in P. en Br.'s Beitr. 18, 378 vlgg. uiteengezette klankwetten zich ontwikkeld heeft uit een aan het ohd. *crewelôn* scatere beantwoordenden grondvorm. Een naar dit *kryoelje* voor het noorhollandsche Friesch aan te nemen *kriô^{u}lje* moest ten gevolge van de qualiteit der *ô^u*, welke meer tot de ndl. *oe* dan tot de ndl. scherpe *oo* naderde, bij ontleening door *krioelen* worden weergegeven.

Eiland.

De voor het oorspronkelijk Germaansch aan te nemen kortlettergrepige *i*-stam **awi(z)* (= 't lat. *ovis*) had bij regelmatige ontwikkeling volgens bekende klankwetten in 't Nederlandsch een vorm *euwe* (= os. *euui*) moeten opleveren. Door een onregelmatige, naar 't voorbeeld der *i*-stammen met een lange wor-

telsyllabe ontwikkelde apokope der *-i* van den nom. en acc. sg. (uit -**iz* -**im*) was hier evenwel een paradigma

**au* nom. acc. sg., **awĭ* gen. dat. sg. (uit **awijiz*, **awiji*), **aw*ᵘ nom. acc. pl. (uit **awijiz*), etc.

ontstaan, waaruit aan den eenen kant bij overneming van *au* in de vormen met *-wĭ* enz.

**au*, **auwĭ* enz. (vgl. mnd. *ô-* schapen-, mnl. *ouwe*, enz.),

aan den anderen kant bij nieuwe aanhechting der buigingsuitgangen aan **ô* (uit **au*)

**ô*, **ô(j)ĭ* enz. (vgl. mnl. **oye*, *o(e)y*).

Eenige overeenkomst met deze kortelijk in herinnering gebrachte ontwikkeling (z. P. en Br.'s Beiträge 16, 302) vertoonen de oudgerm. vormen, welke tot het praehistorische femininum der *î*-, *jô*- declinatie **awi* nom. (uit **awî*, voor **agwî*) «door water omgeven land", **aujŏ* gen. acc. (uit **awjôz*, **awjôm*), **auju* dat. (uit **awjô*), zijn terug te brengen. **Awi* kon ten gevolge van zijn met den nom. der kortlettergrepige *i*-stammen overeenstemmenden vorm als een zoodanige *i*-stam worden beschouwd en behandeld, mitsdien een nom. **ô* opleveren, met een hiernaar ontwikkelden gen. dat. **ô(j)i* (vgl. mnd. *ô* eiland, ondfrk. *-oi*, d. i. *-oi(j)i*, P. en Br.'s Beitr. 16, 301 en 303). Daarnaast evenwel was ook de handhaving mogelijk der oude verbuiging

**awi*, **aujŏ*, **auju*,

waaruit dan in 't vervolg bij wijziging van den nom. naar de andere casus

**auwi*, **aujŏ*, *-u*,

of bij wijziging van de casus obliqui naar den nom., d. i. vervanging der *au* door *a*,

**awi*, *ajŏ*, *-u*.

Zie hierover P. en B.'s Beitr. 16, 300 vlg. Aan **auwi* en **aujŏ*, -**u* beantwoorden de nl. vormen *ouwe* en *oye;* aan **ajŏ*, *-u* de oonfrk. *-egia*, *-eie* en een naar de verbogen casus gevormd ownfrk. *-ei*, d. i. *-eiji*. Met het oog op het laatstgenoemde is, in aansluiting aan het door Kern in Taalb. 4, 142, in 't mid-

den gebrachte, *eiland* als een echt ndfrk. woord aan te merken en niet volgens § 62 mijner Mnl. Sprkk. onder de aan het Friesch ontleende vormen te rangschikken.

De diphthongen a a i, o o i, o e i.

In *draaien*, *naaien*, *waaien*, *kraaien*, *maaien*, *zaaien*, *kraai* (mnl. *craye*), *hooi* (mnl. *hoy*, verbogen *hoye*), *Gooi* (mnl. verb. *Goye*, z. P. en B.'s Beitr. 16, 299), *strooien*, *dooien*, *looien*, *kooi* (mnl. *coye*) enz. berusten de diphthongen *aai* en *ooi* op een oude *â*, resp. *ô*; vgl. ohd. *drâian*, *nâian*, *wâian*, mhd. *crǣjen*, *mǣjen*, *sǣjen* (uit **crâian* etc.), ohd. *chrâia*, os. *hôgias* feni, ownfrk. **gôje* dat. sg., os. **strôian*, **dôian*, ownfrk. **lôian*, **kôia* enz. (z. gemelde Beitr. 16, 297 vlgg.). De *j* der volgende lettergreep riep een anorganische *i* te voorschijn, welke met de voorafgaande vocaal tot een tweeklank werd samengetrokken en hierdoor natuurlijk verkorting der *â* en *ô* tot *á* en *ó* veroorzaakte [1]). Het verschijnsel loopt volkomen parallel met de in Beitr. 16, 306 vlgg. en 304 uiteengezette klankontwikkeling, welke aan de mnl. *a*(*e*)*u* (uit *â* vóór *w*), *ü* (voor *û̂* < *iu* < *î* vóór *w*), *ou* (uit *ô* vóór *w*), *e*(*e*)*u* (uit *e* en *ê* vóór *w*), in *bla*(*e*)*uwe*, *spuwen*, *touwen*, *euwe* enz., ten grondslag ligt. Diensvolgens mogen we, niettegenstaande de mnl. spelling *draeyen*, *naeyen*, *hoy*, *stroyen* enz. ons voor een uitspraak *ói*-(*j*)- geen bewijs aan de hand doet, reeds a priori aannemen, dat de beide uit een zelfde beginsel voortgesproten klankwordingen ook in een zelfde periode zijn tot stand gekomen, mitsdien nog in de oudnederlandsche (oudwestnederfrankische) taalperiode vallen. Een stellig bewijs voor deze chronologie levert ons daarenboven het mnl. *ói* in *vloyde* (: *vernoyde*), *vermoien* (: *vernoien*) enz. (z. Francks Inleid. op den Alexander LXXII): zulk een *ói*-(*j*) toch (uit *ô*-*j*) kan alleen in een tijdperk zijn ontstaan, waarin de *ô*-qualiteit der oorspr. oudgerm. *ô* nog in zwang was, alzoo in de oud-

1) Minder gelukkig was de voorstelling dier nl. (en nd.) *ói* t. a. p. door *ôi*.

westndfrk., welke voorafging aan die, waarin door den overgang van *ô* tot *uo* de genesis der in 't Mnl. heerschende *oe* (d. i. *úə*) werd voorbereid.

Dat voorts in het historische Dietsch naast de oude uitspraak *ói-(j)* ook de jongere *oei-(j)* (d. i. *úəi-(j)* of misschien alreede *úi-(j)*) in gebruik was, leert ons de wijze van ontwikkeling, welke we onvoorwaardelijk voor de *oei-(j)* moeten laten gelden, nam. de vervanging der *ó* van *ói-(j)* door *oe* (of wellicht *uo*) onder invloed van naast de *ói-(j)*-vormen gebezigde flexievormen met *oe* (of *uo*) < *ô*, als de praeterita *bloede*, *scoede*, *vloede*, *groede*, *gebloet*, *gescoet* enz. (of **bluode* enz. of wel **bluoda* enz.), die op enkele achterblijvers na (z. Mnl. Sprkk. § 200) in het Mnl. alreede door een naar een *bloei-jen*, *scoei-jen* enz. ontwikkeld *bloeide*, *scoeide* enz. waren verdrongen.

Zie ook nog *koeye(n)* voor *kói-je* naar *koe* (of **kuo*). In *moeie* tante en *boeie* kluister, welke geen vorm zonder *j* naast zich hadden, is de vervanging der *ói-j* door *oei-j* blijkbaar het gevolg van analogische ontwikkeling naar de wisselvormen met *oei-j* en *ói-j*. Vgl. het op gelijke wijze in gebruik gekomen *uitroeien*, naast *rooien* (mnl. mnd. mhd. *roden*, met *o* uit *u*).

Plien.

De voor het Westnederfrankisch en de meeste nd. dialecten karakteristieke klankwet «de oorspr. *i* gaat in een open beklemtoonde lettergreep over in *e*" heeft niet gegolden voor de *i*, welke onmiddellijk door een *j* werd gevolgd. De vocaal behield in dit geval haar qualiteit, zooals ten stelligste blijkt uit het subst. *biecht*, mnl. ook nog *bí-jecht(e)* (z. Mnl. Sprkk. § 77 opm. 2), uit **bí-jiht* = 't ohd. *bíjiht* (met den hoofdklemtoon op *bi-* volgens den bekenden ogerm. regel voor de nominale composita). Diensvolgens is de verklaring der *ie* van 't mnl. *plien*, in Tijdschr. 3, 121 vlg. gegeven, maar niet zoo klakkeloos als een onbekookte inval ter zij te stellen. Of ze daarom tevens als de eenig denkbare moet worden aangemerkt, is intusschen

een andere vraag. Ook aan de door Franck voorgestane theorie «*plien*, met *plach*, *plaghen*, *ghepleghen*, als verb. met «gramm. wechsel", uit **plehan* = 't ags. *pléon* (praet. *pléah*) «aan gevaar blootstaan", en *plegen*, met een onoorspr., uit den derden en vierden hoofdvorm ingedrongen *g*" is een recht van bestaan toe te kennen op grond van de omstandigheid, dat verwantschap der afwijkende beteekenis van het ags. verb. met de opvattingen van *plegen* niet onaannemelijk is te achten.

Aan de meeste beteekenissen van ons ww. ligt in de oudere en jongere germ. dialecten en talen een op verschillende wijzen toegepast of ontwikkeld begrip «zorg dragen voor iemand of iets" ten grondslag: «zorgen voor", «beschermen", «besturen"; vgl. ohd. *pflegan* curare, ministrare en regere, *fliht* cura, mhd. *phlegen* zorg dragen voor, beschermen, *phliht*, *phlege* zorg voor iemand of iets, bescherming, heerschappij, mnd. *plegen* zorgen voor, mnl. *plegen* zorgen voor, beschermen, bewaken (z. voor de laatste beteek. «Wie dan der stad zoude *plegen*", Limb. 7, 1772), *plechten* verzorgen (z. Rose 12788), *plecht*, *plicht* bescherming (z. bij Oudemans 5, 644, n° 5 en 6), heerschappij, macht («Du sout mi hebben ..... Bedwongen ende in dine *plecht*", B. M. 2, 67, 67; «die felle helsche knechten Hadden ons ghehadt in haer *plechte*", st. Am. 2, 4540; «Si varen om in sduvels *plechte*", Ovl. Ged. 3, 35, 2882; «Die lagen in sduvels *plechte*", ib. 20, 1667; «Alsi vel in sduvels *plichte*", ib. 16, 1319);

«iemand iets bezorgen"; vgl. mhd. *phlegen*, mnd. *plegen* iemand iets leveren, verschaffen, schenken;

«met iemand omgaan, gemeenschap hebben" (als gevolg van het «zorgen voor iemand"); vgl. mhd. *phlegen* omgang, gemeenschap hebben, *phliht* gemeenschap, verkeer, mnd. *plicht* met gelijke opvatting (z. de in 't Mnd. Wb. voorkomende citaten «ik en kenne juwer nicht, se en hebben mit my nene *plicht*; «hevestu to den sunden sere *plicht*, Kere wedder"; en «also vruchten desse dre konynghe nycht Koningh Herodes unde alle syne *plicht*", waar het woord met notale overdracht voor «bent"

staat), mnl. *plecht* (in «laet allene niet dinen mont Bekinnen dine ghelove recht, Dijn herte hebbe daer mede *plecht*", X Plaghen 229) en *plechten* gemeenschap hebben met, zich vereenigen, samenspannen (z. Oud. 5, 645 i. v., n⁰ 1);

«zorgen voor het tot stand komen eener handeling"; vgl. ohd. *phlegan*, mhd. *phlegen* verrichten, uitoefenen, waarnemen, doen, os. *plegan* idem (in «quâthun, that sia weldin umbi thena man *plegan* deravoro dâdio", Hêl. 5482), mnd. mnl. *plegen* idem, oofr. *plegia* en owfr. *pligia* idem;

«zorgen voor het tot stand komen eener opgelegde handeling"; vgl. ohd. *flihte* mandata, mhd. *phliht* dienst, verplichting, *phlege* heerendienst, schatting, mnd. *plege*, *plicht* verplichting, heerendienst, schatting, mnl. *plicht*, *plecht* idem en door metaphorische overdracht ook «schuld als gevolg van zonde" (z. Oud. 5, 643, n⁰ 2, en 644, n⁰ 3);

«zich toeleggen op een bepaalde handeling, die herhaaldelijk of bij voortduring verrichten"; vgl. mhd. *phlegen* solere, *phliht*, *pflege* gewoonte, manier van doen, gebruik, mnd. *plege* idem en *plicht* (in «eyn islick mynsche mach dragen na siner *plicht*, koninge, heren temet neyn snode want"; «eyn islick mynsche mach syk wol cleden na syner *plicht*"); mnl. *plegen* solere, bij Kil. *plicht* gewoonte, gebruik, owfr. *pliga*, oofr. *plega* gewoonte, owfr. *pligia*, oofr. *plegia* solere;

«de zorg, verantwoordelijkheid op zich nemen"; vgl. os. *plegan* in gemelde opvatting (Hêl. 5478 en 5485), ohd. *sih phlegan* zich verantwoordelijk stellen voor iets (met een onoorspr. reflex.), mhd. *sih phlegen* idem, ohd. *phligido* op zijn verantwoording (vgl. bij Graff *phligido* periculo (proprio)), mnl. *verpleghen* voor iets instaan, vast beloven (z. o. a. Rb. 13774, Velth. 7, 10 slot), owfr. oofr. *plicht* verantwoording, oofr. *plî*, *plê* idem (z. over den vorm des woords Aofr. gr. § 149).

Behalve op de hier aangegeven wegen nu had zich bovengenoemd grondbegrip ook op een andere wijze kunnen ontwikkelen: «zorgen" = «bezorgd zijn", waaruit door notale overdracht «in gevaar verkeeren, aan gevaar blootstaan". Vandaar de

te voren vermelde opvatting van het ags. ww. en een daarmee samenhangend *pliht* en *pleoh* = «gevaar", *plihtlîc* en *pleolîc* = «gevaarlijk", *plihtan* = «aan gevaar blootstellen".

Wanconst, *wanconnen*.

Naast het bekende mnl. *wanconnen* «kwalijk nemen, verwijtingen doen" staat het subst. *wanconst(e)* in de opvattingen:

«vijandschap, veete" (= *nijt;* z. b. v. B. M. 10, 88, 154, en Lorr. J. 5, 283),

«gramschap, toorn wegens een of ander boos opzet" (= *evele moet;* z. Reyn. 1, 2546: «die coninc .... vergaf Reynaerde algader die *wanconst* van sinen vader", met *vergaf* = «liet varen ter wille van"),

en «kwaad vermoeden, verdenking" (z. Francks aanteek. op Alex. 8, 649).

Te recht wijst deze geleerde er t. a. pl. op, dat we voor de verklaring van ons woord moeten uitgaan van een grondvorm **wangonst.* Maar hoe dan de aanwezigheid begrijpelijk te maken der *k*, die zeker niet, gelijk Franck beweert, als het product eener phonetische ontwikkeling mag gelden, aangezien de hypothese van een overgang der in den «anlaut" van het tweede deel eener samenstelling op een *n* volgende *g* in *k* door geen enkel analogon te bewijzen valt en lijnrecht in tegenspraak staat met *ingaen*, *ingeven*, *ingieten*, *wangeloof* enz.? Naar 't mij voorkomt, door het aannemen eener vrij wel vóór de hand liggende volksetymologie, die met **wangonst* in de beteekenis van «verdenking" het adjectief *wanc* «onzeker, onvertrouwbaar" in verband bracht en zoodoende een *wanc-onst* «verdenking" («onvertrouwbare stemming, gezindheid") te voorschijn riep, dat in 't vervolg zijn nieuwen vorm aan het in de andere opvattingen gebezigde **wangonst* mededeelde. Onder invloed van zulk een *wanconst* «gramschap wegens een of ander boos opzet" kon zich dan verder het in overeenkomstige beteekenis in zwang zijnde **wangonnen* ontwikkelen tot *wanc-onnen*.

Waers wanen.

Waers wanen (*meenen*) en *waers doen wanen* laat zich op vele plaatsen door «het voor waar (doen) houden" weergeven:

«Ocht die meester van Sent Omars Loech ende *dede wanen waers* Menegen te Parijs ... Dat grote sonde anders ware Bidden", Ro. 10760; «(Sornagur) ... hiet hen There porren ende ghereiden Ende ghewapent die scaren leiden Op den plain ... Ende *doen* den Fransoysen *wanen wars*, Daer soude al sijn die sameninghe", Parth. 1637: «Quam Simpoel te Brucge binnen ... Ende dede den Heren binnen verstaen, Dat ....; Die liede binnen *waenden wars* Ende hilden hem alle an dit vars", Velth. 4, 15; «Hi dede der coninginne verstaen Anderssins dan twas vergaen ...; Si waende *wars* [1]) ende es blide", ib. 4, 40; «Nu wil hi so lieghen uter maten Ende dat so schone brenghen voort, Dat elc sel *wanen waers*, diet hoort", Reyn. 2, 2196; «Ende (hi) maecte haer wijs, dat si den staert Int water staec: daer soud ter vaert Also veel visch aen biten ...; si *waende waers*, die arme dwaes", ib. 6277; «Nu wil hi uitermaten seer lyeghen Ende dat sel hi alsoe schoen bibrenghen, dat men al *waers meenen* ende *wanen* sel", Reyn. pr. 28 v.; «Hi seide mi, hi woude te roemen .... Ic gaf hem palster ende male ende maecte daer een pelgrym of ende *meende* al *waers*", ib. 48 r.; «ende hi maecte hoer wijs, dat hij sinen stert int water steken soude, daer soude corteliken veel vissche an comen ....; Die arme dwaeseggbe *waende* oeck *waers*", ib. 85 v.; enz.

Somwijlen evenwel is een zoodanige vertaling niet van pas en moeten aan de uitdrukkingen de beteekenissen «(zich laten) misleiden, op een dwaalspoor brengen" worden toegekend, die trouwens in verschillende der bovenstaande citaten evenzeer een uitstekenden zin opleveren:

---

1) Le Long las hier *wers*. Volgens inlichting, mij welwillend door mevr. C. van Gelder—van de Water verstrekt, staat in het hs. *w's*.

«Langhe tale ... Ende daer in gevaruwede wort, Die souct alder lieder hulde Ende *doet waers wanen* die verdulde", Sp. 1[8], 64, 80 (Lat. «movere vult turbam et inconsultas aures impetu *rapere*"); «Dwijf (Eva), als noch pleghen wive, *Waende waers* ende gheloefde te hant", Lsp. 1, 22, 19 (de woorden «als noch pleghen wive" verbieden hier een opvatting «hield wat de duivel haar gezegd had voor waar").

Door De Vries is in het gloss. op den Lsp. dit *waers* als samenkoppeling uit *waer* en *(de)s* op ééne lijn gesteld met *jaes*, *neens*, *nietes* en *welles* (in «'t is *nietes*, *welles*"). Ten onrechte; want zoo verklaarbaar zulk een genit. *(de)s* in laatstgemelde zegswijzen mag heeten (vgl. Mnl. Wb. 2, 75 en 77), zoo onbegrijpelijk ware diezelfde casus te achten in het met *wanen* (*meenen*) verbonden *waers* (*wares* in het hedendaagsche «'t is niet, wel *wares*" moet natuurlijk als navolging gelden van «'t is *nietes*, *welles*"). Wanneer hier werkelijk van ouds her het adject. *waer* had thuis gehoord, dan zouden we (*t*) *waer wanen* (*meenen*), niet *waers wanen* (*meenen*) moeten verwachten.

Tot een juiste beoordeeling der uitdrukking kunnen wij alleen geraken, wanneer we, ons losmakende van de gedachte aan *waer* als oorspronkelijk bestanddeel, *waers* uit het comparatieve adverb. *wers* «minder goed" afleiden, 'twelk, met den bekenden overgang van *er* tot *ar* tot *wars* gewijzigd zijnde, ten gevolge van de gelijkenis in vorm met *waer* verus en onder invloed der beteekenis van een zoodanig *wars wanen*, t. w. «zich laten misleiden, leugen voor waarheid gaan houden" (eig. «een minder juiste meening hebben dan te voren") den standvastigen vorm *waers* had aangenomen en door zijn voeling met *waer* ook tevens de aanleiding werd, dat de oorspronkelijker opvatting ten deele plaats maakte voor «('t) voor waar houden".

Dat onze uitdrukking nog in de 16[de] eeuw voortleefde, zien we voorts uit een plaats in Everaerts *Esbatement van de visscher*, waar de vrouw, die gedurende den storm haar man verschillende zonden gebiecht heeft, na het verdwijnen van 't levensgevaar als haar voornemen te kennen geeft: «En (indien)

hy my onghenouchte wil doen, den baers, Ic sal hem vry wel *doen waenen waers;* Al weet hij mijn biechte, ic en acht een gruus", Belg. Mus. 6, 61.

W. L. VAN HELTEN.

NASCHRIFT.

Bij het schrijven van bovenstaand artikel was het mij ontschoten, dat reeds in Tschr. 9, 295 vlg. door Verdam over ons ww. en de daarmee samenhangende naamwoorden *waenicwaers* enz. is gehandeld. Aangezien mijn opvatting der aldaar aangehaalde plaatsen in enkele opzichten van V.'s interpretatie afwijkt, zij 't mij vergund deze citaten, voor zoover ze niet alreede boven besproken zijn, nog eens kortelijk na te gaan.

In «ic make den *waenicwaers*" Ovl. Lied. bl. 276 hebben we mijns bedunkens met de substantiveering eener uitdrukking = «ik ben de gefopte" te doen: Vrau Hoede, die zich in haar poging om den borchgrave te waarschuwen door haar tegenstanders gedwarsboomd ziet, trekt zich voorloopig terug («ghinc van danen sonder segghen In ene tralieveinster legghen") en denkt «quansuus ic make den *waenicwaers*" (d. i. voor de leus doe ik mij voor als de gefopte).

Een soortgelijke substantiveering herkent men in Velthems (4, 18, 4) «Doe was gemaect een *waendiwaer* (met -*waer* voor -*waers* ter wille van 't rijm) Van den Lyebards": *waendiwaers* = «jij of jullie bent gefopt", woorden, welke de tegenstander in zijn gedachte tot de gefopte tegenpartij richt; vanwaar *een waendiwaers maken* = «iets ondernemen, waarbij men de gemelde woorden kan bezigen, iem. een strik spannen".

Als een naar 't verb. gevormd naamwoord staat *wanewaersken* = «die zich laat misleiden, foppen" in de uit den *Spiegel der Minnen* 111 r. en de *Sinnepoppen* geciteerde plaatsen: «Ey arm *wanewaersken*" als een der uitingen, waarmee Ialours ghepeys den, zoo hij meent, door zijn geliefde bedrogen Dierick den Hollander beklaagt — «Voor slechte *wanewaers.* Want

luyden van verstant En stopt men niet zoo licht een logen in de hant".

En evenzoo *wanewaers* in *wanewaers maken* (z. *Spieg. d. Minnen* 68 r.) = «foppen, er in laten loopen": «Wy (d. z. Ialours ghepeys en Vreese voor schande, die blijkens het te voren door hen gezegde Katherina tot dwaze stappen willen verleiden) *maken* ter werelt menich (d. i. menigeen) *wanewaers*".

Door comparatieve overdracht ontwikkelde zich uit de beteekenis «die zich laat foppen" de opvatting «die zich zelf fopt, zich zelf wat wijsmaakt"; vgl. *Spieg. d. Minnen* 69 v., waar Begheerte van hoocheyt den in Dordrecht vertoevenden Dierick, die zich door de gedachte aan zijn afwezige beminde over haar gemis tracht te troosten, de woorden toevoegt: «Ghy slaet als de sotten doen na haer schauwe, Arm *wanewaersken*" — en De Roovere bl. 156: «Als *waeniewaer* (vanwaar die *-ie*?) spint hy broosch draet: Hy denckt nochtans dat sy hem acht".

Als een naar 't ww. gevormd abstractum vinden we voorts *wanewaers* (*waniewaers*) in den uit «zich iets wijs maken" voortgevloeiden zin van «zich iets inbeelden, inbeelding"; *Vad. Mus.* 1, 70, 35: «Dats (nam. de ezel, die zich met de huid eens herts getooid heeft) die hem selven niet en kint: die lettel maghe heeft of gheene, Dan hi met (d. i. maar die bij) enen here ghewint Ende [1]) een paar clederen elc jaers Te draghene met (d. i. evenals) goeden lieden, Ende dan maect hi syn *wanewaers*" — De Roovere bl. 60: «(een goede vrouwe is) Simpel, ghesedich van ghelate; niemant te merckene op de strate; stille van woorden, van spraecke schaers; rechts vaerdich, sonder *waniewaers*".

Een getuigenis voor het gebruik van ons verb. in 't begin der 17de eeuw levert nº. 53 van het 2de Schock der *Sinnepoppen:* «Een Moylijck (of Priapus) wordt in de Boomgaerden.... gesteldt voor de onverstandige Vogels, om dat die Dieren souden meenen of *wanen* al *waers*, dat het zijn Herders die de vruchten bewaren".

V. H.

---

1) Blijkbaar is hier vóór de conjunctie iets weggevallen.

MIDDELNEDERLANDSCHE FRAGMENTEN.

III. FRAGMENT VAN EENE ZESTIENDEEUWSCHE UITGAVE VAN HET VOLKSBOEK VAN DEN RIDDER METTER ZWANE.

Tot nog toe werden geene exemplaren gevonden van uitgaven van het volksboek *van den Ridder metter Zwane*, vóór 1600 verschenen. Dat er wezenlijk bestaan hebben, wist men o. a. door de van 1547 gedagteekende approbatie der uitgave van 1763 (*Amst. bij Kannewet*). Volkomen zekerheid geeft thans de ontdekking van het fragment, waarvan hieronder de inhoud wordt medegedeeld, iets wat zeker geene overdaad is, gezien het weinige dat van de Middelnederlandsche bewerking der sage van den Zwaanridder overgebleven is.

Het fragment is, jammer genoeg, slechts één vel druks, waarvan aan den onderkant en aan de linker zijde een strook is afgesneden, waardoor de laatste regel van folio 1 en 4 telkens geheel verloren is, alsook een gedeelte aan het einde der regels op folio 1*a* en 2*a*, en aan het begin der regels op folio 1*b* en 2*b*. Stellig behoort het fragment tot eene uitgave van de eerste helft der 16de eeuw, misschien wel tot die van 1547; het zou me echter niet verwonderen, indien later bleek dat het vel tot eene nog oudere uitgave behoort. Ik laat den inhoud dan ook diplomatisch afdrukken, met dien verstande, dat de verkortingen opgelost, maar te gelijker tijd cursief gezet zijn. Het einde van een regel wordt telkens door twee loodrechte streepjes aangegeven. Waar het papier door wormsteken beschadigd en dientegevolge de tekst onleesbaar is, wordt dit door stipjes aangeduid. Mocht later ooit een volledig exemplaar eener zestiendeeuwsche uitgave gevonden worden, dan zal men zich kunnen vergewissen of ons fragment er ja dan niet deel van uitmaakt. Het ontbrekende is aangevuld naar deze twee jongere uitgaven: Een Schoone Historie / En Miraculeuze Geschiedenisse Van den Ridder metter Zwane ... Amsterdam, By Joannes Kannewet... 1763. 4° (met approbatie van 1547).

Een schoone Historie van den ridder van avontueren Helias Genoemd den Ridder met de Zwaen. T'Antwerpen, By Franciscus Ignatius Vinck... z. j. 4° (met approbatie *voor schoolgebruik* van 1610).

Deze en andere aanvullingen staan cursief tusschen rechte haakjes. Beurtelings staat nu eens de Amsterdamsche, dan eens de Antwerpsche uitgave het dichtst bij den oorspronkelijken tekst; toch is de eerste de volledigste, daar de censuur in de tweede nog al geknipt heeft. Onder den tekst van het fragment, deel ik ook dien van de twee andere uitgaven mede, eveneens diplomatisch afgedrukt. Zoo kan men zich een klaar denkbeeld vormen van de verhouding der drie drukken, en van de manier waarop onze middeleeuwsche ridderromans in het algemeen door de nakomelingschap behandeld werden.

Het fragment begint, nadat Koning Oriant zijn kroon aan Helias heeft overgedaan, en deze zich gereed maakt om Matabrune te gaan straffen.

fol. 1*a*. al blide ware*n*. so nam hy met he*m* .iij. M. v[*oetbooghschut*]||ters. en*de* .ij. M. glaue*n* 1) sonder dat voetvolck [*ende daer wa*]||ren. v.C. grauers. die waren gestelt bi. C [. *edele ridders.*] || so track hi van lilefort en*de* beleyde dat slodt [*Mombrant ende*] || bestormdet so vreeslijc dat hijt wan en*de* qu[*am daer binnen.*] || En*de* die co*ninck* helias riep dat elck wel

1) Lees *glavien*.

AMSTERDAMSCHE DRUK.

(fol. 14*a*) Na dat Helias tot Konink gekroond was zo nam hy met hem 3000 Voetboog-schutters ende 2000 Glavien zonder 't Voet-volk / en daar waaren 500 Gravers / die gesteld waaren by 100 Edele ridders / en zo trok hy van Lilefoort en beleyde 't Slot Mombrant / ende bestormde 't zo geweldelijk dat hy 't wan / ende daar binnen kwam.

ANTWERPSCHE DRUK.

(blz. 21*a*) Naer dat Helias gekroont was / nam hy met hem 3000. Voetboog-schutters / en 2000. met Lancien te Peird / en 500. gravers / ende 100. vrome edele Ridders / en zoo trok hy van Lillefoort / ende belegerde het Slot Mombrant / bestormende dat zoo vreesselijk dat hy het won / en quam daer binnen. Doen riep den Koning Helias:

wacht[*e dat hem die val*]||sche matabrune niet en ontgae. Dit hoord[*e die valsche*] || vrouwe en*de* si liep op eenen torne vanden slote [*met wat*] || volcs en*de* maecte haer starck / en*de* meende ha[*er daer te be*]||scudden en*de* haer lijf te bevrijen. maer die c[*oninck overliep*] den torn / daer hy matabrune heeft gheuon[*den ende hi greep*||se en*de* werpse ter eerde*n* en*de* seyde. Ay valsche [*vrouwe*] || hebdi mijn moeder willen v*er*raden / en*de* ons s[*ooveel droefheyt*] || aen ghedaen / ten waer door dye eere gods [*ende door die*] || eere des bloets daer ic af comen ben / ghi sou[*dt door mijns*] || selfs handen sterven. D[*oe*] en wiste matab[*rune niet wat ghe*]||seggen anders dan datmense leyden soude [*bi haren so*||*n*]e oriant Maer die co*ninck* helias seyde datsi h[*em niet meer*] || sien en soude / en*de* hi gafse inden handen va*n* [*sinen diena*]||ren / en*de* dede daer matabrune setten aen ee[*nen stake ende*] dede brengen hout en*de* stroo om haer te v*er*ba[*rnen also*

Ende de Konink Helias riep dat elk wel toe zage / dat de valsche Matabrune niet en onliep. Dit hoorde de kwade Vrouwe / ende liep op den Tooren van 't Slot / met wat Volk / ende maakte haar sterk / en meynde haar te beschermen en te bevryden / maar de Konink overliep de Tooren daar hy Matabrune heeft gevonden / ende hy greepze / ende wierpze ter Aarden / en zeyde: Ay! valsche Vrouwe / hoe hebt gy mijn Moeder willen Verraden / ende ons (fol. 14*b*) zo veel verdriet aan gedaan / ten waar ter eeren Godts ende door d'eere des Bloeds daar ik van gekomen ben / gy zoud van mijn eygen Handen sterven. Doen en wist Matabrune niet wat te zeggen / anders dan dat menze leyden zoude tot haaren Zoone Oriant / maar Helias zeyde dat zy hem niet meer zien en zoude / en hy gafze in de Handen van zijne Dienaren / en hy dedeze zetten aan een Staak / ende liet Hout en Stroo bren-

Dat elk wachte / dat hem die (blz. 21*b*) valsche Vrouw Matabrune niet en ontvlucht. Als sy dit hoorde / liep sy op eenen Thoren / daer hy haer gevangen nam / en greepse vast / werpende haer ter aerde / seijde: Gy valsche Vrouwe / hoe hebt gy mijne Moeder derven verraeden / en haer met haere kinderen / zoo veel droefheyd aendoen / daer sy u noyt misdaen en hadde; maer nu komt de vraeke op u hoofd / en ten waer ik het liet om de eere des bloeds / daer ik af komen ben / gy zoud van mijn handen sterven. Toen wist Matabrune niet wat zeggen / dan dat men haer leijden zoude by haeren Zone Oriant. Maer Helias zeijde datse hem niet meer zien en zoude / ende gaf haer in de handen van sijnen dienaer / ende dede haer binden aen eenen staek om haer te verbranden. Als sy nu zag datse moest sterven / doen overpeijsde sy haer quaed en riep Helias / en zeijde: Mijn kind ik bidde u om genaede / ik

sy ver]||dient hadde. Als matabrune sach datse ster[*ven soude doe*] || ouerdachtse haer quaet met rouwe en*de* riep [*He*]||lias en*de* seyde mijn kint ic bid v ghenade. ic [*belie dat ic*] || die doot wel v*er*dient hebbe / want ic v moede[*r valschelyken*] || v*er*raden hebbe en*de* seyde dat van haer ware[*n comen .vij.*] honden. maer si baerde .vij. kinder elc met e[*ene zilveren*] || ketten aen haren hals / maer bi mijnen va[*lschen wille*] || dedicse v*er*senden om te dode*n* / maer god h[*eeftse behoet*] || [*Ooc seyde ic datse had willen vergeuen den coninck Oriant ende my twelc sy noyt eñ dachte* || (fol. 1*b*) [*ende hi*]erom ist wel recht dat ic sterue / en*de* ick hebt || [*vore god*] v*er*dient / en*de* ic bidde dat hijt mi wil v*er*gheuen || [*ende d*]en doot die ick steruen moet wil keren in v*er*||[*giffenisse va*]n mijnen sonde*n*. en*de* ic bidde v dat ghijt my || [*ooc vergheven*] wilt / want ic sterue willichlijc / ende ic v*er*geue || [*u mijn doot*]. Doe seyde helias. Ic vergheeft v als

gen / om haar te verbernen / als zy verdiend had. Als nu Matabrune zag datze sterven moeste / zo overpeynsde zy haar kwaad met rouwe / ende riep Heliam / en zeyde: mijn Kind ik Bid genade / ik beken dat ik de dood wel verdiend hebbe / want ik u Moeder valschelijken Verraden had / en zeyde dat van haar waaren gekomen zeven Honden / maar zy Baar(fol. 14*c*)de zeven Kinderen / maar by mijnen valschen wille dede ikze verzenden om te dooden / maar Godt heeftze behoed. Ook zeyde ik / datze had willen vergeven den Konink Oriant en my / 't welk zy noyt en dagte / hierom is 't wel regt dat ik sterve / ik hebt wel voor Godt verdiend / en ik Bidde dat hy 't my wil vergeven / en den dood die ik sterven moet / wil keeren tot vergiffenisse van mijn Zonden / ende ik Bid u dat gy 't my ook vergeven wild / want ik sterve williglijk / en vergeve u mijn dood. Doen zeyde Helias: Ik vergeef beken dat ik de dood verdient heb / want ik grootelijks gezondigt hebbe voor Godt / ende tegen u / daerom ik bidde u wilt het my vergeven / ik sterf gewillig en vergeve u mijn dood. Helias zeijde: Ik vergeve het u ook voor mijn deel / nochtans moet gij sterven / bid Godt dat hy 't u vergeven wilt. Toen wird daer hout rondsdom haer gebracht / en als het gereed was / wird het in brand gesteken / en aldus wirdse verbrand. En als de Justitie gedaen was / is den Koning weder gekeert in Lillefoort / en gaf sijn Moeder te kennen al dat daer geschied was.

van || [*mijn deel n*]ochta*n*s suldi sterue*n* by iusticie*n* ic byd god dat [*hi u wil ver*]gheue*n* / Doen werdt daer hout ende torue*n* om || [*matabrun*]e [1]) en*de* d*at* vier daer in ghesteke*n* / en*de* ald*us* wasse || [*verbarnt om ha*]er misdaet En*de* als de iusticie gedae*n* was is || [*helias weder*]ghekeert te lylefort daer hi eerlic ontfange*n* || [*wart ende hi g*]af zijnd*er* moed*er* te k*e*nne*n* datter geschiet was || [*ende seyd*]e. mijn moed*er* v*er*blijdt v wa*nt* ghy sijt ghewro||[*ken van der v*]alscher matabrune / die ic heb doen v*er*barne*n* || [*om haer qu*]aet. Doe antwoorde beatris. mijn ghemin||[*de sone ic da*]ncke v seere / ihesus wil haerder s[*iel*]en v*er*ge||[*ven Ende na*] desen bleuen sy bi malcanderen in goeden [*payse daer*] af dat volck verblijdt was

[*Hoe de zwa*]en helias brueder hem verthoonde in dye riviere voor ee*n* scip

[*Doe hel*]ias de con*inck* een wile tijts besete*n* hadde zijn

1) Hier is blijkbaar een woord in te voegen, waarschijnlijk *bracht*.

u al mijn deel / nogtans zo zul dy sterven by Justitien / Bid Godt dat hy 't u vergeven wild. Doen werd (fol. 14*d*) daar Hout ende Turf om Matabrune gestookt / ende het Vuur daar in gesteken / aldus werdze Verbrand om haar Misdaad. En als de Justitie gedaan was/ is Helias weder gekeerd te Lilefoort / daar hy eerlijk ontfangen werd / ende gaf zijne Moeder te kennen datter geschied was / en zeyde: mijn Moeder verblijd u / want gy zyt gewroken van de valscheyd van Matabrune / die ik heb doen Verbernen om haar kwaad. Doen zeyde Beatris / mijn beminde Zoone ik danke u zeer: Jesus willet haar vergeven. En na dezen bleven zy by malkanderen in goeden payze / waar af 't Volk verblijd was.

Hoe de Zwaan, Helias Broeder, hem vertoonde in de Riviere voor een Schip.

(fol. 14*c*) Als Helias een wijle teyds

De Zwaen Helias Broeder vertoont haer in de Riviere voor een Schip.

Als Helias een wijle tijds bezeten

rijck || [*van Lyl*]efort in goeden vrede / so geuielt dat hi wt een || [*venster sach*] vanden palleyse en*de* hi bek[*e*]nde d[*e*]n swaen || [*sijn brued*]er / die noch in zijn menschelijcke forme niet || [... *w*]as omdat ...... k ... n ghesn ... en was ... || [*Ende des*]e swaen was int wa[*t*]er voor een scip dat hi || [*te lande bra*]cht / als te ontbeyden den con*inck* helias. en*de* als || [*helias dat sach*] s[*e*]yde hi in hem seluen Dit is een teeken || [*dat mi god sent om mi te kennen te ghevene dat ic soude*] || (fol. 2*a*) ghaen met desen zwaen dye mi gheleyden [*sal in eenigh*] || landt om eere te vercrigen door den name [*ende die eere*?] || gods. En*de* in desen opset en*de* ingheuen vand[*en heylighen*] || gheest so v*er*gaderde hi zijn brueders en*de* suste[*r ende quam*] || tot zijn vaeder en*de* moeder / en*de* seyde

Mijn gheminde eerweerdighe vadere
Duechdelijcke moeder / en*de* broeders allega[*dere*]
Lief suster / en*de* alle mijn vrienden tsamen

zijn Rijk van Lilefoort bezeten had in goede vreden / zo zag hy uyt den Venster van den Palleyze / en zag de Zwaan zijn Broeder. En deze zelve Zwaan was in 't Wa-(fol. 14*d*)ter voor een Schip dat hy te Lande bragt / als om te ontbieden zijne (*sic*) Broeder Helias. Als Helias dit zag / zeyde hy in hem zelven: Dit is een teken dat my Godt zend / om my te kennen te geven (fol. 15*a*) dat ik zoude gaan met deze Zwaan / die my geleyden zal in eenig Land om Eere te verkrijgen. Met die opzet ende ingeven van Godt / zo vergaderde hy zijn Suster ende Broeders / ende kwam tot zijn Vader ende Moeder / ende zeyde:

hadde sijn Rijk van Lillefoort in grooten vrede / zoo was 't dat hy uyt(blz. 22*a*) een venster zag van 't Paleys / doen zag hy eene zwaen komen / die sijnen Broeder was / en die hy aenstonds kende. En dese Zwaen was in 't water voor een Schip dat sy aen 't Land bracht / en scheen te ontbieden haeren Broeder Helias. Als Helias dit zag zeyde hy in sijn zelven / dit is een teeken dat my Godt zend / om my te kennen te geven / dat ik zoude gaen met dese (blz. 22*b*) Zwaen / die my geleyden zal in eenig Land / om eere te verkrijgen.

Mijn beminde eerweerdige Vader /
Deugdelijke Moeder ende Broeders allegader /
Lief Suster ende al mijn Vrienden t'zamen /

Tis nootlijc dat ic wt goeder adere
Minlijc oorlof neme / weest drucs ontladere
Bidt god dat hi mi hoede van blamen
Wa*n*t mij*n* broeder die zwaen naer tgodlijc ra[*men*]
Comt mi halen in een scip dat hi heeft brach[*t*]
Aent landt / daer hi mi sonder beschamen
Verbeyt / so ghi sien moecht hoe hy wacht
Dus die coni*n*clijcke crone vad*er* hooch geacht
Die ghi mi van lijlefort hebt gegheuen
Die stellic wed*er* geheelijc in uwer macht
En*de* in uwen handen vader verheuen
Ick neem oorlof aen v allen / diet·hoort oft si[*et*]
Ter lieften gods reysende daer hijt ghebiet.
Bider bewisinge va*n* mijne*n* broeder de*n* z[*wane*]
En*de* ter eeren gods pijnic te bestane.
Dees reyse / wa*n*t ic mi betrouwe bouen mat[*en*]
In god / al heeft bi mijn broeder inder gheda[*ne*]
Vanden zwaen ghelaten / ic hoop noch tontf[*ane*]
fol. 2*b* [*Bi cracht zijn*]der hulpen troost bi baten

't Is noodlijk dat ik uyt goeder adere /
Minnelijk oorlof neme / weest druks ontladere
Bid Godt dat hy my hoede van blamen /
Want mijn Broeder de Zwaan naar Godlijker ramen
Komt my halen / in een Schip dat hy heeft gebragt /
Aan 't Land daar hy zonder beschamen /
Verbeyd / zo gy zien mogt hoe hy wagt /
Dus de Koninklijke Kroone / Vader hoog geagt /
Die gy my van Lilefoort hebt gegeven /
Die stelle ik weder geheel in uwe handen /
Ende in uwe handen, (!) Vader verheven /
Ik neme aan u alle oorlof die 't hoord of ziet
Ter liefde Godts t'reyzen daar hy het gebiet.
By de bewyzinge van mijn Broeder de Zwaan
Ende ter eeren Godts peyns ik te bestaan
Dees Reyze / want ik my betrouwen boven maten /
In Godt / al heeft hy mijn Broeder in gedaan
Van den Zwaan gelaten / ik hoope nog 't ontfaan /
By kragt zijnder hulpen troost by maten /

[*God heeften l*]icht in dees ghedachte [1]) ghelaten
[*Om mi in een*]ighe goede hauen te leyen
[*Daer ic syn*]en werdigen wille wt caritaten
[*Goede vruch*]t mach doen / dus willen [2]) scheyden
[*Adieu vader*] adieu moeder / ten baet gheen beyen
[*Adieu broede*]rs / adieu suster / adieu gheminde.
[*Adieu vriend*]en ghemene / adieu met schreyen
[*Aldieu al te sa*]men die ic hier vinde.
[*Hier mede ic m*]i op die vaert bewinde
[*Ic beveel mi die g*]ods moeder / wats gheschiet
[*Ter liefden g*]ods reysende daer hijt ghebiet
  [*Bemind*]e broed*er* die zwaen ic ben bereet
[*Te rey*]sen daer ghi mi leet
[*Ic en twyfele n*]iet die hoghe gods ghewelt
[*Ende heeft v on*]s ghelaten bi gracien breet
[*Om sonderlin*]ghe saken die hi alleene weet
[*Ende dat gi m*]ijn leytsman wesen selt.
[*Mijn hope ende mijn*] wille is vast ghestelt

1) Lees *gedane* of *gedaente*. 2) Lees *willen wi*.

Godt heeft een (*sic*) ligt in dees gedaante gelaten /
Om my in eenige goede Haven te leyden /
Daar ik zijnen weerdigen Wille uyt Caritaten /
Een goede vrugte mag doen / dus willen wy scheiden.
Adieu Vader / adieu Moeder / ten baat geen beyden /
Adieu Broeders / adieu Suster / adieu Beminde /
Adieu Vrienden geweene (*sic*) / adieu met schreyden /
Adieu al te zamen die ik hier binde / (*sic*)
Hier mede ik my op de Vaart bevinde /
Ik beveel my in u Gebed wat geschied /
Ter liefden Godts / reyzende daar hy 't gebied.
  Geminde Broeder de Zwaan ik ben bereed /
Ik en twijffel niet de hooge Godts geweld /
En heeft u ons gelaten by gratien gereed /
Om zonderlingen zake die hy alleene weet /
Ende dat gy mijn Leyds-man wezen zal :
Mijn hoope ende wille ist vast gesteld /

[*In gods wille*] sonder eenich cesseren..
[*Want sijn cra*]cht is grondeloos en*de* onghetelt
[*Wil hi mi he*]llpen wie sal mi blameren
[*Nieman so*] scrifture ca*n* declareren
[*Hier op stellic*] dan mijn hopen al
[*De viant noch*] de mensche en mogen mi niet twee vere*n*
[*Beletten*] des bi mi noch ghebueren sal
[*Dus bi der go*]dlijcker gracien toe val.
[*Ben ic gewi*]llich vaet mijn bediet
[*Ter liefden g*]ods reysende daer hijt ghebiet
  [*Princelike*] coninck in wiens handen
fol. 3*a* Staen alle prouintien / steden / en (*sic*) landen
Wilt mi bewaren en*de* den zwaen mijnen broedere.
Beschermt ons van scaden en*de* van scanden
En*de* den con*inck* van lijlefort der waranden.
Mijn beminde vader / en*de* ooc mijn moedere
En*de* alle mijn brueders en*de* suster vroedere.
Wy nemen oorlof / welck is een droeue liet
Ter liefden gods reysende daer hijt ghebiet

In Godts wille zonder eenige cesseren /
Want zijn kragt is grondeloos ongesteld /(!)
(fol. 15*b*) Wil hy my helpen / wie zal my deeren?
Niemand / zo Schriftuure zal declareren /
Hier op stelle ik mijn hoope al /
De Vyand nog Menschen en mogen my niet
Beletten van des my nog gebeuren zal:
Dus by der Goddelijker gratien toeval /
Ben ik gewillig naar mijn bedied /
Ter liefden Godts / Reyzende daar hy 't gebied.
  Princesselijke (!) Konink in wiens handen /
Staan alle Provintien / Steden en Landen /
Wild my bewaren ende den Zwaan mijnen Broedere /
Beschermet ons van schaden / ende van schanden /
Ende den Konink van Lilefoort / en de Waranden /
Mijn beminde Vader / ende ook mijn Moedere /
Ende alle mijn Broeders / ende Suster voedere /
Wy nemen oorlof welk is een droeve Lied /
Ter liefden Godts / Reyzende daar hy 't gebied.

Als helias dit geseyt had custe hy vad*er* en*de* moed*er* / broe-||ders en*de* suster en*de* nam deerlijc oorlof. En*de* doen dede hy || bringhen zijn harnas en*de* silueren schilt daer in stont ee*n* || dobbel goude*n* cruys. Doe qua*m* oria*n*t die co*n*i*nck* en*de* gaf hem || eenen horen en*de* seyde / bewaert wel desen horen / wa*n*t hi || heeft sulcken cracht / dat alle die ghene die den luyde bla||sen dien en mach gheen letsel noch scande gebueren by || der belieften gods / Nv bid ic ootmoedelic ihesum dat hi / v gheue wel te gaen met vruechden / en*de* wed*er* te keeren || met eeren. En*de* die zwaen riep seer wo*n*derlijc .ij. oft .iiij. || reysen / recht oft hi helia*m* riep / daer si al af verwond*er*t wa||ren. en*de* doe ghinc helias ter stont met alle sine*n* vriende*n* || na dat water daer die zwaen was. En*de* als die zwae*n* he*m* || sach so speelde hi met sine*n* vlogele*n* op dat water recht oft || hy hem willecome heyte. en*de* hy ghebenedijde daer den || zwaen seggende. Siet hier die scade va*n* desen kinde d*at* ||

Als Helias dat gezeyd had / kuste hyze alle / ende nam deerlijk oorlof. Doen dede hy brengen zijn Harnas ende Silvere Schild daar in stond / een dobbel Gouden Kruys. Daar na kwam Oriant zijn Vader / ende gaf hem eenen Hoorn / en zeyde: bewaard wel dezen Hoorn / want al de geene die hem luyde blazen / die en mag geen letzel nog schande gebeuren by der hulpen Godts. Nu Bid Godt ootmoedelijk dat hy u geve te reyzen / ende weder te keeren met vreugden ende met eeren. En de Zwaan riep zeer wonderlijk dry ofte vier reyzen / daar zy alle af verwonderd waaren. Doen gink Helias terstond met al zijn Vrienden na 't Water daar de Zwaan was. Ende als de Zwaan hem zag / speelde hy met zijn Vleugelen op 't Water / regt of hy hem wellekom heete / ende hy gebenedeyde daar de Zwaan. Ende de Zwaan neygde hem metten Hoofde / ende dede hem reverentie.

Doen dede hy brengen sijn harnas en den Zilveren Schild. Toen zeijde Oriant sijnen Vader: Ik zal Godt ootmoedelijk bidden / dat gelijk gy met vreugden wech reyst / gy met vreugd en eere moogt weder keeren. En de Zwaen riep zeer wonderlijk dry oft vier reysen / daer sy alle af verwondert wae-(blz. 22*a*) ren. En doen ging Helias terstond / met alle sijne Vrienden / nae het water daer de Zwaen was. En als hem de Zwaen zag / spelde sp(*sic*) met haere vleugelen op het water / en de Zwaen neijgde hem toe met haer hoofd / en (blz. 22*b*) dede hem reverentie / en den Koning en de Koninginne beweenden zeer bedroevelijk hun kind / en om dat sy zagen hun edel Bloed ellendig verandert eenZwaen(*sic*). Aldus is Helias in 't Schip gegaen / ende nam oorlof aen (blz. 23*a*) alle de vrienden die zeer bedroeft wae-

verloren heeft zijn menschelijcke forme die hem ihesus || weder verlenen wille.. En*de* dye zwaen neychde metten || hoofde reuerencie doende den ghenen die voor hem ba||den. Maer den tijt de van god geset was en was noch || niet vervult om eenighe grote toecomende saken wil de [1]) || (fol. 3*b*) toecomende was / en*de* die coninck en*de* coninghi*nn*e bewee*n*-||den haer kint vanden iamer dat si saghen so v*er*wandelt || haer edel bloet in eenen zwaen. Aldus is helias int scip || ghegaen / en*de* nam oorlof aen alle den vrienden die allen || droeuich ware*n* / om dat helias wech reysde op dye auo*n*||tuere in vreemde landen ten ghebode gods by gheleye || vanden zwaen Doe stelde hem die swaen voor dat scip || en*de* track dat scip en*de* dede dat vlieten op dat water alsoe || dat si in corter stont waren verre van lijlefort.. En*de* dye || zwaen gheleyde dat scip van riuiere tot riuieren totter || plaetsen dye van god gheordineert was om te hebben || een wijf / van welcke soude comen een schoon dochtere || die soude voortbrenghen .iij. sonen / waeraf

1) Lees *welke*.

Maar den teyd die van Godt gezet was / en was nog niet vervuld om hem te verwandelen in zijn Menschelijke forme / om eenige groote toekomende zake. De Konink en Koninginne beweenden hun Kind zeer / als zy haar Edel Bloed verwandeld zagen in eenen Zwaan. Al-(fol. 15*c*)dus is Helias in 't Schip gegaan / ende nam oorlof aan al de Vrienden / die zeer droevig waaren / om dat hy weg reysde in vreemde Landen / by geleyde van de Zwaan. Doen stelde hem de Zwaan voor 't Schip / ende dedet vlieten op 't Water; ja alzo dat zy in korten stond waaren verre van Lilefoort / ende zy geleyde het Schip van Rivier tot Riviere / ter plaatzen die van Godt geordineerd was om te hebben een Wijf / van welke zoude komen een schoone Dogter / die zoude voortbren-

ren / om dat Helias wech reijsde in vremde Landen / door geleijde van de Zwaen. Toen stelde haer de Zwaen voor het Schip / en dede dat vlotten op het water / alzoo datse in korten stond waeren verre van Lillefoort.

dan seer gestarct sal worden d*at* kersten gheloue / waeraf dye yerste || was Godeuert van billoen / die daer na soude v*er*crijgen || en*de* besitten dat conincrijc vanden heylighen lande van || Jherusalem. Die tweede broeder was Boudewijn de || dat self [1]) conincrijck soude besitten na hem. Die derde || was Eustacus / dye een groot prince was maer gheen || coninck ghelijc die ander twee / om dat hi eens een and*er* || vrouwen borst soechde dan zijn eyghen moedere. also || dat hier na verclaert sal worden

(✠) (.:.) (.✠.) |

Hoe die graue van Franckenborch beclaechde valsche lijc Clarisse voor den yerste*n* Keyser Otto int par lement tot Nimmegen / Ende hoe die ridder metten zwaen te Ni*m*megen aen qua*m*.

fol. 4*a* [2]).

HIer wil ic laten vande*n* ridd*er* metten swaen helyas || die nv reyst na Ni*m*megen om bi den keyser te co||men / die va*n* god gesonde*n* was o*m* te bescherme*n* die herto/ || ginne

1) Verg. V. Helten, *Mnl. Gr.* § 307 en 358*a*.

2) De grootste helft der bladzijde wordt ingenomen door eene xylographie, 92 millimeter hoog bij 104 breed, voorstellende Helias vooraan op het door de zwaan getrokken schip recht staande, in de linker hand zijn speer, met de rechter zijn hoorn aan den mond houdende; op den achtergrond de wallen van 't slot Lillefort.

gen drie Zoonen / waar af dan ge-(fol. 15*d*)sterkt zoude worden 't Kersten Geloove / waar van de eerste was Godevaart van Billoen / die daar na zoude verkrijgen ende bezitten 't Koninkrijk van den H. Lande van Jerusalem. De tweede Broeder was Boudewijn / die dat zelfde Koninkrijk zoude bezitten na hem / en de derde was Eustachius / die een groot Prinsse was / maar geen Konink gelijk die andere twee / om dat hy geen (!) ander Vrouwen Borst zoogde dan zijn eygen Moeder / alzo dat hier na nog zal verklaard worden.

van billoen / alst *ver*volgen sal. So was keyser Ot||to va*n* almanie*n* dyerste va*n* di*en* name / die ond*er* he*m* had dat || landt van Ardennen va*n* Ludick va*n* Namen. en*de* hi hielt || zijn parleme*n*t te Ni*m*megen / en*de* al die*n* o*n*ghelijc ghedaen || wert quamen voor de*n* keyser om recht te hebbe*n*. die een ... (fol. 4*b*) En*de* hi wilde haer onrechtelijc onteruen. en*de* hi seide val|| scheyt ouer haer. Als nv den raet des keysers al *ver*gad*er*t || was / so verthoonden hem die twee partijen voor recht || die graue en*de* die hertoghinne met haer dochter. Doen || dede die graue op zij*n* sake en*de* beteech die hertoghi*n*ne on-||rechtelijl [1]) / en*de* seyde / datse had doen *ver*gheuen haren man ||

1) Lees *onrechtelijc*.

Hoe de Grave van Frankenborg valschelijk beklaagde Clarisse voor Keyzer Otto d'Eerste, in 't Parlement te Nimmegen, ende hoe de Ridder mette Zwaan te Nimmegen aan kwam.

(fol. 15*c*) Hier wil ik 't laten van de Ridder metter Zwaan Helias / die nu reyst na Nimmegen by den Keyzer / om te beschermen de Hertoginne van Billoen / als volgt. Den Keyzer Otto van Almanien / d'Eerste diens Naams / onder hem houdende 't Land van Ardennen / van Luyk ende Namen / die hiel zijn Parlement te Nimmegen / ende al die ongelijk gedaan werd / kwamen voor den Keyzer om regt te hebben / zo gevielet dat den Grave dede voor 't Regt roepen door den Keyzer / de Hertoginne / ende hy wilde haar onregtelijk onterven / ende hy zeyde valsheyd over haar. Als nu den Raad des Keyzers vergaderd was / zo vertoonden hen de twee Partyen voor 't Regt. Doen dede de Grave zijn zake open / ende beteeg de Hertoginne onregtelijk / ende zeyde datze had doen vergeven haaren Man / ende dat haar Man was

Den Ridder met de Zwaen komt tot Nimwegen aen.

Aldus quam den Ridder met sijn Schip en de Zwaen daer voor in Gelderland aen / en doen reijsde hy nae Nimwegen / om by den Keijser te komen / alwaer hy beschermden de Hertoginne van Billoen / als in 't vervolg blijken zal. Doen was den Keijser Otto van Almanien / den eerste van dien naem (die onder hem hadde het Land van Ardennen / van Luyk ende Namen) tot Nimwegen / en hy hiel daer sijn parlement / en al die ongelijk gedaen waeren / quamen by den Keijser / om hun recht te vervolgen. Doen geviel het dat den Grave van Ardennen / dede voor 't recht by den Keijser komen / de Hertoginne van Billoen; die hy wilde onrechtelijk onterven / en zeijde van haer groote valschheyd. Als nu den Raed vergaedert was / vertoonden hun die twee partijen voor het recht: doen beschuldigde den Grave de Hertoginne valschelijk / en zeijde dat sy had doen vergeven haeren man / naer dat hy dry jaeren over Zee geweest hadde

dat des grauen brueder was. en*de* dat haer man was o-||uer zee gheweest sonder weder keren .iij. jaer lanck / bi*n*||nen welcke*n* tijden si ghebaert heeft een dochter / en*de* dat || die in onecht buten huwelijc ghewonne*n* was / en*de* dattet || dlant va*n* billoen comen was van zijn vaderlijcke erue || waer om hi seyde voor zijn recht dat die hertoginne n*iet* || en mochte bi recht behouden dat hertochdom als voor || haer duwarie van haren man / noch des ghelijcs hair || dochter als ongherechtich oor van desen hertochdo*m*me || want si onecht is / dit wilde hi waer doe*n* om dat hertoch||dom te comen in sinen handen / en*de* dat te besitten als ge||rechtich oor van sinen brueder / die de man was va*n*der || hertoghinnen Die hertoghinne antwoorde so si best co*n*||de. en*de* si ondkendet al dat haer en*de* haer dochter opgeleyt || was. En*de* si seyde dat hy haer eere ghequetst hadde / en*de* || meende daerom recht te hebben vander scande*n* en*de* on||ghelijck dat hi haer opseyde [1]) Doe seyde

1) Lees *opleyde*.

over Zee geweest zonder wederkeeren dry Jaar lank / binnen welken teyden zy Gebaard hadde een Dogter / ende dat die t' onregt gewonnen was / ende dattet Land van Billoen gekomen was van zijn Vaderlijke Erve / waarom hy zeyde voor zijn regt dat de Hertoginne niet (fol. 15*d*) en mogt behouden dit Hertogdom / als voor haar Duwarie van haaren Man / nog desgelijks haar Dogter / als onregtig oor van dezen Hertogdom / want zy onegt is / dit wilde hy maar doen om het Hertogdom te bezitten als geregtig oor van zijnen Broeder den Man der Hertoginne. De Hertoginne antwoorde zo zy best konde / ende zy ontkendet al dat haar ende haar Dogter op geleyd was / ende zy zeyde / dat hy haar Eere gekwest had / ende meende daarom regt te hebben van der schanden / ende onbinnen welken tijd sy gebaert heeft een onechtige Dochter / waerom het Land van Billoen langs sijn Vaderlijke zijde op hem vervallen was. De Hertoginne die antwoorde zoo sy best konde / en sy ontkende al dat haer op geleyd wird. Den Keijser dit hoorende / zeijde: Vrouwe dit zijn schandelijke stukken / die de dood verdienen / en is't zaeke dat gy niet (blz. 23*b*) kont doen blijken / dat gy ontschuldig zijt / zoo moet gy sterven.

Den Graeve zeijde: Heer Keijser tot een bewijs der waerheyd / geve ik mijne Handschoen / om te wederstaen tegen die daerom wilt kampen / en tot een teeken / dat het is / gelijk ik gezeyd hebbe / waerom sy de dood schuldig is /

die keyser vrou||we dit zijn scandelijcke stucken / en*de* zijn saken om v ter || doot te brenghen / ist dat ghi daer niet tegen en sijt / aen||ghesien dat hijt thoonen wil Doe seyde die graue / hee||re in een bewijs vander waerheyt so gheue ic mijnen || hantschoe om te wederstaen en*de* daerom te ca*m*pen dattet || si soe ick geseyt hebbe waerom si der doot schldich [1]) is...

1) Lees *schuldich*.

gelijk die hy haar op leyde. De Keyzer zeyde: Vrouw deze schandelijke stukken zijn zaken om u te dooden / is't dat gy daar niet tegen en zijt / aangezien dat hy 't toonen wil. De Grave zeyde / Heere in bewijs der waarheyd zo geve ik mijn Handschoen om te wederstaan / ende daarom te kampen / dattet zo is zo ik gezeyd heb / waarom zy der dood schuldig is /

WILLEM DE VREESE.

(*Wordt vervolgd*).

KALIS EN *CALIBAN.*

Een van de meest bekende woorden uit de taal der Zigeuners is *kalo*, dat *zwart* beteekent (Skr. *kâla*). Ik meen het voor waarschijnlijk te mogen houden, dat dit woord en een enkele daarbij behoorende vorm in andere talen zijn overgegaan, en in de eerste plaats heb ik gedacht aan eene mogelijke identiteit van zig. *kalo* en ndl. *kalis*.

Onwillekeurig tracht men *kalis* af te leiden van *kaal*, omdat een *kalis* in de zeventiende eeuw zeer vaak hetzelfde is als een *arme drommel*: zie b.v. Bredero 1, 323; Huygens 1, 607, en 2, 23; v. Vloten, *Kluchtsp.* 2, 201 en 247, en vele andere plaatsen die ieder gemakkelijk kan vinden. Maar die algemeen bekende opvatting kan niet de oorspronkelijke wezen.

Bij Bredero (2, 107) zegt eene oude minnemoer van een rijken burger die in zijne jeugd veel hield van uitgaan:

> o myn! 't was sulcken geest,
> In oock so had hy wel een nachjen by de kalisen vrolijck eweest.

Hier, zou men zeggen, moet *kalis* beteekenen *pleiziermaker*, *doordraaier*. Daarbij past een afgeleid ww. *kalissen*, pierewaaien, in het volgende fragment van een matrozenliedje (*Thirsis Minnewit* 3, 74):

> Vaartwel Jongmans. Die zig van schone Vrouwen,
> Van dronke drinken en spele kan houwe,
> Die leeft hier in vre, die leeft hier in vre;
> Die wakker wil kalissen moeten in zee.

De beteekenis van dit ww. is hier duidelijk. Het woord *kalis* in den zin van *doorbrenger* is zeer gewoon in de welbekende beschrijving van *Suypstad* door D. P. Pers. In die stad wonen de leden van de »*kalis-bende*", en iederen deugdzamen jongen man, die toevallig hunne woonplaats bezoekt, trachten zij te verleiden. Maar eene kleine uitweiding is hier noodzakelijk. De

uitdrukking *kalisbende* heeft niets opmerkelijks, wanneer zij wordt voorafgegaan door het lidwoord; somtijds echter staat dit er niet bij, en dan heeft het eerste lid der samenstelling het voorkomen van een eigennaam. *De kalisbende* is *de bende der kalissen*; verg. b. v. »De Calis-bende siet dees vetten voghel sweven" (blz. 126); en evenzoo:

De Calis bend, dat vrolijck goed,
Die leyt te vast in mijn gemoed,
En daer wil ick mee swerven (blz. 140).

Daarentegen zonder lidwoord, blz. 136:

De broeder moet hem nu in Calis bend gewennen,
En fluyten op den duym, hy heeft een holle tas,
En krauwt den wilden kop, en vloeckt pots dis und das.

Evenzoo blz. 127: »Als 't geldjen is verteert, geraeckt by Calis-bende", *enz.*

Maar hieruit mag men niet besluiten dat *Calis* een eigennaam moet wezen, want het volgende leest men in een gedicht uit het Antwerpsch Liedboek, waar eene jonge vrouw zich beklaagt over den ouden man waarmee zij getrouwd is (*Hor. Belg.* 11, 37):

ey out grisaert, al sliept ghi totter noene,
Ghi en hebt niet dat mi dient.
Het was mi van te voren gheseyt
Dat ghi waert van slutsaerts bende, *enz.*

Sluts beteekent nog heden *slap* (zie De Bo), een *slutsaert* is dus een zwakke, impotente man; die naam is een gewoon znw., niet een eigennaam, maar hij wordt als zoodanig voorgesteld in de uitdrukking *slutsaerts bende*, dat is de geheele familie van *Slutsaert*, al de *Slutsaerts* te zamen. *Bende* wordt wel meer gebruikt in den zin van *familie*, *geslacht*, b. v. bij v. Ghistele, *Ovid. Sendtbr.*, fol. 72*b*: »mijn moeder is van Phoebus benden", waarmede wordt vertaald: *cui mater filia*

Phoebi (Ovid., *Heroid.* X, 91). Evenzoo zal *Kalis bende* niet anders aanduiden dan *de kalissen*, maar door het gebruik van die omschrijvende uitdrukking, en onafhankelijk daarvan door een zekeren smaak, bij de dichters van de 16de en 17de eeuw niet ongewoon, wordt *Kalis* vaak een eigennaam, en men verwondert zich niet bij Vondel (I, 619) te lezen: »Hier is heer Calis t'huys", d. i. hier woont een arm man. In dit verband moeten ook *Kalishoek* en *Kalisdijk* vermeld worden, als namen van plaatsen, hetzij denkbeeldige of werkelijk bestaande. Verg. b. v. Cats 2, 456*b*, waar eene rijke vrouw tot haar armen man zegt:

> Ick sal, al wat ick heb, aen neef en nichten maken,
> En gy sult wederom in Calis-bende raken, ...
> Gy quaemt uyt Calis-hoeck, soo naeckt gelijck een pier,
> En deedt al menigmael een maeltijt sonder bier.

Calishoek is ook de oude naam van het Zeeuwsche dorp dat nu *'s Heerenhoek* heet, en dat dien nieuwen naam kreeg op het eind der 17de eeuw toen de plaats wat aanzienlijker werd: zonder twijfel klonk *Calishoek* als een scheldnaam (zie het register op *De Navorscher*) [1]).

Doch ook de beteekenis *doorbrenger*, *pierewaaier*, is blijkbaar niet de oorspronkelijke, maar ontstaan uit die van *vagebond.* Hooft verhaalt (*N. H.* 101), dat de beeldenstorm te Antwerpen werd begonnen door »een hondert waapenlooze rabauwen ... en een hoop hoeren en jongens", en hij zegt, dat den volgenden dag een deel daarvan, »een deel der kaaliszen" — zoo drukt hij zich uit — de kerkelijke gestichten in de buurt ging plunderen. *Kalissen* zijn, blijkens zijn eigen woorden, voor

1) Eene enkele maal staat *Calis* als eigennaam zonder eenig bijdenkbeeld van armoede of berooidheid: zie Bredero 1, 258, waar „Cales de vischdrager" wordt genoemd naast „Pieter de Wasser", „Lubbert de waterhaalder" en anderen. Of dit *Cales* etymologisch een ander woord is, kan ik niet beslissen. Verg. nog Bredero 2, 92, waar *Kalis* ook als eigennaam voorkomt, maar blijkbaar wordt hier gedacht aan *kalis*, schooier.

hem hetzelfde als *rabauwen.* Diezelfde opvatting vindt men in de volgende verzen van iemand die zich beklaagt over baldadigheden, gepleegd te Gent in 1579 (bij v. Vloten, *Geschiedz.* 2, 242):

Kercken en cloosters daernaer Zagh men bederven claer,
Beelden schoffieren en schenden, en rooven al het goet...
Ghy slacht al Calis-benden; Valsch ist al dat ghy doet.
'tEn was den afgod niet, ziet, Die ghylieden hadt bespiet,
Maer 't was rooven en stelen, Dat ghylieden hadt voor dhant, *enz.*

Die beeldenstormers zijn *kalissen*, want zij hebben niet gehandeld uit geloofsijver, maar alleen om te stelen. Een hunner wordt vervolgens nog genoemd *snoot callant*, een ander *trawant*, en ook *trawant* komt in de 16de eeuw geheel overeen met *rabauw. Rabauwen*, *fielen*, *guyten*, *trawanten*, *kalissen*, al die woorden beteekenen vagebonden, landloopers, het tegenovergestelde van gezeten burgers met een regelmatig bestaan.

Oudere voorbeelden van *kalis* heb ik niet kunnen vinden, maar uit de aangehaalde mag men, dunkt mij, afleiden, dat *kalis* niet van den beginne af heeft beteekend wat men er in de 17de eeuw gewoonlijk onder begreep: *een arm man.* Die beteekenis is op eene zeer begrijpelijke wijze ontstaan, en werd daarna nog vaster door de gelijkenis tusschen *kalis* en het bnw. *kaal.*

Elders vindt men nergens een vorm die zóózeer op *kalis* gelijkt als *kališ* in het Boheemsch: in de woordenboeken wordt het als verouderd opgegeven en gelijkgesteld met *tulak*, landlooper. In het Slavisch op zich zelf is die vorm niet te verklaren, Miklosich zwijgt er over in zijn etymologisch woordenboek, en Matzenauer, in zijn werk over vreemde woorden in het Slavisch, stelt de vraag of *kališ* kan ontleend zijn aan ndl. *kalis* [1]). Men kan echter niet goed begrijpen, hoe de Nederlandsche uitdrukking zou zijn doorgedrongen tot

1) Zie a. w., blz. 190, waar ook nog eene andere, stellig meer bijzondere beteekenis wordt opgegeven, waaraan men niets heeft voor de etymologie.

in Bohemen zonder tevens over te gaan in het Duitsch, en in de Duitsche woordenboeken wordt zij nergens vermeld. Toch is het bijna onmogelijk niet aan de identiteit van *kalis* en *kališ* te gelooven; er is in vorm en beteekenis al te veel overeenkomst.

Vervolgens moet nog worden gewag gemaakt van een Nederlandsch woord *gallis*, vroeger voorkomende in den naam van een huis te Utrecht, eene tapperij met de vier Heemskinderen te paard als uithangteeken, en genoemd *de vier gallissen*. Reeds tweehonderd jaar geleden was die tapperij zoo geheeten [1]). Ik twijfel er niet aan of de vier *gallissen* had men kunnen noemen de vier *kalissen*, dat zijn de zwervers, tevens doorbrengers en drinkebroers. In het bekende werk van Van Lennep en Ter Gouw kan men lezen, dat vroeger zeer veel herbergen en ook brouwerijen naar de vier Heemskinderen werden genoemd. Zij waren in het volksgeloof de typische *vagabundi*; in ongenade en ballingschap levende, waren zij overal vreemden, *inkomelingen* zooals zij in het volksboek heeten (fr. *aubain*), en tevens waren zij bekend als groote drinkers, vooral Reinout, die, later om zijne vrome daden heilig verklaard, als Sint *Reinuut* de patroon van de dronkaards werd [2]). De Heemskinderen, hier *gallissen* genoemd, konden even goed *kalissen* heeten, en daarom is het niet ongerijmd, de gelijkenis der beide woordvormen in aanmerking genomen, dat *kalis* en *gallis* transformaties zouden zijn van een zelfde woord. Voegt men daarbij boh. *kališ*, dan komt men tot deze vraag: is het mogelijk eene aannemelijke hypothese te vinden waardoor *kalis*, *gallis* en *kališ* in verband met elkander worden verklaard? Zooals ik heb aangeduid, meen ik de verklaring door middel van zig. *kalo* te kunnen vinden, en dat op grond van de volgende overwegingen.

---

1) Zie Dr. H. J. Broers, *Utrecht, historische wandelingen*, blz. 68, en ook *Nav.* 23, 338. De heer Dr. A. Beets had de goedheid mij naar het werkje van den heer Broers te verwijzen.

2) Verg. b. v. Te Winkel, *Gesch. d. Ned. Lett.* I, 138.

De Zigeuners vertoonden zich voor het eerst in West-Europa in het begin der 15de eeuw. In Duitschland kwamen zij ongeveer in 1417, in 1420 waren Zigeuners te Deventer, in 1429 te Arnhem en andere steden, in 1430 waren er in Zeeland, in 1427 te Parijs [1]), en spoedig daarop kwamen zij in Spanje, wat later in Schotland en Engeland. Het is bekend, dat zij aanvankelijk beweerden om hun Christelijk geloof te zijn verjaagd uit Egypte; en door dat voorwendsel geholpen, wisten hunne aanvoerders, die zich graaf of hertog noemden, bescherming te krijgen van vorsten en overheden. Maar het medelijden hield spoedig op, toen men bespeurde dat de Zigeuners door zonderlinge en zeer onchristelijke praktijken eene plaag werden voor de boeren en dorpelingen, die door hen bestolen, bedrogen en soms met geweld werden aangetast. Zoo werden de Zigeuners eene bepaalde soort van vagebonden, die wel is waar altijd van andere landloopers onderscheiden bleven [2]), maar toch ook dikwijls daarmede in aanraking kwamen en zich vereenigden. Dat blijkt b. v. uit de Duitsche *Gaunersprache*, die, zooals men uit het woordenboek van Avé-Lallemant kan leeren, allerlei Zigeunerwoorden in zich heeft opgenomen. Omtrent de dieventalen in Nederland is veel minder bekend; een duidelijk voorbeeld van een Zigeunerwoord vindt men in een drinkliedje, vermeld in het voorbericht van Teirlinck, *Wdb. van Bargoensch:*

Laat ons nu drinken, lachen, jokken,
Tot den vroegen *kaale-koe.*

De gecursiveerde woorden zijn blijkbaar verbasterd uit zig. *callicoe*, dat is o. a. dageraad [3]).

---

1) Verg. b. v. Avé-Lallemant, *Das deutsche Gaunerthum* I, 25: *Erstes Auftreten der Zigeuner in Deutschland;* en verg. voor Nederland het werk van Mr. J. Dirks, *Geschiedk. onderzoekingen aangaande het verblijf der Heidens of Egyptiërs in de Noordelijke Nederlanden* (Utrecht 1850).

2) Verg. Avé-Lallemant, a. w. I, 34.

3) Zie Pott, *Die Zigeuner in Europa und Asien* II, 107.

Dat in de 15de en 16de eeuw ook in Nederland de landlooperij aanmerkelijk moet zijn geweest, kan men reeds gissen uit de literatuur van dien tijd, en het is niet noodig daarover uit te weiden. Liederlijke cosmopolieten van den geringsten stand, zoo zou men die vagebonden kunnen noemen, want zij zagen inderdaad meer van de wereld dan de gezeten brave burgers. In een fragment bij v. Vloten, *Kluchtsp.* 1, 194, vindt men een gesprek tusschen twee van die »stercke bedelaers." Zij noemen elkaar de steden die zij elk hebben bezocht, zij herinneren zich de kloosters waar zij als arme pelgrims niet tevergeefs hebben aangeklopt, en met kennis van zaken spreken zij over een groot aantal plaatsen in Duitschland en Italië. Het zou onbegrijpelijk wezen, indien niet enkele Zigeunerwoorden in hun vocabulaire waren opgenomen, want zij moeten meermalen in gezelschap van Zigeuners hebben rondgezworven.

Het woord *kalo* beteekent eigenlijk *zwart*, maar het is tevens een van de namen waarmee de Zigeuners zich zelf noemen, naar men wil, om de donkere kleur van hunne huid. Als Zigeunernaam is *kálo* gebruikelijk in Hongarije, Bohemen, Duitschland, Spanje; niet in het Turksche rijk, in Griekenland en Rumenië, waar *kaló* alleen als bnw. of gemeen znw. voorkomt [1]). Dien eigennaam moesten de vagebonden in hunne ontmoetingen met Zigeuners meer dan eens hooren; maar evenals een predikant in de volkstaal *dominee* heet, doordat de vocatief door het volk veel vaker werd gehoord dan een andere casus van het Latijnsche woord, evenzoo is het te begrijpen, dat zig. *kálo* niet in dien vorm (nom. sing. masc.) werd overgenomen, maar wel in dien van *kales*, den acc. sing., waarvan de genitief, datief, ablatief en instrumentalis door postposities worden afgeleid. Er is nog eene andere mogelijkheid. Het mv. van *kalo* is *kale*, en onder invloed van den Romaanschen plu-

1) Zie Miklosich, *Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*, VII, 71; verg. ook Paspati, *Etudes sur les Tchinghianés*, p. 259.

ralis maken de Zigeuners in Spanje daarvan *kales*; *-es* wordt in hunne taal de gewone meervoudsuitgang van de woorden op *-o* [1]). Namen van volken of sekten worden zeer vaak in het mv. overgenomen, en vervolgens wordt die meervoudsvorm bij het volk, dat hem niet als zoodanig begrijpt, als enkelvoud gebruikt: verg. bekende voorbeelden als *muzelman*, *serafijn*, *nabob*, *hoeri* en andere. Het is niet ondenkbaar, dat Nederlandsche vagebonden met Spaansche Zigeuners in aanraking zijn gekomen, althans in Augustus 1536 werden in Holland eenige gevangenen veroordeeld, »heur houdende ende seggende te wezen van de natie van Cleyn Egipten", en eene vrouw daaronder heette »*Catalina Reyne*" (d. i. sp. *reyna*); een man heette »*Guillaume Finana Calo*" [2]). De vorm *kalo* wordt in Duitschland door de Duitschers gehoord als *galo* [3]), en evenals naar mijne onderstelling *kalo* heeft opgeleverd ndl. *kalis*, zal *galo* onder andere landloopers hebben gegeven *gallis* (naast *galo* bestond ook *gallo*, zooals o. a. blijkt uit den naam van eene Zigeunervrouw die *gallimensch*, d. i. Zigeunermensch werd genoemd [4]); *galli* is nom. fem. sing.). De Boheemsche vorm *kališ* is nu, naar ik meen, gemakkelijk te verklaren; het is *kalis*, gewijzigd naar de Slavische uitspraak, voor welke eene *š* aan het einde van een woord veel gewoner is dan eene *s*. Er zijn meer voorbeelden daarvan aan te wijzen: woorden die door de Zigeuners zijn overgenomen, en door hen zijn voorzien van een aanhangsel *-us* of *-os*, eindigen bij de Zigeuners in Bohemen op *-oš*. — De hierboven medegedeelde gegevens hebben mij derhalve tot deze onderstelling gebracht: *kalis*, waarvan ik geen ouder voorbeeld ken dan uit de tweede helft der 16de eeuw, is in het laatst der 15de of in het begin der 16de in het algemeene Nederlandsch overgegaan uit de taal der vagebonden, die het

1) Vandaar dan ook dat Carmen in het verhaal van Mérimée zegt: „Je paye mes dettes! c'est la loi des *Calés!*" (p. 57).

2) Zie Dirks, *a. w.* 120.

3) Zie Miklosich, t. a. p.

4) Pott, *a. w.* I, 52.

van de Zigeuners hadden. Aanvankelijk beduidde het voor die landloopers alleen een *Zigeuner*, maar gaandeweg werd het onder hen toegepast op anderen die met de Zigeuners leefden, en eindelijk werd het in nog ruimer kring bekend. Van het begrip *vagebond* kwam men allicht tot dat van *doorbrenger*, ten slotte tot dat van iemand die niets bezit, *arme drommel*; soms verloor de term geheel en al zijne ongunstige beteekenis, gelijk bij Bredero 1, 323:

> De vrome kaalis mach wil hy, alleenich loopen:
> Maer de rijckeluy hebben vrienden met hoopen.

Hier is de *vrome kalis* de brave man die geen fortuin heeft. Tot in eene zekere mate zou de geschiedenis van *kalis* gelijken op die van fr. *bohémien*: ook hier is het woord, dat eerst *Zigeuner* beteekende, een term geworden voor iemand van een onordelijk leven.

De hier voorgedragen gissing is afdoende weerlegd door ieder die een voorbeeld van ndl. *kalis* aanwijst, ouder dan het jaar 1420. Ik weet, dat ik geen bewijs heb geleverd, want ik ben uitgegaan van de onderstelling dat een zoo oud voorbeeld niet is te geven, en bij voortgang van de Nederlandsche taalstudie zal de juistheid of de onjuistheid dier onderstelling meer en meer blijken. Eenmaal met zig. *kalo* bezig, heb ik mij de vraag gesteld of er nog andere sporen van zijn te ontdekken. Bevreesd voor eene al te hulpvaardige phantasie, durf ik slechts van nog ééne gissing hier gewag maken, en deze betreft den naam *Caliban*, bekend uit Shakespeare's *Tempest*.

Caliban, *a savage and deformed slave* zooals hij in de lijst der personen wordt genoemd, is de zoon van eene heks en een duivel. Hij leeft op het eiland waar de hertog van Milaan, Prospero, uit zijn rijk verdreven, is terecht gekomen. Prospero beschikt over bovenmenschelijke krachten, en heeft in zijn dienst den luchtgeest Ariel die allerlei wonderen voor hem verricht. Ariel en Caliban zijn het tegenovergestelde van elkaar.

In Ariel is niets van het stoffelijke, Caliban is bijna geheel stof zonder geest. Hij gelijkt eenigszins op een mensch, maar alleen in zooverre als ook de mensch een dier is. Prospero heeft getracht hem iets te leeren, maar er is niets met hem te beginnen, voor edele aandoeningen is hij onvatbaar, hij is een dronkaard, een lafaard, een geil gedrocht. In het Engelsch is *caliban* een soortnaam geworden voor een beestachtig mensch, en in Frankrijk kent ieder den persoon van *Caliban*, doordat hij voorkomt in twee dramatische phantasieën van Renan, *Caliban* en *L'Eau de Jouvence* [1]).

Hoe Shakespeare aan dien naam gekomen is weet men niet recht. Volgens Gervinus is *caliban* eene willekeurige omzetting van *cannibal* [2]), en Murray, in het groote Engelsche woordenboek, houdt *caliban* voor een bijvorm van *cannibal*, doch erkent niet te weten waar Shakespeare dien bijvorm mag hebben gevonden; in zijn eigen uitvoerig artikel *Cannibal* komt het woord alleen voor in dien éénen vorm, die door de Engelschen is overgenomen van de Spanjaarden. Dat Shakespeare het woord *caliban* zou hebben gekend als een Engelschen naam voor de kannibalen, is dus onwaarschijnlijk, maar is dan de meening van Gervinus aannemelijker? Zijne korte uitspraak is, dunkt mij, al te stellig; want waarom zou Shakespeare bij het ontwerpen van de figuur van Caliban aan de kannibalen hebben gedacht? Hij spreekt meermalen van die wilde menscheneters, en het menscheneten was de voornaamste eigenaardigheid waardoor zij berucht waren [3]). Op zulke wezens gelijkt Caliban al zeer weinig. Hij eet niet alleen geen menschen, maar hij is voor menschen zeer bang, hij weet wel dat de geest

1) Ook in het Fransch wordt de naam bijna als een gewoon znw. gebruikt: zie b. v. Faguet in de *Revue Bleue* van 11 Maart 1893. Sprekende over het pessimisme van Taine, zegt hij dat voor dezen de mensch was „une espèce de monstre étrange, de Caliban inquiétant".

2) *Shakespeare* IV, 221: „Caliban, dessen Name nur ein Anagramm von Kanibale ist."

3) Verg. *Othello* I, 3: „the Cannibals that each other eat, the Anthropophagi".

van den mensch hem veel te machtig is, en verklaart zich tot slaaf van een dronken bottelier. Bovendien zijn er reisverhalen bekend, die Shakespeare wellicht voor zijn stuk heeft gebruikt, Delius heeft er in zijne voorrede voor den *Tempest* fragmenten uit meegedeeld, en daarin wordt van kannibalen in het geheel niet gesproken. Is het niet geoorloofd tegenover eene zoo onbewezen gissing eene andere te stellen?

Kende Shakespeare de Zigeuners? Van naam zeer stellig, meermalen maakt hij er gewag van. Het is niet te verwonderen, want de Zigeuners waren in Engeland sinds 1500 ongeveer, en in Schotland reeds veel vroeger [1]). Dat Shakespeare tijdens zijn langdurig verblijf te Londen te midden van acteurs en allerlei *bohémiens* een paar Zigeunerwoorden zou hebben gehoord, die in het argot waren overgegaan, dat zou niet onbegrijpelijk wezen; de *Tempest* is van 1611, toen de Zigeunertaal reeds eene eeuw lang in Engeland werd gesproken.

Er is in die taal een zeer gebruikelijk suffix *-ban* of *-ben* (ook wel *-pen*), dat ongeveer gelijkstaat met ndl. *-heid.* Zoo b. v. *laczo*, goed, *laczipen*, goedheid (Pott 2, 329); *nasvalo*, ziek, *nasvalipen*, ziekte (2, 323); *baru*, groot, *baruben*, grootheid (2, 414); *czor*, een dief, *czoriben*, diefstal (2, 200). Zoo zijn er eene menigte, die men in de grammatica kan vinden opgegeven. Soms is de beteekenis meer concreet, b. v. *beng*, de duivel, *bengipen*, de hel (2, 407); *parno*, wit, *parrnepen*, kalk, ivoor (2, 359). Van *kalo* wordt op die wijze regelmatig gevormd *kaliban*, *-ben* of *-pen*; in de door Pott geraadpleegde lijsten van Engelsche zigeunerwoorden staat het in den vorm *cauliban*, waarin de transcriptie met *au* blijkbaar eene op *o* gelijkende uitspraak van *a* voorstelt. Dit woord, eigenlijk *zwartheid*, wordt verklaard met »black, a black colour" (2, 107); maar evenals de overeenkomstige afleiding van *parno* beteekent *witte stof*, en wel *kalk*, *ivoor*, zoo zal *caliban* allicht eene zwarte stof hebben aangeduid, en zeker moet men het

1) Zie het art. *Gipsy* in de Encyclop. Britt.

woord *black*, in de eerste plaats als vertaling opgegeven, ook als znw. opvatten; immers het woord *caliban* kan nooit een adjectief wezen. Mij dunkt, dat de beteekenis van *caliban* kan geweest zijn, behalve *zwartheid*, ook *roet*, *modder*, *drek* en derg.; die onderstelling is zeker niet al te gewaagd [1]).

Stel nu, dat Shakespeare dat woord in die beteekenis hier of daar heeft gehoord, is het dan niet mogelijk dat hij het gebruikt heeft om een wezen aan te duiden dat ternauwernood is bezield, zooals Gervinus het uitdrukt, »Schildkröte im Kothe,... ein embryonisches Wesen, dem gleichsam die erdige Entstehung aus dem Schoos einer noch unfertigen Natur anklebt". Prospero beschouwt Caliban ook niet als een persoon, want hij spreekt hem aan met woorden als *earth* en *filth*, dat is vuiligheid, drek, modder. Renan handelt evenals Shakespeare, want in zijn drama *Caliban*, *suite de La Tempête*, laat hij Prospero van zijn slaaf getuigen: »*Ordure*, il n'était sensible qu'aux coups. Les fatigues que je me suis données pour faire quelque chose avec de la *boue*, pour mettre la raison dans une *lourde fange*, il ne m'en sait aucun gré" [2]). De gecursiveerde woorden beteekenen, evenals *filth*, datgene, wat zig. *caliban* kan hebben aangeduid. De kenners van Shakespeare en van de Zigeunertalen mogen beoordeelen of mijne gissing eenige aandacht verdient.

A. KLUYVER.

1) De Turksche Zigeuners hebben in dergelijke woorden als suffix niet *-ban* maar *-bé*; van *lolo*, rood, komt derhalve *lolibé*, dat Paspati (p. 48) vertaalt met *rougeur*, *fard*, *rouge*: ook dit woord dus wordt als stofnaam gebruikt.

2) *Drames philosophiques*, p. 85.

NASCHRIFT.

Met voorkennis en goedvinden van Dr. Kluyver voeg ik aan zijn opstel nog enkele opmerkingen toe, welke, indien zij juist zijn, het betoog van den schrijver ten opzichte van eene der door hem genoemde opvattingen van *kalis* — t. w. die in den zin van »zwerveling", of meer bepaald van »vreemdeling" (zie blz. 57) — naar mijn oordeel niet anders dan versterken.

Te Utrecht wordt de afslag van de visch sedert eeuwen gehouden op eene — vóór de Vischmarkt, over de Oude Gracht gelegen — breede brug, die weliswaar reeds in zeer oude bescheiden (immers al in een stuk van 1395 [1]), gelijk tegenwoordig altijd nog in de wandeling, de Vischbrug heet, maar welke zelfs nog in den jongsten tijd — zij het ook alleen in den ambtelijken stijl [2]) — ook wel de *Kalisbrug* wordt genoemd; men treft haar onder dien laatsten naam b. v. aan in het *Utrechtsch Prov. en Sted. Dagblad* van 21 Juni 1892 in eene *Bekendmaking* betreffende zekere stremming van het verkeer te water. Dien naam van Kalisbrug ontleende zij (immers is naar mijne meening niet het omgekeerde het geval geweest), aan de voorheen op haar aanwezige *kalisbanken*, banken, t. w. toonbanken of »toonen", waarop de niet tot het Utrechtsche Vischkoopersgilde behoorende »buytenriviervischverkoopers" hunne waar — mits vergoeding voor het (verplicht) gebruik van de stads-vloten of -emmers — te koop mochten bieden. Al komen in de hier onder mijn bereik zijnde gedrukte verordeningen (ik moet mij voor 't oogenblik met het *Placaatboek* van Van de Water behelpen), deze vreemde vischverkoopers niet meer onder den

1) Zie Van der Monde, Beschrijv. v. d. pleinen, straten (*enz.*) der stad Utrecht, I, 355. De ald., blz. 357 toegezegde afzonderlijke behandeling van de Vischbrug kan ik in dat werk nergens vinden.

2) In denzelfden stijl heet ook de Kromme Nieuwe Gracht te Utrecht nog vaak: „de Regenboog van Sint Pieter".

naam van *kalissen* voor, mij dunkt, het kan niet anders of die »buitenluiden" (rechte »inkomelingen"; zie hierboven, blz. 57) moeten in oude tijden door de burgerij of door de Vischverkoopers-Gildebroeders met dien naam genoemd zijn geworden, en wellicht staat die in sommige oudere, ongedrukte stukken in de Utrechtsche stadsarchieven hier of daar ook wel te lezen. Hier volgen de voor mij thans beschikbare bewijsplaatsen.

> De Heeren zullen verpachten voor den tijd van twee jaren, ingaande op heden, en te expireeren den 22 July 1663, het gebruik van de kalis-banken, 't eynde de Vischbrug gestelt voor de buyten-riviervisch-verkoopers, die ... gehouden zullen zyn ... aan desen Pachter te betalen voor yder vloot of emmer 2 stuyvers *enz.*, *Utr. Placaatb.* 3,827*a* (uit *Articulen, op 't gebruyk van de Kalis-banken*, van 10 *April*, 1661). De buytenluyden zullen hebben te betalen van het regt van de vloten op de kalis-banken, van visch die sy verkopen zullen aan een riviervisch-verkoper alhier woonachtig... wegens een koop van drie gulden... 3 stuyv. (*enz.*), 3,827*b*.
>
> De lieden alhier komende ter markt, omme haar levende visch uyt te venten, ofte te slyten op of aen de kalisbanken, zyn yder gehouden twee vlootjens van den Pachter... te halen... om dezelve visch te koop te stellen, daar voor syluyden gewoon zyn te betalen yder ... 3 stuyv. De lieden ter marckt komende met emmers, waar in sy haar visch gedragen hebben, dezelve voor of ontrent, en niet op de kalisbanken uytverkoopende... zyn gewoon te betalen van yeder gulden die sylieden van haar visch maken .... 1 stuyv., 3,827*b*.

In verband met deze *kalisbanken* en met de m. i. aan dezen ontleende benaming *Kalisbrug* (de brug dus, waarop *vreemde* vischkooplui mogen markten), staan ongetwijfeld de uitdrukkingen *op Kalis voorstaan*, *op Kalis koopen*, *op Kalis verkoopen*, die eveneens in de keuren op de Utrechtsche vischmarkt worden aangetroffen en die ik niet anders weet te verklaren, dan door *kalis* daarin op te vatten als eene — zeker eenigszins bevreemdende — afkorting van *Kalisbrug*, zoodat zij dan: »(met

visch) op de Kalisbrug voorstaan", »(visch) op de Kalisbrug koopen of verkoopen" zullen beduiden. Voor wie in Utrecht thuishoort of daar bekend is heeft echter zulk eene afkorting (of, wil men, ellips) »op Kalis" voor »op (de) Kalisbrugge" niet zooveel vreemds; hij vergelijkt die terstond met de straatnamen *Achter Sint Pieter*, *Achter 't Stadhuis*, *Achter het Vleeschhuis*, met »op de Plompetoren wonen" voor: op de Plompetoren*gracht*, met »buiten Tolsteeg" »buiten Catharijnen" maar dan vooral met: »buiten Wittevrouwen", de gewone aanduidingen voor de buurtschappen buiten de Wittevrouwen-, de Tolsteeg- of de Catharijnen*poort* (enz.) gelegen. — De plaatsen die ik voor dit »op Kalis" bij kan brengen, mogen thans mede hier volgen.

> Dat geene burgeren, noch ondersaten deser Stad, eenige visch zullen mogen opkopen, binnen de twee mylen na deese Stad, ofte ook op Calis, en deselve weder op Calis, ofte op die vischmarckt verkoopen, op het verbeuren van de visch, *Utr. Placaatb.*, 3,819*b* (a° 1528).
> Item, zullen de vreemde riviervischverkopers, alhier ter marckt komende, met haar visch mogen voorstaan op Calis viermaal in elcke weecke *enz.*, 3,820*b* (a° 1533). Item, en zal niemand eenige riviervisch op Calis mogen kopen, om weder te verkopen *enz.*, *Ald.* Item, en zal niemand... met eenigen zand-aal op Calis mogen voorstaan, 3,821*a*.

Indien het nu echter waar is, dat *kalis* in sommige gevallen de naam voor eene soort van vischverkoopers kan wezen, dan schijnt er wel tevens een nieuw licht te vallen op den hierboven, blz. 55 in de noot, vermelden »Cales de(n) Vischdrager". Wel is Cales zooals het woord daar voorkomt als een mansvoornaam op te vatten, maar de vraag ligt toch voor de hand, of er niet soms het vergetene gem. znw. *kalis* voor »buytenman", in de bijzondere opvatting van »vreemde vischkooper" onder zou kunnen schuilen?

Nog veroorloof ik mij hier mededeeling te doen van eene plaats waar het woord *kalis* in een geheel andere functie voor-

komt, en wel als eene soort van bekrachtigende term (haast een vloekwoord, zou men zeggen). Ik trof het zoo aan in Van Vloten's *Opstand* (1ste uitg.), 1567—1572, blz. 321; de uitdrukking »soe kalis" moet daar blijkbaar zooveel beduiden als: »zoo waarachtig, zoo gewisselijk, zoo stellig". Men oordeele zelf: »Ende ist dat hy 't (*het rantsoen voor zeker persoon*) binnen acht daegen niet en brengt, soe kalis sullense beide (*hij en die ander*) over boord dansen oic".

Leiden, Januari 1895. A. BEETS.

WANEWAER.

Dit hierboven, blz. 36—37, behandelde woord komt in de 17de eeuw behalve bij Roemer Visscher ook bij den jongeren Huygens nog voor, in zijne Ged. (ed. Worp) I, 130 (a° 1619), waar de dichter zich door een Haagschen »Courtizaen", gekrenkt door Huygens' lof van Amsterdam, aldus laat toespreken:

Arm, slecht goet-dunkend' knecht (dus gaet de vent beghinnen)
Wat meynt ghy dat wy zyn, off menschen sonder sinnen
  Oft kieckens sonder hooft? dat wy van stonden aen
  Gelooven, recht oft crom wat ghy ons voor comt slaen?
Ey lieve wane-waer! men can wel haest bedencken
Wat wellecomen v den Amstel lust te schencken *enz.*

De beteekenis schijnt hier niet: iemand die zich wat op de mouw laat spelden, maar veeleer: iemand die zich inbeeldt de waarheid in pacht te hebben, die verwaand, vol eigenwaan is, hetzelfde als het voorafgaande *goeddunkend* (zie Ned. Wdb. i. v.).

Voorts zij hier — niet ter bevestiging of ter weerlegging der door Prof. Van Helten (en reeds vroeger, in het Belg. Mus. VI, 61, door Willems) gegeven verklaring, maar alleen als parallel — vermeld dat Kiliaan opgeeft: »waer meynen, waers-meynen. *Putare rem esse veram*". — Het bij Plantijn voorkomende »waers ende valsch. Vray et faulx. *Verum et falsum, contraria*" zal wel de als nominatief gebruikte genitief van beide bnw. zijn; verg. nnl. *lekkers* en *nieuws*.

[*Waers wanen* komt ook voor in de fragmenten eener tweede bewerk. van *Die Borchgr. v. V.* 431 (Versl. en Meded. Kon. Ac., Afd. Lett., 3e R., VIII, 44) in den zin van: (al te lichtgeloovig) eens anders verzekering voor waar aannemen].

Leiden, Januari 1895. J. W. MULLER.

WAAR WERD DE INDOGERMAANSCHE STAMTAAL GESPROKEN?

καὶ κατέβη ἡ βροχὴ καὶ ἦλθαν οἱ ποταμοὶ καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔπεσεν, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη. Matth. 7, 27.

Reeds velen hebben getracht de vraag te beantwoorden, in welk gebied der oude wereld die groep van onderling nauw verwante tongvallen is gesproken, uit welke door geleidelijke ontwikkeling de verschillende Indogermaansche talen zijn voortgekomen, doch de karigheid onzer gegevens heeft tot noodzakelijk gevolg gehad, dat men niet tot eene beslissing is gekomen. Het is allerminst mijne bedoeling om in deze weinige bladzijden naar een afdoend antwoord op die vraag te zoeken, want ik ben mij te zeer bewust, dat ik geen kans van slagen zoude hebben, waar reeds de pogingen van zooveel uitstekende mannen hebben gefaald, maar veeleer wil ik den lezers van dit tijdschrift een beknopt overzicht geven van die feiten, welke bij het behandelen van het stamland-probleem op den voorgrond moeten worden gesteld en m. i. maar al te dikwijls uit het oog worden verloren. Vooral daarom acht ik het wenschelijk nogmaals op die bekende feiten te wijzen, omdat voor weinig jaren eene nieuwe theorie omtrent het stamland is verkondigd, die wel is waar den bijval van sommige geleerden heeft gevonden, maar niettemin van alle degelijke bewijsgronden is ontbloot. Ik bedoel namelijk de in 1892 door Hirt (Indg. forschungen I, 464 v.v.) opgeworpen hypothese, dat Litauen het centrum zoude geweest zijn, vanwaar de Indogermaansche talen zich over Europa en een groot gedeelte van Azië hebben uitgebreid.

Het voornaamste argument, waarop Hirt zijne hypothese steunt, is de omstandigheid, dat de Indogermaansche talen voor de wilg, de berk, den eik en enkele coniferen gemeen-

schappelijke woorden bezitten, terwijl de beuk met verschillende namen wordt aangeduid, hetgeen inderdaad volkomen met de flora van Litauen in overeenstemming is. Wat nu den beuk betreft, is het echter geenszins bewezen, dat hij in het Indogermaansche stamland ontbroken heeft, want lat. *fāgus* en ons *beuk* komen in klank en beteekenis met elkander overeen, zoodat wij waarschijnlijk zullen moeten aannemen, dat ook gr. φηγός 'spijseik' eenmaal 'beuk' heeft beteekend, en er is niet één geldige reden om aan te nemen, dat deze benaming niet uit de Indogermaansche periode is overgeleverd. Ik kan Hirt niet toegeven, dat de samenhang van φηγός met φαγεῖν (skr. *bhaj-*) tegen den ouderdom van het woord pleit en acht het voorals-nog zeer aanṇemelijk, dat er reeds in het Indogermaansch een substantivum *bhāgo-* met de beteekenis van 'boom met eetbare vruchten, beuk' heeft bestaan. Dat het woord in de Arische talen van Azië — en eenige van Europa — ontbreekt, kan niets daartegen bewijzen, daar elke taal voortdurend oude woorden verliest en nieuwe in zich opneemt. Derhalve is het niet geoorloofd in dit geval van bewijsgronden ex silentio gebruik te maken.

Dat in de Indogermaansche periode zekere variëteiten van Salix, Betula en Quercus als ook verschillende coniferen bekend zijn geweest, wordt door geen beoefenaar der taalwetenschap betwijfeld, maar het zal menigen lezer wellicht niet onwelkom zijn dit nogmaals door bewijzen gestaafd te zien. Daarom laat ik de woorden voor deze vier boomsoorten volgen:

ohd. *wīda*, gr. ἰτέα, lat. *vitex*, avest. *vaeti-*, parsi *wīd*, perz. *bīd* 'wilg'.

ohd. *salaha*, oudiersch *sail* (genit. *sailech*), gr. ἑλίκη, lat. *salix* (in het Iraansch en het Indisch niet aanwezig) 'wilg'.

ohd. *birihha*, lit. *béržas*, oksl. *brěza*, skr. *bhūrja-* 'berk'.

lat. *quercus* 'eik', maar ohd. *forha* 'pijnboom': van meer gewicht is een woord voor 'eikel', namelijk oksl. *želądĭ*, gr. βάλανος, lat. *glans*, armen. *kaλin*.

on. *tyrr* 'pijnboom', lit. *dervà* 'hout van den pijnboom', lat.

larix (uit *darix*, evenals *levir*, *lacruma* uit *devir*, *dacruma*, vgl. gr. δαήρ, δάκρυ), skr. *dāru-*, *devadāru-* 'Pinus deodara', vgl. verder got. *triu*, mnl. *tere*, oksl. *drěvo* 'boom', gr. δρῦς 'eik' enz.

gr. πίτυς 'spar', skr. *pītudāru-*, 'Pinus deodara', verwant met lat. *pīnus*.

ohd. *fiuhta*, lit. *puszìs*, gr. πεύκη 'spar'.

Ik begrijp echter niet, hoe deze boomnamen kunnen helpen bewijzen, dat de Indogermaansche stamtaal in Litauen zoude gesproken zijn. Alsof dit het eenige land ware, dat zich op wilgen, berken, eiken en coniferen kan beroemen! Met evenveel recht zoude men kunnen beweren, dat Armenië en Irān het stamland onzer taalgroep zijn geweest. Grisebach (Die vegetation der erde, Leipzig 1884, p. 453) spreekt van wilgen in de rivierdalen van Chorasān en eikenwoud op de lagere gedeelten van het Zagros-gebergte. Bij Drude (Handbuch der pflanzengeographie, Stuttgart 1890, p. 402) lezen wij van verschillende eikensoorten aan de zuidzijde der Kaspische zee, als ook van berken, wilgen en de Quercus robur in Armenië. Polak (Persien 2, 155, bij Hehn) vermeldt groote eikenwouden in Kurdistān. De Pinus pinea is in Voor-Azië zeer algemeen en schijnt in Syrië, Anatolië, bij Batum en elders in het wild voor te komen (Engler, in de zesde ed. van Hehn, Kulturpflanzen und hausthiere, p. 296), en de cypres (eveneens een conifeer!) is o. a. op de bergen van noordelijk Perzië en Cilicië ongetwijfeld inheemsch (Engler, in Hehn⁶ 282), terwijl ook sommige dennen in die landen te huis behooren (Drude 184). Waarom is het dan noodzakelijk, dat Litauen en niet eene landstreek in zuidwestelijk Azië als stamland moet worden aangenomen?

Wat nu de namen van dieren betreft, is reeds menigmaal op de gemeenschappelijke woorden voor 'wolf' en 'beer' gewezen, welke echter wegens de groote verspreiding dezer dieren bij linguistisch-praehistorische onderzoekingen slechts eene ondergeschikte rol kunnen spelen. De bedoelde woorden zijn:

got. *wulfs*, oksl. *vlŭkŭ*, lit. *vil̃kas*, skr. *vṛ́ka-*, avest. *vĕhrka-*

'wolf', waarbij wellicht gr. λύκος gevoegd moet worden (lat. *lupus* laten wij liever ter zijde).

ohd. *bëro*, skr. *bhalla-* (zie overigens Kern's opstel over *Beer* in den vijfden jaargang van dit tijdschrift), vgl. ook oksl. *brŭlogŭ*, russ. *berloga* 'leger van het wild, berenleger', die wellicht een slav. *bĭr-* (met zwak vocalisme) 'beer' bevatten.

gr. ἄρκτος, lat. *ursus* (*orcsos*), skr. *ṛksha-*, osset. *ars* 'beer', vgl. bask. *artz*, dat uit eene Indogermaansche taal ontleend kan zijn.

Van meer belang is echter armen. *ints* (genit. *endzu*) 'luipaard', dat onmogelijk uit skr. *siṁhá-* 'leeuw' kan zijn overgenomen, doch er ontegenzeggelijk mede verwant is (Brugmann, Grundriss I, 304). Wij weten immers, dat de *s* aan het begin van een woord regelmatig in het Armenisch is verdwenen (b. v. *aλ*, gr. ἅλς, lat. *sal* 'zout', armen. *evt'n*, gr. ἑπτά, lat. *septem* 'zeven') en dat de palatale media aspirata er na *n*, als ook na *r* en *im anlaut*, door *dz* wordt vertegenwoordigd (b. v. armen. *andzuk* 'eng', oksl. *azŭkŭ*, skr. *aṁhú-* enz.). Men kan nauwelijks betwijfelen, dat armen. *ints*, skr. *siṁhá-* reeds in de Indogermaansche periode eene der groote soorten van Felis heeft aangeduid, hetgeen op zich zelf nog niet voor een stamland in Azië, maar althans tegen Litauen als zoodanig zoude pleiten.

Bijzonderen nadruk legt Hirt op het door geheel Europa verspreide, maar in Indië en Irān (althans voor zoover mij bekend is) ontbrekende woord voor 'aal', gr. ἔγχελυς, lat. *anguilla*, lit. *ungurỹs*, opr. *angurgis* (d. i. *angurjis*), russ. *ugorĭ*, poolsch *węgorz*: of dit woord echter tot de Indogermaansche periode teruggaat, althans in de beteekenis van 'aal', is moeilijk uit te maken, daar het in nauw verband met lat. *anguis* schijnt te staan en dus zeer wel oorspronkelijk 'slangetje' kan hebben beteekend. Overigens is ook het vocalisme van het woord niet volkomen helder (lat. *a* tegenover gr. ε!).

Omtrent het klimaat van het stamland kan alleen met eenige waarschijnlijkheid gezegd worden, dat het geen tropisch karakter had. Dit zoude namelijk uit de volgende woorden kunnen blijken:

oksl. *zima*, lit. *žëmà* 'winter', gr. *χειμών*, *χιών*, oudiersch *gam*, lat. *hiems*, *hibernus*, avest. *zima-*, skr. *héman-*, *hemantá-* 'winter', *himá-* 'sneeuw'.

got. *snaiws*, oksl. *sněgŭ*, lit. *snēgas*, oudiersch *snechta*, lat. *nix* 'sneeuw', gr. *νείφει*, avest. *snaežaeti* 'sneeuwt'.

ohd. *īs*, avest. *īsi-* 'ijs'.

oksl. *gradŭ*, lat. *grando*, skr. *hrādúni-* 'hagel', vgl. ook met *l* gr. *χάλαζα*.

ohd. *sumar*, oudiersch *sam*, armen. *amarn*, avest. *hamā-* 'zomer', skr. *sámā* 'halfjaar, jaar'.

oksl. *vesna* 'lente', lit. *vasarà* 'zomer', gr. *ἦρ*, lat. *ver*, perz. *bahār*, skr. *vasantá-* 'lente'.

Te veel gewicht mag men natuurlijk aan woorden voor 'sneeuw' en 'ijs' niet hechten, want in het hooggebergte ontdooit zelfs in tropische gewesten het bevrozen water nimmer. En dat er bergen in het stamland waren, blijkt uit ohd. *bërg*, oudiersch *bri* (genit. *breg*, gall. *brigi-* in *Brigiani*, *Arebrigium*), avest. *barěza* en andere woorden.

Nog een ander gegeven, dat ons echter nauwelijks bij het bepalen van het stamland van dienst kan zijn, is een woord voor 'zee' of 'meer': got. *marei*, oksl. *morje*, oi. *muir*, lat. *mare*, waarbij lit. *marès* (plurale tantum 'Kurisches haff') en misschien skr. *máryādā* 'grens, rand, strand', en *mīra-* 'zee, grens' (vgl. Pāli *pātihīra-*: skr. *prātihārya-*) behooren. Het zoude immers wel een wonder wezen, indien het stamvolk niet met een zee of meer bekend geweest ware! Bovendien is het geenszins onmogelijk, dat het meer dan één groot water heeft gekend: men denke slechts aan het ontzaglijke taalgebied der Iraniërs in de oudheid, dat zich van Bactra tot voorbij de Wolga, van vèr ten noorden van de Kaspische zee tot den Perzischen golf uitstrekte. Men werpe mij niet tegen, dat de oostelijke Iraniërs in dialect zeer van de westelijke verschilden, want ook de Indogermaansche stamtaal moet reeds in vrij uiteenloopende tongvallen gesplitst zijn geweest en eene taal zonder dialectische verschillen, grooter of kleiner naarmate van den

geografischen afstand, heeft er nimmer ter wereld bestaan. Daarom heb ik in den aanvang van dit stuk ook niet van eene stamtaal, maar van eene groep van onderling nauw verwante dialecten gesproken. Aangezien het taalgebied der Indogermaansche periode zich waarschijnlijk over eene groote landstreek heeft uitgestrekt, is het natuurlijk zeer goed mogelijk, dat een deel daarvan in de steppen, een ander deel in het gebergte, een ander deel in eene vruchtbare vlakte heeft gelegen, in welk geval de fauna en de flora van het stamland in verschillende streken geenszins dezelfde kan zijn geweest. En dit is een gezichtspunt, dat de linguistische praehistoricus niet uit het oog mag verliezen!

Zooals ik reeds gezegd heb, is het niet mijn doel een bepaald gewest als het stamland aan te wijzen: te zeer ben ik bevreesd om in dezelfde fout te vervallen, die Pictet en Schrader en Hirt heeft doen dwalen. Voorloopig doen wij beter ons neder te leggen bij het woord van den Indischen zanger — een woord, dat niet alleen op de Marut's toepasselijk is! —:

nákir hí eshāṁ
janū́ṁshi véda.

Amsterdam, Dec. 1894. C. C. UHLENBECK.

DE BRONNEN VAN VOSKUYL'S TOONEELSPELEN.

Van het leven van Meynert Pietersz. Voskuyl is zeer weinig bekend. Waarschijnlijk was hij een broeder van den schilder Huygh Pietersz. Voskuyl (1592 of 1593—1655) [1]) en van den uitgever Dirck Pietersz. Voskuyl († 1623) [2]), bij wien o. a. een paar tooneelspelen van Rodenburg het licht zagen. Hij zal in het laatst der 16de eeuw te Amsterdam zijn geboren.

In zijne jonge jaren heeft Voskuyl veel gereisd, zeker wegens handelszaken. Den 21sten Juni 1615 schrijft hij te Parijs een versje in het album van den schilder Wibrand Symonszoon de Geest [3]) en in 1624 dicht hij te Rostock en te Bergen in Noorwegen, terwijl hij op reis is voor Sr. Johan Holthuysen, een tooneelspel [4]). Later was hij luitenant op een klein oorlogsvaartuig, de Rhynberck, dat dienst deed op den Rhijn; daarmede is hij den 21sten Oct. 1635 »ter wacht legghende voor de Hunpelsche Waert" [5]) en den 29sten Juli 1638 »aen 't Vinesche gat boven Rees, ter wacht" [6]). In 1639 noemt hij

1) Vgl. De Roever in *Oud-Holland*, III, 1885, blz. 207, 208.

2) Zie *Oud-Holland*, t. a. p., blz. 144. Den 10den Febr. 1612 was zijn huwelijk met Aefje Willemsdr. ingeteekend. (Mededeeling van Mr. Ch. M. Dozy).

3) Vgl. Dr. C. Hofstede de Groot in *Oud-Holland*, VII, 1889, blz. 238. Men vindt daar tevens een facsimile van zijne handteekening en eene beschrijving van zijn wapen.

4) De opdracht van de *Bellaria en Pandostos* (zie den titel beneden) aan Holthuysen luidt aldus: „Also u E. Anno 1624. my volmachtig maecten om voor u E. te gaen naer Rostock in Pomeren, ende aldaer u E. affairen te verrichten, verders last hebbende van u E. om my van daer op 't spoedighst te vervoeghen naer Bergen in Noorwegen, alwaer wy kors daer na malkanderen rescontreerden. Gelijck u E. soo 'k gheloove noch wel sal bewust wesen. Soo ist dat op dien selve tocht, mids de goede gelegentheyt van tijt, ick dese Tragedie van Bellaria heb beginnen te schryven, ende tot Bergen komende voort voltoyt", enz.

5) Zie de opdracht van de *Kuyssche Roelandyne*.

6) Vgl. het slot van *De Boeleerende Avantvrade met de kuysche Florinde*.

zich nog »Luytenant op den Rijn-stroom"[1]); den 12den Jan. 1644, toen »syne twee kinderen als Jasper out 6 jaer ende Annetgen out 4 jaer daer moeder af was Jannetge Jaspers te saemen voor haer moeders erff" in het Register der bewijzen ter Weeskamer werden ingeschreven, heet hij Capiteyn te water[2]).

Verscheidene versjes van Voskuyl zijn opgenomen in *Venus Minne-gifjens*[3]), een liederboekje, dat in of na 1622 te Amsterdam het licht zag. Men vindt hem daar in gezelschap van M. van Velde, Ronsaeus, W. D. Hooft, Jan Robbertsz, J. P. Roosendael, A. M. Panneel, Mich. Vlack, J. D. Neeff en anderen. Andere verzen van hem worden gevonden in *Hollands Nachtegaeltien*[4]). De liedjes van Voskuyl, die bijna alle van amoureusen aard zijn, voeren zijne kenspreuk *'t Verkeert haest*; zij leeren ons niets van zijne levensgeschiedenis. Behalve die versjes en dat op De Geest schreef Voskuyl lofdichten op Rodenburg's *Melibea* (1618) en Starter's *Daraide* (1633).

Dat brengt ons op den kring, in welken Voskuyl verkeerde. Tot dien kring behoorden Mr. Steven, Willem Hooft, Johan Meurs en Heereman Dirkxsz, »gunstige Confraters In Liefd' Bloeyende"[5]), Jan van Arp en J. Lemmers, die lofdichten

---

1) Zie het slot van *Ouden ende Jonghen Hillebrant.*

Mr. J. E. Heeres, Adjunct-archivaris aan het Rijks-archief, meldt mij, dat daar over Voskuyl niets te vinden is. Een groot deel van Nederland's Marine-archieven zijn nl. 50 jaren geleden verbrand!

2) Mededeeling van Mr. W. R. Veder, Archivaris van Amsterdam.

3) *Inhoudende Veelderhande nieuwe Deuntjens, en Voysjens, oock andere Liedekens, door verscheyden Componisten ghemaect, en noyt voor desen in druck ghesien. Als oock de verantwoordinghe van het Meniste Susjen.* (Gravure). *Tot Amsterdam. By Cornelis Willemsz. Blau-Laecken, Boeck-vercooper, woonende in S. Jans straet, in 't vergulde A.B.C.*, fol. 2, 4, 6 verso, 19, 24, 26, 28, 34, 45.

Zie over het bundeltje De Roever in *Oud-Holland*, I, 1883, blz. 66.

4) *verryct met een nieu twede deel genaemd Hollands en Seeus nachtegaels samen gesang. Tot Amsterdam by Iacob Pieters Wachter.* 1633, I, blz. 11, 18, 31, 42, 56, 62, 64, 72, 82, 86, 96, 103, 114, 160, 172, 186, 193, 227, 245, 264, 276, 284, 325, 326.

5) Aan hen is de *Kuyssche Roelandyne* opgedragen.

schreven op Voskuyl's drama's [1]), en Anthoni vander Horst [2]), aan wien *Don Carel van Castilien* werd opgedragen en die aan zijne vreugde daarover lucht gaf in een sonnet. Eén zijner drama's droeg de dichter op aan Christina Salms, een ander aan zijn vroegeren patroon, Johan Holthuysen, en een derde aan diens dochter Margaretha, aan wie een paar jaren later Van Arp zijn *Tolimond, Prince van Rodes* (1640) toewijdde.

Eén der drama's van Voskuyl schijnt de aanleiding te zijn geweest tot een letterkundigen twist. In *De(n) geest van Mattheus Gansneb Tengnagel, In d'andre wéreld by de verstorvene Poëten* [3]), leest men, dat Pels,

»Toen, om Voskuyl's Hillebranden,
. . . .
Men zijn Trineus zo verbande,
Dat er niemant nu van weet",

onzen dichter en de bestuurders van den Schouwburg heftig heeft aangevallen, maar dat Jan Vos hem den mond snoerde met een vinnig puntdicht. Het treurspel van Pels en zijn schimpdicht zijn, evenals het antwoord van Vos, verloren gegaan. Daar Vos in 1647 regent van den Schouwburg werd, zal die twist hebben plaats gehad vele jaren, nadat het stuk voor het eerst was opgevoerd (1639).

Wij bezitten nog 7 drama's van onzen dichter, van welke er twee in 1624 en de overige eenige jaren later zijn geschreven. Uit een lofdicht van Van Arp op *Don Carel van Castilien* (1635) zou men kunnen opmaken, dat Voskuyl meer tooneelstukken heeft gedicht; dat vers luidt nl. aldus:

---

1) Van Arp op *Don Carel van Castilien Met den Prins van Portigael*, *Bellaria en Pandostos*, dat ook door J. Meures werd bezongen, en *Dorastus en Faunia*. Het laatstgenoemde drama prijkt tevens met een lofdicht van Lemmers.

2) Vgl. over hem De Roever in *Oud-Holland*, I, 1883, blz. 68.

3) *Tot Amsterdam*, *By Gerrit Jansz*, *Boek-verkooper*, enz., 1652.

Sonnet.

»De Maeght die 't *Eglentier* in Liefde Bloeyend' teelden
Ghethuyght noch van u deught doen sy het Treurspel sach
In 't beeldt *Cleopatra*, doen *Marc' Anthoni* lach
En braeckte vast de ziel, wiens lijden sy toonneelden,
En hoe dat *Bradamant* op 't loffelijckst af-beelden
De liefde tot *Rogier*, op haer ghewensten dach.
Den *Fransman* die jaloers een yeder spieg'len mach,
Mee sijn bebloede rol op d'oude *Camer* speelden.
Pandosto die beticht d'onnoosle Coningin,
Sy baert d'*Aegypsche* Croon een Conincx Harderrin,
Waer mee *Siciliens* Prins *Dorastus* liefde veste.
Don Carel nu tooneelt sijn ongheluckigh endt,
Prins *Portigael* die maeckt aen *Leonoor* bekent
Syn liefd', naer vluchtingh raeckt met haer in Echt ten lesten."

De drie laatste versregels hebben betrekking op de *Carel van Castilien*, de drie voorafgaande op *Bellaria en Pandostos* en *Dorastus en Faunia*, beide geschreven in 1624 en in 1637 gedrukt. Maar men zou uit de eerste versregels besluiten, dat er op nog 3 andere drama's van Voskuyl wordt gedoeld. Toch geloof ik, dat wij er zinspelingen in moeten zien op G. van Nieuwelandts *Aegyptica, ofte Aegyptische tragoedie, van M. Anthonius en Cleopatra* (1624), op een ons onbekend gebleven treurspel en op Roelandt's *Biron* (1629). Daarentegen leest men in *De(n) Geest Van Mattheus Gansneb Tengnagel*, dat Voskuyl een drama onvoltooid heeft gelaten, waarin Maarten van Rossum de hoofdrol vervulde [1]).

Voskuyl's drama's zijn niet in bedrijven verdeeld en getuigen niet van meesterschap over den vorm. Maar zij zijn vol leven en afwisseling, zijn niet onaardig in elkander gezet en verdienen om meer dan ééne reden de aandacht. Zonder twijfel behoorde de dichter niet tot de groote mannen, maar op den

1) „Maer zo Marten oom van Rossen
Was volmaekt, wat spel had hy
Van 't toneel niet konnen bossen?
Wraek en weerwraek moest aen zy."

tweeden rang neemt hij eene eervolle plaats in onder onze tooneelschrijvers in de eerste helft der 17de eeuw. Het wordt meer dan tijd van de drama's van die periode de bronnen op te sporen en gegevens bijeen te brengen voor eene geschiedenis van ons tooneel, die toch mettertijd geschreven zal moeten worden. Dit onderzoek naar de bronnen van Voskuyl's tooneelspelen zij daartoe eene bijdrage.

Het eerste drama van Voskuyl, dat gedrukt werd, is *Don Carel van Castilien Met den Prins van Portigael* [1]); het heeft den volgenden inhoud. Isabella, Koningin van Spanje, verwondert zich er over, dat één der heeren van het hof, Don Carel van Castilien, die door schoonheid uitmunt, zich niets om de vrouwen schijnt te bekommeren, terwijl hem toch allerlei veroveringen niet de minste moeite zouden kosten. Zij vraagt hem met aandrang, wie het is, die hij bemint, en eindelijk belooft hij, als het hof op de jacht is, haar te zullen openbaren, wie zijne geliefde is. De jacht heeft plaats; Isabella en Carel zijn tegenwoordig; hij heeft een stalen schild, waarin de Koningin haar eigen gelaat ziet weerspiegelen. Isabella veinst hem niet te begrijpen, maar eischt later, dat hij zich duidelijker zal verklaren. Als Carel aan haar verlangen voldoet, wordt zij toornig en hij vlucht in »Heremyts ghewaet" van het hof.

Spoedig daarna verklaart de Koning van Frankrijk den oorlog aan Spanje — de oorlogsverklaring, die wordt voorgelezen, is onderteekend: »In 't Hoff van Parijs, Mayo den 14. A°. 1533" — en Isabella zendt om Carel, den besten veldheer der Spanjaarden. Men vindt hem »in de Wildernissen" als heremiet; hij geeft aan de oproeping gehoor, verschijnt aan het hof en

1) De titel is: *M. P. Voskvyls Tragische Comoedi van Don Carel van Castilien Met den Prins van Portigael. Ghespeelt op de Amsterdamsche Camer, A°.* 1635. *in Februarij.* (Gravure). *t'Amsterdam, Voor Dirck Cornelisz Houthaeck, Boeckvercoper,* enz., *Anno* 1635.

wordt vriendelijk door Isabella ontvangen en door den Koning tot veldoverste aangesteld. Er wordt een groote slag geleverd bij Bayonne, die glansrijk door Carel wordt gewonnen, waarna hij terugkeert, feestelijk wordt ingehaald en bij den Koning aanzoek doet om de hand zijner dochter Leonora. Deze is in het geheim verloofd met den Prins van Portigael; zij zegt Carel dat en wijst hem af. Carel neemt de Koningin in zijn vertrouwen en Isabella tracht te vergeefs Leonora tot andere gedachten te brengen. De medeminnaars ontmoeten elkander toevallig en er ontstaat een gevecht in het bijzijn van Isabella en Leonora waarin Carel gewond wordt. De Prins van Portigael vlucht, verkleedt zich als boer en treedt in dienst bij »Meester Bouwman Juan, met zijn Vrouw Mayke". Isabella en Leonora brengen Don Carel een bezoek, die kort daarna aan zijne wond sterft. Juan komt met zijn knecht aan het hof, om den Koning wild te schenken; de vermomde Prins spreekt zijne geliefde, die flauw valt, als zij hem herkent. De gelieven worden echter in een onderhoud, dat zij met elkander hebben, bespied door Anthonio, den dienaar van Don Carel; er ontstaat een gevecht, waarin de Prins gevangen wordt genomen. Hij wordt door den Koning ter dood veroordeeld, maar Leonora bezoekt hem in de gevangenis en belooft hem te zullen helpen. De terechtstelling zal plaats hebben in tegenwoordigheid van het geheele hof; Leonora verschijnt in het wit gekleed en met een krans op het hoofd; zij smeekt haren vader haren bruidegom te sparen. De Koning blijft eerst onverbiddelijk, maar geeft eindelijk toe, als niet alleen zijne dochter, maar al de aanwezigen om genade smeeken.

Voor het eerste gedeelte van zijne tragi-comedie heeft Voskuyl gebruik gemaakt van eene novelle uit de *Heptaméron* der Koningin van Navarre (1492—1549). Haar bundel novellen, voor het eerst in 1558 onder een anderen titel dan later verschenen, werd in 1559, 1560, 1561, 1567, 1572, 1574, 1576, 1578, 1581, 1598, 1607 en ook later herdrukt; er zijn o. a. 3 Nederlandsche uitgaven uit het laatst der 17de en het

begin der 18de eeuw. Nederlandsche vertalingen van het boek heb ik niet gevonden.

Voskuyl heeft nu voor zijn drama iets ontleend aan de 24ste novelle van de *Heptaméron* [1]), die tot titel heeft: *Elisor pour s'estre trop advancé de decouvrir son amour à la Royne de Castille, fut si cruellement traité d'elle, en l'esprouvant, qu'elle luy apporta nuysance, puis profit* [2]).

Eene Koningin van Castilië — Isabella — »qui estoit femme de grande vertu, mais non du tout exempte de la flamme qui moins est congneue et plus brusle, regardant ce gentil homme qui ne servoit nulle de ses femmes, s'en esmerveilla; et, ung jour, luy demanda s'il estoit possible qu'il aymast aussi peu qu'il en faisoit le semblant. Il luy respondit que, si elle voyoit son cueur comme sa contenance, elle ne luy feroit point ceste question. Elle desirant sçavoir ce qu'il vouloit dire, le pressa si fort, qu'il confessa qu'il aymoit une dame qu'il pensoit estre la plus vertueuse de toute la chrestienté. Elle feit tous ses efforts, par prieres et commandemens, de vouloir sçavoir qui elle estoit, mais il ne fut point possible: dont elle feit semblant d'estre fort courroucée, et jura qu'elle ne parleroit jamais à luy, s'il ne luy nommoit celle qu'il aymoit tant; dont il fut si fort ennuyé, qu'il fut contrainct de luy dire qu'il aymoit autant mourir, s'il falloit qu'il lui confessast; mais, voyant qu'il perdoit sa veue et bonne grace, par faulte de dire une verité, tant honneste, qu'elle ne debvoit estre mal prise de personne, luy dist avec grande craincte: »Ma dame, je n'ay la force ni la hardiesse de le vous dire, mais la premiere fois que vous irez à la chasse, je vous la feray veoir; et suis seur que vous jugerez que c'est la plus belle et parfaicte dame du monde". Ceste response fut cause que la Royne alla plus tost à la chasse

1) Ik zal aanhalen naar *L'Heptaméron des Nouvelles de très-haute et très-illustre Princesse Marguerite d'Angoulême Royne de Navarre. Nouvelle édition publiée d'après le texte des manuscrits avec des notes et une notice par P. L. Jacob bibliophile. Paris, Adolphe Delahays, Libraire-éditeur.* — 1876.

2) T. a. p., blz. 196.

qu'elle n'eust faict. Elisor, qui en fut adverty, s'appresta pour l'aller servir, comme il avoit accoustumé; et feit faire un grand mirouer d'acier en façon de hallecret"... De jacht begint. Elisor laat, terwijl hij de Koningin van het paard helpt, haar het schild zien, dat onder zijn mantel verborgen is, met de woorden: »Madame, je vous supplie de regarder icy!" ... »La chasse finée, la Royne retourna au chasteau, sans parler à Elisor; mais, après soupper, elle l'appela, luy disant qu'il estoit le plus grand menteur qu'elle avoit jamais veu, car il luy avoit promis de luy monstrer à la chasse celle qu'il aymoit le plus, ce qu'il n'avoit faict: parquoy, elle avoit deliberé de ne faire jamais estime no cas de luy. Elisor, ayant paour que la Royne n'eust pas entendu ce qu'il luy avoit dict, luy respondit qu'il n'avoit failly à son commandement, car il luy avoit monstré non la femme seulement, mais la chose du monde qu'il aymoit le plus. Elle, faisant la mescongneue, luy dict qu'elle n'avoit point entendu qu'il luy eust monstré une seule de ses femmes. »Il est vray, ma dame, dist Elisor; mais qui vous ay-je monstré, en vous descendant de cheval? Rien, dist la Royne, si non ung mirouer devant vostre estomach. — En ce mirouer, qu'est ce que vous avez veu? dist Elisor. — Je n'ay veu que moy seule!" respondit la Royne. Elisor luy dist: »Doncques, ma dame, pour obeir à vostre commandement, vous ay-je tenu, car il n'y a ne aura jamais aultre ymaige en mon cueur"... De Koningin neemt het nog al goed op, maar eischt, als bewijs van zijne liefde, dat hij zeven jaren lang niet zal trachten haar te zien of iets van haar te hooren. Een ring wordt gebroken en beiden behouden de helft er van als herkenningsteeken. Elisor reist met een dienaar van het hof weg. Juist zeven jaren later, als de Koningin naar de mis gaat, overhandigt een heremiet haar een papier. Zij opent het in de kerk en vindt de helft van haren ring en een gedicht, waarin op hare vroegere verhouding tot Elisor wordt gezinspeeld en gezegd, dat haar ridder thans de hemelsche liefde boven de aardsche heeft gekozen en afscheid van haar neemt. De

heremiet is nergens meer te vinden en de Koningin voelt zich diep ongelukkig.

Er kan wel geen twijfel zijn, of Voskuyl heeft het eerste gedeelte zijner tragi-comedie aan deze novelle ontleend. De bron van het tweede gedeelte kan ik niet met zekerheid aanwijzen; waarschijnlijk is het een Spaansch drama.

Het tweede stuk, waarmede Voskuyl optrad, is de *Kuyssche Roelandyne* [1]); het drama is opgedragen [2]) aan zijne »Gunstige Confraters In Liefd' Bloeyende Mr. Steven, Willem Hooft, Johan Meurs en Heereman Dirckx" en werd in 1636 opgevoerd. Het heeft den volgenden inhoud.

Prins Lodewyck van Normandye ziet bij de mis in de kerk Notre Dame de schoone Roelandyne, »een Borghers Dochter", en wordt doodelijk op haar verliefd. Hij vertrouwt zijn geheim toe aan zijne zuster Dorothea en aan Ferdinande, één der heeren van zijn gevolg. Dorothea, die in vroeger jaren wel met Roelandyne had gespeeld, hernieuwt den omgang met haar en noodigt haar uit haar dikwijls te komen bezoeken, wat haren broeder de gelegenheid geeft zijne geliefde veel te zien en haar zijne liefde te verklaren. Het meisje begrijpt echter, dat de Prins geene eerlijke bedoelingen heeft, en houdt hem op een afstand. Ferdinande, die door Lodewyck telkens naar Roelandyne wordt gezonden, hoort van deze, dat Dorothea liefde voor hem heeft opgevat. Ook dit paartje heeft vele moeilijkheden te overwinnen, daar Ferdinande een eenvoudig edelman is en Prins Balthasar van Engeland aan het hof komt om Dorothea's hand te vragen. Prinses Camille, de moeder van Lodewyck en Dorothea, is zeer ingenomen met het aanzoek van den neef van Engeland's Koning, maar Dorothea wijst den Prins af.

Lodewyck blijft aanhouden bij Roelandyne. Nu zij een brief van hem verscheurd heeft, raadt Ferdinande hem aan, het eens

1) De titel is: *M. P. Voskuyls Kuyssche Roelandyne Bly-Eynde-Spel. Op de Reghel: Onghesien ken gheschien Ghespeelt op de Amsterdamsche Kamer, Anno* 1636. (Gravure) *t' Amsterdam, Voor Dirck Cornelisz Houthaeck, Boeckverkooper,* enz., *Anno* 1636.

2) De opdracht is gedateerd 21 Oct. 1635.

met goud en juweelen te beproeven en de vrouw van zijn bottelier, die met Roelandyne verwant is, in den arm te nemen, om haar te bepraten. Maar Margariet slaagt evenmin, en nu weet Lodewyck zijne moeder te overreden hem met Roelandyne te laten huwen. Er is dan trouwens aan het hof ook veel veranderd. Prins Balthasar heeft, na voor de tweede maal door Dorothea te zijn afgewezen en in eene vermomming met Lodewyck te hebben geduelleerd, zijne liefde van de dochter op de moeder overgebracht en is door Camille als echtgenoot aangenomen. En aan Dorothea wordt toegestaan met Ferdinande te trouwen, zoodat het drama met eene algemeene bruiloft eindigt.

Ook voor deze tragi-comedie heeft de dichter gebruik gemaakt van de *Heptaméron* van Marguérite d'Augoulème, en wel van de 42ste novelle, die tot titel heeft: *Un jeune prince meit son affection en une fille, de laquelle, combien qu'elle fust de bas et pauvre lieu, ne peut jamais obtenir ce qu'il en avoit esperé, quelque poursuite qu'il en feit. Parquoy, le prince, congnoissant sa vertu et honnesteté, laissa son entreprinse, l'eut toute sa vie en bonne estime, et luy feit de grands biens, la mariant à un sien serviteur.* De geschiedenis speelt op een kasteel in Touraine; zij is ook hierom nog al aardig, omdat Marguérite d'Augoulème er zelve eene rol in moet hebben gespeeld; zij was nl. de zuster van den verliefden jongen edelman, later koning Frans I. Het jonge meisje, Françoise, woonde bij hare zuster, de vrouw van den bottelier, op het slot; zij wordt door den jongen man het eerst in de kerk opgemerkt, en hij hoorde toen, »que aultresfois en sa jeunesse estoit-elle allée au chasteau jouer aux popines avecq sa seur, à laquelle il la feit recongnoistre. Sa seur l'envoya querir et luy feit fort bonne chere, la priant de la venir souvent veoir: ce qu'elle faisoit, quand il y avoit quelques nopces ou assemblée, où le jeune prince la voyoit tant voluntiers qu'il pensa à l'aymer bien fort. Et, pour ce qu'il la congnoissoit de bas et pauvre lieu, espera recouvrer facillement ce qu'il en demandoit. Mais, n'aiant moien de parler à elle, luy envoya ung gentil homme de sa chambre,

pour fairre sa praticque". Het zenden van den brief en Roelandyne's antwoord, de pogingen door de vrouw van den botteller aangewend om den Prins te helpen, het weigeren van geschenken, alles vindt men in de novelle terug. Daar heeft echter de geschiedenis een geheel ander slot, zooals de titel reeds aanduidt. De liefdesbetrekking tusschen Dorothea en Ferdinande en tusschen Camille en Balthasar schijnt van Voskuyl's eigen vinding te zijn, al heeft hij er misschien aan gedacht, dat Marguérite d'Augoulème een huwelijk met een Engelschen Prins heeft afgeslagen en gehuwd is geweest met den Hertog van Alençon. Ook den naam den heldin heeft Voskuyl blijkbaar aan de *Heptaméron* ontleend; eene Rolandine is nl. de heldin der 21ste novelle.

Twee drama's van Voskuyl, *Bellaria en Pandostos* [1]) en *Dorastus* en *Faunia*, die bij elkander behooren, zijn ontleend aan dezelfde bron als Shakespeare's *Winter's Tale*, nl. aan eene novelle van Robert Greene, die tot titel heeft: *Pandosto. The Triumph of Time. Wherein is discovered by a pleasant Historie, that although by the meanes of sinister fortune, Truth may be concealed, yet by Time in spight of fortune it is most manifestly reuealed. Pleasant for age to auoyde drowsie thoughtes, profitable for youth to eschue other wanton pastimes, and bringing to both a desired content.* Het werkje, dat in 1588 voor het eerst verscheen, werd herdrukt in 1607, 1609, 1614, 1629, 1632, 1636, 1655, 1664, 1675, 1694, 1703, 1723 en 1735, meestal onder den titel: *The Hystorie of Dorastus and Fawnia.* In onze eeuw is het op nieuw door J. Payne Collier uitgegeven in *Shakespeare's Library* [3]).

1) De titel is: *M. P. Voskuyls Bellaria en Pandostos Treur-Spel. Eerste Deel.* (Gravure) *t' Amstelredam, Gedruckt voor Dirck Cornelisz Houthaeck, Boeck-verkooper*, enz., *Anno* 1637.

2) De titel is: *M. P. Voskuyls Dorastus en Fauniaas Treur-bly-eyndend' Spel. Het Tweede Deel.* (Gravure) *t' Amsterdam, Ghedruckt voor Dirck Cornelisz. Hout-haeck, Boeck-vercooper*, enz., *Anno* 1637.

3) *A collection of the plays romances novels poems and histories employed by Shakespeare in the composition of his works With Introduction and Notes. Second edition... Londen. Reeves and Turner*.... 1875, IV, blz. 18—83.

Deze tweede uitgave is bezorgd door Hazlitt.

In *The dramatic and poetical works of Robert Greene and George Peele* [1]) vindt men uitvoerige aanhalingen, terwijl het keurige opstel van N. Delius over *Greene's Pandosto und Shakespeare's Winter's Tale* [2]) een goed overzicht geeft van de novelle. Het blijkt, dat Voskuyl die novelle op den voet heeft gevolgd. De inhoud der drama's is de volgende.

Egistus, Coninck van Cicilien, vertoeft aan het hof van den Coningh van Egypten — in de novelle is het Boheme — Pandosto, en wordt door hem en zijne vrouw, Bellaria, op de vriendelijkste wijze bejegend. Maar Pandosto wordt achterdochtig en gelooft ten slotte, dat er tusschen Bellaria en den Koning van Sicilië eene ongeoorloofde verstandhouding bestaat. Eindelijk besluit hij Egistus uit den weg te ruimen en beveelt zijn kamerling Franion — in de novelle is hij 's Konings „cup-bearer" — hem te dooden. Franion tracht Pandosto tot andere gedachten te brengen, maar, als zijne pogingen vergeefsch zijn en de Koning bij zijn besluit blijft volharden, belooft hij het bevel te zullen volbrengen, doch waarschuwt Egistus en vlucht met hem naar Sicilië. De wachter op den toren ziet het schip uitzeilen; hij maakt alarm, maar het schip is reeds uit het gezicht en Pandosto, woedend over het ontsnappen van Egistus en het verraad van Franion, beveelt den Kanselier Barbas — in de novelle wordt het bevel aan »the guarde" gegeven — de Koningin terstond gevangen te nemen, daar zij hem met Franion zou hebben willen vergiftigen. Barbas vindt Bellaria met haren zoon Garinter in hare vertrekken en vervult zuchtende — »very sorrowfull" — de droevige opdracht; de Koningin, die zich hare onschuld bewust is, gaat gewillig naar de gevangenis. Terwijl zij daar bidt en klaagt over haar lot, nu zij spoedig een kind ter wereld zal brengen, beluistert de cipier haar en

1) *With memoirs of the authors and notes by the Rev. Alexander Dyce. London George Routledge and sons*, ... 1874, blz. 40—54.

2) Zie *Jahrbuch der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft im Auftrage des Vorstandes herausgegeben durch F. A. Leo. Fünfzehnter Jahrgang. Weimar* ... 1880, blz. 22—44.

bericht het nieuws aan den Koning, die woedend de gevangenis binnenstormt en haar de heftigste verwijten doet, daar nu hare ontrouw duidelijk blijkt. Te vergeefs tracht Garinter zijn vader te verbidden; hij is van plan moeder en kind te dooden. Na de geboorte van het kind wijzen zijne raadslieden hem er op, dat hij toch eigenlijk geen bewijs van Bellaria's ontrouw heeft en dat zij hem altijd heeft bemind. Doch de Koning klaagt haar openlijk aan bij zijn raad en Bellaria verdedigt zich. Ten slotte verzoekt zij Pandosto nederig [1]):

»Dat ghy verkiesen wilt van u Vassalen twee
Al sulcken als 't u wil en hoogheyt sal gevallen,
Of kiester drie of vier soo vele in getalle
Alst u goet duncken sal, die flucx na Delphos gaen
Om van *Apollo* daer de waerheyt te verstaen,
Of met Egistus ick in overspel mijn dagen
Geleeft heb, of met Franion verdragen
Oyt ben geweest, om u door gift of quaet fenijn
Van kant te helpen, door 't beleyt van vrundschaps schijn.
God *Apollo* die ken de herten aller menschen,
Al haer verborgentheen, en al haer zielens wenschen,
Die sal u openbaer verhalen wat ick ben,
En in ghevalle dat *Bellaria* hy ken
Beschuldigen met yets onsalighs hier bedreven
Te hebben, so beneemt my dadelijck het leven,
En straft tot spiegel my voor mijn misdaden snoot,
Met een onsalige en overwreede doot".

De Koning staat dat verzoek toe en zendt gezanten naar Delphos, terwijl Bellaria naar de gevangenis wordt teruggevoerd. Daar beklaagt zij het lot van haar kind. Want Pandosto heeft het kind dadelijk na de geboorte in eene boot zonder

1) Novelle (t. a. p., blz. 39): »that it would please his majestie to send sixe of his noble men whome he best trusted, to the Isle of Delphos, there to enquire of the Oracle of Apollo, whether she had committed adultery with Egistus, or conspired to poyson him with Franion; and if the God Apollo, who by his devine essence knew al secrets, gave answere that she was guiltie, she were content to suffer any torment were it never so terrible".

roer laten neerleggen en het aan de golven prijsgegeven. En de moeder jammert [1]):

> »Ach ongeluckich kint! ter nauwer noot ghebooren
> Waerom doch moet ghy inde dulle Zee versmooren?
> 't Waer nutter u gheweest ghy noyt het sonne licht
> In wesen had beschout met sterfelijck ghesicht.
> Most ghy den slagh, laes! van u Vaders tooren voelen,
> Most ghy de vlammen van sijn heete gramschap coelen?"

De herder Porrus, die aan het strand van Sicilië een verloren schaap zoekt, meent zijn eigendom teruggevonden te hebben, als hij op de eenzame plek een geluid hoort, maar bespeurt dan, dat het het schreeuwen van een kind is in eene nabij zijnde boot. Hij schrikt eerst, roept het »soete kijntje Jesus" aan, en bidt een paternoster — in de novelle denkt de herder, »that it was some little God, and began with great devocion to knock on his breast" [2]). Porrus neemt het kind, dat »al moytjes uyt edost" is, mee naar huis, hoewel hij wel een beetje bang is, dat zijne vrouw, die zelve geene kinderen heeft, hem zal gaan verdenken. Inderdaad krijgt hij bij zijne tehuiskomst dan ook den wind van voren, maar de toorn der vrouw wordt gestild bij het zien van de gevulde beurs en van de sieraden, die het kind aan heeft. Het echtpaar besluit het kind te houden en het geld te gebruiken, om zelf hun toestand te verbeteren.

Intusschen komen de afgevaardigden van Porrus te Delphos, waar in den tempel allerlei plechtigheden plaats grijpen. »Eenige Jongetjes int wit" zingen, Apollo verschijnt, terwijl »een Hemelsche klaerheyt vertoont" wordt, en de »Bisschop" overhandigt aan de gezanten het »schrift", dat het antwoord van den god bevat. Van dat alles wordt in de novelle slechts met een enkel woord gewag gemaakt. Garinter bezoekt zijne moeder in de gevangenis en vertelt haar, dat de gezanten elk

1) Novelle (t. a. p., blz. 36): »Alas sweete infortunate babe, scarce borne, before envied by fortune, would the day of thy birth had beene the terme of thy life: then shouldest thou have made an ende to care, and prevented thy Fathers rigour".

2) Blz. 46.

oogenblik verwacht worden en dat hij op de valkenjacht gaat. De gezanten keeren terug; Bellaria wordt, op bevel van Pandosto, uit de gevangenis gebracht; één der heeren geeft den Koning verslag van de reis en overhandigt hem de uitspraak van het orakel, dat aldus luidt [1]):

»Waen bedrieght, als oock u Jalousie:
Bellaria is kuys, Egistus bleef oyt trouw
Want dacht geen overspel Pandosto met u vrouw
Te plegen nimmermeer, nu noch tot geenen tyen.
Getrouwe Franion die moet ick me bevrye
Voor laster en voor schant en opgehoopte rouw.
't Onnoosel kindeken dat ick onschuldigh houw,
Wert dat gevonden niet, Pandosto straf sal lyen".

Pandosto ziet in, hoe wreed hij is geweest tegenover zijne vrouw; hij smeekt haar om vergiffenis en belooft overal onderzoek te zullen laten doen naar het dochtertje, dat hij aan de golven heeft prijsgegeven. Daar komt plotseling het bericht, dat Garinter op de jacht is verdronken; Bellaria sterft van schrik en Pandosto, die thans eerst het orakel in zijn vollen omvang begrijpt, wordt »ontsint" van smart.

In de *Dorastus en Faunia* hooren wij het vervolg van de geschiedenis; het stuk speelt vele jaren later. Faunia, door Porrus en Mopsa opgevoed, is een mooi meisje geworden en munt uit in den kring van herders en herderinnetjes, waarin zij verkeert. Egistus, de Koning van Sicilië, heeft een zoon Dorastus en vindt, dat het tijd is, dat deze jongeling eens aan trouwen gaat denken, b. v. met de Prinses Eufania van Denemarken [2]). Maar Dorastus ziet, als hij op de jacht is, Faunia en wordt doodelijk op haar verliefd, terwijl ook de herderin

1) In de novelle (blz. 40) luidt het orakel: »Suspition is no proofe: jealousie is an unequall judge: Bellaria is chast; Egistus blamelesse; Franion a true subject; Pandosto treacherous: his babe an innocent, and the King shal live without an heire: if that which is lost be not founde".

2) Eerst heet zij eene Prinses van Portugal, maar later van Denemarken, evenals n de novelle.

liefde gevoelt voor den Prins en met minder ijver hare herdersplichten waarneemt dan vroeger. De beide gelieven storten in eenige monologen hun hart uit. De Koning maakt zich bezorgd over zijn zoon, die er zoo slecht uitziet, en laat op raad van Franion, die hem steeds trouw is gebleven, den dokter Jeronimo komen. Dorastus lacht echter om de middelen van den dokter en »smijt de Pillen over 't volck"; hij weet beter dan Jeronimo, wat hem mankeert, en verkleedt zich dikwijls als herder, om des te gemakkelijker van Faunia's gezelschap te kunnen genieten.

Dorastus begrijpt, dat de Koning, zijn vader, nooit in zulk een huwelijk zal toestemmen, en weet Faunia te overreden met hem te vluchten. Maar zij worden »bespied in Vryagie" door twee oude boeren, Olef en Laris, die Porrus waarschuwen; deze besluit naar den Koning te gaan, hem alles mee te deelen en hem de kostbaarheden te laten zien, die Faunia aanhad, toen hij het kind in de boot vond. Intusschen is door Caponio — in de novelle heet de man Capnio — een dienaar van Dorastus, alles voor de vlucht in gereedheid gebracht; er ligt een schip zeilree en de Prins en Faunia gaan aan boord. Caponio komt Porrus tegen, die op weg is naar het hof; hij lokt hem mee naar de haven en, als Porrus daar is, wordt hij, op bevel van Caponio, door eenige matrozen aangegrepen en met geweld op het schip gebracht. Egistus is diep bedroefd, als hij hoort van de vlucht van zijn zoon en als Mopsa hem de toedracht der zaak komt berichten.

De reis der gelieven is niet voorspoedig; »Dorastus strandt met het Schip, comen soo half verdroncken aen Landt, maecken binnen een seer claagent gedruys. Het moet hier donderen en Blixemen, en geweldich onweer maecken". De vreugde over hunne redding gaat in angst over, als zij van een matroos hooren, dat men zich in Egypte bevindt, het rijk van Porrus, Egistus' vijand. Caponio geeft Dorastus den raad een anderen naam aan te nemen en hij noemt zich Menander van Rome — in de novelle Meleagrus van Trapolonia. Nauwelijks zijn zij

geland, of Porrus, die op de jacht is, ziet de vreemdelingen en wordt getroffen door de schoonheid van Faunia [1]). Dorastus discht hem een onwaar verhaal op van hunne lotgevallen, maar Porrus gelooft hem niet en laat hem »in hechtenis (nemen) tot men van u geslachte Crijght wisse seeckerheyt [2])". Pandosto tracht door alle mogelijke middelen Faunia's liefde te verwerven, maar Faunia slaat al zijne aanzoeken af en belooft Dorastus, dien zij in de gevangenis opzoekt, dat zij hem trouw zal blijven. De Koning dreigt haar zelfs met geweld. Daar komt een gezant van Egistus, die Pandosto er aan herinnert, dat hij vroeger den Koning van Sicilië valsch heeft beschuldigd, en hem verzoekt den Prins uit de gevangenis te ontslaan. Menander wordt door den ambassadeur als prins begroet en Pandosto herkent in den gezant zijn vroegeren hoveling Franion. Faunia, Caponio en Porrus worden nu geboeid binnen gebracht en Pandosto wil hen alle drie doen dooden [3]).

»Maer seght ô vuyle feex waerom hebt ghy betoont [4]),
Naedien dat de natuur soo ned'rich u gheschaepen
Van Boere afcomst heeft, u vreught te willen raepen
Int Vorstelijck Palleys selfs met een Conincks Soon?
Docht ghy niet Herderin hoe qualijck u de Croon
Sou passen? zyt ghy niet beschaemt selfs van u selven?
Voeghde niet beter u het spitten, en het delven
Als deze cost'lijckheen, en weytsche Jofferschap?
Men klimt wel, maer dat gaet al soetjes trap voor trap.
Een Conincks soon alleen door uwe toverije

1) In de novelle laat Porrus, die, nadat zij reeds eenigen tijd in zijn land zijn geweest, van Faunia's schoonheid gehoord heeft, hen als spionnen gevangen nemen en naar het hof brengen.

2) Novelle (blz. 74): „till I heare more of her parentage and of thy calling, I wil stay you both here in Bohemia".

3) In de novelle is het Egistus, die hun dood eischt.

4) Novelle (blz. 81): „Thou disdainfull vassal, thou currish kite, assigned by the destinies to base fortune, and yet with an aspiring minde gazing after honour: how durst thou presume, being a beggar, to match with a Prince? By thy alluring lookes to inchant the sonne of a King to leave his owne countrie to fulfill thy disordinate lusts? O

Verlaet sijn Vaders Rijck om met u wech te tije,
En dat alleenich om u lusten te voldoen.
O wonder! watter al schiet buyten ons vermoen.
Bevinden wy hier niet in dese Beed'laerinne
Het glorieus ghemoet der waere Coninginne:
Maer dese hovaerdy die sal haer dapper staen,
En desen ouden draek wie dat u voerden aen,
V Vader meen ick, sal ick levent villen laten,
En d'oude raeuwe romp doen slepen door de straeten,
Om dat hy al dit quaet niet is ghecomen voor.
En u *Caponio* die soo veer buyten spoor
Van eer en eede zyt gheholt dat ghy u Heere,
En Coninck selfs verriet, wie dat ghy immermeere
Ghetrouheyt schuldich zijt, wat zal u straffe zyn?
Soo ick u sterven doe, dat is te corte pijn,
De daet is al te snoot die stout ghy hebt bedreven,
't Is beter dat ick u langhsaeme straffe gheve.
De ooghen sal ick u doen trecken uyt u hooft,
Op dat ghy werden mooght van u ghesicht berooft,
En doen u trecken dan in Moolens met de Paerden
V leven langh, ghelijck die beesten op der aerden".

De scherprechter staat gereed om Faunia te onthoofden; Dorastus verzekert te vergeefs, dat zij onschuldig is, en smeekt Pandosto haar te sparen. Thans openbaart Porrus, wat hij van Faunia's afkomst weet, en toont de sieraden en de »Luyertjes", die zij aanhad, toen hij haar vond. Pandosto erkent haar als zijne dochter en valt haar om den hals, Porrus en Caponio worden van hunne boeien bevrijd en de gelukkige Koning verzekert:

---

despightfull minde, a proud heart in a beggar is not unlike to a great fire in a smal cottage, which warmes not the house, but burneth it: assure thy selfe that thou shalt die, and thou old doating foole, whose follie hath bene such, as to suffer thy daughter to reach above thy fortune; looke for no other meede, but the like punishment. But Capnio, thou which hast betrayed the King, and hast consented to the unlawfull lust of thy Lord and maister, I know not how justly I may plague thee: death is too easie a punishment for thy falsehood, and to live (if not in extreme miserie) were not to shew thee equitie. I therefore award that thou shall have thine eyes put out, and continually while thou diest, grinde in a mil like a brute beast".

»Dorastus sal ick doen mijn goude Scepter swaeyen [1]).
Blaest rond'om open Hoff, vercondight over al
Dat ick Tournoyen en om prijs doen vechten sal;
Wy sullen mid'ler tijdt ten Hooff ons vrolijck maecken".

De dichter heeft de novelle blijkbaar op den voet gevolgd en steeds gebruik gemaakt van die plaatsen, waar Greene zijne personen sprekend invoert. Al de twintig monologen en dialogen der novelle — Delius somt ze alle op [2]) — vindt men in Voskuyl's drama terug, terwijl Shakespeare ze ongebruikt heeft gelaten.

1) Novelle (blz. 83): »The Citizens and subjects of Bohemia (hearing that the King had found againe his Daughter, which was supposed dead, joyfull that there was an heire apparent to his Kingdome) made Bonfires and showes throughout the Cittie. The Courtiers and Knights appointed Justs and Turneis to signifie their willing mindes in gratifying the Kings hap. Eighteene daies being past in these princely sports", etc.

2) T. a. p., blz. 43.

(*Wordt vervolgd*).

LEDIKANT.

Uit de laatst verschenen aflevering van Prof. Verdam's *Mnl. Wdb.* blijkt dat de vorm *lidekant*, welke toch aan *ledikant* moet zijn voorafgegaan, in de middeleeuwen eigenlijk niet voorkomt, of althans nog niet is gevonden, maar voor het eerst bij Plantijn wordt aangetroffen (a° 1577). Het zal derhalve niet overbodig zijn hier mede te deelen dat men het woord leest in eene Gentsche akte van 1548, vermeld bij De Potter, *Gesch. v. Gent* 1, 133: »een lydechant metten ommebehancxele daer toe dienende". Zelfs eene eeuw later, toen *ledekant* reeds lang het gewone woord was, kende men het oorspronkelijke nog wel: »Tusschen geeuwen ende gaepen Trock ick naer myn Lydekant", rijmde L. VOSSIUS in 1641 (*Alle de wercken* 330). Een en ander is ook hierom van belang, omdat het woord *ledikant* thans in de Zuidnederlandsche volkstaal onbekend is; tevens levert het ons een nieuw bewijs voor Plantijn's vertrouwbaarheid.

Leiden, 5 Febr. 1895. W. D. V.

EEN VIERDE TEKST VAN „ONS HEREN WONDEN."

In het Haagsche Hs. der »Pelgrimage van der menseliker creaturen", proza-vertaling van het ofra. gedicht »le Pélerinage de la Vie humaine", van Guillaume de Deguilleville, of van de daarvan reeds in het Ofra. zelf gemaakte vertaling in proza [1]), bevinden zich, behalve een door Verwijs gebruikten tekst der *Wapene Martijn's* (door hem *B.* genoemd), ook nog andere mnl. gedichten. Verwijs heeft, naar het schijnt, noch bij het bewerken van zijn academisch proefschrift, noch later bij de bearbeiding zijner uitgave der »Strophische Gedichten van Jacob van Maerlant" deze verzen nader onderzocht; hij heeft zich tevredengesteld met de lakonieke mededeeling, dat zich achter »die Pelegrimage" eenige stichtelijke rijmen bevinden (*Wap. M.* bl. XXXIX), eene herhaling dus ongeveer van hetgeen reeds vroeger door Siegenbeek dienaangaande was medegedeeld (*Lett. N. W.* 3¹, 87): »achter hetzelve (*de Pelegrimage*) vindt men eenige liederen van geestelijken inhoud."

Een gelukkig toeval heeft gemaakt, dat in plaats van deze vage mededeelingen, waaraan niemand iets heeft, feiten kunnen worden gesteld, waarvan ieder kenner der mnl. letterkunde het belang zal inzien. Toen ik nl. aan het bestuur der Koninklijke Bibliotheek verzocht, het daar pas eenige jaren berustende hs. Clignett-Serrure [2]) der *Martijns* naar Leiden te willen zenden, werd niet dit gezonden, maar het boven genoemde hs.,

---

1) Zie Paulin Paris, *Les manuscrits françois*, dl. 3, bl. 239 vlgg. Een hs. van de „Pélerinage", zoowel *de la vie humaine* als *de l'âme*, bevindt zich in de Universiteits-Bibliotheek te Leiden.

2) Het is dit hs., dat door Verwijs in zijn *Wap. Mart.* bl XLII, onder n°. 5, en door Jonckbloet, *D. Doct.* bl. XLII vlg. is besproken, en waaruit door Verwijs in Bijlage A achter zijne strophische Gedichten de varianten voor *Wap. Mart.* I en II (onbegrijpelijker wijze niet voor III) zijn medegedeeld. De daar gegeven aanduiding „uit een hs., berustende in het Archief te Brugge" is onjuist: het hs. heeft noch in het Archief noch in de Bibliotheek te Brugge berust. Waarschijnlijk is hetgeen van de fransche vertaling der Martijns geldt door Verwijs toegepast op dit hs., waarvan ik niet heb kunnen opsporen, hoe hij aan de varianten daaruit is gekomen.

waarin zich tekst *B.* der *Martijns* bevindt, gelijk ik boven reeds zeide. Daardoor ben ik in de gelegenheid geweest, die »rijmen of liederen van geestelijken of stichtelijken inhoud" nader te onderzoeken, en werd het mij gegeven alweder een tekst van het aan Maerlant toegeschreven strophisch gedicht »van ons Heren Wonden" te ontdekken.

Toen Te Winkel het eerste deel zijner letterkunde schreef, was de door Verwijs uitgegevene nog de eenige bekende tekst, en thans zijn reeds vier teksten van het veelbesproken gedicht gevonden, één door Moltzer te Utrecht (dat ik *U.* zal noemen), door hem bekend gemaakt in *Tijdschr.* 8, 1—6, één door Dr. De Gheldere te Brugge (*B.*), uitgegeven *Tijdschr.* 13, 130—135, en thans is door mij een vierde gevonden in het boven genoemde Haagsche hs. van de Pelgrimage (hs. *B.* der Wapene Martijn's), dien ik hier wensch bekend te maken en waaraan ik den naam *H.* zal geven, terwijl de oudste ons bekende redactie in het Groningsche hs. met den naam *G.* zal worden aangeduid. Het ware te wenschen dat een even gelukkig gesternte opging over de andere strophische gedichten, waarvan wij slechts één hs. bezitten; doch dit staat vast: indien wij een dergelijk gelukkig lot aan één daarvan in het bijzonder toewenschen, dat is het ongetwijfeld juist aan dit bevoorrechte gedicht, omdat daarbij de vraag aangaande de bevoegdheid en de grenzen der kritiek, in een strijd tusschen De Vries aan de eene zijde en Franck aan den anderen kant, zoo scherp mogelijk is gesteld [1]). Ik voor mij heb in dezen reeds lang de partij gekozen van de hss. tegenover eene kritiek, die den vaste bodem der hss. verlaat en gaat zweven op de vleugelen van het vernuft [2]), en ik ben het geheel met Franck eens, dat er niet licht een hs. van »O. H. Wonden" zal worden gevonden, waardoor de meeste der conjecturen van De Vries zouden worden bevestigd.

1) Vgl. De Vries in *Stroph. Ged.* bl. 165—169; Franck, *Zeitschr. f. D. A.* 8. 155; Moltzer in *Tijdschr.* 8, 2.

2) Vgl. het door mij van De Vries gegeven Levensbericht in het Jaarboek der Kon. Acad. v. 1892, bl. 111.

Dit is zeker, dat geen der drie naderhand gevonden hss. de bevestiging daarvan heeft gebracht; terwijl juist van de door De Vries op den *Sp. Hist.* toegepaste kritiek, waarvan de basis was de latijnsche tekst èn de lezing van het hs., door mij kon worden getuigd [1]), dat meer dan eens een later hs. de door De Vries gemaakte gissingen tot ontwijfelbare verbeteringen verhief. Het spreekt dus vanzelf, dat de later gevonden hss. van *O. H. Wonden* mij nog meer hebben versterkt in de overtuiging, dat de wetenschap alleen gebaat wordt door eene kritiek, die zich niet ten doel stelt te emendeeren, zooals het Hd. het zoo kort en kernachtig uitdrukt, »über den Dichter hinaus", maar die, den vasten grond van het handschrift niet verlatende, zich tevreden stelt met het beantwoorden der vraag, wat de schrijver of dichter in een bepaald geval heeft geschreven, niet wat hij had kunnen schrijven, al moet men ook erkennen, dat eene betere of juistere of schoonere uitdrukkingswijze alleszins denkbaar is.

Indien Verwijs had kunnen vermoeden, dat zich onder die »stichtelijke rijmen" ook een tekst bevond van het gedicht, van welks origineel hij een exemplaar op de Arnhemsche Bibliotheek ontdekte, hoe zou hij ook op dien tekst zijn aangevallen, hoe gelukkig zou hem ook deze vondst hebben gemaakt! Ja, wij mogen ons overtuigd houden, dat alsdan de meeste der door De Vries gemaakte conjecturen geene plaats zouden hebben gevonden in zijne uitgave; doch voor de kracht van De Vries' vernuft en welsprekendheid moest hij zwichten, nu de mnl. tekst slechts in één hs., dat men nu zonder tegenspraak in hooge mate bedorven kon noemen, bekend was.

Alvorens tot de bekendmaking van den nieuw gevonden tekst over te gaan, moet ik eerst de aandacht vestigen op eene bijzonderheid, die van belang is voor enkele gedeelten van het gedicht. In het Haagsche hs. gaat nl. aan de hymne onmiddellijk vooraf een op de gewone wijze berijmd vers, dat er mede

1) t. l. a. p. bl. 108.

in nauw verband staat. Het bevat eene vrij gerekte en hier en daar niet bijzonder gelukkige variatie op het door de hymne bezongen thema: »de gekruisigde Christus is het paradijs vol weelde, de *paradisus voluptatum*, bij uitnemendheid." Soms vinden wij de eigen woorden van *O. H. Wonden* er in terug, en het geheele schema van dit laatste wordt er in uiteengezet. Ik zal dus eerst dit nog onbekende gedicht mededeelen. Het draagt geen titel en luidt aldus:

f. 134 *c*
Moyses doet ons verstaen,
Dat inder werlt anegaen
God plante teerdsche paradijs,
Ende maecte ons dies mede wijs
5 Dattet hof van weelden es,
Want God onderwant hem des,
Dat hi alt hout van goeder smake,
Dat scoonheyt hadde an of goede [sake,
Dat hijt uter eerden tooch
10 Ende plantet inden hove hooch.
Te midden inden paradise
Plante God dat hout van prise,
Datmen hout des levens noemt,
Want die vrucht die daerwt coemt,
15 Van allen evele is si medicine;
Die ummer hadde der vrucht fine,
Hi mochte leven ewelike
Of harde lange sekerlike;
Dus doen ons verstaen die wise.
20 Daer springet ooc ene fonteyne van [prise,
Die haer in vier ryvieren scheet,
Daer die een Phison of heet,
Die men Ganges mede noemt.
Dander die daerwt coemt,
25 Noemtmen Gyon ende Nilus mede;
Die derde Tygris, dats waerhede,
Ende Eufrates hiet die vierde,
Die dit hof van weelden vercierde.
Dats God ende hi isser bi bediet:
30 Dit en salmmen verzwigen niet.
Bi desen hove, verstaen wi dus,
Es beteikent Christus Jhesus,
Des vaders wijsheit, des vaders sin,
Die evengeweldich voor alt begin
35 Den vader was ende is ende blijft,
f. 134 *d* Daermen geen begin an scrijft
Na der godheit, mer hi began,
Doe hi door ons wert sterflic man.
Dus is God ende mensch een persone.
40 In desen plante die vader scone
Als in den eerdschen paradise
Alrehande hout van prise,
Ende alrehande wel smakende [vrucht;
Wat scone is ende van soeter lucht,
45 Vint men in Gods menschelichede.
Die comen wille ter langer vrede
Ende dien de vrucht behaget,
Die thof vol weelden draget,
— Want in Jhesus Christus staet
50 Alrehande wijsheit zaet —
Die en sal altoos niet begeven
Jhesus leringe ende sijn leven:
Hi moet hem volgen, so hi naest can,
So mach hi de vrucht smaken dan.
55 Thout des levens ist cruce ons heren:
Wi moeten ons ant cruce keren,
Sullen wi nutten die diere vrucht,
Die den doot beneemt ende alle [zucht.

Vs. 22 *Hs.* die en.

Die fonteyne van groten prise,
60 Die daer sprinct inden paradise,
Daer hem wt delen in vieren
Dese voornoemde vier ryvieren,
Dats de wonde diep ende wide,
Die daer staet in Jhesus side,
65 Want hi selve is dat paradijs
Vol weelden in alre wijs.
Die vier ryvieren die daer rinnen
Wt desen hove vol weelden binnen,
Mogen wi bedieden biden vier [wonden,
70 Die in sijn handen stonden
f. 135 *a* Ende in sijn voeten mede,
Daer ons grote weeldichede
In dese werlt is gevloeyt.
Op dat ons niet en vermoeyt
75 Twater van penitenciën te drinken
Ende om Jhesus vernoy te dinken,
So mogen wi ter soeter smaken
Int hof vol weelden geraken.
Nu ist ons geset wel verre,
80 Dit hof van weelden, want wi erre
Mit onsen sonden maken den vader,
Die de weelde al te gader
Geplant heeft in sinen sone.
Nu hanget hi genagelt, de gone,
85 Ant cruce, dats thout van levene,
Ende is ons gereet te vergevene,
Willen wi noch der sonden ofstaen,
Want hi heeft die armen ondaen.
Hierom laet ons in beden vallen,
90 Ende tranen wt onsen ogen wallen,
Ende laet ons versuchten mit herten,
Als die haer sonden smerten;
Laet ons groeten, die daer [hanget,
Daer alle weelde haer in bevanget;
95 Daerna dat hout, daer an sterf
Des menschen sone om onse bederf;
Daerna die crone van den [doorne,
Die hi droech hem selven te torne;
Daerna die rechterhant [bebloet,
100 Die Fyson gelijct, der vloet,
Ende dan die luchterhant [mede,
Daer bloet wt rent na Gyons zede;
Der ziden wonde zoet ende [reine,
Die al des paradijs fonteyne,
105 Thof van weelden, al maect nat;
Des rechtervoets wonde na dat,
f. 135*b* Die wi Tygris geliken.
Den luchtervoet sellen wi ooc [wiken,
Daer bloet wt loopt ons te baten,
110 Dat wi geliken der Eufraten.
Dan moeten wi roepen an Mariën,
Haren rouwe clagen ende haer [benediën;
Dan an haer voget Johan
Dat hi verdinge onsen ban.
115 Ende willen wi des dicke vermanen
Mit goeden wille, mit heten tranen,
Ic hope des te wesen wijs,
Dat wi int eertsche paradijs,
Dat is in Jhesus menschelichede,
120 Sullen vinden alle weeldichede,
Dat is geestelike genuechte.
Nu, sondich mensche, setti ende [vuechde,
Oftu dat latijn niet en verstaes,
Dattu die redene dus anevaes
125 In duytsche, ende du groets ende [bids
Ootmoedelike ende overmits
Jhesus den hove vol weelden al,
Also ic di hierna leren sal.

Na 62 *met rood doorgestreept:* Wt desen hove vol weelden binnen (*vs.* 68). — 87 *hs.* der sonden *ontbr.* — 103 *hs.* rene.

De door mij in het gedicht gespatieerde woorden geven, gelijk men bij eene vergelijking der beide gedichten zien zal, al de verschillende door den dichter van O. H. Wonden behandelde onderwerpen aan, geheel in de daarin gevolgde orde. Hoe hebben wij ons nu de onderlinge verhouding te denken? Zijn de beide verzen van denzelfden dichter of van twee verschillende? En zoo het eerste het waarschijnlijkst is, is dan Maerlant van beide de dichter? En indien er voor de tweede meening meer te zeggen valt, welk van de verzen is dan ouder; is de hymne de terugslag op de meer prozaïsche beschrijving in het tot heden onbekende vers, of heeft de maker hiervan zijne stof aan de hymne ontleend? Ziedaar verschillende vragen, waarop een antwoord moet worden gevonden of althans gezocht. Voor de onderstelling dat de beide verzen van één dichter zijn en dat het proza (zooals ik het nu maar bij verkorting noemen zal) het eerst is gemaakt, pleit oogenschijnlijk de aanhef der hymne:

Als men merket in allen manieren
Bestu, Jhesus goedertieren,
Paradijs vol weelden al.

De eerste regel, voor het begin van een lofzang niet uitermate geschikt, zou veel beter te begrijpen zijn, indien men mocht aannemen, dat de dichter, na al de heerlijkheden van het aardsche paradijs vol weelde te hebben opgesomd, met het oog op Christus en door dien aanblik bezield, uitroept: »Maar wat zeg ik, niet het aardsche Eden is het ware »paradijs vol weelde", neen, als men de zaak op de juiste wijze of van alle kanten beschouwt, dan zijt gij, goede Jezus, »het paradijs vol weelde" bij uitnemendheid. Doch in den lat. tekst van O. H. W. komen dezelfde woorden voor (»omnibus consideratis" in de eene, en »his cunctis quoque pensatis" in de andere redactie, bij Mone), en dus vervalt deze beschouwing, tenzij men zou kunnen bewijzen, dat ook de Latijnsche hymne een vervolg was op een ander, met het andere mnl. gedicht overeenkomende vers. En dat is niet waarschijnlijk en behoeft ook niet te worden aangenomen, daar de woorden in het Latijn kunnen slaan op hetgeen in het

gedicht zelf aan de genoemde woorden voorafgaat. In de redactie nl. bij Mone staan zij aan het begin der derde strophe en volgen op eene beschouwing der zegeningen van het kruis. Weliswaar komt in de voorafgaande strophen niet de vermelding van het aardsche paradijs voor, doch deze schijnt niet strikt noodig, om den term »paradisus voluptatum" op Jezus toegepast, te rechtvaardigen. Op dezen grond behoeft dus, dunkt mij, de identiteit van den dichter niet te worden aangenomen, welke door de geheel verschillende kleur der beide gedichten wordt weersproken. Het waarschijnlijkst is m. i. dat de hymnus aan den dichter de stof heeft geleverd, om de hem bekende voorstelling »Jezus is de echte paradisus voluptatum" op zijne wijze uit te werken. Den grond voor deze meening vind ik in het feit, dat sommige woorden en uitdrukkingen van O. H. Wonden hier bijna woordelijk terugkomen of worden teruggevonden. Vgl. vs. 40—43 met *O. H. W.* 4—6; 59—62 met *O. H. W.* 37—39; 98 (hemselven = Gode) met *O. H. W.* 26; 102 (na Gyons zede) met *O. H. W.* 64 (na Gyons zede); 103 met *O. H. W.* 43; vs. 106—107 met *O. H. W.* 73—75; en vs. 108 (den luchter voet sellen wi ooc wiken, daer bloet wt loopt ons te baten) met *O. H. W.* 85 (slinker voet, uut dinen gate sent sijn bloet tot onser bate Hi die God was ende man) [1]. En het tegenovergestelde, dat nl. de dichter van de hymne zijne stof aan het andere gedicht zou hebben ontleend, is ongerijmd zoowel om den Latijnschen tekst, waarnaar de hymne vertaald is, als ook omdat de vervaardiger van het tot heden onbekende vers èn op dien Latijnschen tekst èn op de mnl. bewerking doelt in de slotverzen:

> Nu, sondich mensche...,
> Oftu dat latijn niet en verstaes,
> Dattu die redene dus anevaes

1) Ik maak ook nog opmerkzaam op de gelijkheid van vs. 95 vlg: „dat hout daer an sterf des menschen sone om onse bederf", met *V. d. Houte* 1: „van den houte daer ane versterf der maghet sone om ons bederf".

In duytsche ende du groets ende bids
Ootmoedelike ende overmits (?)
Jhesus den hove vol weelden al,
Also ic di hierna leren sal.

Deze verzen maken meer den indruk van iemand, die naar een bestaand gedicht verwijst, dan van iemand die ook de dichter van het nu volgende vers zou zijn. »Als gij het Latijnsche gedicht over »Christus, paradisus voluptatum" niet verstaat, dan kunt gij u ook aldus (met de vertaling) in het Nederlandsch uitdrukken, en uwen groet en gebed tot »Jhesus den hove vol weelden" ook uitspreken op de wijze als ik u nu (hierna, *nu dit gedicht af is*) zal leeren of mededeelen".

Ik kan van dit onderwerp niet afstappen, zonder nog even de vraag ter sprake te brengen, of Maerlant al of niet de dichter is van *O. H. Wonden*, hetgeen aangenomen wordt, doch waarvoor het bewijs ontbreekt. Ik wenschte wel, dat ik het bewijs òf hiervan òf van het tegendeel had gevonden, doch dit is niet het geval. Op één punt slechts wilde ik even de aandacht vestigen, dat eerder tot eene ontkennende dan tot eene bevestigende beantwoording der zoo even gestelde vraag zou leiden. Het is bekend, dat Maerlant in zijn *Rijmbijbel* — om van de *Clausule* niet te spreken — geene gelegenheid laat voorbijgaan om feiten en gebeurtenissen uit het Oude Testament op Maria of Christus toe te passen, in navolging van onder zijne tijdgenooten bestaande voorstellingen. Terwijl hij nu de paradijsrivier (vs. 411), zonder dat de Hist. Scholastica er hem aanleiding toe geeft, vergelijkt met Maria in de verzen:

Die fonteine bediet Mariën
Die droech Jhesum den vriën,
Diet al met doochden maecte nat,

en hij ook op andere plaatsen (vs. 683 vlgg., vs. 726 vlgg., 909 vlgg.), misschien overal, onafhankelijk van Petrus Comestor deze vergelijkingen aan zijn tekst toevoegt, spreekt hij bij de vier rivieren met geen enkel woord over de wonden van Christus. Zouden wij hieruit niet het besluit mogen trekken,

dat de waarschijnlijkheid grooter wordt, dat *O. H. Wonden* niet door Maerlant is gedicht?

Ik laat thans den nieuwen tekst der hymne naar het Haagsche hs. volgen, vermeerderd met een volledig critisch apparaat, d. i. de varianten der drie andere hss. en den Latijnschen tekst. Ik geef hieraan de voorkeur boven het leveren van een critischen tekst, en dit des te eer, dewijl de tekst uit het Haagsche hs. nog niet bekend is; de thans mogelijk geworden critische tekst kan dan voor eene eerlang te verwachten nieuwe uitgave der Strophische Gedichten bewaard blijven.

Ten beelde ons Heren.

	Latijn		Dietsch
	Omnibus consideratis,		Als men merct in allen manieren,
	Paradisus voluptatis		So bistu, Jhesus goedertieren,
	Es, Jhesu pïissime!		Paradijs vol weelden al!
	In te fons paternitatis		Want die vader alretiere
5	Omnes fructus suavitatis	5	Vrucht goet, zoet ende diere
	Plantavit plenissime.		In di plante sonder getal.
	Passionis tue fructus		Dijnre passiën vrucht de goede
	Et cruoris tui fluctus,		Ende die vloet van dinen bloede,
	Defluens largissime,		Daer die milde of waers int dal,
10	Finem fecit nostri luctus;	10	Maect eynde an onse armoede,
	Per hoc infernus destructus		Daer noch omme die helsche gloede
	Gemit amarissime.		Weent ende lange wenen sal.

II

	Triumphale lignum crucis,		O salich cruce ons heren,
	Tu seductos nos reducis		Ons die dolen constu leren

Mone 1 His cunctis quoque pensatis. — 4 vis p. — 11 Per hos. — 14 Seductos nos tu reducis.

U. opschr. Totten ghecruusten Jhesum. B. *opschr.* Dit sal men secgen vor onsen here ant cruce. *G.* (*op nieuw gecollationneerd*) *nergens een opschr.* — *G. U. B.* merket alle manieren (*B* maniere). — 2 *G. U.* So *ontbr.*; *U.* goedertiren; *B.* So bestu — 3 *B.* vul weilden — 4 *G.* d. v. sonder faelgieren; *U.* die v. goedertiren; *B.* die v. goedertiere — 5 *G.* Goeden vrucht, soeten e. dieren; *U.* Vrucht goede, sute e. diere; *B.* zoete — 6. *B.* zonder — 7 *G.* Diere passie v. die g.; *U.* Der p. vrochte die g; *B.* Dine passie v. die g. — 8 *U.* Ende om die v. — 9 *G.* waerst hier; *U.* D. die (*l.* du?) m. of waerst — 10 *G.* maecstu ende; *U.* Dent es du o a.; *B.* Maecte een ende an onse a. — 11. *G.* Daer omme noch; *U.* D. om noch die helsch geloede — 12 *G.* ende emmer w.; *U.* Went; *B* weenen.

Tweede Strophe opschr. U. Ten cruce ons heren. *B.* Dit sal men secghen ten cruce. — 13 *G.* Zalich c. (O *ontbr.*); *U.* Segelijc cruus; *B.* Helich, werde c. — 14 *U.* canstu. *B.* Hem die dolen soustu leeren.

15 Ad superna gaudia
Portas pandis vere lucis,
Fauces claudis hostis trucis
Divina potencia.
Te adoro propter illum,
20 Qui per te gregem pusillum
Reduxit in patriam,
Confringens per hoc vexillum
Orci vectes et sigillum,
Signa infernalia.

25 Ave! caput inclinatum
Despectione, coronatum
Spinis infidelium,
Circumquaque cruentatum,
Mille locis perforatum,
30 Exemplar humilium.
O corona preciosa,
Quam cruoris tinxit rosa
Plasmatoris omnium,
Per te fiat speciosa
35 Mens humana, mens spinosa
Declinans in vicium.

15 Den wech, daer men altoos in lacht.
Den troon ondoetstu ons mit eren
Ende sluut die ons willen deren,
Die helle, mit ons heren macht.
Die nige ic om den here mare
20 Die bi di die salige scare
In den hemel hevet bracht,
Ende mitti bant den portenare
Ende brac die helle, daer si zware
Gevangen waren in langer nacht.

III

25 Den hoofde gecroont mit doorne
Nige ic, dattie ioden, te toorne
Gode, croonden als volc verwoet,
Gewont in meniger stat bi hoorne,
Ende bebloet in den doorboorne,
30 Spiegel der groter ootmoet.
O heilige crone preciose,
Gegreynt mitter reynre rose
Jhesus, diet al wesen doet,
Verclare onse herte roekelose,
35 Van sonden toornich ende bose,
Ende maectse zuver ende goet.

Mone 16 verae. — 18 potentia. — 21 in propria. — 23 Ceti. — 26 Despective. — 28 Multis locis perforatum. — 29 Circumquaque cruentatum, — 32 tincta.

15 *U. B.* altoes lacht — 16 *G. U.* met; *B.* ondaetstu o. met eeren — 17 *G*, E. weerst d. o. willen; *U.* E. sluurtse d. o. willen; *B.* E. sloots d. o. wilden deeren — 19 *G.* Di nighic omme; *U.* nighic o. die eere maere; B. nighic om die lieve m. — 20 *G.* die clene s.; *U.* bide die grote s.; *B. als ths.* — 21 *G.* hevet gebracht — 22 *G. U.* Ende bant; *B.* E. met ombant die poortenare. — 23 *G. U.* Brac d. h. daer si in ware (*U.* waere); *B.* Ende brachts met di die daer in z. — 24 *G.* G. in der donker n.; *U.* G. in der l. n.; *B.* Gevangnesse waren ter l. n.

Derde Strophe opschr. U. Totter crone ons heren. *B.* Dit sal men secghen toten hoofde ons heren — 25 *G.* Die hooft crone metten dorne; *U.* Di(e?) hooft crone (?) mette (?) doornen — *B. als ths.* (mit). — 26 *G. U.* Nighic om der Joden torne (*U.* toorne *waarna nog* sorgic); *B.* Nighic den ioden te toren — 27 *G. U.* Die gode c. (*G.* alse); *B.* Die gode cruusten — 28 *G.* Gescoort in menige s. bi thorne; *U.* Gheschoort i. m. s. biit (*het rijmw. ontbr.*); *B.* ghescoort in menighe stede bi hoorne — 29 *G.* in dat dorboorne; *U. B. als ths.* — 30 *B.* Speghel — 31 *G.* Edele c. p.; *U.* Edel; *B.* O edele. — 32 *G.* Gevarwet met der; *U.* Gheyarwet metter renre r.; *B. ontbr.* — 33 *G.* Van ihrl'm diet; *U.* Jhesum diet; *B. als ths.* — 34 *G.* Verclaer mijn; *U.* Verclaer ons; *B.* Verclare mijn h. roukeloze. — 35 *G.* tornich; *U.* dornich; *B.* V. zonden tornich e. boze — 36 *G. U.* Maecse suver; *B. als ths.*

IV

	Latin		Middle Dutch
	Salve! vulnus dextre manus,		Rechterhant genagelt dure,
	Velut Physon rivus planus,		Wt di vloeyt die soete gure,
	Miseris scaturiens,		Alst water wt Fyson doet,
40	Quod Judeus inhumanus,	40	Di doornagelden wel zure
	Inhonestus et insanus,		Die verdoemde creaturen,
	Fodit Dei nesciens.		Die ongelovige ioden verwoet.
	Te adoro, te honoro,		Di eer ic ende aenbede;
	Te requiro, te imploro,		Di bid ic ende versoeke mede,
45	Ut miser et moriens,	45	Als die leget onder voet,
	Ut in contritorum choro,		Dattu mi brenges in de stede,
	In quo sperando laboro,		Daer si di clagen haer dorperhede
	Numquam sim deficiens.		In sinen rike ende icker in bliven [moet.

V

	Latin		Middle Dutch
	Ave! tu, sinistra Christi,		Luchterhant, di gruetic mede,
50	Perforata que fuisti	50	Doornagelt mitter scerper snede
	Clavo praedyrissimo.		Des nagels stijf ende lanc.

Mone 37 dextrae. — 38 Phison. — 39 saturiens. — 40 Judaeus. — 42 Deum. — 44 Te inquiro, te inploro. — 45 Ego miser morien. — 48 Nunquam. — 49 Ave mi s. — 50 quae. — 51 praedurissimo.

Vierde Strophe [1]) *opschr. U.* Totter rechter hant; *B.* Dit es toter rechter hant. — 37 *U.* Die rechterhant; *B. als ths.* (duere) — 38 *G.* Daer wt vloyt; *U.* Daer ute vloeit d. sute g.; *B* (*als ths.*) Hute di vloyt die zoete guere — 39 *U.* dwater uten; *B.* Als dat w. Phison d. — 40 *G.* Die dorne gelden Joden sure; *U.* Die doorquelden die joden sure; *B.* Die duernaghelden di zuere — 41 *G. U.* creature; *B.* verdoomde creatueren — 42 *G.* Dat ongelovich volc v.; *U. als ths.*; *B.* Donghevallighe ioeden v. — 43 *G.* Di suchtic e. anebede; *U.* Die eysche ic e. anebede; *B.* Di zoo heeric e. anebede. — 44 *G.* Ende bidde ene visike m.; *U.* Ende bid ene visike m.; *B.* Di nighic ende verzoucke m. (*als ths.*). — 45 *G.* Alse; *U.* lege — 46 *G.* die stede; *U.* Dat du m. b. in die s.; *B.* bringhes in die s. — 47 *G.* Daer die beclagen heur d.; *U.* Daer die beclaghe h. d.; *B.* Daer ic beclaghe mine d. — 48 *G. U.* In sijn ende i. i. b. m.; *B.* Ende maectse zuver ende goet (*uit strophe* III *herhaald*).

Vijfde Strophe opschr. U Ter slincker hant; *B.* Dits toter luchter hant — 49 *G.* Di slinckerhant di groetic m.; *U.* Di slincker..... groetic m.; *B als ths.* (groetic) — 50 *G.* met den scarpen s.; *U.* metten scarpen s.; B. (*als ths.*) metter scaerper s. — 51 *G.* Den naghel s. e. l.; *U.* Die nagel; *B. als ths.*

1) Door Verwijs is de vierde strophe van *G.* in overeenstemming met een der eide Lat. teksten tot de zesde gemaakt, doch de andere heeft dezelfde volgorde als de mnl. hss. Zie ook bl. 5, vs. 99.

Velut Gion effudisti
Rivum tuum, quo lavisti
Nos a malo pessimo.
55 Te, o vulnus! adoramus,
Tibi caput inclinamus
Ut fonti dulcissimo.
Per te detur ut vincamus
Hostes et ut gaudeamus
60 In die novissimo.

Du deels ons na Gyons zede
Dine beke, die dorperhede
Ons afdwaet ende menigen stanc.
55 Die edele wonde wi aenbeden
Ende nigen mit ootmoedicheden,
Als die soetste die noyt ontspranc.
God gonne ons, dat wi bi di treden
Opten viant, ende staen in vreden
60 Ter doot, daer ons die wijch wert [stranc.

VI

O fons, ave! paradisi,
A quo quatuor divisi
Dulces currunt rivuli,
Per quem demones invisi
65 Sunt confracti et elisi
Et effecti tremuli.
Dulce vulnus laterale,
Inter fontes nullum tale
Nectar umquam poculi.
70 Ave, salve, gaude, vale,
Contra venenum letale
Medicina populi!

Fonteyne vanden paradyse,
Daer vier ryvieren wt van pryse
Lopen, diet al maken nat,
Waer bi die vyanden onwise
65 Verloren hebben dach, macht ende [spise
Ende noch beven om dat.
Edele zidewonde reyne,
Dies gelijc en was noyt fonteyne,
Noch sulc dranc quam noyt in vat,
70 Di eren wi alle gemeyne
Tegen venijn: groot ende cleyne
Stopt dine medicine elc gat.

Mone 54 morbo — 58 Per te fiat — 59 lethale — 64 daemones — 69 usquam — 72 medicamen.

52 *U.* deelste o. n. Gyon sede; *B.* Gyon — 53 *G.* Die b. die die d.; *U*... beke die dorp.; *B.* Die b. die alle d. — 54 *G. U.* O. afdwoech den swaren s.; *B.* (*als ths.*) Of dwaet ende menighe s. — 55 *G.* Di edele w. w. aneb.; *U.* Dine (?) e. w. w. aneb.; *B.* Die e. w. ic aneb. — 56 *G.* met; *B.* Di nighic met omoedichede — 57 *G.* die soetste ader die nie o.; *U.* Alse die sute ader die ontspran ....; *B.* Als die zoetste adre d. n. o. — 58 *G. U.* Bi di onne ons God dat wi t. (*U.* on ons); *B.* Daer bi jonne mi dat ic trede — 59 *B.* Up den viand ende sta — 60 *U.* die wech wort; *B.* daer mi die wijch es s.

Zesde Strophe opsch. U. Ter wonden van der side; *B.* Dits ter wonden ons heren zide — 62 *U.* riviren ute; *B.* ute — 63 *G.* die alle m. n.; *U.* die al; B. Springhen diet al — 64 *G.* viant; *U. B.* viande — 65 *G. U. B.* dach *ontbr.* — 66 *G. U.* noch doen omme d. (*U.* om); *B. als ths.* (omme) — 67 *G.* sijtwonde; *U.* sidewonde rene; *B.* Edele zidi wonde r. — 68 *G.* Dijns gelike wort n. f.; *U.* Diere gelike was nie f.; *B.* (*als ths.*) Dies ghelike was nie f. — 69 *G.* nie; *U.* sulke dranc (*de rest ontbr.*); B. selc d q. nie int v. — 70 *G.* erewe al gemeyne; *U.* Die eere wi alle g.; *B.* Di zo eeren wij alle ghemeene — 71 *G.* Tieghen tfenijn; *U.* Thegen venijn; *B.* Tieghen tvenijn. — 72 *G.* Gestoppet si met di elc g. — *U en B als ths.* (*U* dijn).

VII

Salve! vulnus dextri pedis,
Tu cruoris rivum edis,
75 Tigri comparabilis.
Per hunc rivum, homo, redis
Ad superne culmen sedis,
Ubi pax est stabilis.
Per hoc vulnus, hoc foramen,
80 Fudit cruoris libamen
Deus inpassibilis.
Sit ergo michi solamen
Istud vulnus et juvamen,
Cum mors adest flebilis.

Wonde van den rechteren voete
Wt di loopt die beke soete,
75 Als het Tygris ware, die vloet.
Mensche, henen quam di die boete,
Dattu clymmes ter hoger groete,
Daer altoos is vrede ende groot.
Door den loop van desen gate
80 Offerde God tonser bate
Daer men niet en quetst sijn bloet.
Wonde, ghi wijst ons inde strate
Ende dat te tyde, ende niet te late,
Als ons die doot naken moet.

VIII

85 Levi pedis perforati
Ave vulnus! in quo pati
Deus-homo voluit.
Comparandum es Euffrati,
Per te sumus liberati
90 Nos, quos umbra tenuit,
Dulce vulnus, dulcis clavus,
Et cruoris dulcis favus

85 Luchter voet, wt dinen gate
Seynt sijn bloet ooc tonser bate
Hi die god is ende man.
Du bist gelijc der Eufrate,
Want du dwoeges af alle hate,
90 Daer ons die nacht hilt inden ban.
Soete nagel, soete wonde,
Soete bloet, dat inder stonde

Mone 77 Supernae. — 82 Nobis semper sit s. — 83 Illud v. et tutamen. — 84 Dum. — 85 Laevi. — 88 Conp.

Zevende Strophe opschr. *U.* Ter wonde des rechters voets; *B.* Dits ter wonde van den rechter voete. — 73 *G.* rechtren; *B.* luchtren — 74 *G.* Daer uut l.; *U.* Ute di liep; *B.* Hute di vloyt d. b. zoete — 75 *G.* Oft T.; *U.* Ofte T. waer; *B.* Als of T. ware — 76 *G.* menssche wane q.; *U.* wan quam; *B.* Hier of zo q. ons die b. — 77 *U.* Dat du clems; *B.* Dat wi clemmen — 78 *G. U.* vrede goet; *B.* v. ende goet — 79 *G.* Dor die loopt v. dinen g.; *U.* v. dinen g.: *B. als ths.* — 80 *G.* dor onse b.; *U.* tot onse b.; *B.* ooc tonzer b. — 81 *G. U.* Diemen quetsen niene mach (*U.* niet q. en mach, bloet); *B.* Sijn ghenebedide bloet — 82 *G. U.* W., wijs ons die s.; *B.* Helighe wonde, wijst o. die s. — 83 *G.* Als die tijt coomt, niet en late; *U.* Dat die tijt coom niet te l.; *B.* Dat te tijt ende niet te late. — 84 *G.* Dat ons.

Achtste Strophe opschr. *U.* Ter slinckeren voete: *B.* Dits ter wonde van den luchtren voete. — 85 *G U.* Slinker voet wt; (*G.* wt; *U.* gaten); *B. als ths.* (huut). — 86 *G.* Sent s. bl. tot onser b.; *U.* Sende s. bl. tot o. b.; *B.* Sende hi ooc tot onser b, — 87 *G.* Bi di die G.; *U.* Bede die G. was; *B. als ths.* (es). — 88 *G.* biste gelike; *U.* gelike; *B.* best g. d. Eufraten. — 89 *G.* droges ons af die h.; *U.* dwoges o. af die haten; *B.* du of dwoughes al die haten. — 90 *G.* helt; *U.* in ban; *B.* helpt. — 91 *U.* suete w.; *B.* zoete. — 92 *G.* indier s.; *U.* Suete b.

Per istud efferbuit.
Per te resurgat ignavus,
95 Emendetur homo pravus,
In te qui spem habuit.

Wt dinen heyligen gate ran,
Bi di moeten winnen gesonde
95 Die trage misdadige honde,
Die hope dragen an di dan.

IX

O Maria, plasma nati,
Que vidisti natum pati,
Quis te dolor tenuit!
100 Non est hoc humanitati
Datum scire ulli vati,
Nullus homo potuit.
Pre dolore perforetur
Mea mens et crucietur,
105 Que dolorem meruit,
Ne in fine condempnetur
Sed per penas emendetur,
Quia carni paruit.

Dochter, moeder van dinen kinde,
Die dijn kint saechs hangen te [winde,
Wat rouwen doochstu ende leet!
100 Ten is geen mensche diet onder- [vinde,
Noch so heylich diet ontbinde,
Want die menscheit niet en weet.
Van rouwen moete doorboort wesen
Mijn herte sonder genesen,
105 Die verdient heeft cout ende heet,
Dat si niet en sijn verdoemt bi desen,
Mit pinen doorgaen ende doorlesen,
Want si ten sonden was gereet.

X

Johannes ewangelista,
110 Tu sacrarii sacrista,
In quo Deus jacuit,

Ay johan ewangeliste!
110 Du waers hoeder ende sacriste
Der camer, daer God in lach.

Mone 93 Illud. — 98 Cum v. — 101 Scire datum neque v. — 103 Prae — 104 Mens mea — 105 Quae — 107 poenas — 109 Evang. — 111 Christus.

93 *G.* wt *U.* Uten dinen g. r.; *B.* Uten heleghen g. r. — 94 *G. U.* moetwi hebben g. (*U.* moeten wi); *B. als ths.* — 95 *G. U.* wi t.; *B. als ths.* (mesdaghe). — 96 *G.* Hope so drage wi an di d.; *U.* Hoop so drager wi aen di d.; *B. als ths.*

Negende Strophe, opschr. U. Tot onser Vrouwen; *B.* Dits toot onser Vrouwen. — 97 *G. U. B.* den kinde. — 98 *G.* Daer gi n kint saget hangen te w.; *U.* Daer du en sages hangen t. w.; *B.* Dattu hanghen zaghes t. w. — 99 *G.* dogedi e. wat l.; *U.* dogestu ende welc; *B.* doghestu ende welc zeer (*tegen het rijm*). — 100 *G. U.* En es. g. herte die b. (*U.* is; diet); *B.* En es niement diet o. — 101 *G. U.* Noch tonge so h. (*U.* No); *B. als ths.* — 102 *U. B.* die mensche. 103 *G. B.* moet dorbort; *U.* moet doorboord. — 104 *B.* Mine h. — 105 *G. U.* Want v. h.; *B.* (*als ths.*) D. hevet verdient c. e. eet. — 106 *G. U* D. niene si v. bi d. (*U.* niet en); *B.* Ooc doorgaen ende dorlezen — 207 *G.* met p. dor gaen e. dorlesen; *U.* Met p. d. och d.; *B.* Dat zi niet en zijn verdoomt bi dezen (*als ths.* 106) — 108 *G. U.* W. ten sonden es g. (*U.* was); *B.* W. zij te zonden was g.

Tiende Strophe opschr. U. Tot sente Johan ewangel....; *B.* Dits ane sinte Jan ewangeliste. — 109 *G. U.* O. J.; *B. als ths.* — 110 *G. U.* Du waerst behoeder; *B.* hoedere; *U.* waerst b. e. (sacriste *ontbr.*). — 111 *U. B.* cameren.

	Ne mundus fallat sophista,		Die werlt hout mi in twiste:
	Per te michi dentur ista,		Helpt mi daer ic om ghiste
	Que mens mea voluit.		Ende dies ic ghere al dat ic mach.
115	Obsecro te per hunc fletum,	115	Ic vermane di biden wene,
	Per dolorem et per metum		Bider rouwe die niet en was clene,
	Quo cor tuum tremuit,		Die dijnre herten gaf den slach,
	Cum videres Deum spretum,		Daer du gode versaemt sages rene,
	Ut me ducas ad hunc cetum,		Dattu ons maecs der scaren gemene,
120	Quem Christus eripuit.	120	Die god verloste opten vridach.
			Amen.

Uit het medegedeelde blijkt overtuigend, dat *GU* ééne redactie vertegenwoordigen tegenover *HB*, en dat de afschrijver van *B* zich allerlei willekeurige veranderingen veroorloofd heeft, die het gedicht ontsieren, doch die wij met behulp der andere hss. zonder moeite kunnen vinden en verwijderen.

Wil men nu een critischen tekst construeeren, dan moet men daarbij uitgaan van het beginsel, dat daarin moeten worden opgenomen vooreerst die lezingen uit eene der beide redacties, welke het best het Latijn weergeven, ten tweede die welke in *GU* tegenover *HB* worden aangetroffen, ten derde die welke in één der beide teksten *G* of *U* en tevens in een der beide *H* of *B* gevonden worden.

Zoo zou men in vs. 1, van dit beginsel uitgaande, aan de lezing »als men merket alle manieren" de voorkeur moeten geven boven: »in allen manieren", hoewel deze eenvoudiger en daarom verkieslijker is. Laat ik nog even kortelijk opgeven,

Mone 112 fallit — 113 mihi detur — 114 Menti quae tua placuit. — 115 Te inquiro. — 119 Coetum. — *Bij* Mone *worden de strophen voorafgegaan en gevolgd door eene, welke in den anderen tekst ontbreken en ook in het Mnl. niet gevonden worden.* Zie *Stroph. Ged.* bl. 163 vlg.

112 *G. U.* Dese w.; *B. als ths.* (twijste). — 113 *G.* Help m. d. i. omme ghiste; *U.* Helpe; *B.* omme. — 114 *G.* E. dat ic; *U.* E. dat ic gheer; *B.* dies ic gherne dat i. m. — 115 *B.* bemane. — 116 *G. U* Ende biden r. die niet was c. (*U.* n was clene *ontbr.*). — 117 *G. U.* Daer dijn h. (*U.* die h.; slach *ontbr.*); *B. als ths.* — 118 *G.* versmaet; *U.* versmaen sagest re.; *B.* zaghes versmaet allene. — 119 *G. U* mi makes (*U.* Dat du mi makest d. scaren . . .); *B.* mi maects. — 120 *G.* verloeste o. Paesdach; *U.* verloest up den Paes . . . .; *B.* up den vrindach.

welke bij verschil der hss. de waarschijnlijke lezingen zijn van den oorspronkelijken tekst.

2. Bistu (*zonder* so) — 4 alretiere, met *H*; de lezing van *UB* »goedertiere" is door het rijm uitgesloten, en *G* heeft het waardelooze »sonder faelgieren"; lat. *omnes fructus.* — 5 vrucht goet, zoete e. d. — 10 maecte (*B.*; lat. *finem fecit*) — 11 Daeromme noch (*GU*) — 12 lange wenen — 13 Segelijc cruce (*U* en lat. *triumphale*) — 15 altoos in lacht (*GH*) — 17 sluuts (*U* sluurtse, *B* sloots, *H* sluut) — 19 den here mare (*GH*; lat. *propter illum*) — 20 clene scare (*G*; lat. *gregem pusillum*) — 22 Ende bant (*GU*) — 23 *als* *GU* [1]) — 24 langer (*UH*) — 25 Di, hooftcrone *GU* (die); lat. *Ave, caput!*) — 26 *GU* — 27 *GU* — 28 *GU* [2]) 29 inden doorboorne — 32 Ghevarwet (*GU*, lat. *tinxit*) — 33 Jhesus (*BHU*) — 34 mijn (*GB*) *of* onse (*HU*), *onbeslist*; lat. *mens humana*, wat eerder op *onse* zou wijzen) — 35 dornich (*U*; lat. *spinosa*) — 37 Rechterh. *of* Di, rechterh. — 38 Daeruut (*GU*; *de hoofdzin volgt in vs.* 43) — 40 *GHB* — 42 Die ongelovige Joden [3]) — 43 Di eeric (*BH*; lat. *te honoro*) — 44 ende versoeke (*BH*; lat. *te imploro*) — 47, 48 *GU*. — 49 Luchterhant *of* Di, luchterhant — 50 metten scarpen snede, *of* metter scarper s.; *het geslacht van* snede *wisselt af* (vgl. *Rose* 1779 *en var B.*, *Sp* I[4], 11, 11 *en var. B.*) — 51 Des nagels (*BH*; lat. *perforata clavo*) — 53 Dine beke (*BH*; lat. *rivum tuum*); die die d. (*G*) — 54 afdwoech (*GU*; lat. *lavisti*) — 55 Di (*G*; lat. *te*, *o vulnus*) — 56 *GUH* — 57 *GUB* die soetste ader — 70 Bi di onne (*GU*; lat. *per te*) — 60 wijch (*GBH*) — 64 viande (*UBH*) — 65 *GUB* — 66 beven (*BH*; lat. *tremuli*) — 67 sidewonde (*HU*; *vgl. B* sidi wonde) — 68 Diere gelike (*U*; *vgl. BH* dies gelijc) — 70 alle gemeine

1) Wanneer de lezing der Strophische Gedichten (*G*) de juiste is, kan het overbodig heeten haar nog opzettelijk op te geven.

2) Voor den verbogen inf. bij een 4den nv. in dezen en den volgenden regel vgl. men *Vad. Mus.* 2, 406, 41: „lemmeken was hi in den verslane, leu was hi int opverstane."

3) Ook *Sp.* I[a], 52, 15 en *var. B.* wisselen de lezingen *ongevallich* en *ongelovich* af.

(*UHB*) — 71 Tfenijn (*GB*); »groot ende cleine" moet met den volgenden regel worden verbonden — 72 Stopt dine m. elc g. (*UHB*) — 74 Uut di (*UHB*) — 76 henen quam (*H*; *vgl. B.* hierof; lat. *per hunc rivum* [1]). — 78 *GU* — 79 den loop (*UHB*) [2]); van dinen g. (*GU*) — 81 *GU* (lat. *inpassibilis*) — 82 Wonde, wijst (*GUB*) — 83 Als die t. coomt, niet te late (*UHB*) — 84 Dat (*G*); de verwarring van *dat* en *als* schijnt de verschillende lezingen veroorzaakt te hebben — 85 Luchter (*BH*) of Slinker (*GU*) — 89 dwoeges (*UHB*) — 94 moeten winnen gesonde (*BH*; lat. *resurgat*) — 95 Die trage (*BH*; lat. *homo pravus*) — 96 Die hope an di d. (*BH*; lat. *in te qui spem habuit*) — 97 van den kinde (*GUB*) — 98 Die dijn kint sages h. t. w. (*H*; lat. *que vidisti*) — 99 dogestu — 102 *GU* — 103 moete (*H*) — 105 Die verdient heeft (*HB*; lat. *que meruit*) — 106—108 *GU* — 107 O (*GU*) — 110 waers behoeder (*GU*) of hoeder (*HB*) — 112 Dese werelt (*GU*) — 113 omme (*GB*) giste [3]) — 114 dat ic gere (*GH*) *of* dies ic gere (*HB*) — 116 Ende bi (*GU*) — 117 Die dijnre h. gaf (*H*; lat. *quo cor tuum tremuit*) — 118 versmaet (*GB*; lat. *spretum*) — 119 mi (*GUB*) — 120 opten Vridach (*BH*) *of* opten Paesdach (*GU*); ik durf niet beslissen, welke voorstelling juister is; volgens de beschrijving in *Van den Levene ons Heren* (4161 vlgg.) moet aan »Vridach" de voorkeur worden gegeven.

Leiden. J. VERDAM.

1) *Henen* staat hier in den zin van *hiervan*, *hieruit*, eng. *hence*, waarvan in het Mnl. nog geen voorbeeld gevonden was.

2) *Loopt* is niet eene bedorven lezing. Zie *MLoep* I, 252 *var.* „der minnen loopt", en vgl. mhd. *louft* en ndl. *bruiloft*.

3) *Gissen* staat hier in de bet. *verlangend uitzien naar, naar iets reikhalzen* (*Mnl. Wdb.* 2, 1983).

ETYMOLOGISCHE EN ANDERE BIJDRAGEN.

De praepositie ont *en het inchoatieve (?)* ont-.

Gelijk naast het got. *and-*, het os. *and-* (*ant-*) en 't ags. *óð-* ook een praepos. *and*, *ant* (z. Heyne's gloss. op den Hêl.) en *óð* (z. Grein's Gloss.) in gebruik was, moet evenzeer het Ownfrk. naast **ond-* (**und-*) = 't mnl. *ont-* een voorzetsel **ond* (**und*) hebben gekend. Getuigen: het mnl. *ontwee*(*n*) (ownfrk. **ond twê*(*n*)), het zestiendeëeuwsche *ontstucken* (= mnl. **ontstucken*, z. Ned. Wb. i. v. *onstukken*), en de mnl. zegswijzen *ontware werden* Pw. 172 v. (met *ware* = 't os. *wara* opmerkzaamheid), *ontwake werden* Sp. 2[2], 23, 25; 3[7], 30, 31, La. 3, 4080, 10709, Franc. 9481, Rb. 1311, Sv. 12 v., *ontwaec werden* Sv. 16 v., 57 r., Lg. 133 r., Bpl. 83 r., St. 15 v., 100 r. v., 104 v., *ontwaken* (met *-en* als suff. van den dat. sg. fem.) *werden* Franc. 8706, Wal. 9333, Praet 1968, Nt. 96 r., Mrt. 63 r., Lg. 166 v., Ovm. 53 v., Bvt. 17 r. [1]), *ontslape werden* Nt. 92 v., Ap. 49 r., 154 r., Mnl. proza 310, *ontslaep werden* Sv. 16 v., 57 r., Dcr. 89 r., GR. cap. 20, en *ontslapen werden* Ee. 59 r., Lh. 35 v., Ovm. 6 r. (de *-en* naar analogie van *ontwaken*; misschien moet ook voor *ontslape*, *ontslaep werden*, dat mij niet uit oudere bronnen bekend is, ontwikkeling naar *ontwake* worden aangenomen).

Natuurlijk zijn de laatste uitdrukkingen niet in verband te brengen met de verba *ontslapen* en *ontwaken*, wier *ont-* als praefix met het verwante *int-*, *ent-* in 't ohd. *intslâfen*, mhd. *entslâfen*, *-slummern*, mnd. *entslâpen*, *-slummeren* en 't mhd. *entwachen*, *-wecken*, mnd. *entwaken*, *-wecken* parallel staat. Maar hoe dan deze composita te verklaren? Naar het schijnt verleent hier de samenstellende partikel, evenals in *ontbranden*, *-gloeien*, *-vlammen*, *-steken* en de ohd. *in*(*t*)*prennen*, *inprinnen*, *inzunten*, mhd. *enbrennen*, *-brinnen*, *-zünden*, *-phlammen*, mnd. *entbernen*,

1) Zie ook *ontwaect wert* Sv. 3 v., met aangehechte *t* onder invloed van het part. *ontwaect*.

-*sticken*, aan het werkw. het karakter van een inchoatief [1]). In werkelijkheid evenwel is dat inchoatieve begrip slechts een secundair gevolg van de eigenaardige beteekenis, welke de samenstelling tegenover het simplex verkreeg door het in de een of andere der gangbare functies gebezigde *ont-* enz. In *in(t)prennen* enz. wijst de praepos. op de aanraking, waarin het ontbrandende voorwerp gebracht wordt of komt met het vuur of de vlam; alzoo *en(t)prennen* enz. = *brennen* etc. *ent* (tegen aan) het elliptisch niet genoemde voorwerp, dat den brand veroorzaakt. (Vgl. de overeenkomstige composita met *an(e)-*, *on-* (ags.), mhd. *anezünden*, *anestecken*, *-stechen*, mnd. *ansticken*, ags. *ontyndan*, *-œlan*, *-hǽtan*, *-brinnan*, *-bœrnan*; waarnaast ook mhd. *viur anelegen*, mnd. *vûr anleggen*, met ellips van den naam van 't in den brand gestoken voorwerp). Evenzoo is in *ontslapen*, *intslâfen* enz. met het oog op 't lat. *obdormire*, het got. *anaslêpan* (z. Luc. 8, 23 *anasaislêp* ἀφύπνωσεν, 1 Thess. 4, 14 *þans þaiei anasaislêpun* τοὺς κοιμηθέντας), 't mhd. *zuoslâfen*, 't ags. *onslǽpan* = »beginnen te slapen", *ont-* enz. = »tegen" te herkennen, 'twelk aan de composita de opvatting verleent van »slapen bij het in aanraking komen met de elliptisch niet genoemde rustplaats". In *ontwaken*, mhd. *entwachen*, mnd. *entwaken* daarentegen had het praefix, gelijk als 't ware vanzelf in 't oog springt, de uit een tal van samenstellingen bekende beteekenis »met verwijdering uit, met verlating van den vorigen (toe)stand" [2]). (Vgl. ook voor het gebruik van een praep. (adv.) met gemelde

---

1) *Ontbijten*, dat men wel eens onder deze categorie rangschikt, heeft in 't geheel geen inchoatief karakter; vgl. ohd. *in(t)bîzen*, os. *antbîtan*, mhd. *enbîzen*, mnd. *entbîten*, mnl. *ontbiten* = „nuttigen, iets (eten of drank) gebruiken", oorspr. „de tanden aan iets zetten", en ohd. mhd. *in-*, *imbiz* = „maal" (coena of prandium). De tegenwoordige beteekenis van *imbisz*, *ontbijt* (z. nog bij Hooft *ontbijt* = „voedsel, spijs") is alleen het gevolg eener beperkte toepassing van ons woord.

2) Het ags. *awacan* en *onwacan* wakker worden (met *on-* = „met verlating van den vorigen stand", gelijk in *onbúgan* ontkomen, *onirnan* opengaan, van een deur gezegd, *onspringan* ontspringen, enz.) kan hier niet als parallel worden aangevoerd, aangezien uit het overdrachtelijk gebezigde *wacan* nasci is op te maken, dat in dit dialect het simplex zelve een inchoatief karakter had.

functie *ir-*, *er-* en *â-* = »uit-" in 't ohd. *irwachên*, mhd. *erwachen*, os. *âwekkian*, mnd. *erwecken*).

Opmerk. 1. Schijnbaar inchoatief is desgelijks *ent-* in 't mnd. *entswîgen* beginnen te zwijgen. Het praefix wijst hier, evenals *ana-* in de got. composita *anasilan* κοπάζειν en *anaslawan* παύεσθαι, op de verhouding van den of het tot zwijgen of rust komende tot dengene, die of datgene, wat zulk een zwijgen of rustig zijn veroorzaakt. Vgl. ook *ob-* in *obmutescere*, *obstupescere*, waar evenwel het inchoatief begrip reeds in het simplex ligt.

Opmerk. 2. Andere wijzen van ontwikkeling der beteekenis »beginnen te slapen" zijn waar te nemen: in 't os. *âslâpan* (met *a-* = »weg"), 't deensche *hensove*, 't zweedsche *afsomna*, eig. = door slapen wegraken";

en in *inslapen* (niet in 't Mnl. voorkomende en ook bij Kil. niet vermeld), *indommelen*, *-dutten*, *-sluimeren*, 't mhd. *înslâfen* (substantief gebezigd), 't nhd. *einschlafen*, *einschlummern*, *-nicken*, het zweedsche *insomna*, het deensche *sove ind* = »door slapen in een uit het simplex op te maken en mitsdien niet genoemden toestand komen".

Rijten, *reus.*

Voor *rijten*, *reus* (mnl. *rese*, *ru(e)se*, *ro(e)se*) en het mnl. *recke* is tegenover *wreken*, *wreed*, *wroegen* enz. geen afwijking aan te nemen van de nl. klankwet, volgens welke de in den »anlaut" staande *w* vóór *r* behouden blijft. *Recke*, dat bijna uitsluitend in oostnfrk. gekleurde of uit het Mhd. vertaalde teksten voorkomt (z. de citaten in mijn Mnl. Sprk. § 102 *a*), is met Franck (Mnl. Gr. § 87) als een uit het oosten ingedrongen nomen te beschouwen. *Rijten* beantwoordt, evenals het mnd. nnd. *rîten* (ook het Nd. bewaart standvastig de *w* vóór *r*), aan een uit de Dusseld. glossen 327 en 358 *hrîtanthion crampon* ungulis scribentibus, *rittun* exarabant op te maken os. sterk verbogen *hrîtan* scindere, scribere, en is dus een geheel ander woord dan het os. *wrîtan* rijten, schrijven, ags. *wrîtan* schrijven, ohd. *rîzan* rijten, schrijven, enz. *Rese*, *ru(e)se* enz., dat niets uit te

staan kan hebben met het oonfrk. *wrisil* gigas en 't os. *wrisilik* reusachtig, is in vereeniging met het mnd. *rese* reus, held (z. Walther i. v.) vermoedelijk terug te brengen tot een met het mhd. mnd. mnl. *reise* krijgstocht, verwant **riso* krijgsman, held, reus; vgl. voor de verwantschap der genoemde beteekenis mhd. *recke* krijgsman, held, reus (in de laatste opvatting eerst in 't jongere Mhd. voorkomende, z. Lexer en Deutsches Wörtb. i. v.), on. *kempa* strijder, held, deensch *kæmpe* strijder, held, reus.

De voc. van *reus*, *ruese* en der andere uit de oudere en jongere taal aan te wijzen woorden met *eu* uit *e* (voor de mnl. en zeventiendeëeuwsche vormen z. Mnl. Sprk. § 52 [1]), Nauta's Taalk. aanteek. op Bredero § 12 en Vondel-gr. § 16) is kennelijk als het product eener dialectische, door een *o* van den uitgang te voorschijn geroepen ontwikkeling, m. a. w. als het gevolg van *o*- »umlaut" te beschouwen:

ruese (uit **reso* nom. sg., *-on* acc. sg., nom. acc. pl., *-ono* gen. pl., *-on* dat. pl., met *e* uit *i* volgens den bekenden regel); *duese*, *deus* hic en *ghuene* enz. (de *eu* herkomstig uit de casus op *-on*, *-omo*, *-oro* enz.); *sueven*, *soeven* (uit **sevon* = os. *sivon*, *-un*); *speulen*, *spoelen* (uit **spelon* = os. *spilon*), met een analogisch hiernaar gevormd *te spoele*; *vuele*, *voele* (uit **velo* = os. *vilo*, *-u*); *huere*, *hoere* pron. pers. en possess. (de *eu* herkomstig uit den dat. sg. en gen. pl. **hero*, uit **hiro*); *beusem* (uit **besomo* = ohd. *besamo*, met een anorganische paenultima voor **besmo* = ags. *besma*); *besmeuren* (ook mnl., z. Wb., uit **bismerowan* = ohd. *bismirwen*); *leunen* (uit *(*h*)*lenon* = os. *hlinon*).

Vandaar de noodzakelijkheid ook voor *teugen* een prototype met *-on* aan te nemen, t. w. **tijegon*, met **jegon*, voor **gegon*, een compromisvorm uit **gegin* (= ohd. *gegin*) en **gagon* (met een anorgan. voc. uit **gagn* = on. *gagn*).

Of de *eu* van *neuse*, *nuese* van gelijken oorsprong is, valt moeilijk te beslissen: het woord kan zijn voortgekomen uit

1) Het aldaar vermelde *wonen* gewennen, is als vb. te schrappen, dewijl het vermoedelijk niets anders is dan een in aansluiting aan *gewone* ter wille van 't rijm (: *sonen*) gevormde plaatsvervanger van *gewennen*.

**nesu*, dat ontstaan was door vermenging van een naar het mnl. (en mnd.) *nese* te reconstrueeren **nesi* of **nasi* (eig. pluralis van den consonantstam **nas* = ags. *næs*, z. Beitr. v. P.-B. 8, 506) met een aan 't ags. *nosu* beantwoordend **nosu* (waaruit het mnl. *nose*); even goed denkbaar ware hier echter ook een andere, uit dezelfde vermenging voortgesproten prototype **nosi*.

Naast verschillende woorden met *e* wordt intusschen, niettegenstaande de oorspronkelijke aanwezigheid van flexievormen met *o* in 't suffix, een zoodanige dialectische *eu*-vorm niet aangetroffen, en dat wel steeds, wanneer een *d* (= *d* of *ð*), niet zelden, wanneer een andere conson. tusschen de wortel- en de uitgangsvocaal staat. In het laatste geval moet zulks buiten twijfel als het gevolg gelden der omstandigheid, dat in bedoelde dialecten de vóór *o* ontwikkelde *eu* door de *e* der andere buigings- en vervoegingsvormen werd verdrongen:

mnl. *mele*, *smere* (ohd. *melo*, *smero*; de *e* herkomstig uit een gen. dat. sg. **meles*, *-e*, **smeres*, *-e* = os. *melas*, *-a*, *smeras*, oonfrk. *smere*, vormen zonder de oorspr. *w*, naast **melo*, **smero* ontstaan door het aannemen der uitgangen van de *a*-klasse [1])); mnl. *neve* (ohd. *nevo* = ownfrk. **nevo*, met dezelfde *on(-)*suffixen als **reso*; de *e* herkomstig uit den gen. dat. sg. **nevin* of *-en*); mnl. *weke* (got. *wikô* = ownfrk. **wika*, gen. dat. acc. sg. *-on*; de *e* alzoo herkomstig uit den nom. sg.); mnl. *gele* (ohd. *gelo*; de *e* herkomstig uit verbogen vormen met suffixen, als we aantreffen in de ohd. *calawêr*, *-en*, *-o*, *falewêr*, *falawaz*, *-es*, *faliwiz*, enz., of uit vormen, als de ohd. *gelan* st. acc. sg. m., de os. *gela* zw. nom. sg. f., die met verlies der *w* zich naar de uitgangen der normale verbuiging gericht hadden; vgl. mnl. *gelewe*, *geleu* en *gele* (verb.), *-en*); mnl. *senewe* en *sene* (de *e* van den eersten vorm herkomstig uit **senawa*, *-ewa* = ohd. *senawa*, *-ewa*; de *e* van *sene* herkomstig uit **sena* nom. acc. gen. sg., nom. acc. pl.: tijdens de periode, waarin de *-u* als suff. voor den nom.

1) Vgl. os *friðe*, *-the*, *-de* dat sg. Hêl. 2810, 4210, oonfrk. *frithis*, *-e* Kar. ps. 71, 7; 54, 19, os. *sida* dat. sg. Duss. gl. 746, *fehas*, *-es*, *-e* Hêl. 390, 1847 (C.).

sg. der kortlettergrepige *ô*-stammen nog in gebruik was, werd de -*u* van **sinu* = ags. *sinu* < **sinwu* < **sinwô* met eerstgenoemde -*u* gelijkgesteld, ten gevolge waarvan de oorspr. *wô*-stam de buiging der *ô*-klasse aannam; dus **sinu*, met de flexie van **geƀu*, daarna, toen de accusatiefvorm in den nom. sg. was ingedrongen, **sina* of **sena*); mnl. *kele* (de buigingsvormen met *o* in 't suffix waren bij de *ô*-stammen in de minderheid: **kelo* dat. sg., -*ono*, -*on* gen. dat. pl.); *lesen*, *geven*, *nemen* enz. (de *eu* hoorde alleen thuis in den 1sten pers. sg. en pl. praes. ind. op -*o* en -*on*).

Voor de tegenover de *eu* van *speulen*, *leunen* staande *e* van *telen*, *beven* (oonfrk. *tilon*, os. *bivon*), *vegen* (os. **vegon*, op te maken uit het in de Oxf. gl. voorkomende *vegade*), *streven* (uit **strevon*), is in het oog te houden, dat in de oude conjugatie dezer verba vormen met een eenlettergrepigen (toonloozen) uitgang en vormen met een tweelettergrepig suffix (welks niet anorganische paenultima met bijtoon werd uitgesproken) naast elkaar stonden; in die der eerste categorie moest zich volgens hetgeen we boven waarnamen de *eu* ontwikkelen; alzoo kan de *e* alleen uit de vormen der andere categorie zijn voortgekomen, wat tot de gevolgtrekking leidt, dat de met bijtoon gesproken *o* geen »umlaut" te voorschijn riep.

[Aan *bever* heeft een vorm **bevar* < **bivar* = ohd. *bibar* (tegenover 't ags. *beofor*) ten grondslag gelegen.]

De standvastige *e* van *vrede* (os. *frithu*), *zede* (os. *sidu*), *weduwe* (got. *widuwô*, os. *widowa*) en der mnl. woorden *rede* koorts (ohd. *rito*), *mede* honigdrank (ohd. *meto, mitu*), verleent grond tot de hypothese, dat de *d* en *đ* zich tegen het opnemen van het timbre der volgende *o* verzet en dientengevolge de wijziging der voorafgaande *e* verhinderd hebben.

(*Hem*) *temayeren*.

Het mnl. *temayeren* (suff. -*ieren*) wordt als intr. of reflex. in de beteekenis »ontstellen, van zijn stuk raken" of ook »van zijn ontsteltenis door woorden blijk geven" aangetroffen: »Ende laet ons hen oplopen sere, Dat si daer bi *temayeren*", La. 3,

10541; »Maer vander tale *temayhierde* Walewein doe herde sere Ende toende bliscepen mere, Dan hem sine herte gaf ende sijn sin", ib. 3, 4251; »Hi stont weder op tier ure Alse die *hem* noit om aventure Ne *temayerde*, die hem gevel", ib. 2, 26740; »Laet ons.... op hem slaen in sulker maniren, Dat sire *hem* af *temayeren*", ib. 2, 34174; »Als hise also horde carmen Ende *temayeren*, die coninginne", ib. 4, 3775; z. nog ib. 2, 8260, 8271, 8274, 28758, 29234, 29478, 33798, 34644; 3, 6968, 10789, 19073, 19959, 20214; 4, 9131, 11283, enz.

Daarnaast vertoont zich het ww. ook wel als trans. = »doen ontstellen, van zijn stuk brengen": »Mine mochte in gere maniren Noit vrese, sonder nu, *temayeren*", La. 4, 11232; »Alsi tot hem quam Ende die knape gewapent vernam, Hi wert sere *temayert* van dien Ende woude al te hant vlien", ib. 2, 22420; »Doe wert dat quaet voer (*l.* volc) altemale *Temaiert* om Gods tale, Want hem dochte in haren sin (*l.* sen), Dat hi te vriensten niet en was hem (*l.* hen)", Mask. 191; z. nog La. 3, 20152.

Zeldzaam is een door metaphorische overdracht van den geest op het lichaam ontwikkelde opvatting »afgemat worden", resp. »krachteloos maken, afmatten": »Walewein was *temayheert* sere Ende hi was vermoyt so onsochte", La. 3, 3988; »Doe sloech hine soe boven maten, Dat hi helm ende cofye tier stont Dorsloech, maer hine was niet gewont; Hestor wart sere *temayert* das, Bidien dat die slach soe groet was", ib. 2, 28654; »Die sonne sceen utermaten hete, So datsi *temoyert* (l. *temayert*) van swete Waren", Wal. 9616; z. n. La. 3, 9542.

Dat ons verb. met het ofr. (*s*) *amaier* »ontstellen" in verband staat, is aan geen redelijken twijfel onderhevig. Vanwaar evenwel de vervanging der *a*- door *te*-? Aan een ontwikkeling in den trant van het mnl. door aansluiting aan *verdriet* uit *anoy* (ofr. *anoi*) voortgesproten *vernoy* of van het in de 16[de] eeuw in gebruik komend, onder den invloed van *versinnen*, *verdichten* voor *visieren* in de plaats getreden *versieren* valt hier niet te denken; m. a. w. *temayeren* kan zijn *te*- niet hebben aangenomen naar 't voorbeeld van mnl. met *te*- samengestelde en in

de beteekenis van »ontstellen" gebezigde verba, want gemeld praefix hoorde in het Dietsch alleen thuis in composita, waaraan een zinnelijk begrip eigen was; vgl. *tebreken, -blouwen, -gaen, -gliden, -riten, -schoeren, -riten, -slaen, -sliten, -vallen* etc. Veeleer zullen we rekening hebben te houden met het negatief imperatief gebruik van het ofr. reflexief, nam. *ne t amaier*; z. hiervoor Godefroy i. v. en vgl. ook mnl.: »*Ne temayert ju* in ghere maniere", Wal. 10417; »Lanceloet sprac: *Temayert u niet*, Live vrowe", La. 4, 4374; »*Ne temayert u niet* van desen, Sprac min her Walewein", ib. 4, 7666. Een zoodanig *t amaier* toch leende zich tot een onjuiste opvatting van 't ww. als niet reflexief, ten gevolge waarvan de overgenomen vorm met een voorgevoegde *t* moest worden gebezigd en in 't vervolg zijn voor den Dietscher ongewone aanvangslettergreep *ta-* met het daarop gelijkende inheemsche praefix *te-* verwisselde.

Naar 't voorbeeld van *hem vervaren*, *hem ver(t)saghen*, *hem vreesen* enz., naast *vervaren*, *ver(t)saghen*, *vreesen* enz. (z. Tijdschr. 11, 190 en vgl. Vondel-gr. § 163a), onstond voorts het met dit *temayeren* afwisselend *hem temayeren*, dat zelve weder tot de ontwikkeling van een transit. *temayeren* aanleiding gaf, evenals *hem vervaren*, *hem ver(t)saghen* de transitiva *vervaren*, *ver(t)saghen* te voorschijn riepen (vgl. Vondel-gr. § 165c).

Opmerking verdient het nog, dat het als voorvoegsel geldende *te-* van ons verb. den stoot heeft gegeven tot het bezigen van een naast *hem barenteren* »ontstellen" voorkomend en zeer gebruikelijk *hem tebarenteren* (z. gloss. op den Lksp. alsmede La. 2, 15131; 3, 5577, 6845, 10456, Sp. 2^6, 2, 58; 3^7, 62, 52, Ro. 1400, 11619, enz.).

Inlems.

Bovenstaand in het Mnl. Wb. 3, 890, geregistreerd adjectief levert een niet onaardig staaltje van de overal en ten allen tijde in de taalgeschiedenis waar te nemen compromissale ontwikkeling: *inhems* (z. Mnl. Wb. 3, 874) + *inlandsch* > *inlems*.

Groningen. W. VAN HELTEN.

BILDERBOGEN DES 16. JAHRHUNDERTS.

Als ich im Sommer 1894 bei einem Besuche des herzoglichen Museums zu Gotha die im Kupferstichkabinet aufbewahrte wertvolle Sammlung von Flugblättern des 16. Jahrhunderts [1]) durchmusterte, wies mich Herr Direktor Dr. C. Purgold freundlichst auf einige niederländische Holzschnitte hin, die in der That noch nicht die gebührende Beachtung gefunden haben [2]). Es scheint, als ob gerade die mannigfachen Interessen, die sich an die ganze deutsche und niederländische Flugblattlitteratur der früheren Jahrhunderte knüpfen, bisher einer gründlichen Durchforschung im Wege gestanden hätten. Den Kunsthistoriker ziehen nur die künstlerisch wertvollen und mit einem Meisterzeichen versehenen Holzschnitte oder Kupferstiche an, der Geschichtsforscher achtet nur auf die Berichte und Illustrationen politischer Ereignisse, selten aber nimmt der Litterarhistoriker von diesen untergeordneten Erzeugnissen Notiz. Und doch haben einige der bedeutendsten deutschen Dichter des 16. Jahrhunderts, wie Hans Sachs und Fischart [3]), viele solcher Gemälpoesien verfasst, die nicht bloss in Deutschland Verbreitung fanden, sondern auch nach den Niederlanden, nach England [4]), nach Böhmen drangen und dort nachgeahmt wurden. Zugleich vermag uns oft der bildliche Schmuck dieser Blätter zu einem besseren Verständnis der gleichzeitigen Litteratur zu verhelfen; er offenbart uns, wie viel anschaulicher

---

1) Früher auf der herzoglichen Bibliothek Benutzt ist sie schon von verschiedenen deutschen Forschern wie C. Wendeler, R. Koenig, E. Goetze, G. Könnecke, R. Genée.

2) Einige davon scheint G. Rathgeber in seinen mir augenblicklich nicht zugänglichen Annalen der niederländischen Malerei von 1400 bis 1600 (1842) besprochen zu haben.

3) Vgl. den lehrreichen Aufsatz von C. Wendeler, zu Fischarts Bildergedichten im Archiv für Litteraturgeschichte 7, 305—378.

4) Vgl. meine Bemerkungen im Jahrbuche der deutschen Shakespeare-Gesellschaft 29, 24, die ich demnächst in der Zeitschr. f. vergleich. Littgesch. zu vervollständigen denke.

und sinnlicher scheinbar leere Allegorien und Redensarten, deren Bildlichkeit unserm Gefühle gleich dem Gepräge einer abgegriffenen Münze verloren gegangen ist, damals empfunden wurden; wer einmal die Holzschnitte zu Brants Narrenschiff oder die Illustrationen einiger allegorischen Dichtungen des Hans Sachs betrachtet hat, wird mir darin beistimmen.

Im folgenden übergehe ich von den in Gotha befindlichen Blättern alle die, welche für die Litteraturgeschichte keinen besondern Wert beanspruchen können [1]), und beschränke mich daher auf die sittenbildlichen und allegorischen Darstellungen, die um 1550 namentlich durch zwei niederländische Buchdruckerfirmen, Jan Ewoutzoon in Amsterdam und Peter Warnerssoen in Kampen, angefertigt wurden. Diese bunt kolorierten Holzschnitte, die offenbar als ein wohlfeiler Ersatz der Oelgemälde in den Wohnungen von Bürgern und Bauern vielfach Verbreitung fanden, stehen natürlich in engem Zusammenhange mit der gleichzeitigen Malerei. So erinnern uns die grossen, gut gezeichneten Halbfiguren von Nr. 16 und 17 direkt an die durch Quinten Matsys in den Niederlanden eingeführten Sittenbilder [2]), während andre Bilder (Nr. 8. 12. 13. 15) auf oberdeutsche Vorlagen zurückgehen. Auch bei den Texten können wir diese beiden Einflüsse nachweisen: die von dem der Litteraturgeschichte bisher unbekannten Amsterdamer Jacob Jacobzoon Jonck gereimte Geschichte des Sorgeloos (Nr. 2) und die heilige Aelwaria (Nr. 5) sind echt niederländische Schöpfungen, die Dialoge aber zwischen dem Tode und den Liebenden (Nr. 8) und zwischen der Alten und ihrem jungen

1) Eine Reihe Porträts Karls V. und seiner Verwandten von den Antwerpener Formschneidern Jehan Liefrincq und Silvestre de Paris; die von Vanderhaeghen, Bibliographie gantoise 1, 38 Nr. 30 beschriebene Ansicht von Gent, die 1524 bei Pieter de Keysere erschien; ferner ein unbezeichneter roher Holzschnitt aus dem 15. Jahrhundert (Sammelband 2, 193), der 16 rechteckige Felder mit verschiedenen Darstellungen und einigen niederländischen Beischriften enthält, z. B. Hahn und Hühner (den hane es een goet vockeler), Herz und Blume (wt liefden), Krämer in Narrenkleidung (Ick hebbe hier ware die my dient, al die verrelt doer es sy bemient).

2) B. Riehl, Geschichte des Sittenbildes 1884 S. 95f.

Freier (Nr. 17) sind aus Flugblättern des Nürnbergers Hans Sachs übertragen, dessen Einwirkung auf die niederländische Litteratur ja schon gelegentlich hervorgehoben worden ist [1]).

Die beigegebenen Nachweise, die freilich sehr der Vervollständigung bedürfen, möchten dazu beitragen, den engen Zusammenhang zwischen der Litteratur und Kunst des 16. Jahrhunderts klarzulegen.

1) *Jan Ewoutzoon in Amsterdam* (Nr. 1—6).

Dieser Formschneider und Drucker war, wie N. de Roever (Oud Holland 2, 176) nachweist, seit 1535 in Amsterdam thätig und starb daselbst 1564.

1) *Die beiden Hauptaufgaben des Menschen.* Doppelfolioblatt, 50 Centimeter hoch und 35,5 Cm. breit [2]), mit dem Monogramme des Amsterdamer Formenschneiders *Cornelis Teunisse* (Antoniszoon) und der Jahreszahl 1537, ohne Angabe des Verlegers (Gothaer Museum, Sammelband 2, 215).

Ueberschrift: Alle dinck heeft sinen tijt ende alle dinck gaet voor by dat onder den hemel is. Eccl. iiij.

Gürtelbild eines kräftigen Mannes, den ein Totengerippe von hinten packt, während ihn vorn ein kleiner Knabe auf eine Sanduhr mit der Inschrift 'Velocitas temporis' und auf ein aufgeschlagenes Buch mit den Worten 'Cognitio dei et naturae rationalis' weist. Oben links steht die Sonne mit der Inschrift: 'Dulce lumen et delectabile est oculis videre solem. Eccle. XI'.

1) Breero benutzte in seiner klucht van de koe (1612) das Fastnachtspiel vom Kuhdieb (1557) nach Kalff, Tijdschrift 6, 304. Der Schwank vom Schlaraffenlande (1530) wurde 1546 in niederländische Prosa übersetzt (Bolte, Zeitschr. f. deutsches Altertum 36, 296). — Ob die bei F. Muller, De nederlandsche geschiedenis in platen 4, 39. 41. 43 (1882) angeführten Kupferstiche durch Hans Sachs' Schwänke von der Fasnacht und vom Krämer mit den Affen (Fabeln und Schwänke ed. Goetze Nr. 58 und 220) und sein Fastnachtspiel vom Narrenschneiden (1558) angeregt sind oder auf ältere bildliche Darstellungen zurückgehen, müsste noch untersucht werden.

2) Bei den Massangaben ist nur der bedruckte Raum, nicht der weisse Rand berücksichtigt.

Vgl. Passavant, Le Peintre-Graveur 3, 32 nr. 4. Nagler, Die Monogrammisten 2, 281 Nr. 725.

2) *Der verlorene Sohn* (Sorgheloos). Eine aus sechs an einander geklebten Folioblättern A—F von 37 Cm. Höhe und je 28,5 Cm. Breite bestehende Bilderfolge mit dem Monogramme von Jan Ewoutzoon und der Jahreszahl 1541. 'Gheprent tot Aemstelredam aen die oude side in die kerckstraet, by my Jan Ewoutzoon Figuer snijder wonende inden vergulden Passer'. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 257 und R. Weigel, Kunstkatalog nr. 11261). Vgl. Nagler, Monogr. 3,897 nr. 2256.

Jedes Blatt enthält eine von einem reich verzierten Rahmen umschlossene Scene, der ein kleines Nebenbild oben eingefügt ist; die Figuren sind durch Beischriften bezeichnet. Darunter stehen immer zwei Columnen Text: eine gereimte Rede des Helden [1]) und eine ebensolche Moralpredigt des Dichters, der sich zum Schluss als *Jacob Jacobzoon Jonck* vorstellt. — Ueber andre Bearbeitungen der hier in Allegorien aufgelösten biblischen Parabel handeln Pilger, Das Drama vom verlorenen Sohn (1880) und Spengler, Der verlorene Sohn im Drama des 16. Jahrhunderts (1888).

A) Sorgeloos, ein geputzter Jüngling, reitet mit Frau Weelde, von dem nebenher gehenden Knechte Gemack geleitet, auf die Jagd.

'Ick Sorgheloose stel my ter iacht fray ende lustich
Met Weelde, mijn lief, die ick beminne;
Ghemack, mijn pagie, is oock seer rustich,
Op welcke twee ick fondeer mijn hert ende sinne;
5 Want duer haer beyder aenschouwen solaes ick vinne.
Dies my gheen molestacie mach so beswaren,
Als ick slechs haer beyder pays ghewinne;
Want druck ende verdriet doense van my verharen.
10 Ken achtet goet niet, al hebbent mijn ouders gaen sparen,
Ick wilt verteeren met houeeren, drincken ende storten;
Want minnert het goet, die daghen die corten.'

1) Eine andre Rolle spielt Sorgheloos mit seiner Frau Verlega auf einem die Faulheit darstellenden Stiche von H. Cock (F. Muller, De nederlandsche Geschiedenis in platen 4,40 Nr. 418b).

Ghy jonghe ghesellen van cloecke statueren,
Slacht niet den Sorgheloose, maer leeft by maten
15 Peynsende, tleuen sal hier niet langhe dueren
Ende die Sorgheloose blijue by godt verwaten,
Ende si en comen oock niet tot mannen van staten,
Jae na een vruecht volghen wel duysentich suchten.
Maer met v goet doet de armen doch charitaten;
20 So sullen wt v wasschen die gherechte vruchten,
Ende Weelde en Ghemack sullen daer door van v niet vluchten,
Maer uwer buchten sullen daer door vermeeren van stonden an.
Dus peynst doch een weynich op den ouden man!

B) Sorgeloos sitzt mit Weelde und Gemack beim Mahle. Rechts oben blickt man in die Küche.

'Tsa laet ons nv storten ende poeyen!
25 Want int huys van Quistenburch sijn wy gheseeten.
O Weelde, mijn lief, wilt v doch verfroyen!
Hier is ghenoech om drincken, om eeten,
Ende Ghemack, mijn pagie, wilt doch alle druck vergheten!
Want [in] mijn boerse is noch so menich pont.
30 Ende tuwer beyder besten vaet mijn vermeeten;
Want die liefde uwer beyden heeft mijn herte doorwont.
Tlijf is mijn ghesont; stelt den buyck int ront,
Tot deser stont wilt trueren noch sorgen!
Faelgeert ons tgelt, ick hebt ghestelt al op een borgen'.

35 Alle Jonghe ghesellen, hoort mijn vertrecken,
Bruyct doch maet in uwen Jonghe leuen fier!
Want dusdanich leuen is mede te ghecken.
Men mach wel drincken wijn ende bier
Ende beminnen weelde in matelicker manier,
40 Maer thuys van Quistenburch wilt niet in logeren,
Want onmaet vergaet, alsmen daghelicx aenschouwen hier,
Ghemack moechdi oock wel begheren,
Maer al winnende moecht ghijt te met verteren.
So moechdi domineren na uwen willen;
45 Want een weynich goets smijtmen haest door die billen.

C) Sorgeloos tanzt, die Hände in die Seiten gestemmt; in gleicher Stellung ihm gegenüber Frau Weelde, der Gemack die Schleppe trägt. Ausserdem gewahrt man Musikanten, ein andres tanzendes Paar und einen Narren.

'Tsa, pijper, speelt op! Die maeltijt is ghedaen,
Wy moeten nv een wijl danschen ende reyen;
Want goet loon suldy van my ontfaen.
Weelde en ick, Sorgheloose, onder ons beyen
50 Sullen een voetken houwen, om druck te verspreyen,
Op dat Ghemack, mijn pagie, mach vruecht aenschouwen.
Dus speelt op een speelken hier vanden keyen,
Al sou ick een pennick in mijn boerse niet houwen!
Want ramp in die boerse volcht tgheluck van vrouwen.
55 Dus laet ons danschen, houeren, ghenuecht hanteren,
Al sout gheluck in ongheluck hem noch verkeren!'

Ghy Jonghe bloemen, tsi knecht ofte maecht,
Spieghelt vant leuen vanden Sorgheloose hier
Ende denckt op woort, dat den schrift ghewaeckt:
60 'Tvolck sat om eeten ende sijn opghestaen fier,
Om te danschen, te spelen.' Volcht haer in gheen manier,
Maer weest dancbaer van sijn gaue grootelick!
Ghy moet wel eerlick maecken goet schier
Ende comen bij malcanderen, men iotelick,
65 Ja danschen by maten, niet al verquisten bloetelick.
Dus onthout mijn leere ende reghel fijne!
Tis beter ghespieghelt dan een spieghel te zijne.

D) Sorgeloos sitzt mit Frau Weelde und Ghemack beim Würfel-und Kartenspiele. Indem er Weelde, die seine Halskette umgehängt hat [1]), umarmt, sieht er entsetzt auf drei an den Tisch herantretende Gestalten: Armoede, Pouer und Lichte fortune.

'O wreede fortuyne, hoe valdi mijn dus fel,
Dat alle mijn patrimonien daer is ghebleuen!
70 Thert lijt inwendich groot ghequel,
Want Weelde, mijn lief, wil mijn begheuen
Met Ghemack, mijn pagie, dier zijn int herte verheuen.
Want Pouer ende Aermoede beghinnen my te locken,
Voor goet wert my tquaet noch toe ghedreuen,
75 Om dat ick gheen payment weet meer te docken.
Och, mijn ghelt, mijn pandt ende alle mijn schoene rocken
Heb ick verlooren in eender canschen.
Wat noot, waert, mocht ick met Weelde int wambosch danschen?

1) Dieser Zug kehrt in den Dramen vom verlorenen Sohne öfter wieder, so im lateinischen Acolastus des Niederländers Gnapheus (1529. Neudruck Berlin 1891 V. 820) und noch in einem peruanischen Schauspiele des 17. Jahrhunderts (Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte 5, 405). Spengler, Der verlorene Sohn S. 17.

Ghi jonghe gheesten, bruyct doch mate soet
80 In uwen leuen, dat onlang is duerlick!
Speelt doch so haest niet om nobelen of ducate goet,
Merct op den Sorgheloose, hier ghestelt figuerlick,
Ende wilt doch leyen een leuen puerlick,
Als christen menschen behooren met herten vuerlick.
85 Twoort hebt niet inden mont, maer leeft schriftuerlick.
Tquaet en dorfdi niet leeren, maer tcomt wel tijelich.
Aenuaert die echt met herten blijelick,
Op dat duer gheen amye tuwe wert ontstolen.
Want si weten drae, watter inder herten is verholen.

E) Sorgheloos wird halbnackt von Frau Aermoede und Herrn Pouer mit Schlägen und Bissen aus dem Hause gejagt, während Gemack und Weelde gelassen davongehen.

90 'Och leyder, wat staet mijn te beginnen?
Weelde en Ghemack gaen mijn ontlopen.
Desperacie bestrijt my heel van binnen,
Want op die twee stont alle mijn hopen.
Sy souden niet hooren, al werde van mi gheroepen,
95 Mijn duecht, die ick ghedaen heb, is al vergheten.
Dats, om dat mijn boerse niet langher mach open,
Want Pouer bijt my, ia worde van Armoede ghesmeeten.
Och, had ick, wat ick sout wel eeten!
Daer ick onlancx nyet en wiste, wat my was lustende,
100 Nv mach ick by die schorluynen int stro zijn rustende'.

Dat eynde van blijschap is droefheyt voorwaer,
Als Salemon dat seer suy[v]erlick wt leyt.
Dus elck wil hem reguleren een paer,
Om mate te ghebruycken ende sinen tijt bereyt,
105 Op dat namaels tbeginsel niet en wert beschreyt
Met den Sorgheloose, als elck mach aenschouwen.
Want therten der vrouwen hem so diuerschelick niet,
So datter weynich is in te betrouwen hier.
Si vullen een caproen wel duer haer woort ontrowen hier,
110 Maer tende na volcht een swaer verdriet,
Want het hert volcht dick die woorden niet.

F) In einem baufälligen Gemache, in dem allerlei zerbrochener Hausrat herumliegt, sitzt Pouer am Tische bei einem dürftigen Mahle; Frau Aermoede kniet kochend am Kaminfeuer; der zer-

lumpte Sorgeloos trägt ihr ein Strohbund zu. Links oben im Nebenbilde sieht man Sorgeloos, der Frau Armoede auf der Schulter trägt, von Pouer gefolgt ins Elternhaus zurückkehren.

'Och, hoe deerlick heb ick hier Armoede ghelaeyen,
Ende Pouer stoot my van achteren te niet voort.
Vrienden ende maghen gaen van my draeyen,
115 Dus heb ickt met mijn quaet regement verdoort.
Die hont ende die catte pijpen accoort,
Die kat sit int scapra, ende die hont lickt die pot hier,
Ende Armoede cooct wat met sinnen verstoort.
Met stro, ouwe stoelen ende clompen onderhouwen wy tfier,
120 Want turf ende hout is ons te dier.
Ja met stinckende spierinck ende een garstighen harinck quaet
Daer moet Sorgheloose als nv me worden versaet'.

Elck neemt in danck als nv ten tyen!
Twert hier ghestelt duer der minnen fonck,
125 Om dat een yeghelick leven sal meyen.
Elck neemt in danck als nv ten tyen!
Wy spreken niet op een eerlick verblyen,
Met vrienden ende maghen te drincken eenen goeden dronck.
Elck neemt in danck als nv ten tyen!
130 Twert hier ghestelt duer der minnen fonck
Van een, ghenaemt Jacob Jacobzoon Jonck.

3) *Asinus vulgi.* Eine aus mindestens vier an einander anschliessenden Blättern von je 28,5 Cm. Höhe und 37 Cm. Breite bestehende Darstellung der bekannten Fabel, ohne Meisterzeichen, mit der Jahreszahl 1544. 'Gheprent tot Aemstelredam aen die oude side in die Kerkstraet by my Jan Ewoutzoon Figuer snijder wonende inden vergulden Passer'. Erhalten ist nur Blatt 1—3 mit vier Scenen (Gothaer Museum, Sammelband 2, 250).

1. Scene: Der Sohn sitzt auf dem Esel, der Vater geht nebenher; im Hintergrunde unterhalten sich zwei Frauen:

Die man moet sot zijn ofte heel verbaest,
Dat hi den Jongen op den Ezel laet rijden;
Want hy is out ende traech; tscijnt heel gheraest,
Dat hy den Jonghen niet en laet ghaen besijden:
5 Hy soude den Ezel self bescrijden.

2. Der Vater reitet, der Sohn geht nebenher. Dahinter stehen ein Mann und eine Frau:

Het kint moet hier gaen te voet,
Den ouden heeft hem op den Ezel ghestrect.
Tes teerkens van leeden arm ionghe bloet.
Ick peynse, dat den Ouden den luyaert stect;
10 Het behoort van alle man te zijn beghect.

3. Vater und Sohn gehen neben dem Esel her; im Hintergrunde ein Landsknecht und seine Dirne:

Keyaert en heeft noyt sotter volck ghebroet:
Sy laten den Esel bi hem ledig gaen
Ende si beyde gaen self te voet,
Sy connen van moetheyt nauwelick staen.
15 Tes ommer sotlick van hem ghedaen.

4. Vater und Sohn reiten auf dem Esel. Im Hintergrunde ein Bauernknecht und eine Magd mit einem Hühnerkorb auf dem Kopfe.

Hoe sout wel gaen? Hoort mijn vermeeten!
Dit volck is heel vol onghenaden;
Sy zijn beyde te gaer op den Ezel gheseten,
Dat arme beest is heel verladen:
20 O[m ghy] te voet ginck, wat mochtet schaden!

Unter den zahlreichen Bearbeitungen dieser Fabel, über die Goedeke (Orient und Occident 2, 53), Oesterley (zu Paulis Schimpf und Ernst c. 577 und Kirchhofs Wendunmut 2, 124), Tittmann (Schauspiele aus dem 16. Jahrh. 1, 203), Goetze (H. Sachs, Schwänke Nr. 27), G. Paris (Les contes orientaux dans la littérature française 1875) und Crane (J. de Vitry, Exempla Nr. 59) Nachweise geben, steht wohl der gereimte Dialog bei Weller, Dichtungen des 16. Jahrh. 1874 S. 120 unserm Texte

---

V. 9 steht im Originale: pyense und Onden. — V. 9 Luyaert und V. 11 Keyaert gehören zu den zahlreichen Appellativbildungen auf-hart, über die W. Wackernagel, Kleinere Schriften 3, 106 und 114 handelt. So erscheint auf Kölner Kupferstichen des Gerhard Altzenbach (Berlin, Libri pict. 85, 71—75) aus dem 17. Jahrhundert ein Herr Lehnard, Burghardt, Mahnhart, Penthard.

am nächsten. Die Wert der Zeichnung wird recht klar, wenn man den groben Holzschnitt bei Becker, Hans Sachs im Gewande seiner Zeit 1821 Taf. XXI damit vergleicht; dieser enthält sechs Scenen. Ein Blatt von H. Guldenmundt führt Passavant, Peintre-Graveur 3, 251 Nr. 36 an.

4) *Der unbesonnene Jüngling.* Allegorische Darstellung des Cornelis Teunisse, ohne Jahreszahl. Vier an einander geklebte Folioblätter von 36,5 Cm. Höhe und 28,5 Cm. Breite mit sieben grossen Figuren. (Gothaer Museum, Sammelband 1, 171 und 361). 'Gheprent tot Aemstelredam, aen die oude side in die Kerckstraet, By mi Jan Ewoutzoon Figuersnijder wonende inden vergulden Passer.' — Vgl. Passavant 3, 32 Nr. 7. Nagler, Monogr. 2, 281.

1. Ein modisch gekleideter Jüngling mit kleinen Schulterflügeln tritt mit dem rechten Fuss in eine Eierschale oder ein Gefäss. Die Unterschrift ist verstümmelt:

.... wt den dop .... als beghin .... en.

2. Zu ihm redet ein bärtiger Mann, hinter dem eine Truhe und Geldsäcke stehen. Die Unterschrift ist verstümmelt.

Ick b... kisten .... Jaer ....

3. Der geflügelte Jüngling mit einem Falken auf der Hand, ein Pferd am Zügel führend.

Ick mach rijden, vlieghen of gaen,
Tot niemants dienst en derf ick staen.

4. Derselbe Jüngling mit einem Windhunde neben sich; aus den Flügeln fallen die Federn heraus.

So plach ick oock, maer nv ist ghedaen;
Mijn vlercken verruyden, te voet moet ick gaen.

5. Ein zerlumpter Bettler auf Krücken gehend; neben ihm eine Eule.

Om dat ic vliegen wilde, eer ic vlogelen had, tot mijnder onbaten,
Daerom ben ic van al mijn vrienden verlaten.

6. Ein Jüngling steht mit umgeschlagenem Mantel traurig da; neben seinen in Eisenfesseln geschlagenen Füssen steht 'ongheluck' zu lesen; oben ist ein Wind in antiker Weise durch einen blasenden Kopf dargestellt, dem Totenköpfe entströmen; daneben die Worte 'Quade fortuin'.

> Om dat ick opt ongeluck niet en heb gepast,
> Heeft my quade fortuyn verrast.

7. Ein behäbiger Gelehrter in Pelz und Baret erhebt den Zeigefinger und spricht:

> Die vlieghen wil, eer dat hy vlogelen heeft,
> Tis recht, dat hy in armoede sneeft.

5) *Die personifizierte Zanksucht* (Sinte Aelwaer). Folioblatt, 36 × 28 Cm. gross, gezeichnet von Cornelis Teunisse. ¶ Gheprent tot Aemstelredam, aen de oude side in die kerckstraet, By mi Jan Ewoutzoon Figuersnijder inden vergulden Passer. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 18 und Paris). Vgl. Passavant 3, 32 nr. 6.

Das Bild zeigt eine Frau mit Heiligenschein, die auf einem Esel sitzt und unter dem linken Arm ein Schwein, auf der rechten Hand eine Katze hält. Auf ihrer Haube thront eine Elster. — Einen ähnlichen Gedanken führte Hans Sachs 1547 in dem Meisterliede vom 'Kiffarbeiskraut' aus, das er später zu einem Spruchgedichte umarbeitete (Folioausgabe 5, 3, 377 = Fabeln und Schwänke hrsg. von E. Goetze Nr. 332); noch näher ist sein 1535 gedichteter Schwank vom Hederlein (Folio 1, 5, 538^{b} = Schwänke ed. Goetze Nr. 42; Holzschnitt bei Becker, H. Sachs im Gewande seiner Zeit Taf. 23) der niederländischen Personifikation verwandt. Hederlein erscheint hier als ein wilder, in ein Bärenfell gehüllter Mann, der mit Partisane und Schwert bewaffnet grimmig durch die Büsche kriecht und mit jedermann Hader sucht. Ob ein 1619 zu Strassburg bei J. v. d. Heyden erschienener Kupferstich 'Frau Seltenfrieds Eselreuter' (Weller, Annalen 2, 478) in irgend einem Zusammenhange mit Ewoutzoons Blatt steht, vermag ich nicht zu sagen.

Elck dient sinte Aelwaer met grooter begheert,
Die van veel menschen wordt gheeert.

1.

Gheestelick waerlick comt al ghelijcke,
Om te versoecken groote santinne,
Een patroenerse van arm ende rijcke,
Edel, onedel, twaer tot uwer gewinne
5 Sinte Aelwaer heet sy, verstaet wel den sinne,
Dus brengt haer wt minne v offerhande!
Want si heeft gheregteert van swerelts beghinne,
Oost, west, suyt, noorden, in allen landen;
Daerder twe vergadert zijn, (opent v verstanden)
10 Daer is si int middel, soot heeft ghebleken.
Wilt haer verlichten, v licht laet branden
Ende wilt haer doch daghelicx een keers ontsteken,
Op dat ghi by haer moecht worden gheleken!
Twordt v gheraden ter goeder trouwen,
15 Haer gracie en sal v niet ontbreken
Wiltse doch met ooghen aenschouwen,
Waer dat ghi zijt voor [!] ende na,
Lof grote santinne Aelwaria!

2.

Op een eezel is si gheseten,
20 Die niet haest wt sinen treet en gaet:
So ist oock mede, so elck mach weeten,
Met Alwaerts kinderen; dit wel verstaet.
Sy willen doch recht hebben, tsi goet of quaet,
Niemant en wilt verloren gheuen.
25 Sy en vraghen der niet na, wat hindert of baet,
Al soyden si altijt onrustelick leuen.
Dese waerde grote santinne voor schreuen
Onder den eenen arm heeftsi een vercken
Ende in dander hant een kat op gheheuen,
30 Twelck is tot Aelwaers verstercken.
Een vercken moet gnorten in allen percken,
Twelck alle onrust heeft te beduyen;
Doort lollen der katten so machmen bemercken
Donuredelicheyt van daelwarighe luyden.
35 Waer ick vaer, noorden of suyden,
Ick moet haer aenroepen vroech ende spa:
Lof grote santinne Aelwaria!

3.

Op sinte Aelwaers hooft een voghelken sticht,
Een aecxter gheheten, die altijt schatert.
40 So is een aelwarich mensch, die nemmermeer swicht,
Die zijn kinnbacken nemmermeer goet en snatert;
Heeft hie recht, onrecht, zijn tonghe die clatert
Met luttel bescheyts ramp heb zijn kiesen.
Dus moetet wel wesen een ongheuallice pratert,
45 Die altijt winnen wil ende niet verliesen.
Onder duysent Walen ende Vriesen
Daer is sinte Aelwaer wel bekent.
Ick weetse, die met Aelwaers horen so sterck bliesen,
Dat si daer door int eynde werden gheschent.
50 Maer Tamstelredam der stede present
Daer is sinte Aelwaer hoch op gheresen,
Haer figuere worter door liefde gheprent,
Sy wort vanden menighen int herte ghepresen.
Dunct v niet, dat ick die waerheyt ra?
54 Lof grote santinne Aelwaria!

4.

Sinte Aelwaer begint tonsen huyse heel te bomen,
Sprack daer een man van vremde faetsoene;
Alsmen hem des auents droncken thuys siet comen,
Soe stoot hy teghen den drompel zijn schoene.
60 Maer sanderen daechs smorgens vroech voorde noene
Dan hoortmen sinte Aelwaer thooft op steken,
Dan swijcht hi ende en is niet so coene,
Dat hi niet een woort wederom en darft spreken.
Al slumerende ouerdenct hi zijne ghebreken,
65 Hoe dat hi sijn ghestelicke schult niet can betalen:
Daerom moet hi een gordijn preken,
Mer tgeloof van dien is verde te halen.
Sinte Aelwaers gheest sietmen oock dickmael dalen,
Daer si met die canneken cloppen ende clincken;
70 Tbier ende wijn en laten si oock niet verscalen,
Tot dat si van mijn heer van Valckesteyn [1]) singhen.
Al dese religie van sinte Aelwaers dinghen

1) Aus den Niederlanden ist wohl die Melodie 'Ick sach mijn heere van Valkensteen' in dem von Scheurleer 1889 edierten Antwerpener Liederbuche von 1539, aber kein Text erhalten. Deutsche Texte bei Uhland (Volkslieder Nr. 124), Böhme (Altdeutsches Liederbuch Nr. 28—30) und Erk-Böhme (Deutscher Liederhort Nr. 62).

Moet ick vercondighen, waer ick sit of sta:
Lof grote santinne Aelwaria!

5.

75 Te Bordeus hout sinte Aelwaer dick haer stacie,
Daer die behulpelicke vroukens vanden gilde wonen.
Susterkens, broerkens sentse oock haer gracie,
Lollaertkens, bagijnkens, so si kan betonen.
Dit volck en aelwaert niet, om malcander te hoonen,
80 Maer elck wilt liefste kint gheacht zijn,
Si schickent, so si mogen om hem seluen te verscoonen
Op si so moghen vanden pater bedacht zijn.
Sinte Aelwaer toont oock haer moghende cracht fijn
Op dobbelaers, fluysers ende sanghers mede,
85 Dat die hoofden staen en roken, tmoet ooc gesacht zijn.
Verkeerders, tictackers sijnt oock haer seden,
Retorijckers, muysikers claghen seer met reden,
Organisten, herpenisten, alle konstenaers tsamen,
Hoe dat si vergheten sijn in dorpen, in steden
50 Van sinte Aelwaers gracie, twelck si haer namen.
Maer al dese ander moeten haer tot dancbaerhet ramen
Van sinte Alwaers gracie buyten haer sca:
Lof grote santinne Aelwaria!

6.

Den abt van Grimberghen [1]) met mijn heer van Kijfhoeck
95 Die sachmen verheffen ende canonizeeren
Met doctor Muylaert hoet in gherijf cloeck
Sinte Aelwaria niet om vol te eeren.
Oock ghinghen een costelick gilt ordineeren,
Op dat die relequien nyet en soude verdwalen.
100 Om een commers gulden is dit goet te ontbeeren,
Daer moecht ghi dit ghilde wel mede betalen,
Comt noormans denen Duytsen ende Walen,
Dese gracie moechdi altsamen verweruen.
Met sanck salmense eerlick te kercken halen,
105 Al die ghene, die in dit ghilde sullen steruen,
Den eewighe memorije moecht ghi v seluer eruen.
U kints kinderen die sullent ghenieten,
Sinte Aelwaers gheest salder oock om steruen.

---

1) Vgl. zu diesen Personifikationen oben S. 9 und A. Gittée in Taal en letteren 2, 164 und Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 3, 415.

Mit den dou haers gracijs sal sise beghieten,
110 Haer te bewijsen, laet v niet verdrieten.
Godt weet, dat ickse niet en versma:
Lof grote santinne Aelwaria!

7. Prince.

Prince, nacijen des volcx zijn quaet om sommen
Ende bij na onmoghelick, als ment wel besiet,
115 Ofter yemant waer vergheten te nomen,
Aduocaten, procurue[r]s, wi bidden v, en wilts v belegen niet,
Of wiet mach sijn, Pieter of Griet,
Van sinte Aelwaers ghilde, vaet dit bediet!
So mochdi gheacht zijn als haer gerechte dienaren.
120 Ghi en dorfter niet om te Roemen of te Colen varen;
Haer milde gracije is v altoos by,
Sy en wilse voor niemant ter werlt sparen,
Hoe groot, hoe machtich, hoe rijcke dat hy sy.
Dus wil ick gaen sluyten met herten bly
125 Sinte Aelwaers leggende, seer soet om hooren;
Want luttel yemant isser ter werelt vry,
Van wat staten dat si sijn gheboren;
Ofter yemant waer, die haer gracie hadde verloren,
Men soudese weer crijghen, waert, datmer om ba:
130 Lof grote santinne Aelwaria!

6) *Der tugendsame Mann und die tugendsame Frau.* Folioblatt, 28, 5 Cm. hoch, 40 Cm. breit, ohne Meisterzeichen und Jahreszahl. 'Gheprent tot Aemstelredam' (die weitren Worte des Druckervermerks sind abgeschnitten). — (Gothaer Museum, Sammelband 2, 196).

Dargestellt ist *a*) ein gerüsteter Mann, ein Kreuz auf der Brust, in den Händen eine Wagschale und ein Winkelmass; zu seinen Füssen liegt ein Hund.

Comt en siet my an, ick beduy een wijs man.

Den wijse man seyt:

Ick draech een helm op mijnen hooft,
Ghelijck alle wijse mannen behooren te doen etc.
(10 Strophen zu 6 Versen).

b) eine Frau mit Pferdefüssen und Schlangengürtel; in den Händen trägt sie einen Spiegel, Brot und Weinkanne, auf der

Brust eine Taube, vor dem Munde ein Schloss, am Ohr einen Schlüssel.

Elck my aenschouwe, want ick sij een wijse vrouwe.

Een wijse vrouwe seyt:
Ick, een wijse vrouwe, heb scherp ghesicht als een vallicke,
Om alle vilonie van mijn te weeren etc.
(8 Strophen zu 8 Versen).

Auch Hans Sachs giebt in der Folioausgabe 1, 4, 446*a* ein 'Manslob eines Bidermans' und ein 'Frawenlob eines Biderweybs', aber ohne jede Verwendung künstlicher Allegorie.

II) *Peter Warnerssoen in Kampen* (Nr. 7—17).

Nach Ledeboer (De Boekdrukkers in Noord-Nederland 1872 S. 221. 403) druckte Peter Warnerssoen oder Warnersz während der Jahre 1550—1566 zu Kampen.

7) *Der Tod und der reiche Mann.* Doppelfolioblatt, 53 Cm. hoch, 35,5 breit, ohne Angabe des Zeichners, mit der Jahreszahl 1553. ¶ Gedruct toe Campen, in die Broederstrate, By my Peter Warnerssoen. (Gothaer Museum). — Überschrift: O ghy Dwaes, in desen nacht salmen v Siel van v eyschen: wie sal dan toebehoeren, dat ghy vergadert hebt.

Das Bild zeigt einen reichgekleideten Mann, der traurig das Haupt in die Hand stützend und den rechten Fuss auf einen Sarg stemmend auf einer Truhe zwischen zwei Geldschränken dasitzt; zum Fenster schaut der Tod mit einem Stundenglas herein. Im Bilde und darunter stehen vier Bibelsprüche.

8) *Der Tod und das Liebespaar.* Doppelfolioblatt, 53 : 35 Cm. gross, von demselben trefflichen Formschneider wie Nr. 7. ¶ Gedruct toe Campen, in die Broeder strate, By Peter Warnerssen Woenende inden Witten Valck. (Gothaer Museum). — Überschrift: Bereydt v huys: want ghy sult steruen ende niet leuendich blijuen. Esaie XXXVIII.

Der Tod mit Stundenglas und Spaten tritt an ein Bett, auf dem ein nacktes Paar ruhte; er hat die Decke herabgerissen

und setzt den Fuss auf die Brust des entseelt zur Erde gesunkenen Mannes, während sich das Mädchen entsetzt abwendet. — Darunter steht: ₡ Der twyer Lieuer luyden Clage ouer die onvoersichtighe ende haestighe ouercoemst des Doots (Ach Doot, woe seer hebstu ons verschrickt. 33 Verse) und ₡ Des Doodes Antwoordt (Wel op, Wel op, Hier is v stonde. 68 Verse). — Die Komposition rührt wohl von Albrecht Dürer her, dessen Monogramm ein in Coburg befindlicher übereinstimmender Holzschnitt (Passavant, Peintre-graveur 3, 187 Nr. 197) trägt; ein andrer ohne Künstlerzeichen ist in Gotha und Stuttgart erhalten, ein dritter (in Berlin und München) trägt die Unterschrift: 'Niclas Meldeman zu Nurmberg 1522'. Auch das Gedicht ist kein Original, sondern eine etwas erweiterte Übersetzung von Hans Sachsens 'Gespräch zwischen dem Tod und zweyen Liebhabenden' vom Jahre 1530 (Folioausgabe 1, 1, 101*a*). Wahrscheinlich war diese Dichtung vom Verfasser ursprünglich zur Erklärung des oben beschriebenen Holzschnittes bestimmt und drang mit ihm auf einem Folioblatte vereinigt in die Niederlande. Mir ist freilich nur ein Nürnberger Einzeldruck in Quartformat (Nürnberg, G. Merckel 1555) bekannt, auf dessen Titelblatt ein musicierendes Liebespaar abgebildet ist, zu dem der Tod auf einer Holzharmonika (auch Strohfiedel oder hölzernes Gelächter genannt) spielend herantritt.

9) *Der Tod und die vier Lebensalter.* Doppelfolioblatt, 53 : 35,5 Cm. gross, ohne Angabe des Zeichners mit der Jahreszahl 1558. ₡ Ghedruct toe Campen, By Peter Warnerssen. (Gothaer Museum). — Überschrift: Waect nu: want ghy weet niet, wanneer die Heere des Huys comt ... Mar. iijx.

Die vier Lebensalter, Kindtsheyt, Juecht, Manheyt und Olderdoem, alle mit Flügeln an den Füssen, schweben auf einem horizontalen Rade herum. Die Nabe des Rades trägt einen Globus, auf dem der Tod mit Stundenglas und Pfeil steht. In den Wolken erscheint Christus zum Weltgericht. — Darunter eine prosaische Erklärung: 'Guetwillige ende Christelicke Leser' etc.

10) *Der Lauf der Welt.* Folioblatt, 37 × 23 Cm. gross, ohne Angabe des Zeichners. ¶I Gheprent toe Campen, bi mi Peter Vvarnersoen. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 73). Überschrift: Die Staet ende beloop der wereldt.

Der Holzschnitt erinnert gleich dem vorigen an die weitverbreiteten Darstellungen des Glücksrades und Lebensrades [1]), hängt aber wohl noch enger mit einer Dürer zugeschriebenen, nicht ganz durchsichtigen Allegorie auf die Zeit [2]) zusammen. Er zeigt ein achtspeichiges Rad, in dessen Mitte ein Geldbeutel hängt, und das durch einen an einer Querstange oder Göpelwerk im Kreise gehenden Esel (mit der Beischrift Rechtueerdicheyt) in Bewegung gesetzt wird. Auf einem Spruchbande stehen die Verse:

Ick volde geern gaen den rechten pat,
Mer lacy daer steckt een stock int gat.

Ein Fuchs (Nijdicheyt geheissen) steckt einen Stock zwischen die Speichen.

Plompert, laet staen dijn dreeyen ende winden,
So moegen wi wat holden, om te verslinden.

Auf dem Rade sitzen vier personifizierte Eigenschaften in Tiergestalt, ebenfalls durch Beischriften kenntlich; zu oberst 'Loosheyt' als Fuchs:

Nv sitte ick hier in groot ghewalt,
Aldus is nv die werlt ghestalt.

Auf der linken Seite steigt 'Giericheit' als Affe empor:

Mit liste wil ick guet verweruen,
Al solde ick al die Werlt verderuen.

---

1) W. Wackernagel, Kleinere Schriften 1, 240: Das Glücksrad und die Kugel des Glücks (1872). K. Weinhold, Glücksrad und Lebensrad (Abhandlungen der Berliner Akademie 1892). — Ueber die Lebensalter vgl. W. Wackernagel, Die Lebensalter (1862); Goedeke, Gengenbach S. 559; Zeitschrift für deutsche Philologie 23, 385. 24, 161.

2) Reproduktion bei G. Hirth, Kulturgeschichtliches Bilderbuch aus drei Jahrh. 1, Nr. 318 (Passavant Nr. 295). Hier dreht die Zeit in Gestalt einer Frau die Kurbel eines Rades, an dem mehrere Vögel (Pfab, Adler, Heher, Agerlaster, Fasbun, Falck) sich anklammern, während ein Fuchs den andern Griff der Kurbel gepackt hat.

Rechts steigt 'Trowheyt' als Hund abwärts:

> Trouwe plach eertijdes toe regieren,
> Mer nv moetse mit mi declinieren.

Zu unterst sitzt Eedelheyt als Löwe:

> Trow ende Edelheyt lijdt nv noot,
> Rechtueerdicheyt is te samen doot.

11) *Der sündige Mensch.* Folioblatt, 38 × 26 Cm. gross, ohne Angabe des Zeichners. ¶ Gheprent toe Campen, bi mi Peter Vvarner soen. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 4). — Der Holzschnitt stellt eine aus verschiedenen tierischen Körperteilen zusammengesetzte allegorische Gestalt en face vor, bezeichnet: Figura de septem peccatis mortalibus. — Ueberschrift: ¶ Die Tijdt van Nv, soe is mijn naem. — Einige Züge (Löwenhaupt, Basiliskenaugen) begegnen auch in einem Gedichte von Hans Sachs »Der Eygennutz, das grewlich Thier'' (Folioausgabe 1, 3, 332*a*) vom Jahre 1535.

> Verwondert v niet, o sondich creatuer,
> Al siet ghi my hier in vreemder figuer!
> Want ghi sijt als ick (ter herten dit trect)
> Gehorent als beesten, mit sonden beulect,
> 5 Homoedich ende fel, den leeuwe ghelijck,
> Mit twe draecks ogen int ansien verueerlic,
> Om all te verdrucken, tsy ionck off olt,
> Ghien rechter hant, als in liefden colt,
> Die luttel of niet wtdeelt den armen.
> 10 Mijn luchter hant trect weldich wacharmen
> Gelijc den Beer alleens waen tcoem
> Ook en achts niet, weert recht si of crom,
> Een Gryphoens buick gantz onversaet,
> Den eers als en swijn oncuis verstaet,
> 15 Gien voeten, tot godsdienst traech ende scuw.
> Gedenct dit, te wijl die tijt is van nw!
> Want cort is de tijt, die vre ghenaeckt,
> Tsi v lief of leet. Dus bidt ende waeckt!

12) *Mahnung zur Geduld in Trübsal.* Folioblatt, 36 × 23 Cm. gross, ohne Angabe des Zeichners. ¶ Gheprent toe Campen in

die Broederst[r]ate, By my Peter Warnersen, woenende inden Witten Valck. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 92). Auf dem Bilde sieht man ein brennendes Herz auf einem Ambos, das eine Frau, Droefenisse genannt, mit einer Zange fasst, während eine andre, Haet, mit einem dreifachen Hammer darauf schlägt. Aus den Wolken, auf welche die zwischen ihnen stehende Frau Hope mit gehobenem Finger weist, fallen kühlende Tropfen auf das Herz herab. Der Ambos steht auf dem Leibe einer auf der Erde lagernden Frau Lijefte.

Überschrift: 'Wie volherdet ten einde toe, die wert salich. Math. x'. Unter dem Bilde stehen neun Bibelsprüche.

Der Holzschnitt ist nach einem Embleme des Nürnberger Humanisten Wilibald Pirckheymer († 1530) kopiert, das 1531 von Wolfgang Resch geschnitten und mit deutschen Versen versehen worden war (Passavant, Peintre graveur 3, 252 Nr. 1). Mir liegt ein Kupferstich davon in Bilibaldi Pirckheimeri Opera ed. Goldast (Francofurti 1610, Bl. 8*a*) vor, den G. Remus in einem lateinischen Gedichte: 'Mirae quid hoc rei? Ecquid' (ebd. Bl. 10*a*) erläutert hat; die vier weiblichen Gestalten sind hier als Tribulatio, Invidia, Spes und Tolerantia bezeichnet. Auf dies Bild bezieht sich auch, was bisher nicht bemerkt ist, ein 1550 entstandenes Spruchgedicht des Hans Sachs »Das tugentlich leydent Hertz" (Folioausgabe 2, 2, 102*b*).

13) *Vom guten Regiment.* Folioblatt, 36 × 23,7 Cm. gross, ohne Angabe des Zeichners. ℂI Geprent toe Campen in die broeder strate Bij mi Peter Warnersen in die Witten Valke. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 83). Bild: Ein greiser 'Regent' sitzt auf freiem Felde vor einer befestigten Stadt; zu ihm redet ein 'Burgher'; auf der andern Seite steht ein 'Inwoender' mit gekreuzten Armen.

Ueberschrift: Regierer, Burgher, Vreemde gast
Vint hier een Yeder sijnen last.

Darunter ein nld. Citat aus Cicero de officiis I über die Pflichten eines Regenten. Am Schlusse steht: 'Concordia res

parue crescunt, Discordia vero maxime dilabuntur. Salustius'. — Kopie nach einem Holzschnitte des Pseudo-Burgkmair in Ciceros Officia, deutsch von J. v. Schwarzenberg (Augsburg 1531 Bl. XXXa = Hirth, Bilderbuch 2, Nr. 617).

14) *Wider leichtfertige Buhlerei.* Folioblatt, 35 × 23,5 Cm. gross, ohne Angabe des Zeichners. ℂ Gheprent toe Campen, in die Broeder strate: Bi my Peter Warnersz, in den Witten Valck. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 43). — Ein Liebespaar sitzt im Garten beim Mahle; der Jüngling greift dem Mädchen in den Busen; hinter einem Baume steht eine alte Frau und hält die Hand vor die Augen [1]). Auf drei Schilden steht zu lesen:

[Mädchen:] V handen zijn koldt, helpt lyeue Heere.
Ey boefken, ghy sult my verwinnen.
Ghy keetelt my bouen alsoe seere,
Ghy sult my noch quaet gaerne doen spinnen.

[Jüngling:] Meysken, my dunckt, ghy sult niet verdolen;
6 V moeder behoeft niet voer v te spreken.
Ghy hebt den backer zijn deech ghestoelen,
Ick vijndet hier in uwen boesem steeken.

[Mutter:] Mijn dochterken heeft enen vryer ghekreghen.
10 Wat hebbe ick vrouden in sulcken draelen!
Ick laetsie gheweerden, tis beter ghesweeghen.
Quickt hijt, ick wil den meijster betaelen.

Überschrift: ℂ Die oorsaecke van allen sonden ende schanden.
Am unteren Rande: ℂ Vvant men nv ter tijt doer die [vingeren siet,
Daer omme ouer all voele quaets gheschiet.
Op eenen morghen stondt inden Mey,
Recht als de vogelkens maecten geschrey,

1) Dieselbe Geberde des 'durch die Finger Sehens' zeigt ein Hahnrei auf einem Bilderbogen des Briefmalers Hanns Hofer 'Vom Ebruch' (Gothaer Sammelband 2, 80), der aus Brants Narrenschiff Cap. 33 entlehnt ist. Ebenso ist auf einem französischen Stiche des 17. Jahrhunderts mit 71 Sprichwörtern (Berliner Kupferstichkabinet) die Redensart '*Cestui regarde entre les doigts*' illustriert.

15 Ducht my, al daer ick in slape lach,
Dat ick hoerde een iaemer gheclach
Van voelen vroomen, diet zeer miszhaechde,
Dat de Oncuyszheyt haer vrenden so plaechde.
Sy dreuen int roepen sulcken gheclanck,
20 Dat ick wt mijnen slaepe ontspranck.
Ick ries wtten bedde, sach hier, sach daer,
T was altoesaemen een droom voerwaer.
Nochtans soe duchtet my soe te wesen,
Dat voele kynderen der hooch ghepresen
25 Olderen worden ghebrocht te valle,
Daer schande om lijden die vrenden alle.
Dus docht ick seer hettich in mijnen moet,
Hoe dattet coemen mocht, dat die gloet
Der Oncuyszheyt nv soe seer regnierde.
30 Hoe dat ickt ansloech, wat ick versierde,
Ick en coster niet crighen van t rechte verstant.
Die Olders die wachten haer kynderen; want
Van Godt die Heer is hem sulcks beuolen.
Die vrouwen die wachten haer boden voer dolen,
35 Want voele profijts steckt haer daer in.
Dit ouerleggende al in mijn sin
Wold ick niet meer daer op studieren,
Mer gaen int velt een weynich spacieren
Nae eenen bomgaerden seer wel ghedaen,
40 Daer alle solaeszheyt worde ontfaen.
Wat ghy begheerden, ghi mochtent daer sien,
Van cruyden, van bloemen; nerghent ghyen
En vantmen zijns ghelijcke soe schoon.
Die voeghelkens elck nae haeren toon
45 Songen daer oeck seer mennighen sanck.
Dat was die saecke, die my bedwanck,
En weynich daer te beyden ende vertoeuen,
Inden creatuyren den schepper te louen.
Dus hoerde ick hertelick, vrentlick schaeteren
50 Van twee personen, (Leest doch hoer claeteren
Inden tafelkens bouen haer hoeft)
Waer doer mijn deuotie worde gheroeft.
Ick croep wat naerder, want ick was vry
Heymelick, dat niemandt en coude sien my.
55 Mit dien soe hoerde ick achter een boom
Die moeder spreken, het ducht haer vroom.
Sie sach doer die vinger al, wat sy bedreuen,

Als bouen haer hoeft oeck staet ghescreuen.
Dus worde ick die saecke wijs ende vroet,
60 Wat die Oncuyszheyt regnieren doet,
Hoet comt, dat sonden ende schanden
Regnieren soe starck in allen landen.
¶ De saeck is van dit, (och wiltet verstaen)
Dat all, dat sonde is, hiet Wel ghedaen,
65 Ende niemant die boeszheyt wil wederstaen.

15) *Der Greis und seine junge Frau.* Querfolioblatt, 25,5 Cm. hoch und 33 Cm. breit, ohne Angabe des Zeichners. ¶ Geprent te Campen, in de Broeder strate, bi Peter warnerssoen. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 182).

Der Holzschnitt scheint den hochdeutschen Beischriften zufolge aus Deutschland herzustammen; auch das darunter stehende Gedicht, das dem Grundsatze 'Naturalia non sunt turpia' in ausgedehntem Masse huldigt, trägt Spuren deutschen Ursprunges. Das Bild zeigt einen alten Mann mit Stab und Geldtasche, darüber auf einem Spruchbande den Reim: 'Was ich nit mag, sich ich all tag'. Neben ihm eine Frau, die dem Betrachter den Rücken kehrt, und dazu der Reim: 'Was ich nit sich, dz frewet mich'. Überschrift:

Eens Iongen mans auentuir
Dat is eens Olden mans Uegeuir.

¶ De olde man claecht:
Dat ick een Jonck man weer van iaren,
Sulcke vroud mi niet sold wederuaeren,
Als ick nv alle nacht heb bij mij,
Soe ick nv een weerloes man zij.
5 Bedroghen heft mi mijn olde weer,
Die mij nv brengt in groot hertseer.
Een mael ick inder Stouen sat,
Daer suol mijn dolch, tscheen, hi was gerad.
Daer van kreech ick een frischen moet,
10 Doe hij mij rees, ducht mi des guedt.
Daer op ick an nam een Pastori,
Bedrogen woerd ick olde Sot daer bi,
Want nv ick sie niet besingen can,
Soe wil sie hebben een Cappellaen,

15 Die hoer die Lexie wt leest.
Altoos sie heymelick truyrich is,
Hoe wel sie guede woorden wel can,
Doch mennighen suchten let sie gaen
Daer om ic gantz cranck klaegendt stae[n].
20 Soe doet mijn wijf die Mansucht wee.
Dat ic niet mach,
Sie ic alden dach.

¶ Noch spreckt de Olde Man:
Mijn Lief is ionck, ende ick bin oldt,
Sie is seer heet, ende ick bin coldt,
25 Hoer haer is geel, ende tmijn is graeuw,
Hoer wangen sint root, de mijn sint blaeuw,
Sie wil altoes, ende ick en mach:
Daer om soe kijuen wij all den dach.

¶ De ionge vrouwe claecht:
In claghe verbrenge ick all mijn tijdt,
30 Mijn herte can niet worden verblijdt.
Van Mansucht bin ick madt ende cranck,
Een vre is mi een gantz Jaer lanck.
Dat maect, dat ick mij verhylickt hae[n]
Anden olden grysen grauwen Man
35 Vnd [!] ick bin noch io en ionck Wijff,
Verteert alsoe mijn stolte lijf.
Oms guedts willen heb ick dat gedaen,
Gaer weynich hij mij verurouwen can.
Mijn hert steets na een Jongen staet,
40 De cond mij vervrouwen vroe ende spaedt.
Hoe wel ick den gaer weynich sie,
Des te meer sijn liefte ontsteecket mij;
Ick waeck, ick slaep, hij gaet mij voer.
Coem ick een mael opt recht gespoer,
45 Mit hem vergeet ick all mijn leijdt.
Doe hij mij nam, was ick sijn Meydt,
Wat ick doe dede, gaer niet bedacht,
Sonder genucht tot een Vrouwe gemacht.
Wat ick niet sie,
50 Dat verurouwet mi.

¶ De Jonge vrouwe sprect weder:
Ach olde Grijsart, holdt op van claegen!
An v en heb ick ghien behaeghen;
Een ander ist, den ick beminne,

Daer ick na stae mit herte ende sinne.
55 Want ic segt guedt ront, en dat ghijt weet:
Tgheen, dat mij dient, en hebt ghij niet.

Den Schluss dieser Dichtung könnte man als eine Variation auf ein bekanntes Lied des Antwerpener Liederbuches von 1544 (Nr. 26. 'Den winter comt aen'. Auch im Amsterdamer Liederbuche von 1589 S. 26*a*) bezeichnen:

Mijn man en is niet wel mijn vrient.
Ey, out grisaert, al sliept ghi totter noene,
Ghi en hebt niet, dat mi dient ....
Ic heb een ander liefken, die mi dient.

Zarter klingt die ebenda Nr. 85 aufbewahrte Klage einer jungen Frau über ihren alten Mann: 'Ick quam tot eenen dansse', die übrigens nicht, wie Kalff (Het Lied S. 420) annimmt, ein altes Original, sondern eine Übersetzung eines 1536 gedruckten deutschen Vorbildes (Bergreihen hsg. von John Meier 1892 Nr. 51: 'Ich kam mir zu einem tantze') ist. Einige verwandte deutsche Lieder stehen im Ambraser Liederbuche von 1582 (Neudruck von Bergmann 1845) Nr. 52 'Mein alter man' und 83 'Ich armer man', bei Böhme (Altdeutsches Liederbuch Nr. 250) und Erk-Böhme (Liederhort Nr. 891—893). — Entfernter stehen zwei Kupferstiche des 17. Jahrhunderts (Berlin, Libri pict. B 85, 35*a*—*b*) mit Spottversen auf ein solches Ehepaar. Der erste zeigt einen auf einem riesigen Hahne reitenden alten Mann, der den zweiten und fünften Finger der rechten Hand emporreckend 'Hörner' macht (ital. *fa le corna*) und auch auf dem Hute Hörner trägt [1]); die Überschrift lautet: 'Der Hanrey werde ich Genandt, Alln Vntrewen Weibern wolbkant'. Auf dem Gegenstücke sieht man eine auf einer Henne reitende junge Frau, die mit der rechten Hand die Feige weist, d. h. den Daumen zwischen den zweiten und dritten Finger steckt; darüber steht: 'Den Hanenreitern ich zur Schmach auf meiner Hennen reite nach'.

1) Andre Abbildungen des Hahnreis im Berliner Liber pict. B 85, 40. Weller, Annalen der poet. Nationallitteratur 1, 394. 2, 560. Jaime, Musée de la caricature 1, 97c (1838). The Roxburghe Ballads ed. by Ebsworth 4, 405 (1883).

16) *Das Mädchen mit den beiden Liebhabern.* Folioblatt, 35 : 24,5 Cm. gross, ohne Angabe des Zeichners. ¶ Geprent toe Campen, in die Broederstrate, bi mi Peter Warnersz Woenende inden witten Valck. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 44).

Ein Mädchen steht in einer Weinlaube hinter einem gedeckten Tische zwischen einem alten und einem jungen Liebhaber; sie greift mit der rechten Hand in den vor dem Alten liegenden Geldsack und reicht mit der Linken dem Jüngling Geld. Auf einem Spruchbande steht:

Dat gelt des Olden
Moet mijnt besit beholden.
Nochtans alleen de Jonge man
Is, die mijn herte verblijden can.

Ueberschrift des Bildes: ¶ Van die valsche ontrouwe Liefte.

Darunter steht: Der Werlt Lust bin ick recht genant,
Den Boelschap Narren wel bekant.
Ick neem, ick geef mit lacchende mont,
Spreke scone woorden wt valscen gront.
5 Welcken mijn vrentlick valsch ooge drift,
Die drinckt mit soete bitter verghift,
Ende als hy meent opt beste te sijn,
Soe spotte ick sijner cloeck ende fijn
Ende sette hem op die Narren capp,
10 Daer mede hy sij mijn lieuer lapp
Ende draue mij na doer water, vuyr:
Mijn trouw is waerlich seltzam duyr.

¶ Die Olde Man spreckt:
Schone Vrou, siet niet mijn older an!
Want ick bin doch noch een frischer man.
15 Of ick des wercks niet wel vermach,
Soe schaff ick v doch guede daegh;
Want gelts ende guedts heb ic genoech.
Schoen Vrou, grijpt toe; tis v genoech.
V bloote lijff ende witte burst
20 Brengen mi oldt Man seer grooten lust.

¶ Die Jonge Vrouwe spreckt:
Wat helpt mi alder werldt guet!
Ick bin en ionges, frisches bloet,
Vleyschelicke lust die vecht mi an,
Die mi ghien oldt man boeten can.

25 Daer om ick tot den iongen wijck;
Olt Rundtvleys siedt niet Calfvleys gelijck.

¶ Die Jonge Geselle spreckt:
Zaerte Vrou, ghi hebt en rechten sin.
Mennige ionge maecht verlooft sich hen
Doer gelts willen an enen olden Man,
30 Die oer dan niet geboeten can
Oers lijues lust, soe si begheert;
Twelck oer dan stedes heymelick deert
Ende heft altoes een truirigen moet,
Tot dat een Jonger oer lusten boet.

Zur Vergleichung führe ich zwei deutsche Holzschnittbogen derselben Zeit an, auf denen die gleiche Situation, aber in erheblich derberer, fast cynischer Weise dargestellt ist. Einem Mädchen, das bis auf einen mit einem Schloss versehenen Schamgürtel unbekleidet ist, naht ein alter Mann, in dessen Geldbeutel sie wühlt, während sie dem von der andern Seite mit einem grossen Schlüssel herantretenden jungen Manne einige Münzen zusteckt. Die Beischriften gebe ich nach dem im Gothaer Sammelbande 2, 68 befindlichen minderwertigen Nachschnitte, da die besser gezeichnete Vorlage durch die Reproduktion in Georg Hirths Kulturgeschichtlichem Bilderbuch aus drei Jahrhunderten 1, Nr. 379 leicht zugänglich ist [1]).

Der alt man:
Gelt vnd gutz gnueg wil ich dir geben,
Wiltu nach meinem wilen leben.
Greyff mit der hand in mein taschen!
Das schlozs wil ich dir erlasen.

---

1) Dieselbe Darstellung, aber ohne Beischriften enthält ein kleiner kreisrunder Holzstock der Derschauischen Sammlung; abgebildet bei R. Z. Becker, Holzschnitte alter deutscher Meister. Heft 1 (1808) Nr. D 5. Weller (Annalen der poet. Nationallitteratur 2, 435) führt ein zu Nürnberg bei Wolffgang Strauch um 1570 gedrucktes Folioblatt an, das einen ebensolchen Holzschnitt von Virgil Solis und ein Gedicht von Hans Sachs enthalten soll. Auf eine Stelle in Fischarts Geschichtsklitterung (S. 35 ed. Alsleben 1891) weist mich Herr Dr. C. Wendeler freundlichst hin: 'Ach was ist vber Weibergelüst vnd List, da helffen keine Pantzerfleck mit Mahlschlossen'.

Des [!] iung weib:

5 Es hilft Kain schlos vir frawen list,
Kain trew mag sein, da lieb nit ist.
Darumb Ein schlysel, der mir gfelt,
Den wil ich kauffen vmb dein gelt.

Der iung gsel:

Ich drag ein schlysel zu solchen schlosen [1]),
10 Wie wol Es manchen hat verdrosen.
Der hat der naren Kappen vyll,
Der Röchte lieb Errkauffen wyl.

Auch auf einem Lucas von Leyden zugeschriebenen Kupferstiche (Passavant, Peintre-graveur 3, 7) und auf einem wahrscheinlich von Quinten Matsys gemalten Oelbilde des Antwerpener Museums (F. J. van den Branden, Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool 1883 S. 68) sucht ein thörichter Greis die Neigung eines Mädchens, die einem hinter ihr stehenden Jünglinge zugewandt ist, durch Geld zu erkaufen. Diesen drei Figuren hat der Antwerpener Künstler Jakob de Gheyn († 1615) auf einem bei G. Hirth (Kulturgeschichtliches Bilderbuch 3, Nr. 1477) reproducierten Kupferstiche, der hier merkwürdigerweise 'Wahre und falsche Liebe' betitelt ist, noch die Gestalt des Todes als ernsten Mahner an die Vergänglichkeit alles Irdischen beigesellt. Häufiger noch begegnet in der Kunst und Litteratur des 16. Jahrhunderts die auf zwei Personen beschränkte Liebesscene zwischen dem welken Alten und dem jugendfrischen, blühenden Mädchen; so in einem Kupferstiche des niederländischen Meisters von 1480, den später Israel van Meckenen kopierte (Passavant 2, 263 Nr. 55), auf verschiedenen Gemälden von

1) So rühmt sich auch in einem Liede des Antwerpener Liederbuches von 1544 (Nr. 144) der Knecht des Hahnreis seinem Herren gegenüber:

Meester, ic ben Symonetkijn,
Die van uwer vrouwen camere
Draecht het slodt ende het sluetelkijn.

Ebenda Nr. 191 eine zweideutige Erzählung von einem kunstreichen Schlosser und einem Mädchen in der Art der bei O. Schade, Deutsche Handwerkslieder 1865 S. 196, A. Treichel, Volkslieder aus Westpreussen 1895 Nr. 93 und Rosenkranz, Zur Geschichte der deutschen Litteratur 1836 S. 268 angeführten Liedertexte und Bilder.

Lucas Cranach (Schuchardt, Lucas Cranach 2, 104, 109, 112, 137, 141, Nr. 377, 387, 391, 429, 435), sowie auf einem Stiche von Hans Baldung Grien (Passavant 3, 319 Nr. 3) und einem anonymen Blatte des 16. Jahrhunderts (G. Hirth 2, Nr. 839). Ein niederländisches Lied: 'Een oude man sprack een meysken an' (Antwerpener Liederbuch 1544 Nr. 37) zeigt uns den verliebten Alten im Gespräche mit der ihn unbarmherzig zurückweisenden Jungfrau, während bei Hans Sachs, der 1533 in einem Schwanke zwei ungleiche Paare vorführt (Schwänke ed. Goetze Nr. 34), das in gleicher Lage befindliche Mädchen ihren bejahrten Freier mit listigen Worten hinzuhalten weiss.

17) *Die alte Witwe mit dem jungen Freier.* Folioblatt, 34: 34 Cm. gross, ohne Angabe des Zeichners. ¶ Geprent toe Campen, in die Broeder strate By Peter Warnersz, in den Witten Valck. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 45). — Hinter einem Tische in einem Gemache sitzen ein Jüngling mit Federhut und eine alte Frau, die einen Geldsack und eine kleine Truhe vor sich hat. Überschrift:

¶ Kort of, du bist alleen,
Den ick van herten meen.
¶ Nyemandt lieuer dan dy,
Dats God bekent ende my.

Die Jonghe Ghesellе.

Een Jonck Ghesell, geradt van lijue,
Boeleerde mit eenen olden Wijue,
Berumpelt was haer huyt ghehelick,
Haer aensicht was seer bijster ende leelick;
5 Alleen hy op die Guldens sach
Ende op den Gheltsack, die by haer lach,
Nae den seluen hy steedes snapte.
Veel soeter woorden hy mit haer clapte,
Belooffde seer voel der gueder Olde,
10 Hy woldese schoon ende eerlick holden,
Mer gedacht heymelick: Het solde wel lucken,
Mocht ick sie men in mijn nett bestricken,
Soe wolde ick haer dat ghelt verteeren
Vnd [!] haer die olde huyt ontberen,

15 Eenen Jonghen holden vroe ende laett,
Daer nae den olden Onuerlaet
Achter setten, daer die torff staet.

Dat Olde Wijff.

Dat Olde Wijff sach den Jonghelinck an,
Die was schoon, glat ende welghedaen,
20 Sprack: 'Lieue Ghesel, Ick vrucht, dat ghi
Van herten ende moede sijt voel toe vry,
Dattet my (als den olden) wil vergaen,
Die yerstmael worden lieflick ontfaen,
Ende balde soe coemt als dan die naerouw.
25 Doch ick v beters toe betrouw;
Ghi sult an my niet oeuels bestaen,
Mer v ghelijck en guet, reedelick man
Tegens my holden in allen saecken.
Ick wil v tot eenen Heeren maecken,
30 Mijn guet v stellen onderdaen,
Twelck heft bespaert mijn olde man,
Indien ghi v hebt nae mijner bede'. —
Dat Hylick wort besloten hier mede,
Mer die Echte verginck, als ick v sede.

Dies Blatt ist ein Gegenstück zu dem soeben besprochenen (Nr. 16). Das Gedicht ist eine wörtliche Übersetzung der ersten 30 Verse aus dem dort erwähnten Schwanke des Hans Sachs 'Zwayerley vngleicher ehe' vom Jahre 1533 (Folioausgabe 1, 5, 526. 1558 = Schwänke ed. Goetze Nr. 34); in der zweiten Hälfte stellt der Nürnberger Dichter dem geldgierigen Liebhaber der Alten einen verliebten Greis gegenüber, den ein junges Maidlein am Narrenseile führt. Der Einzeldruck, der dem niederländischen Übersetzer vorgelegen haben muss, ist uns leider verloren. — Das Motiv dieser Liebesscene zwischen der Alten und dem Jünglinge taucht schon vor Hans Sachs in der bildenden Kunst auf, z. B. bei dem oben citierten Meister von 1480 (Kupferstich im Amsterdamer Kabinet; Kopie von I. van Meckenen. Vgl. Passavant 2, 263 Nr. 54) und bei Lucas Cranach (Schuchardt, Cranach 2, 333); ferner in einem anonymen Blatte aus wenig späterer Zeit (G. Hirth, Kulturgeschichtliches Bilderbuch 2, Nr. 838). Für die Lyrik des 16. Jahrhunderts bot naturgemäss die spätere

Reue des Jünglings einen besser zu verwertenden Stoff als seine Werbung; so klagt er in einem deutschen Liede: 'Ich nam mir ein megdlein von achtzig jaren' (Ambraser Liederbuch Nr. 206; ferner Erk-Böhme, Liederhort Nr. 912—914).

III) *Hans Liefrinck in Antwerpen* (Nr. 18).

Hans oder Jan Liefrinck stammte aus Leiden und druckte 1539—1580 in Antwerpen [1]).

18) *Der Topfgucker* (Hennentaster). Folioblatt ohne Angabe des Zeichners. Ghedruct Thantwerpen op die Lombaerde veste inden witten haeswint bi my Hans liefrinck Figuersnijder. (Gothaer Museum, Sammelband 2, 221). — Auf einem Hühnerhofe steht gebückt ein Bauer mit Mütze und Tasche und befühlt eine Henne, die er in den Armen hält; hinter ihm in der Hausthür steht seine Frau.

Ueberschrift: Al omme soe zijn si wel om verfoeyen
De hinnentasters, die huer dwijfs werck moyen.

Ten is gheen wonder, al gaet de weerelt verdraeyt
En dat de hinne bouen den haen nv craeyt;
Want siet niemant en es te vreden in tsijne,
Den man mans wercken schier gheheel versmaeyt
5 Ende int werck sijns wijfs verfraeyt,
Een cockolueris, een hinnentaster wort hi ten fyne.
Dus en ist niet vremt, datmen nv ten termyne
Quaey wijfs veel vint niet om vercloecken,
Want de mans sijn oersaeck, datter veel dragen de broecken.
10 Ghi hinnentasters, laet de wijffs haer werck bedrijuen,
Ghi gortentelders, ghi sijt de saecke van tkijuen
Vvs wijfs, diet al wilt stellen na v hant.
Laetet dwijff thuys regeren, wint ghi slechts de schiuen,
Daermen mede mach huys houwende blijuen.
15 Hebt v als een man ghebruyct reden verstant,
Regeert v als meester ws huys, de reden want,
Soo sal sij v ontsien ende huer niet teghen v stellen,
Oft anders soo sal sij v inden torfhoeck vellen,
Wat batet, dat ghi haer in huer werck wilt berichten!

1) Van der Aa, Biographisch Woordenboek der Nederlanden 11, 414.

20 Tprofijt, datter af comps, is kyuen en vichten,
Verstoort van sinnen, nemmermeer goet woort.
Maer wildy wysselijck dit al beslichten,
Laetet dwijf gheworden, als sij niet en stichten,
Dat onbehoorlijck is, hout met malcanderen accoort,
25 De vrouwe is een cranck vaetken, licht ghestoort.
Dus doet v werck en leeft by rade,
Op dat v int leste niet en vergae tot quade!

Das Wort Hennentaster [1]), die spöttische Bezeichnung eines kleinlichen Mannes, der sich allzuviel um die den Weibern obliegenden häuslichen Geschäfte kümmert, erfährt in diesem Flugblatte willkommene Erläuterung. Ein ähnlicher Bilderbogen des um 1570—80 in Antwerpen thätigen Meisters H S D F mit der Halbfigur des Hennentasters und Versen: 'En vuilt mijn Hinniken—Sprou geracken' ist mir nur aus der kurzen Beschreibung von Brulliot (Dictionnaire des monogrammes 1, 202 Nr. 1593. Nagler, Monogrammisten 3, 634 Nr. 1519) bekannt; als Pendant dazu erscheint die Frau mit den Versen: 'Noch vint men — Eyern tasten'. Auch einen bei Drugulin (Historischer Bilderatlas 1, Nr. 2507 = Weller, Ann. 2, 488) genannten Kupferstich von I. Goltzius, der den Hennentaster und seine Frau in halber Figur darstellt, habe ich nicht zu Gesicht bekommen. Als einigermassen verwandt führe ich einen Schwank des Elsässers Jakob Frey [2]) an, in dem ein Tölpel die Hausarbeiten seiner Frau übernimmt und diese für ihn aufs Feld geht, während ein Holzschnitt von Cornelis Metsys (Andresen, Peintre-graveur 3, 102 Nr. 104), auf dem eine Frau in Hosen ihren in Weiberkleidern steckenden Mann prügelt, schon in das verbreitete Motiv des Kampfes um die Hosen, d. h. um das Hausregiment, überlenkt.

1) Im Deutschen auch Hennengreifer (Grimm, Deutsches Wtb. 4, 2, 998) und Hennenveichtel (A. Hartmann, Volksschauspiele 1880 S. 277). Im französischen Sprichwort: 'C'est un jocrisse qui mène les poules à pisser'. Dagegen bedeutet der Name 'Hennen leght achter' (Oudemans, Mnl. woordenboek 3, 92) einen schwächlichen Pantoffelhelden, wie das deutsche 'Windelwäscher'.

2) Frey, Gartengesellschaft 1556 Cap. 20. Vgl. Simrock, Deutsche Märchen 1864 Nr. 1. The Roxburghe Ballads ed. by Ebsworth 7, 185 (1893).

19) *Trost bei ehelichem Unfrieden und Kriegsplagen* möchte ich einen Kupferstich aus dem Ende der 16. Jahrhunderts betiteln, den ich den oben besprochenen Holzschnitten anhänge. Er trägt die Unterschrift: 'Bapt. Doetecom sculp. et excud'. und ist also nach Nagler, Monogrammisten 1, Nr. 1676 zwischen 1580 und 1610 in Antwerpen verfertigt; nach Ledeboer (Boekdrukkers in Noord-Nederland 1872 S. 127) existierte auch in Deventer ein Drucker dieses Namens. Exemplar in Berlin, Libri pict. B. 84, 12. — Dargestellt sind zwei Männer, die ein Bündel Reisig mit Stricken zusammenschnüren. Im Hintergrunde links eine Stube, in der ein Mann an der Wiege sitzt und die Frau ihm kommandiert, rechts Plünderung eines Dorfes durch Soldaten.

Om een ghemeene plaghe machmen hen soo niet quellen,
Daer-om wil ick my gherust en te vreeden stellen;
Want waer ick het alleen, het waer een meerder grouwen.
Maer daer isser noch soo veel, soomen mach aen-schouwen,
5 Dies om vreede te houwen, en s'huys-houdings orboor
Moet ick het al doen, wat myn Wyf my leyt te voor.
Want als ick haer verstoor, sy is niet te versoeten.
Soo dan schommelen en raghen, wat my mach ontmoeten,
T'huys te boenen, te vroeten, potten en schoettelen schueren,
10 Het hout-werck vryven en op den hoeghel my te rueren,
T'kint wieghen en die lueren spoelen, die vaten wassen,
Die vlour vaghen, t'bed' maecken en, watter is te plassen,
Den heert van d'assen te suyveren en vier te stoocken,
Water, turf, hout te halen en het eeten te coocken,
15 Ten cortsten ghesproocken, te doen al myn s'Wyfs versoeck,
Want die Hen is hier Voocht, al heb ick noch die broeck,
Soo ist doch den turf hoeck, daer ick commandeer generael.
T' waer noch een cleyns, mocht my, als ick dit doe altemael
Ghebeuren een vreedtsaem tael en dat zy haer grauwen liet.
20 Maer neen, noch gaet zy my qualick toe, dat my t' meest verdriet;
Doch *Ick bints alleen niet*; wat wil icker veel om trueren!
Die quae vracht ghescheept heeft, moetse doch over vueren.
Dat ick het alleen waer, t'soude my noch meer beswaren,
Want my soo veel quae aventueren weder-varen.
25 Maer een met-ghesel te hebben in lydens ghevaer
Is een troost ende verlicht eenen zyn plaghen swaer.

Wy ghewennen voor en naer int verdrietlick verstooren,
Want wy niet anders dan schade en verlies hooren.
Het gaetter al verlooren, bloet, goet en haven,
30 Vreemde gasten sietmen daer mede heen wech draven.
Men maeckt nu slaven van ons te menigher stee,
Ons Paerden, Coeyen, Schapen, verckens, al ons vee
Sien wy met herten lee voor ons ooghen tot buyt paren,
Ja al wat wy ons leven met naersticheyt vergaren
35 Ende in soberheyt sparen, dat gaet nu ten daghen
In een ure verloren, daer helpt cryten noch claghen.
Want diet niet hielpen haghen, ploeghen noch saeyen,
Coment met ghewelt sacken, dorsschen en maeyen,
Die Huysen en schapraeyen beroven, schenden en breken,
40 Den Bourman verjaghen, die Hoeven in brant steken;
Maer *Ick bints alleen niet*; daer mede moet ick my saten,
Doch waert anders, wy soudent wel nemen t'onser baten.
Want wat wil ick veel praten, dit segh ick op t'leste:
Het is eenen troost, maar niet van die aller beste.
45 Soo dan wie dat ghy zyt, die hier in verdriet leeft
Ende die het alles nae zynen wille niet heeft,
Want d'eene schort dit, en den anderen quelt dat dan,
Niemant, wie dat hy zy, daer ghebreeckt altyts wat an.
Denckt, dat ghy in u quellingh hebt soo menich mee maet,
50 Wiens swaricheyt d'uwe te boven wel een tree gaet;
Maer die zyn cruys het groots acht, bedriecht hen met reeden schyn
En can qualick met *Ick bints alleen niet* te vreeden zyn.

NACHTRAG.

Zu S. 138, Nr. 12. Eine ähnliche Allegorie enthält ein im Berliner Kupferstichkabinet befindlicher Kupferstich von Jacob ab Heyden in Strassburg, auf dem die menschliche Seele als Gold in einem den Leib bedeutenden Schmelztiegel dargestellt wird. Welt und Teufel schüren das Feuer darunter, der Tod schwingt einen Hammer, aber ein Engel sprengt Wasser aus seinem Eimer.

Zu S. 146, Nr. 16. Auf einem 1640 zu Nürnberg bei Paulus Fürst erschienenen Kupferstiche (Berlin, Kupferstichkabinet)

umarmt ein Greis ein junges Mädchen und sagt: 'Ach Schatz, du gantze Wellt'. Sie erwidert: 'Mein schatz dein gutes Gelld', und der daneben stehende Dichter bemerkt ironisch: 'Wol ist das ding bestellt'.

Zu S. 148, Nr. 17. In einem um 1522 bei Jakob Köbel in Oppenheim gedrückten Gedicht von den Lantbescheissern (Berlin Yd 8382. Weller, Repertorium typographicum Nr. 2112) ist auf Bl. iija ein Jüngling und eine Alte mit einem Geldbeutel abgebildet; die Beischriften lauten: 'Ich mocht vch wol holt syn' und: 'Drum geb ich dir das gelt myn'. — In einer ganzen Reihe von Dichtungen werden zwei ungleiche Ehepaare, wie sie auf so vielen Bildern veranschaulicht sind, durch einen Zaubrer ausgetauscht, so dass der junge Mann die junge Frau erhält und der alte sich mit der alten begnügen muss. Hierher gehört das Meisterlied von Elgast (Bartsch, Meisterlieder der Kolmarer Handschrift 1862 S. 303) und ein Fastnachtspiel Ayrers (Dramen ed. Keller 4, 2391. R. Köhler, Germania 29, 58). In einer italienischen Novelle von Gozzi (Keller, Italienischer Novellenschatz 6, 65. 1851), die vielfach bearbeitet worden ist (A. v. Weilen, Shakespeares Vorspiel zu der Widerspänstigen Zähmung 1884 S. 64. Töppen, Aberglauben aus Masuren 1867 S. 165), ist die Ungleichheit der Lebensalter in eine moralische verwandelt werden; die zänkische Edelfrau wird an Stelle einer sanften Schustersfrau an die Seite des rauhen Schusters versetzt.

Berlin. J. BOLTE.

DE ZACHTE EN SCHERPE *E* EN *O* BIJ CATS.

Het dialect van Oud-Beiërland maakt nog heden een zeer duidelijk en zeer regelmatig onderscheid in de uitspraak van zachte en scherpe *e* en *o*. Toch is dit dialect te dezen opzichte niet altijd in overeenstemming met onze spelling of met de daaraan ten grondslag liggende regels. De wensch, om iets meer aangaande de voorkomende afwijkingen te weten, bracht mij er toe o. a. het Zeeuwsch dialect der 17e eeuw, zooals wij dat kennen uit Cats, te vergelijken, en de uitkomsten van mijn onderzoek schijnen mij belangrijk genoeg, om ze onder de aandacht van anderen te brengen.

Daar nog heden ten dage in Zeeland een scherp verschil in uitspraak bestaat tusschen beide soorten van *e*'s en *o*'s, kon met grond worden verwacht, dat een dichter als Cats dit verschil in zijn gedichten zou toonen te kennen en in acht te nemen. En werkelijk, die verwachting is niet beschaamd. Ik heb »alle de werken" onderzocht [1]), en al mag ik misschien hier en daar iets over 't hoofd hebben gezien, dat kan van geen invloed zijn op het resultaat: in zuiverheid van *e*- en *o*-rijmen doen de gedichten van Cats niet onder voor de in dit opzicht beste Mnl.

Het aantal *e*-rijmen, dat bij Cats voorkomt, schat ik op 7500 à 8000 en dat van de *o*-rijmen op ± 3000. Alvorens op te geven hoeveel onzuivere daaronder zijn, dien ik eerst te zeggen, wat ik onder onzuivere *e*- en *o*-rijmen meen te moeten verstaan. Ik twijfel er geen oogenblik aan, of iedereen zal na lezing van dit opstel toegeven, dat Cats zich zeer streng houdt aan de regels, die voor *e* en *o* golden in het Zeeuwsch dialect. Daarom neem ik als werkelijk onzuiver bij hem slechts die *e*-

1) In de uitgaaf van Hofdijk. Naar de bladzijden dezer uitgave verwijzen de cijfers, die zonder meer in dit opstel voorkomen. — Voor 't gemak heb ik de spelling gemoderniseerd.

en *o*-rijmen aan, waarin volgens zijn eigen uitspraak een zachte *e* of *o* rijmde op een scherpe. En zulke zijn er zeer weinig: bij de *e*-rijmen bedraagt het aantal ervan slechts 13 of misschien nog minder, bij de *o*-rijmen niet meer dan 10. Hun eigenlijke beteekenis krijgen deze getallen pas, wanneer men andere gedichten uit dien tijd vergelijkt en men bijv. weet, dat in Huygens' Hofwijck onder 200 *e*-rijmen minstens 25 en onder ruim 100 *o*-rijmen minstens 20 onzuivere voorkomen.

Maar behalve deze werkelijk onzuivere zijn er nu nog andere, die onzuiver moeten heeten, wanneer men ze beoordeelt naar onze tegenwoordige spelling en niet naar de uitspraak van Cats. Hun onzuiverheid vindt haar grond 1° in het feit, dat onze spelling niet altijd zonder fout is, en 2° in het feit, dat het Zeeuwsch dialect afwijkt van onze spelling, ook waar deze goed is. Met dit laatste is geenszins gezegd, dat het Zeeuwsch in dit geval fout zou zijn. In het aanwenden van zachte of scherpe *e* en *o* kan een dialect zeer goed afwijken van een ander (en ook van onze spelling), zonder dat men nog het recht heeft van fouten te spreken. Al deze rijmen zijn dus òf inderdaad wel zuiver, òf althans zuiver voor het Zeeuwsch der 17e eeuw. Ik veroorloof mij daarom ze slechts schijnbaar onzuiver te noemen. In geen geval doen zij iets af aan de waarheid, dat Cats scherp onderscheidde, en van den anderen kant kunnen ze ons leeren, waarin zijn dialect, wat zachte en scherpe *e* en *o* betrof, afweek van onze spelling. Ik meen, dat ook dit laatste niet zonder belang is.

Onder de 7500 à 8000 *e*-rijmen trof ik, zooals ik reeds zeide, slechts 13 (of misschien nog minder) werkelijk onzuivere aan. De meeste daarvan zal ik liever te gelegener plaatse behandelen. Daarom slechts een enkel woord over de volgende:

veer (znw. onz.): *meêr* (61 en 64)
geweest: *bevreesd* (189)
wezen (*zijn*): *vreezen* (470)

Voor *veer*, *geweest*, *wezen* (zijn) kan de zachte *e* uit andere plaatsen worden bewezen; zoo ook de scherpe voor *meêr*, *be-*

vreesd en *vreezen*. De gevolgtrekking ligt dus voor de hand, dat hier de dichter en niet het dialect in de war is.

Wat nu de schijnbaar onzuivere *e*-rijmen betreft, ik heb niet getracht deze te vereenigen in groepen, die berusten op de boven opgegeven gronden voor de schijnbare onzuiverheid; zooals men uit het vervolg zien zal, was het mij niet altijd doenlijk met zekerheid aan te geven, of die grond te zoeken was in onze spelling of in het dialect. Ik begin daarom met een paar gevallen, die het meest in 't oog loopen.

In de eerste plaats rijmt het praet. ind. sing. van de verba, die vervoegd worden als *bijten*, steeds op woorden met zachte *e*. Zoo is het bijv. met de praett. *beet*, *geleek*, *keef*, *keek*, *kreeg*, *kreet*, *neep*, *reed*, *scheen*, *sneed*, *streed*, *verdween* en *week*. Het is onnoodig hierbij de bewijsplaatsen op te geven; ze zijn zoo vele, dat men Cats maar behoeft op te slaan om er te vinden. En uitzonderingen heb ik in 't geheele werk niet aangetroffen. Natuurlijk is er geen sprake van, of naar den oorsprong is de *e* van *hij beet* enz. scherp; nog in 't Mnl. geldt zij dan ook als zoodanig (zie v. Helten Mnl. Sprk. § 138 d en Franck Mnl. Gramm. § 138, 9). Maar later is deze *e* naar analogie van het meervoud in de meeste dialecten zacht geworden [1]). In het Zeeuwsch dialect was die overgang van ê in ē dus reeds in Cats' dagen voltooid. Tegenwoordig volgt het Zeeuwsch, althans op Noord- en Zuid-Beveland nog denzelfden regel. Bedenkt men nu, dat ook het Duitsch in 't enkelv. *schrieb* zegt en dat onze taal toch ook *ik band* veranderde in *ik bond*, dan is men geneigd het er vóór te houden, dat de *e* in deze vormen ook in ons hedendaagsch Nederlandsch, indien dit nog onderscheidde, zacht zou zijn. Het komt hier in alle geval niet zoo zeer aan op den oorsprong der *e* als wel op de werking der analogie. Doch van practisch belang is deze kwestie volstrekt niet; het

1) Toch niet in alle. Zoo heeft bijv. het Westvlaamsch de scherpe *e* in 't enkelv. behouden en die in 't meerv. overgebracht (vgl. Onze Volkst. II 34). Ook het Brabantsch doet dit soms (Volkst I 26)

is ons voldoende te weten, dat het praet. ind. sing. der verba als *bijten* in 't Zeeuwsch een zachte *e* kan hebben, zonder dat men daarin een onregelmatigheid behoeft te zien, en dat dus de genoemde rijmen bij Cats zuiver zijn. — Geheel in overeenstemming hiermee is ook de ē van het praet. praes. *ik weet*, dat dan ook herhaaldelijk rijmt op woorden als *eet*, *besteed*, *treed* enz.

De tweede, eveneens schijnbare, uitzondering vormen de woorden die door samentrekking zijn ontstaan. De Vries en Te Winkel meenden, dat de *e* in dergelijke woorden scherp moest zijn. Reeds door anderen (o. a. door Dr. Muller in Tijdschr. VII blz. 10) [1]) is op de onjuistheid daarvan gewezen, zoodat ik volstaan kan met het geven van enkele voorbeelden, waaruit blijkt, dat Cats hier zuiverder is dan onze spelling. Wegens het veelvuldig voorkomen der bedoelde rijmen, geef ik ook hier weer zonder bewijsplaatsen:

preeken als rijm op *spreken*, *ontsteken*, *treken;*
kweelen op *vervelen*, *kelen*, *stelen*, *spelen;*
veeren op *scheren*, *verteren*, *deren*, *beweren;*
neer op *peer*, *hēēr*, *mēēr*, *bēēr;*

en voorts: *veelt* (vedelt): *speelt* (181, 436), *geleegd: geveegd* (128) en *steeg* (*stug*) : *pleeg* (24).

Maar hierbij heb ik ook tevens een paar werkelijk onzuivere rijmen te vermelden. Vooreerst *gesneen: een* op blz. 102 en *weer: ik leer* op blz. 470. En dan ook wel het rijm *kweelt: streelt* op blz. 375. Want hoewel op blz. 337 een rijm *streelen* : *spelen* en op blz. 537 *kwelen* (pijn lijden): *streelen* voorkomt, valt er toch wel niet aan te twijfelen, of *streelen* had in Cats' dialect een scherpe *ē;* op minstens twintig andere plaatsen toch rijmt

1) Het zij mij echter vergund hier een opmerking te maken naar aanleiding van wat Dr. Muller aldaar in de noot aanteekent. Met verwijzing naar Volkst. II 56 heet het daar: Het Gron. schijnt trouwens bij samentrekking wel scherpl. *ee* te kennen. Ik meen, dat Dr. Muller zich hier heeft vergist. De t. a. p. voorkomende vormen *kweel'n* en *preek'n* wijzen in de spelling van den hr. Onnekes juist op ē; men vgl. de op blz. 55 voorkomende woorden *eet'n*, *breek'n*, *neem'n* enz. Wanneer de hr. O. op diezelfde blz. 56 spreekt van de scherpe *ee*, die door samentrekking uit een zachte is ontstaan, heeft hij m. i. het oog gehad op onze spelling.

het steeds op woorden met *ê*. Nog bij een ander woord dien ik even stil te staan, nl. bij *teer* (bnw.), dat bij Cats steeds rijmt op woorden als *meêr, eer, zeer* en *leêr*. Vooraf merk ik op, dat Cats ook voor *r* zachte en scherpe *e* en *o* blijkbaar nauwkeurig onderscheidde. Ik leg daarop den nadruk om twee redenen; vooreerst omdat ik in 't Beiërl. dialect voor *r* geen verschil kan hooren, noch bij *e* noch bij *o;* en dan ook omdat onze Mnl. dichters zich juist voor de *r* meer vrijheden veroorloven (vgl. v. Helten Mnl. Sprk. blz. 39 onderaan). Cats evenwel bleek mij ook hier zoo streng te zijn, dat ik het niet noodig geoordeeld heb *er-* of *or-* rijmen van de overige te scheiden. Ongetwijfeld sprak dus Cats *teer* en dan ook *teeder* uit met scherpe *e*. Het is moeilijk te zeggen, of dit historisch juist is. Men weet, dat Te Winkel dit woord schreef met *ee* en dat Beckering Vinckers in T. en Lb. IV, 198 pleitte voor het enkele teeken. Afdoende schijnt dit betoog niet te zijn geweest; althans in zijn Etym. Wdb. durft Franck de scherpe *e* voor 't Mnl. nog niet ontkennen. Hier blijkt ons nu, dat het Gron. dialect met zijn zachte staat tegenover het Zeeuwsche met zijn scherpe *e*. Welk van beide heeft gelijk? Of hebben beide gelijk en wijst het Gron. op germ. **tid-ro*, het Zeeuwsch op germ. **taid-ro?*

Volkomen eenstemmig daarentegen zijn het Zeeuwsch en het Gron. ten opzichte van een ander punt. Herhaaldelijk nl. komt bij Cats het ww. *slepen* voor, zoowel overg. (bijv. blz. 7, 62, 80, 94) als onoverg. (bijv. 83), maar steeds met zachte *e* blijkens de rijmwoorden: *schepen*, *grepen*, *gegrepen* en *nepen*. Alleen afgaande op onze spelling, zouden we hier dus met een zeker aantal onzuivere rijmen te doen hebben. Zonder een oordeel uit te spreken, wijs ik er op, dat men ook in 't Beiërl. dialect alleen *slēpen* kent en voorts verwijs ik naar Tijdschr. VII, 9 en de daar genoemde schrijvers [1]). Vast staat m. i. dat het Zeeuwsch der 17e eeuw alleen *slēpen* heeft gehad.

1) Voor noot 2) op blz. 10 aldaar geldt, wat ik vroeger opmerkte omtrent noot 3). *Sleep'n* bij Onnekes wijst op zachte *e*.

Iets dergelijks als bij *slēpen* is ook het geval bij *streken*. Cats kent alleen *streken* met *ē*; ook in de beteekenis »listen, treken" rijmt het bij hem zonder uitzondering op woorden als *spreken*, *gebleken*, *gebreken*, *geweken*, *steken*, *geleken*. Ik ben niet in 't bezit van den nieuwsten druk der Woordenlijst en kan daarom niet met zekerheid zeggen, of wij officiëel *streken* en *streeken* moeten onderscheiden, want tegenover de bewering van Franck Etym. Wdb., Te Winkel Leerb. der Spelling[7] en Van Helten Kl. Ned. Sprk.[4] staat die van Vercoullie (»*streek-list*: zelfde vorming als *streek-landstreek*") en Van Dale Woordenb.[3] Alleen dit kan ik zeggen, dat het Beiërl. dialect evenmin als Cats een *streek* met *ê* kent [1]).

Zeer opmerkelijk acht ik ook de rijmen:

(*ge*)*heeten* : (*ge*)*weten* 51, 95, 220, 559;

geheeten : *vergeten* (19, 574): *eten* (250, 692): *bezeten* (469).

In strijd met onze spelling en met de etymologie van het woord beschouwt Cats blijkbaar de *e* van *heeten* als zacht. Reeds Franck heeft er ZfdA. 25, 40 op gewezen, dat het rijm *heten*: *weten* bij Maerl. meermalen voorkomt; bovendien vinden we bij dezen dichter *heten* : *eten* (Alex. 10, 413 en Sp. I[1] 34, 15) en *gheheten* : *vermeten* (Al. 3, 117) [2]). In den eersten Reinaert is verder *heeten* : *weten* het eenige onzuivere *e*-rijm (niet *er*-rijm), dat voorkomt (zie Tijdschr. VII, blz. 11). en bovendien is het opmerkelijk, dat Van Helten op blz. 39 zijner Mnl. Sprk. onder de daar opgenomen onzuivere *e*-rijmen — toch wel zonder opzet? — vijftien maal een rijm met *heeten* vermeldt. Dit alles, dunkt me, geeft te denken. Verklaren kan ik het niet, maar het schijnt mij toe, dat hier meer achter zit, dan enkel een onzuiverheid in 't rijm. Dr. Muller oppert t. a. p. het vermoeden, dat *weten* in Rein. 21 misschien scherpe *e* heeft en wijst

1) Dr. Muller had de vriendelijkheid mij mee te deelen, dat noch de Woordenlijst noch de Grondbeg. een mv. *streeken* kennen.

2) Daarnaast staat evenwel *heten* : *bleten* Rb. 15331, dat toch moeilijk anders dan *ê* : *ê* kan zijn, en verder ook *keten* (casae): *heten* NBl. 2, 2081. Wat *keet* betreft, behalve Kiliaens spelling pleit voor *ê* ook Westvl. *keête* (Volkst. II 9) en Beiërl. *keêt*.

dan op het Brab. *weêten*. Doch mij schijnt dit vermoeden niet aannemelijk. Vooreerst is het Brab. *weêten* geheel in analogie met *dreêven*, *beêten* enz. — vormen, die waarschijnlijk vroeger gebruikelijker waren dan thans — maar zulke analogieën komen in R. I niet voor [1]). En in de tweede plaats zou men dan toch ook in den Rein. een inf. *weêten* verwachten, evenals in 't Brab. Dezen nu heb ik nergens aangetroffen, wel een inf. *wēten* vs. 272 en 533 der editie van Van Helten [2]). M. i. ligt de moeilijkheid dan ook in *heeten*. Of echter de andere gissing van Dr. Muller juist is, weet ik niet.

Heel wat gemakkelijker is de zaak bij de rijmen *begeeren: weren*, *peren*, *scheren*, *verteren*, *zweren* enz. Men weet, dat onze spelling *begeeren* fout is. Ik zou op deze rijmen dan ook niet eens gewezen hebben, was het niet, dat ik hierbij twee plaatsen had te vermelden, waar Cats het werkw. laat rijmen op woorden met *ê* nl. blz. 100 op *leeren* en blz. 521 op *eeren*. Deze beide rijmen dienen dus nog gevoegd te worden bij de reeds hier en daar genoemde werkelijk onzuivere.

Bij *begeeren* sluiten zich vanzelf aan de werkw. op *-eeren*. Slechts drie voorbeelden heb ik daarvan opgeteekend nl. *laveeren*: *deren* 46 en 613 en *kwinkeleerden*: *teerden* 616. Ik ben geneigd daaruit op te maken, dat Cats in deze werkw. een zachte *e* hoorde. Het is zeker gevaarlijk uit een drietal voorbeelden een besluit te trekken, te meer omdat ik niet eens zeker ben, of de drie genoemde de eenige zijn, die bij Cats voorkomen. Daar ik mijn onderzoek toch eigenlijk instelde met het oog op 't

1) Hoewel men in Hunsingoo de vormen *draiv'n*, *bait'n* ook niet schijnt te kennen, zegt men er echter wel *wait'n*; zie T. en Lb. III 95 en Onze Volkst. II 55. Maar dan geldt die scherpe uitspraak daar toch ook voor den inf. en het part., zoodat ons tweede bezwaar blijft bestaan.

2) In 't voorbijgaan wil ik er hier op wijzen, dat men bij een onderzoek naar de rijmen deze editie met voorzichtigheid dient te gebruiken. Het geringe aantal onzuivere rijmen is toch door prof. Van Helten met niet minder dan vijf vermeerderd; zij zijn: *deert*: *onteert* vs. 627, *dede*: *bêde* vs 2567, *onbesproken*: *goken* vs. 17, *loge*: *hoghe* vs. 2415 en *zoenen*: *scone* vs. 3127. Het schijnt Dr. Muller te zijn ontgaan, dat ook het voorlaatste rijm niet in het Hs. staat.

Beiërl. dialect, waren die ww. voor mij van geen belang, zoodat er eerst laat mijn aandacht op is gevallen. Mijn bewering steunt dan ook, behalve op 't Brabantsch (Volkst. I 86), vooral op wat prof. Kern daaromtrent zegt Tijdschr. IX, 148 [1]). — Meer bewijzen heb ik voor de vreemde woorden op *-eel*. Daaruit blijkt, dat deze woorden ook bij Cats scherpe *e* hebben. Evenwel zijn hier een tweetal uitzonderingen nl. *kameelen* : *telen* (272) en *kameelen* : *kwelen* (pijn lijden) (660). Of we hier te doen hebben met werkelijk onzuivere rijmen, is m. i. de vraag. Het spijt me, dat *kameel* slechts tweemaal in 't rijm voorkomt, omdat ik meen, dat dit woord ook zachte *e* heeft in het Beiërl. dialect, waar anders, voor zoover ik kan nagaan, de woorden op *-eel* ook steeds *ê* hebben. Toch is mij geen reden bekend, waarom *kameel* van den gewonen regel zou afwijken, of het moest deze zijn, dat het regelrecht ontleend is aan Lat. *camēlus*, terwijl de andere woorden op *-eel* teruggaan op Romaansche, meestal Ofr. vormen. Misschien is het vooralsnog voorzichtiger deze twee rijmen tot de schijnbaar onzuivere te brengen [2]).

Alvorens van de vreemde woorden en daarmee van de *e*-rijmen bij Cats af te stappen, wensch ik nog een enkel woord in 't midden te brengen omtrent de woorden *beest*, *fêest* en *tempeest*, die bij Cats voorkomen als rijmen op *meest*, *gęest*, (*on*)*bevreesd*, *leêst* en *keest*. Ik kan niet zeggen, of Te Winkel hier zijn regel — de *e* is zacht in vreemde woorden, behalve als zij uit een tweeklank is ontstaan — van toepassing zou hebben geoordeeld. M. i. zou dat verkeerd zijn geweest. Immers de meeste, zoo niet alle, dialecten, die nog onderscheiden, hebben hier evenals onze dichter een scherpe *e* en naar mijn meening was dit ook zoo in 't Mnl. Van Helten geeft dan ook in zijn Mnl. Sprk. blz. 41 voor de vreemde woorden op *-eest* wel rijmen met *ê* maar niet met *ē*; komen die laatste al voor, dan

1) Daarmee klopt evenwel weer niet, wat Onnekes meedeelt omtrent 't Gron. Volkst. II 56.

2) Naar aanleiding van *kameel* wijst Dr. Muller mij op *dēken* uit *decanus* en Tijdschr. VII, blz. 18.

moeten zij m. i. als onzuiver worden beschouwd. Ik stel mij voor, dat »de voor *st* verlengde vocaal" bij deze woorden in de uitspraak nagenoeg met onze eigen *ê* is samengevallen, en werkelijk, als ik Ofr. *beste* en *feste* met langen klinker uitspreek, dan komt de klank der *e* veel dichter bij de Beiërl. *ê* dan bij de Beiërl. *ē*.

Overgaande tot de beschouwing der *o*-rijmen, is het eerste wat ons opvalt, dat het aantal werkelijk onzuivere rijmen, ook al is het betrekkelijk grooter dan bij de *e*, toch uiterst gering mag heeten. Op ongeveer 3000 rijmen slechts een tiental onzuivere beteekent niets, zelfs al bleek, dat dit getal nog verdubbeld moest worden. In hoeverre er voor dit verdubbelen reden bestaat, moge ieder voor zich uitmaken.

Als buiten twijfel onzuiver heb ik beschouwd:
wonen : (*ver*)*toonen* blz. 3, 14 en 232, *landgenooten* : *gesproten* 88, *hōpen* : *verloopen* 48, *oog* : *elleboog* 86, *oogen* : *bedrogen* 373 en 503, *oogen* : *dōgen* 493 en *hooren* : *geboren* 54. Ook hier zijn bewijsplaatsen bij te brengen voor de zachte *o* van *wonen*, *gesproten*, *hōpen*, *boog*, *bedrogen* en *geboren* en voor de scherpe van *toonen*, *loopen*, *oog*, *hooren* en de samenstellingen met *genoot*. Alleen voor *dōgen* heb ik er geen opgeteekend. Geaarzeld heb ik eenigen tijd bij het rijm *broos* : *loos*, dat hier driemaal (blz. 191, 205 en 211) voorkomt, terwijl ik geen enkel maal *broos* aantrof rijmende op een woord met zachte *o*. Bovendien gaven twee geboren Zeeuwen mij als uitspraak voor Noord- en Zuid-Beveland *broôs* op. Doch, waarom zou ook niet *broôs* kunnen staan tot *bros* als *loôs* tot *los*, *doôf* tot *dof* en *loôf* tot *lof*? Hetzij we hier moeten denken aan »ablaut", of — misschien eerder — aan den invloed der *s* en verkeerde analogie, in beide gevallen zijn we gerechtigd een vorm *broôs* aan te nemen en de genoemde rijmen onder de schijnbaar onzuivere te rekenen [1]).

1) Aan prof. Cosijn, die mij welwillend zijn meening meedeelde over dit en een paar volgende woorden, betuig ik hier mijn hartelijken dank.

Schijnbaar onzuiver zijn ook de rijmen, waarin de praet. ind. sing. van verba als *gieten* rijmen op woorden met *ō*. In zoodanig rijm komen voor de praet: *gebood*, *koos*, *schoot*, *toog*, *verloor*, *vloog* en *vloot*. Na hetgeen ik boven opgemerkt heb omtrent vormen als *hij beet* behoef ik hier niet over uit te weiden. Dat op dezen regel uitzonderingen zouden voorkomen, geloof ik niet. Aanvankelijk was ik geneigd daarvoor het rijm *smook* (znw): *hij rook* (418) te houden, op grond van wat Franck zegt i. v. *smoken*. Maar indien oorspronkelijk een znw. *smoôk* heeft gestaan naast een ww. *smōken*, hoe licht kan dan het subst. zijn klinker naar analogie van het verbum hebben gewijzigd. In het Beiërlandsch geschiedde misschien het omgekeerde en werd het werkw. *smôken* met *ô* onder den invloed van het znw. Tenzij er oorspronkelijk naast *smōken* (ags. smocian) een ablautend verbum *smôken*, (*smaukjan) heeft bestaan [1]).

Met voldoende zekerheid laat zich verder vermoeden [2]), dat evenals bij de *e* ook hier de woorden met zachte *o* bij samentrekking hun zachten klinker behielden. Bij het eenige voorbeeld, dat ik hiervoor kan aanhalen: *boomen* (bodems): *schromen* (131) is dit dan ook werkelijk het geval. Want *schromen* heeft bij Cats in overeenstemming met onze spelling en met Holl. *schreumen* steeds zachte *o*; behalve op *genomen* (blz. 3) rijmt het herhaaldelijk op *komen*. Wijst dit erop, dat naast wt. *skraum*, waarvan ons *schroôm* en misschien ook Beiërl. *schrômen* (tenzij dit van het znw. gevormd of daarnaar vervormd is) een wt *skrūm* moet worden aangenomen, die dan Holl. *schreumen* en Zeeuwsch *schrōmen* heeft opgeleverd? Onmogelijk is dit zeker niet, maar het nadere bewijs ontbreekt. Dat bewijs hebben we echter wel bij een ander woord, waarbij de omstandigheden juist dezelfde zijn als bij *schromen* en dat ik daarom

1) Vergl. de aant. van Franck op Alex III 1074.

2) Ook op grond van de tegenwoordige uitspraak in Zeeland. Zie bijv. voor dōren T. en Lb. IV 228 en voor bōōmen N. en Z. III 148.

hier even bespreek. Ik bedoel het ww. *storen*, waarvoor Franck op grond van vormen in andere Germ. talen een wt. *staur* aanneemt en dat hij dus een *ô* zou willen geven. Niet enkel Holl. *steuren*, maar ook ags. *styrian* wijst hier op ablaut, die dan ook kan verklaren, hoe *storen* bij Cats steeds rijmt op woorden met zachte *ō* als *geboren*, *verloren*, *verkoren*, *voren* enz. Daarmee — ik heb er reeds op gewezen — beweer ik nog geenszins, dat een Ndl. *stôren* onjuist is; andere dialecten toch (zoo bijv. 't Oostvlaamsch, zie Taal en Letteren IV 296), alsmede ook eenigszins Kiliaens spelling *stooren* (evenals *schroomen*) kunnen juist voor dezen vorm pleiten. Doch dit kan ik laten rusten, omdat ik hier slechts het w.w. *stōren* voor het Zeeuwsch der 17de eeuw heb te rechtvaardigen.

Ook hier blijven nu nog enkele rijmen over, wier schijnbare onzuiverheid veroorzaakt wordt door een drietal woorden, die zonder eenigen twijfel in Cats' dialect een andere *o* hadden, dan zij volgens onze spelling moesten hebben. Bij de rijmen *koot* : *slōōt* (181), : *schōōt* (581) en *koten* : *noten* (280, 562, 670), : *geschoten* (390), : *verdroten* (426) is het onnoodig stil te staan; uit Franck Etym. Wdb. kan men zien, dat Cats het hier bij het rechte eind heeft. — Niet zoo eenvoudig is de zaak bij *pogen*. Cats laat dit w.w. rijmen op *oogen*, *toogen*, *verhoogen*, *zoôgen* en *gedoogen* en heeft het dus zonder twijfel uitgesproken met *ô*. De eigenlijke reden, waarom wij *pogen* met één *o* schrijven nl. de afkomst van Lat. *pungere* zal tegenwoordig wel niet meer als geldig worden beschouwd, maar toch blijft Franck voor 't Mnl. *pōghen* aannemen en leidt het af van den wt. *pug*. Opmerkelijk is het, dat ook in Rein. I een rijm *poghede* : *ghedôghede* voorkomt (zie Tijdschr. VII, 31). Dr. Muller tracht die onzuiverheid te verschoonen, als ik het zoo noemen mag, door te wijzen op de verwarring, die kan zijn ontstaan tusschen *dôghen* (pati) en *dōghen* (valere). Hij had zich bovendien kunnen beroepen op de mededeeling in het Ned. Wdb., dat *gedoogen* o. a. in Zeeland nog zachte *o* heeft in overeenstemming met ags. *dogian* — een mededeeling, die ik bij Cats evenwel niet be-

vestigd vond [1]). En toch vraag ik: kan de onzuiverheid van dit rijm niet worden veroorzaakt door *poghen*, of liever: moet men blijkens dit rijm ook voor den Rein. niet *pôghen* aannemen? Wat wij hier bij Cats hebben gezien, is niet voldoende, om daarop bevestigend te antwoorden. Het wint evenwel in bewijskracht, doordat Kiliaen *pooghen* (met dubbele *o*) als Fland. Holl. opgeeft. Bovendien zou het mij niet verwonderen, als ook de Mnl. rijmen ons wezen op *poghen* met *ô* [2]). — Ongeveer hetzelfde kan gezegd worden van *droog*, *drogen*, die bij Cats steeds rijmen op woorden als *oog*, *hoog*, *verhoogen* en *gedoogen*. Behalve op Kiliaens spelling *drooghe*, *droogen* en op rijmen in Mnl. gedichten kan tot rechtvaardiging der *ô* hier nog gewezen worden op verschillende hedendaagsche dialecten, als het Beiërl., het Oostvlaamsch (T. en L. IV, 296), het dialect van Zuid-Beveland (T. en Lb. IV, 228) van Noord-Brabant en van Gelderland (Volkst. I, 86). In hoeverre de etymologie grond geeft tot het aannemen eener *ô* bij *droog* en ook bij *pogen* wensch ik hier in 't midden te laten, om ten slotte nog iets te zeggen over de woorden van vreemde afkomst.

De rijmen, die hier onze aandacht verdienen, zijn de volgende:

Mooren : *geboren* 273 en *Mooren* : *gekoren* 408, 410;
rozen : *poozen* blz. 93, 139, 232, 259, 420, 424, 429;
Pretiose : *pooze* 378;
rozen : *liefkoozen* 248, 653;

---

1) Ook n T. en Lb. IV 228 geeft de heer Kousemaker *gedōgen* voor Z.Beveland niet op.

2) *Poghen* rijmende op woorden met *ô* kan men o. a. vinden: Wal. 8591, en 10863, Moriaen 3673, Hildegaersb. blz. 10, 17, 26, 32, 62, 66, 99, 156, 161, 247, Floris en Bl. 3064, Ik kan hierover nu niet uitweiden. Alleen dien ik te zeggen, dat ik voor een geval als het hier besprokene, aan de rijmen bij Mnl. dichters geen bewijskracht durf ontzeggen. Ik geloof niet, dat ō en *ô* rijmen normaal zouden zijn, zooals Van Helten beweert, Mnl. Sprk. § 33. De werken waaraan mijne vbb van *pôghen* zijn ontleend, staan ten opzichte van de *o*-rijmen ongeveer gelijk met den eersten Rein, volgens onderzoek van Dr. Muller. Maar ook het dialect komt hier in aanmerking. Trouwens dit geldt toch ook voor de *e*-rijmen; een rijm *bêde* : *dēde* uit de Rose of Theophilus bewijst toch niets voor Rein I (zie v. Heltens Reinaert-editie, aanteek. op vs. 2567).

Rome rijmende op *boomen* (4 ×), *droomen* 264, *stroomen* 279, *betoomen* 612;

Kroon(*en*) op *loon*(*en*), *toon*, *vertoonen*, *schoon*, *verschoonen*, *boon*;

troon op *loon* 152, *schoon* 312; *tronen* : *betoonen* 478, daar. entegen *zoon* : *troon* 705;

toon : *boon* 105.

Van de rijmen *Mooren* : *geboren*, *Mooren* : *gekoren* weet ik niets te zeggen. Omtrent de andere vergunne men mij een paar opmerkingen. *Roos* heeft bij Cats zachte *o*, blijkens de rijmwoorden *koos*, *verkoos*, *blozen*; zoo ook *Pretiose* dat in 't Spaensch Heidinnetje viermaal in 't rijm voorkomt. Hebben nu *pooze* en *liefkoozen* in 't Zeeuwsch dialect *ō* gehad, of zijn de rijmen onzuiver? Voor *pooze* is het aantal toch wel wat groot, om hier bij Cats, die anders zoo streng is, aan onzuiverheid te denken. Hoe de tegenwoordige uitspraak van 't woord in Zeeland is, weet ik niet, maar wel weet ik, dat de *au* van Lat. *pausa* voor 't Zeeuwsch niet veel kan beteekenen; men vgl. bijv. *pōōver* in T. en Lb. IV 228. — Ook bij *rozen* : *liefkoozen* waag ik het te twijfelen. De eigenlijke reden, waarom wij *koozen* schrijven (afleiding van Lat. *causari*) geldt tegenwoordig niet meer; toch blijft Franck, maar nu op grond van Ohd. *chôsôn*, de scherpe *o* in dit woord behouden. In het dialect van Z. Beveland spreekt men evenwel nog heden *kōzen* uit [1]). En wanneer men een Germ. ablaut *kaus*, *kǔs* (zie Franck i. v. *koozen*) mocht veronderstellen, zou toch ook een ww. *kōzen* van wt. *kǔs*, waarvan dan misschien ook *keuzelen*, denkbaar zijn. — *Rome* rijmt zevenmaal op woorden met *ô*; m. i. moet dit woord in 't Zeeuwsch een *ô* hebben gehad; daarvoor pleit, behalve Beiërl. *roômsch* en Oostvl. *Rôme* [2]), ook de scherpe *o* die het woord bij Maerlant had. — Eveneens beschouw ik de *o* in *kroon*, *troon* en *toon* als scherp [3]). In onze spelling hebben die woorden zachte *o*, omdat zij aan

1) T. en Lb. IV 228

2) Taal en Letteren IV 296.

3) Vgl. ook Franck i. v. *troonen* en diens Notgedrungene Beiträge zur Etym. S. 40.

een vreemde taal zijn ontleend, maar bij de *e*-rijmen hebben we reeds gezien dat deze regel althans voor de dialecten niet kan gelden. En niet alleen de tegenwoordige volkstaal op Zuid-Beveland [1]) zegt *bekrônen*, *tônen* en *trônen*, ook in andere streken o. a. hier in O.-Beiërland spreekt men die woorden met *ô* uit. Op die uitspraak wijzen bovendien ook hier weer de rijmen onzer Mnl. dichters.

Oud-Beiërland. A. OPPREL.

1) T. en Lb. IV, 228.

NEDERLANDSCHE HANDSCHRIFTEN IN ENGELAND.

Ik stond juist op het punt mijne lijst der Nederlandsche proza-handschriften, welke in het British Museum berusten, in te zenden, toen ik uit Londen eenen brief ontving van Dr. R. Priebsch. Deze bericht mij dat hij vóór meer dan twee jaar aan een werk over de Duitsche en de Nederlandsche handschriften, in Engeland berustende, arbeidt, dat het eerste deel van zijn boek voor den druk gereed is en het tweede verre gevorderd. »I leave it of course now to you, vervolgt hij, whether you will recognize my older rights for doing this work and will only add that it is perhaps not worth your while to do the work over again".

Van het door Dr. Priebsch op touw gezette werk had ik hoegenaamd geen kennis, toen ik in September 1893 mijne lijsten begon op te maken; slechts nu, door zijn eigen schrijven, kreeg ik er bericht van. Ik acht het nutteloos dat dezelfde arbeid twee maal gedaan worde en, zooals ik Dr. Priebsch ervan verwittigd heb, zal ik de uitgave mijner lijsten staken tot na het verschijnen van zijn aangekondigd werk; kan dit volstaan, en daaraan valt niet te twijfelen, dan zal ik van mijn ondernomen arbeid volkomen afzien.

Luik, 24 Maart, 1895. F. VAN VEERDEGHEM.

NIEUWE MIDDELNEDERLANDSCHE FRAGMENTEN.

IV. FRAGMENT VAN EENE *BERIJMDE* GESCHIEDENIS VAN BARLAAM EN JOSAPHAT?

Dit fragment bestaat uit eene strook perkament, 289 millimeter hoog bij 115 breed (grootste breedte: de strook is niet recht afgesneden), en heeft dus tot een handschrift van groot formaat behoord; aan elke zijde 45 regels, blijkbaar de 3de kolom recto en de eerste verso. Het schrift, zeer regelmatig, van eene geoefende hand, wijst op het einde der 14de of het begin der 15de eeuw.

Tot welk werk dit fragment behoort? Zoover ik weet, is er geen Middelnederlandsch werk aan te wijzen, waarin de onderstaande verzen voorkomen. Onwillekeurig denkt men aan de geschiedenis van Barlaam en Josaphat, in welk kader ons fragment uitnemend zou passen: we vernemen hier immers van een zoon, die aan zijn vader verklaart, hoe hij er toe gekomen is tot het christendom over te gaan. Deze episode luidt in de bewerking van Utenbroeke aldus (Sp. II⁷, 16, vs. 107 vlgg.):

»Mijn doen, vader, coninc here
Des en helic [1]) nu nemmeere,
Ic ben gevloen uter [1]) dempsterhede,
Ende gheloepen ter lichter stede.
Ghelaten hebbic dat dolen,
Ende ic ben in der waerheit scolen.
De duvele hebbic gelaten,
Ende wille mi ane Gode gesaten,
Die den mensche van der erden maecte,
Ende hem inblies de siele geraecte,
Ende settene in den Paradyse
Vol weelden van alre wise,
Ende noch niet en liet om den lac,

1) Aldus te lezen (zie de aant. der uitgevers van den *Spiegel*).

Dat hi sijn gebod al brac,
Daer hi bi viel in sduvels hant,
Hi en wert mensche, ende ontbant
Des menschen bant met siere doot,
Om hem te bringene uut alre noet."
Als hi dit ende gelike desen
Ende vele meer dan wi hier lesen,
Daer wonder ware te telne af,
Alsoet de Heilege Geest hem gaf,
Den vader hadde getoent wale,
Was dit dinde van siere tale:
»Lieve vader, wes seker nu,
Dat mi niemen, noch oec du,
Met gheenen dingen en verwinne,
Dat ic iet come uut desen sinne."

Zooals men zien zal, is de overeenstemming eigenlijk niet zoo bijster groot. Ons fragment is veel uitgebreider. Vincentius Bellovacensis [1]) stemt nagenoeg volkomen overeen met Utenbroeke, die zijn voorbeeld wat bekort heeft. In de prozabewerking van *tSomerstic vander gulden legende* [2]) wijkt de voorstelling nog meer af. Men leest daar namelijk, fol. *cc lvij*, kol. *c*: »Josephat seide . . .: Vader, ic vlie die donkerheyt ende bin gelopen totten lichte. Ic heb die dwalinge gelaten ende bekenne die waerheit. Daer om en pijnt niet te vergeefs om minen wille, want men en sel mi niet mogen weder roepen van cristo, onsen here, den warachtigen god, want also alst onmogelic waer den hemel te trecken mitter hant of die grote zee te verdrogen, also seldi oec wesen [3]) dat opset mijns herten te verwandelen."

De twee bekende Middelnederlandsche redacties bevestigen dus het boven geopperde vermoeden eigenlijk niet, al bewijst

1) *Speculum historiale* XV, 29 (ed. 1494; in de uitgave van 1473: XVI, 29; vergelijk de inleiding op Maerlants *Spiegel*, blz. C).

2) Handschrift van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, nr. 279.

3) Lees *onmechtech wesen?*

dit nog niets tegen het bestaan van eene afzonderlijke berijmde bewerking der geschiedenis van Barlaam en Josaphat.

In onderstaanden afdruk zijn dezelfde beginselen gevolgd als voor de voorgaande fragmenten; in vs. 87 heb ik uit *bē bem* gelezen, daar in vs. 85 *bem* voluit staat.

. . . .
None was gode onderdaen.
Hier bi so wart hi also saen
Van gode gesteken also lise
Uten erdschen paradyse;
5 Aldus so moeste adam derven
Derre weelden ende der erven,
Die hem god hadde gegeven.
Vader, wi vinden bescreven,
Om dat adam brac tgebod
10 Dat hem gaf onse here god,
Moesten si varen alle te samen
Ter hellen, die van adame quamen.
In dien tiden was man no wijf,
Hine voer ter hellen na sijn lijf.
15 Ende doe dat sach demelsche vader,
Dat sijn hantgewerke algader
So jammerlike bleef verloren,
Dat hi doe dede, vant gehoren.
Hi sach dat niemen maken mochte
20 Tsoendinc dan hi, also hem dochte,
Tusschen den vader van hemelrike
Ende den mensche van erderike.
Vader, hort wat god doe dede.
Mids sire groter ontfarmicheden
25 Ute hemelrike dat hi quam
Hier neder, ende onse nature nam
An marien sire moeder,
Ende wart vleescelike onse broeder.
Dus es hi van .ij. naturen
30 Die ewelike zullen duren,
God ende mensche; dat hi ginc
Up erderike, daer na ontfinc
Om den mensche de passie groet,

Ende smaecte die bitter dooet [1]),
35 Ja na sire menscelichede.
Maer na sine godlichede
Verrees hi van dode te live,
Ende verloeste die keytive
Die doe waren in deemsterheden,
40 Ende voeretse ter herflicheden,
Daer god adame te voren utstac,
Om tghebod dat hi brac.
Dus hogede god onse nature,
Al wart hem mids sire dooet te sure;
45 Ende voeghetse met hem daer boven,
verso Daer sine ewelic sullen loven
Diene hier met herten minnen.
Ay, vader, nu vant dit versinnen,
Ende penst up desen here,
50 Die den mensche minde so sere,
Dat hire omme wilde sterven,
Om dat hi ons weder ter erven
Bringen wilde, die wi te voren,
Mids adame, adden verloren.
55 Vader, dese god es so machtech,
Ende van alre dinc so crachtech,
Dat geen dinc es, groet no smal,
Hen moet van hem comen al.
Want an hem staet al onse leven:
60 Wine hebben niet, hine moet ons geven;
Van ons selven hebwi gene dinc.
Hi gevet al, dese coninc,
Die here es boven allen heren.
So wel hem, vader, diene minnen leren.
65 Hijs coninc boven allen coningen;
Niemen mach desen god dwingen,
Want hijs allene mogenthede.
Oec es hi onversterflic mede,
Ende sal geduren ewelike
70 Metten vader van hemelrike
Ende metten helegen gheest te samen,

1) Deze spelling *ooe* komt ook nog veelvuldig voor in het derde gedeelte van hs. A van Ruusbroec (dit hs. is nl. door drie verschillende handen geschreven).

Eén warich god in drien namen,
Die oit was ende wesen sal
Ewelic. desen belie ic al,
75 Dat hi es vader, zone, helech gheest.
In desen gheloevic meest,
Ende belie in elke stede
Sine helege drievoudichede,
Als hi es in sinen trone
80 Gheweldich god, in drien persone.
Vader, ic segge ghewaerlike,
Noit ne ward dies gods gelike,
Noch wesen sal; dits waerheit fijn.
Jhesus es de name sijn,
85 In welken name ic bem worden
Kerstijn, ende int gheloeve getorden,
Ende bem gedoept in de name sfader,
Ende soens, ende shelechs gheests algader.
Hier bi, vader, mogedi wel swigen [1]),
90 Want mi mogedi niet gecrigen.

Van de 2[de] kolom v[o] zijn alleen nog de volgende hoofdletters zichtbaar: I, I, D, J, D, M, B, L, E, D, A, M, D, L, N, H, D, N, D, B, E, D, E, N, V, O, E of O, D, H.

WILLEM DE VREESE.

(*Wordt vervolgd.*)

---

1) Hs. *suigen*.

NOG EENS „DUBBELD'-U ,DUBBEL U".

(Bredero, *Griane*, vers 1340).

Op bl. 42 vlgg. van den dertienden jaargang is door Dr. A. Beets de vraag ter sprake gebracht, wat toch wel mag bedoeld zijn met *De Dubbeld' uw* in vers 1340 van Bredero's *Griane*. Uit het verband van den tekst (De Dubbeld'uw noch de Schouwt en durven hum niet vanghen) zou men opmaken, dat het de benaming zijn moet voor een rechterlijk ambtenaar, hetgeen de heer A. C. Oudemans er zeker toe geleid heeft op bl. 508 van zijn Woordenboek op de Gedichten van G. Az. Bredero te zeggen: Dubbeld'uw, spottende verbastering voor *Baljuw*.

Dr. Beets zou het liefst er den naam in zien van een rechterlijk ambtenaar, wiens naam met eene *w* begint (*w* = *dubbel'-u*), doch daar hij een zoodanigen ambtstitel niet heeft kunnen vinden in ons oude recht, blijft er ook hem niets anders over dan, evenals reeds vroeger Oudemans, te denken aan eene, m. i. wèl wat gewaagde, verbastering van *baljuw*.

Het zij mij vergund tegen deze verklaring eene bedenking in het midden te brengen. Er is bij Bredero sprake van een zekeren Kees-licht-hart, »die alle nachts de buure huer korven en huer fuycken besteelt." Deze dief is een vervaarlijke »spreker op het mes", die dadelijk, wanneer men tracht hem gevangen te nemen, er op los snijdt, zoodat zelfs de dubbeld'uw noch de schout zich daaraan durven wagen. Het vangen van dieven of van misdadigers, het toezien op »vechterien ende dootslagerien", was in de 17de eeuw te Amsterdam opgedragen aan een schout, ook wel genoemd hoofdschout, hoofdofficier of officier [1]), die hiermede gewoonlijk belastte zijn substituut

1) Vgl. *Spaansche Brabander*, vs. 2118:

Myn Heer de Officier
Komt toch, soo't u ghelieft, eens met u dienaars hier.

of onderschout, een man van minderen stand, soms van twijfelachtige reputatie, doch bekwaam en geroutineerd [1]). Wel trof men in de hoofdplaatsen der baljuwschappen een baljuw als hoofd der politie aan, zooals in Middelburg, Haarlem, Delft, enz. [2]), doch in Amsterdam was dit niet het geval. Ofschoon de baljuw van Amstelland resideerde in deze stad, had hij er toch niets te zeggen in politie-aangelegenheden; deze waren sedert 1409 geheel aan zijn gezag onttrokken [3]). P. C. Hooft vertelt ons in zijne Nederlandsche Historien (editie 1703), bl. 57: »De regheering der stadt, stond (anno 1565), gelyk noch ter tydt, aan vier jaarlyxsche Burghemeesters, en een' Vroedschap van zessendertigh eeuwighe Raadsluiden, 't gerecht aan neeghen Schepenen. Booven dezen was'er een Schout .... om 't recht te sterken, den misdaadighen boeten en breuken af te vorderen", enz. Van een *baljuw* is er dus geen sprake.

Mocht men meenen, dat Kees-Light-hart als bewoner van Amstelland (immers hij is huisman) door den baljuw van dat district moest worden gevangen genomen, dan zou men zich vergissen, daar het vangen van dieven en misdadigers door dezen werd overgelaten aan zijn onderhoorigen schout en zijne dienaars.

Hoe men het dus ook neme, hetzij Kees te Amsterdam of daar buiten woont, nooit zou een *baljuw* de aangewezen persoon zijn om hem gevangen te nemen.

Ook bij Mr. C. Bake is, blijkens diens stukje in denzelfden jaargang, bl. 192 vlgg., twijfel gerezen aangaande de waarschijnlijkheid van de door de heeren Oudemans en Beets voorgedragen verklaring. Mr. Bake stelt hiertegenover twee gissingen 1e dat *dubbel'uw* zou aanduiden de eerste letter van den naam *wet*, waarmede een college van zekere magistraten bedoeld wordt; 2e dat het eene hatelijke toespeling zijn zou op de welbekende afpersingen en knevelarijen der baljuwen en

1) *Het Nederlandsche Rijks-Archief*, I, bl. 246.

2) Dr. L. R. Beynen, *Kort Overzicht van de Staatsregeling van ons Vaderland*, bl. 15.

3) Ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam* II, bl. 145; V, bl. 327.

schouten, en de *w* de eerste letter is van het woord *wouw*, een grijpvogel, waarmede die magistraten vergeleken werden, blijkens het rijmpje:

> Schouten en baljouwen
> Grijpen als de wouwen [1]).

Deze laatste verklaring houdt Mr. Bake zelf voor niet zeer waarschijnlijk, zoodat we haar kunnen laten voor hetgeen ze is. De eerste, als zou met dubbel'uw de *wet* bedoeld zijn, komt me al even onaannemelijk voor. Mr. Bake beroept zich hierbij op Ter Gouw [2]), als zou die beweren, dat ten tijde der republiek met de *wet* bedoeld zijn *schout, burgemeesters en schepenen.* Ik heb dit niet uit Ter Gouw's woorden kunnen opmaken. Wèl zegt deze, dat de magistratuur van Amsterdam op 't einde der 15de eeuw op dezelfde wijze was samengesteld als in den tijd der republiek, doch daarna gaat hij over tot de bespreking van het gerecht in de 15de eeuw en beweert dat *dit* college *toen ter tijd* wel eens de *wet* werd genoemd.

Neemt men aan, dat het juist is wat Mr. Bake leest in Ter Gouw's woorden, dan stuit men bij de verklaring van dubbel'-uw = wet op een groot bezwaar. Volgens deze opvatting zou dus Bredero bedoelen: »De wet (dat zouden dus *schout*, *burgemeesteren* en *schepenen* zijn) noch de schout durven hem vangen". Doch als onder de wet nu reeds de schout begrepen is, wat moet men dan aanvangen met de woorden *noch de schout?*

Neen, onder de wet verstond men in Bredero's dagen de *vroedschap* (burgemeesters en raden); de schout behoorde hier niet toe [3]). En nu zal Mr. Bake toch niet willen beweren, dat

---

1) Belangrijk hierover is het artikel van Mr. C. Ph. C. v. d. Bergh in het Nederl. Rijks-Archief, over de *Baljuwen*, bl. 235 vlgg.

2) *Geschiedenis van Amsterdam* III, 357 vlgg.

3) Bij gemis aan het standaardwerk van Kluit, *Historie der Hollandsche Staatsregering*, moet ik verwijzen naar A. M. Kollewijn, *Leerboek der Vaderl. Geschiedenis*, 9de druk, 1890, bl. 131: Deze vroedschappen, welke de steden regeerden, bestonden uit twee of vier burgemeesters, een twaalftal schepenen en twaalf of meer

de deftige, achtbare burgemeesteren en raden van Amsterdam jacht hielden op dieven en moordenaars? Dat konden ze gerust overlaten aan hunnen schout met zijn knechts, te meer daar de Amsterdamsche politie in dien tijd boven die van andere steden beroemd was [1]).

Hoewel ik derhalve ook deze gissing onaannemelijk acht, komt het me toch voor, dat door de heeren Beets en Bake de juiste richting is aangegeven, waarin men de verklaring van dit duistere dubbel'uw moet zoeken. Kunnen we een woord vinden, dat met een *w* (= dubbel'u) begint en een persoon aanduidt, die in betrekking staat tot het gerecht, dan is dunkt mij de zaak gewonnen. Het liefst zou ik een woord vinden, waarmede zij worden aangeduid, die zich altijd bij den schout bevinden, en hem behulpzaam zijn in de uitoefening van zijn ambt. We behoeven hiertoe slechts Bredero zelf op te slaan. Immers onder de namen der »speelende ghesellen" leest men in den Spaanschen Brabander o. a.: *de Schout met zijn Rackers.*

In het *Moortje*, vs. 2169, treffen we de volgende passage aan:

ick sal daat'lijck pueren
Na 't Stadt-huys of de marckt, na Pieter Pietersz. Schouwt,
Met al zyn *Rackers*, daar hy meest hem op vertrouwt,
Met Meynert, met Leentje, en met Jan de Neter.

Ziedaar dus den titel der »dieflayers, zooals Bredero ze in *Griane* vs. 1342 noemt, eene benaming die in dezen zin gebruikt is gebleven tot in de 18de eeuw toe, blijkens hetgeen ik vind opgeteekend bij Halma: *rakker*, z. m. diefleider. *De Schout met zijne rakkers:* le Prévôt avec ses archers ou accompagné de ses recors.

Evenals thans, zullen in de 17de eeuw deze dienaren der Justitie wel niet de sympathie van het volk hebben kunnen ver-

---

raden..... Aan 't hoofd van 't gerecht stond een schout; ... *hij had geene zitting in de vroedschap.*

1) *Rijks-Archief* I, 245.

werven; ook toen zal de jeugd niet nagelaten hebben schimp- en spotnamen voor hen uit te denken. Immers de schout zelfs ontkwam hier niet aan. Zekere Mr. Pieter Pieter Gerbrandszoon Ruysch, die den 13den April 1566 als schout was aangesteld, kreeg wegens zijne wanstaltige lengte den bijnaam van »Deventerkoek" [1]), en hoeveel eerbied men in Bredero's dagen voor een schout had, blijkt uit den *Spaanschen Brabander* vs. 2213 vlgg, waar Byateris zegt:

> Bin jy een Schout, jy bint ien overgheven vleys-dief!
> Jy bint een siel-moorder! jy bloet-suyper! jy fiel!

Kan het erger? Waar men zich niet ontzag den schout zulke scheldwoorden naar het hoofd te slingeren, behoeft het ons niet te verwonderen, dat men zijne rakkers evenmin spaarde. Dezen waren toch volstrekt niet gezien, niet alleen wegens hun ambt, maar vooral wegens hunne heerschzucht. Justus van Effen schildert ons in zijn *Spectator* III, bl. 14 [2]) zulk een dienaar van het gerecht in zijn vertoog van 30 May, 1732. Sprekende over de laatdunkende heerschzucht en verwaandheid van allerlei dienstbare geesten, als: aansprekers, commisen van ontfangers, hondeslagers, kosters knegts en sergeants of onderofficiers, komt Van Effen ook tot de rakkers en gaat aldus voort: »Men moet bekennen dat zo een officier vry wat fatzoenlyker ampt waarneemt, als een *Rakker*, die men ook vereeren kan, zo men wil, met de fraye tytel van Dienaar van de Justitie. Maar indien men zig verbeelden wilde, dat 'er ook aan die bediening geen heerschzugt gehegt was, men zou zig grovelyk bedriegen; Daar is bewind aan vast, en derhalven ook smaak in 't gebieden; zulks is onfeilbaar. Men kan zulks niet wel bemerken, wanneer diergelyk amptenaar ledig achter een schout stapt; maar 't is wel anders met zyn heerschlust geschapen, wanneer hy een geknevelde gevangen, tot wiens neerlaag hy geholpen heeft, als in triomph, naar den kerker

1) Ter Gouw, *Gesch. v. Amst.* VI, bl. 74.
2) Te Amsterdam, by Hermanus Uytwerf.

brengt, of tot het ontfangen van zyne straf hene leid. Men neem de moeite van zo een Sinjeur in de oeffening van dat gedeelte van zyn ampt aandagtelyk te beschouwen, en men zal doorgaans vinden dat myne afschetzing van de gezaghebbende Sergeant hem zo eigen is, dat ze zonder 't grootste onrecht hem niet kan betwist worden. Deze gekittelde gebiedenslust zal, met geen minder glans, in zyn houding, wezen en gebaarden, uitblinken, wanneer hy gebruikt word, ter occasie van huwelyken, en begraafenissen, om 't gepeupel te weren, en ruim baan te maken. Ziet men hem niet heen, en weer vliegen, met een barse trony, en opgeheven rotting, die hy nu en dan onbeschoft omtrent brave burgers durft gebruiken? Hoort men hem niet uitroepen met een donderende stem, als of hy alles vernielen wou, *Maak plaats daar, zeg ik, sta ruim*, en deze vinnige woorden met bulderende vloeken verzellen. 'K ontken niet dat hy in een gedeelte van dit alles zyn pligt waarneemt; doch niemand, die tot eenige oplettendheit bekwaam is, zal ook ontkennen, dat hy in 't waarnemen van die pligt baarblykelyke tekenen voortbrengt van zyn gestreelde heerschzugt".

Deze schets der 18de eeuwsche rakkers zal ook wel gepast hebben voor die der 17de eeuw, al was wellicht toen hun laakbare smaak in 't gebieden, hunne laatdunkendheid en verwaandheid nog niet zoo groot als in Van Effen's tijd. Toen zullen ze ook wel heel gedwee achter den schout hebben aangestapt, doch zoodra zij eigenmachtig optraden, zich hebben aangesteld, alsof zij de schout in eigen persoon waren. Deze »heerschlust" zal den spotlust van het volk hebben opgewekt, dat hun gekscherender wijze den naam gaf van *wetweters*, zooals uit het volgende m. i. duidelijk blijkt.

In *Alle de geestige Werken van Mr. François Rabelais*, uitgegeven te Amsterdam in 1682 bij Jan ten Hoorn, lees ik in het LV hooftdeel van het eerste deel, bl. 206: Opschrift, gehouwen op de groote Voor-poorte van d' Abdije van Theleme, en daaronder:

Dat hier noit binnen treen Uitzuipers, zaak-bezorgers,
Noch Schraapers, Schrobbers, of Bloedzuigers van 't Gerecht:
Geen valsche Rechters, Recht-vervalschers, Zielverworgers:
Geen Schouten, *Rakkers*, *of Wet-weeters zoo men zegt:*

De woorden *zoo men zegt* leveren hier het overtuigend bewijs, dat *wet-weeters* de spotnaam is, dien het volk aan de schoutendienaars gaf. En daar we hier nu eene schertsende benaming hebben, beginnende met eene *w* = *dubbeld'uw*, twijfel ik er geenszins aan, of Bredero heeft met *de dubbel'uw* de *rakkers*, de *diefleiders* bedoeld, hetgeen trouwens genoegzaam uit het verband met de volgende regels is op te maken. Immers, nadat Bouwen Langh-lijf gezegd heeft:

De Dubbeld'uw noch de Schout, en durven hum niet vanghen,

voegt hij, als om dit nader te bewijzen, er aan toe:

Guts wolven hoe is die Karel gheteyckent in zyn wanghen!
Nou lestent quamer een *dief-layer* tot zijnent kuyeren,
Hy veeterden hem na zyn korn, en hy leyden hem inde luyeren.

Dat Dr. Beets dezen naam in ons oude recht niet heeft kunnen aantreffen, is natuurlijk. Te vergeefs zou men dien zoeken, evengoed als men thans nuttelooze moeite zou aanwenden, om in stedelijke verordeningen den naam *klabbak*, *smeris*, *glimworm*, *koperen bout* en dergelijke, voor een politieagent te vinden.

Amsterdam, December 1894. F. A. STOETT.

NON FORTSE.

Van verschillende zijden heb ik mededeelingen ontvangen, waardoor mijn artikel over de 16de-eeuwsche uitdr. *non fortse* (*Tijdschr.* 12, 131 vlgg.) op eene welkome wijze wordt aangevuld en bevestigd.

De Heer Van Veerdeghem zond mij twee plaatsen uit Houwaert's *Handel der Amoreusheyt* (1583), eene uit het Tweede Spel bl. f. iiii *v.*

> *Non fortse*, ick en hebbe dies gheenen vaer,

en eene uit het Derde Spel, bl. n. *r.*

> Maer, *non fortse*, ick salder anders toegaen.

Op beide komt de uitdr. geheel met fra. *qu'importe* overeen. Vgl. ofra. *il n'y a force* = *il n'importe*, vermeld bij La Curne.

De Heer Nauta wees mij eene plaats aan uit *Trou moet blijcken*, bl. 279, vs. 431, waar eveneens het woord voorkomt:

> *Nonforts*, ic heb hem eerst an van hier gesonden,

waar de beteekenis der uitdr. in den samenhang niet bijzonder duidelijk is, en deelde mij een voorbeeld mede van het gebruik derzelfde uitdr. in het Meng., nl. uit Chaucer's *The nonne prestes Tale*, vs. 121. Zijn vermoeden, dat er in het Eng. wel meer voorbeelden te vinden zullen zijn, werd mij bevestigd door belangrijke mededeelingen van den Heer Stoffel aangaande de uitdr. in het Meng. Hij wees mij op Chaucer, *The man of Lawes Tale* l. 285: »I, wrecche woman, *no fors* (= *id does not matter*) though I spille"; op *Piers the Plowman*, C Text Passus xv l. 10 (ed. Skeat, bl. 367): »Thenne dost thow wel withoute drede, ho (*who*) can do bet, *no force*!" (= *what does it matter*). In het *Alteng. Wtb.* van Mätzner wordt *force*, in den zin van »matter, consequence" vertaald door »wichtigkeit die einer sache beigelegt wird", en *no force* komt, naar de juiste opmerking van den Heer S., volkomen in bet. overeen met *no matter* of *never mind!*

Mätzner haalt op f o r c e o. a. aan *Gest. Rom.* p. 14: „Whan

thei here speke of the grete light and blisse of heven, *they make no force*; *Chaucer*, *Troylus and Cryseide* II, 378: »*what fors were it*, though al the town behelde?"; V, 1629: »but now, *no fors*"; *Canterb. Tales* 12580: »therof *no fors*, good yeman, quod our ost".

Eindelijk haalt de Heer Stoffel uit Cotgrave de uitdr. aan: »*je ne fais point force de cela*, I care not for, I force not of, that thing", en maakt hij de uit zijne mededeelingen onmiddellijk af te leiden gevolgtrekking, dat de uitdr. in het Fransch veel ouder moet zijn dan de 16de eeuw, waaruit Littré het door mij vroeger genoemde voorbeeld aanhaalt.

Leiden. J. VERDAM.

DIT SIJN DE X GHEBODEN ONS HEEREN.

(M)Enssche my hoort, dits deerste ghebot:
(M)int ende oufent eenen god;
(N)e zweert bi hem niet in huwen spot,
no bi sinen heleghen, dats tander ghebod;
(V)iert die heleghe daghen al gader,
Eert moeder ende ooc vader,
Ende ne brinct niement ter doot;
En stele niemens goet, al hebstu nood;
(D)u ne suls niement doen gheen overspel;
Ne oorcond gheene valsheit up niement el;
Ne begheere niemens beddenoot,
Noch niements goet, al bestu blood.
(D)ese x gheboden houde ende leere,
so muegdi ghenoughen onsen heere.

Uit een hs. ter Universiteitsbibliotheek te Gent, op perkament, van de tweede helft der 15de eeuw, ondere andere bevattende Ruusbroec's tractaat *Vanden vier Becoringhen* (bij David aangeduid met K). Vergelijk andere lezingen der tien geboden „op haer cortste" bij Jan van Boendale, *Lekensp.* I, 45, 91 vlgg., en bij Lelong, *Boekz. d. Ndl. Bijb.* 305 vlg.

Leiden, 8 Nov. 1894. WILLEM DE VREESE.

DE BERIJMER VAN DEN „SCHIJNHEILIGH.”

Het bekende Nederlandsche Tijdschrift, de *Dietsche Warande*, bereidde zijnen lezers in het Mei- en Juninummer van den jaargang 1856 eene aardige verrassing. Tot dien tijd kende men van Aretino's *Ipocrito* slechts ééne Nederlandsche vertaling, die, nl. welke de Amsterdamsche uitgever C. L. van der Plasse, in het jaar 1637, als door Bredero nagelaten, het licht had doen zien. Thans maakte Dr. J. van Vloten, wien de Nederlandsche Letterkunde zooveel en zoo velerlei dank verschuldigd is, hare beoefenaars bekend met een tweede vertolking van het Italiaansche blijspel, en wel van de hand van niemand minder dan den »Muyder Drost", Pieter Cornelisz. Hooft. De eigenlijke ontdekker van het bestaan dier bewerking was Van Vloten evenwel niet. Mr. Jac. Scheltema maakt er reeds melding van in zijn *Anna en Maria Tesselschade*, *de dochters van Roemer Visscher*, (1807) bl. 214. Vreemd genoeg zag hij in den berijmden *Schijnheiligh*, die op Bredero's naam ging, het origineel, in het op de Amsterdamsche bibliotheek berustende prozahandschrift van Hooft eene copie. Deze dwaling werd echter door J. Tideman in eene aankondiging van M. de Vries' *Warenar* althans in zooverre bestreden, dat deze de zeker meer aannemelijke gissing opperde: Hooft heeft den *Ipocrito* ten behoeve van zijnen vriend Bredero uit het Italiaansch vertaald [1]).

In 1856 echter, toen men door de uitgave van Hoofts handschrift gelegenheid had, de beide vertolkingen met elkander te vergelijken, en als eerste uitkomst daarvan onmiddellijk bemerkte, hoe weinig de berijming van de proza-bewerking verschilde, ging men, steunende op een paar uitdrukkingen in de brieven [2]) van den Drost, met wier uitgave zich Van Vloten toen juist bezig hield, eenen stap verder.

1) Zie Ten Brink, *G. A. Bredero*, 2de Uitgave III, bl. 46.

2) Zie deze brieven in de *Bijlagen* tot dit stuk.

De kundige Redacteur der Warande, J. A. Alberdingk Thijm, leidde Van Vloten's tekstuitgave met eene keurige voorrede bij zijne lezers in, in welke hij de redenen ontvouwde, waarom Hooft, volgens zijne meening, den Ipocrito verdietscht heeft, en deze vertaling met het Italiaansche origineel vergelijkt. Over de verhouding van proza-bewerker en berijmer laat hij zich hierin, als volgt, uit:

»Het is onbekend, of Hooft heeft meegewerkt, om den *Schijn-*
»*heiligh* geheel op rekening van Breeroo te doen schrijven. Dit
»is zeker, dat Breeroo er niet dan in zeer geringe mate voor
»aansprakelijk kan zijn. 't Is mogelijk, dat hij de eerste too-
»neelen berijmd hebbe: maar toen Hooft schreef, dat »die hem
»*voorts* soude doen rijmen" hem nog onder zich had, was
»Breeroo sints vier jaar overleden. En niettemin heeft Jac.
»Scheltema, op gezach eener slechte uitgave van Brêerôo's
»werken, het stuk van Hooft aan Brêerôo toegeschreven!" [1])

Onmiskenbaar is het Thijms doel met deze regelen eens voor al met de inderdaad dwaze bewering af te rekenen, die Bredero voor den oorspronkelijken vertaler, Hooft voor den afschrijver aanzag en het eigenlijke vaderschap van den *Schijnheiligh* voor den Muiderdrost, te vindiceeren. Dit wordt nog nader bevestigd door hetgeen hij op bl. 208 laat volgen: »Wij hebben het boven »gezegd: de *Schijnheiligh* is van Hooft; Breêroô heeft er weinig »deel aan, en door het rijm is den *Ipocrito* in 't geheel slechts »een onbeteekenend passement op den vrij gemeenen rok gezet."

In een later stuk [2]) komt Thijm nog eens op de quaestie terug en spreekt nu zijnen twijfel aangaande Bredero's aandeel in de berijming krachtiger uit: »Opmerking verdient nog, dat »het allerlaatste tooneel van het stuk in de uitgave der berij- »ming *proza* is: h e t p r o z a v a n H o o f t — behoudens enkele »domme schrijffouten. »»O, dan heeft Brederoô mogelijk het »geheele stuk afgerijmd, behalven het laatste tooneel,"" zal

1) *Dietsche Warande*, 1856, bl. 201.
2) *Dietsche Warande*. 1856, bl. 433, vlg.

»men misschien zeggen. Dit is echter zeer onwaarschijnlijk. »Bleef er van het geheele stuk bij Breêroôs dood niet mèer in »vaers te brengen dan de 25 of 30 regels van het 18de Tooneel »des 5den bedrijfs, dan zou Hooft, in zijn brief [1]) niet spreken »van den afwerker, als van iemant, »»die den Schijnheiligh »voortrijmen soude"" of »»voort soude doen rijmen"" — dat »is: verder berijmen zoû; dan hadde 't geheeten, 'de gene »die het laatste tooneel nog even in rijm zal overschrijven'.

Verder staat hij nog eenmaal en nu uitvoerig stil bij het feit, dat blijkens Hoofts brief van 22 April van het jaar 1622 [2]), dus 4 jaar na Bredero's dood geschreven, de berijming nog niet voltooid is, waaruit men volgens hem »schier (zou) af»leiden, dat Bredero er niet veel aan gedaan heeft — daar »men anders wellicht geen vier jaar na zijn dood nog op de »voleindiging had behoeven te wachten. Men leest nl. in P. C. »Hoofts brieven [3])... »»[dat] mij U. E. schrijven behandight »[is] in 't gaen naer de veerschuit van Amsterdam herwaerts, ».... is in den weghen geweest om U. E. den Schijnheiligh »te seinden: doch alleen niet. Want die hem voort soude doen »rijmen heeft hem noch."" Eerst stond er: »die hem voorts »rijmen soude heeft hem noch"; maar dit is doorgehaald en »veranderd als boven.

»Die brief, gericht aan Adr. van Blijenburgh en waarvan »wel twee concepten in Hoofts verzameling gevonden worden [4]), »is gedagteekend »» X Kalend. Majas. MIↃCXXII, en X Kalend. »Majas CIↃIↃↃXXII (aldus); de daaraan voorafgaande zijn van »1 Feb. 1622 en 13 Feb. 1622. Er is dus geen twijfel aan, »dat de onderwerpelijke brief niet vroeger, niet bij Brederoô's »leven, geschreven kan zijn.

»Wie het nu is, die den *Schijnheiligh* »»voorts rijmen soude"" »moge niet bekend zijn: »Brederoô, die er tot heden voor ge-

1) Zie bijlage A. 2) Aldaar. 3) Aldaar.

4) Dit is niet geheel juist. Van het laatste gedeelte, handelende over de Schoutsbenoeming te Weesp enz. was door Hooft eerst in het latijn geschreven, doch werd later door gehaald en vervangen door „Doch ik weet niet, wat moeijlijker valt, enz."

»houden werd, moet ons ontvallen, en de *Schijnheiligh* kan »dus, in zijn geheel, voortaan niet onder de stukken gerekend »worden, welke van Brederoôs pen zijn."

Nagenoeg in gelijken zin had Thijm zich reeds uitgesproken op bl. 431, waar het luidt: „Indien Breêroô eenig aandeel aan »de vernederlandsching van den *Ipocrito* heeft, dan is dit aan»deel, in ieder geval veel geringer dan men zich tot dusverre »verbeeld heeft. Niet alleen heeft Breêroô den *Schijnheiligh* niet »uit het Italiaansch vertaald; niet alleen is de nêerlandsche »berijming geheel naar Hoofts vertaling *tant bien que mal* ge»volgd; maar een deel van deze berijming is volstrekt niet van »Breêroô's hand. Ook de Heer van Vloten is dit thands geheel »met mij eens."

Dat deze laatste, die vroeger uitdrukkelijk Bredero als den berijmer had aangewezen [1]), zich tot de meening van Alberdingk Thijm had bekeerd, behoeft geene verwondering te baren. Voortgaande met de uitgave van Hoofts brieven, welke de eerste aanleiding is geweest tot de verschijning der proza-bewerking van den *Schijnheiligh*, had hij in twee dezer [2]) passages aangetroffen, welke blijkbaar op dit werk doelden en die hem, naar hij meende, op het spoor leidden van den voltooier of misschien zelfs van den werkelijken berijmer van den *Schijnheiligh*. In eene bijlage aan het einde van het 3de Deel der Brieven zegt hij het volgende:

»Hoofts vorenstaande vertaling of liever omwerking — want »het stuk is geheel verhollandscht — van Aretino's *Schijnheilig* »is reeds in het eerste deeltjen dezer Brieven (blz. 214 aant. 1) »kortelijk ter sprake gekomen. Wanneer daar echter Bredero »als berijmer genoemd wordt, dan kan dit, gelijk de Heer A. »Thijm in zijn *D. Warande* II terecht heeft doen opmerken, »hoogstens slechts van een deel van 't stuk gelden, daar gene »reeds in 1618 overleden was. Men zou dan als voltooyer der

1) *Brieven van Hooft*, Dl. I, bl. 214 noot 2 en 3. Bij de bekende passage „Die hem voorts soude doen rijmen, teekent Van Vl. aan: *Bredero*.

2) Aldaar Dl. III, bl. 143, 150; n°. 604 en 606. Zie de bijlagen.

»berijming aan Starter kunnen denken, die gelijk bekend is, „ook Bredero's onvoltooide *Agnietjen* heeft voleind. Vandaar, »dat ik dan ook Starters naam vragenderwijs, op het lijstjen »der drukfeilen van 't eerste deel, gesteld heb. Daar echter de »kreupele bouw der verzen van 't stuk geen dichter als Starter »tot maker vereischt, wij ook in dit derde deeltjen der Brieven »(bl. 148 en 150) [1]) Hooft nog steeds op den *Schijnheilig* zien »toespelen, en dezen zelf bepaaldelijk steeds in zijn zwager »Baeks handen zien; meen ik, bij nader inzien eerder aan Baeks »broeder Jacob, den rechtsgeleerde, als berijmer van althans »het laatste, misschien wel het grootste deel van het stuk, te »moeten denken. Dat het in Breêro's werken is opgenomen, »zal aan de omstandigheid te wijten zijn, dat deze de berij-»ming oorspronkelijk had op zich genomen en er een aanvang »mee gemaakt, toen zijn vroegtijdige dood hem de voortzetting »belette. Uit de woorden door Hooft in zijn brief aan Blijen-»burg (D. I, t. pl.) [2]) met name ook in het Naschrift, gebezigd, »laat zich met recht afleiden, dat hij het stuk niet zonder be-»doeling vertolkte, en er wel degelijk de Schijnheiligen van »zijn tijd en landaart — van welke hij ook zelf had te lijden »gehad — bij op 't oog had. Zijn eigen milde kerkbeginselen »zijn bekend, en komen vooral ook in zijn Briefwisseling her-»haaldelijk uit. Men vergelijke op dit punt de aangehaalde op-»merkingen van den heer Alberdingk Thijm ...."

In de *Dietsche Warande*, Jaarg. 1857, bl. 180 vlg. komt Van Vloten nogmaals op de zaak terug en formuleert zijn eindoordeel in de volgende bewoordingen:

»Ik geloof (buitendien) niet, dat er nog veel onzekerheid »over den werkelijken berijmer behoeft te bestaan. Het is na-»melijk, naar 't mij voorkomt, niemand anders dan de broe-„der van Hoofts schoonbroer, de rechtsgeleerde Jacob Baek »(dezelfde, aan wien van Baerle zijn bevallig dichtjen tegen »het *Lijstervangen* richtte). Dat was inderdaad een kreupel rijmer,

1) Zie de bijlagen B en C. 2) Zie bijlage A.

»gelijk ons uit de vruchten zijner dichtpen, in van Lenneps
»Vondel II en III medegedeeld, blijken kan. Hij vertaalde van
»tijd tot tijd van Baerles latijnsche verzen, en er is dus reeds
»in zoover niets onwaarschijnlijks in, dat hij ook op zich nam
»Hoofts proza zoo goed en kwaad hij kon, te berijmen. Maar
»waarom *hij* juist? vraagt men; zijn er niet vele anderen, aan
»wie zich even goed laat denken? Ik geloof van neen; en wel,
»omdat ik in twee brieven van Hooft aan zijn broeder Joost
»(III bl. 148, 150) van den *Schijnheiligh* als in zijne handen,
»sprake vind. Hooft had toen blijkens van Baerles brief aan
»v. d. Mijle (*Epist* 338) Zuilechem, Vossius, Wickefoort, Schuyl,
»Baek en van Baerle zelf bij zich op 't slot gehad, en in zijn
»eerstgemelden brief aan Baek vraagt hij dezen nu: »»mij zal
»benieuwen oft de *Schijnheiligh* in dat harde weder op het t'huys-
»waertskeeren zoo smeerigh heeft kunnen kallen als op 't her-
»waertskomen, dan oft er toen geen ooren voor hem waren?"
»In den tweeden, van nog geen week later, schrijft hij, na
»eerst op het 3de Toonneel uit het eerste Bedrijf van 't stuk
»gezinspeeld te hebben: »»derhalven mag UE. wel zeggen, dat
»de Schijnheiligh zijn weetjen weet"". — Hoofts bezoekers
»hebben zich dus de reis naar Muiden door het lezen van den
»*Schijnheiligh* zoeken te bekorten, en die *Schijnheiligh* was daarbij,
»zoo 't schijnt, en verbleef in Baeks handen. Was hij zelf dan
»ook wellicht de berijmer, zou men nu kunnen vragen; — aan
»Huygens of van Baerle valt ook reeds om dezelfde reden niet
»te denken, als het stuk aan den begaafden Starter zich niet
»laat toekennen. Maar, hadde Joost Baeck rijmen gemaakt,
»zoo zou Hooft hem niet, gelijk in den laatst aangehaalden
»brief, wegens zijn *rijmelooze* verzen een door den koopman be-
»dorven Poeet hebben genoemd. Zijn broeder Jacob daarentegen
»rijmde inderdaad; en wij mogen dus dezen zonder gewaagdheid
»voor den berijmer van den *Schijnheiligh* houden. Waren de
»brieven zijns broeders aan Hooft, even zeer als die van dezen aan
»genen bewaard gebleven, zoo liet zich gewis uit zijn weder-
»schrijven op dat van Hooft, met nog meerder zekerheid spreken."

Het schijnt, dat Van Vloten's conclusie inderdaad niemand te »gewaagd" is voorgekomen; van eenig verzet daartegen in de jaren, die onmiddellijk op de tekst-uitgaven volgden, is mij niets gebleken. Ook Prof. J. ten Brink, die zich omstreeks dien tijd, bij de bearbeiding van zijn in 1859 verschenen Standaardwerk over G. A. Bredero, met de quaestie moest bezig houden, maakt er geen gewag van. Bij hem dan ook geen spoor van weifeling. In Deel II, Hoofdstuk II, van genoemd werk, getiteld *Bredero's onschuld aan de berijming van Hoofts »Schijnheiligh"* sluit hij zich met volkomen instemming bij het oordeel van de twee bovengenoemde »beproefde gidsen" aan en geeft als zijne meening te kennen, dat de bovenaangehaalde »plaatsen „uit de merkwaardige brieven van den Muiderdrost de geschie-»denis van den »Schijnheiligh" voor goed aan 't licht ge-»bracht hebben."

Aangaande de vraag, wat Hooft moge bewogen hebben, de comedie van Pietro Aretino te verdietschen, omhelst hij geheel het gevoelen van Alberdingk Thijm, die uit den reeds meermalen geciteerden brief van Hooft aan Blijenburgh het bewijs put, dat wraak de drijfveer was, welke de pen van den Drost bestierd heeft. Niettegenstaande zijne gematigdheid hadden de Contra-Remonstrantsche predikanten hem niet ongemoeid gelaten. »Ick was noyt in hun vaerwaeter", klaagt hij aan zijnen vriend, »en toch hebbense (mij) mede hunnen aert moeten toonen ende hoopen waeters vuil gemaeckt om mij te versteken van 't recht van den Schout tot Weesp te stellen." Om zich over de ondervonden tegenwerking te wreken moest de *Ipocrito* dienst doen; diens bijtende spot wilde hij op enkele predikanten, op de »luiden" die hem zooveel zorg berokkenden, toepassen. Maar hij zorgt er wel voor, dat hij buiten schot blijft. Hij staat zijn proza af aan een berijmer om het stuk ter vertooning gereed te maken en stelt alles in het werk, opdat er niets van zijn auteurschap zal doorlekken. »Hooft [1]) maakt allerlei

---

1) A. Thijm *D. W.* 1856 bl. 201, aangehaaid door Ten Brink, *G. A. Bredero,* Dl. II, 48.

»zwarigheden om het stuk aan Blijenburgh, (die) veel pleizier »in dramatisch-politische allegoriën had, over te zenden. Hij »verontschuldigt zich van de overzending door B. te melden, »dat hij zijn aanvrage ontvangen had »in 't gaen naer de veer-»schuit van Amsterdam" op Muyden, en dat het handschrift »buitendien nog bij den berijmer lag. Ja, opdat er zoo min »mogelijk spraaks van zoude komen, voegt Hooft *in het Latijn* »een postscriptum aan zijn brief toe, waarin hij zegt, dat men »zijns inziens, de zaak der schijnheiligen maar niet te veel »roeren moet, en waarin hij de vrees schijnt uit te spreken, »dat Blijenburgh daar anders over denken en aan dezen of »genen kant iets in de waag stellen mocht [1])." Op »deze groote omzichtigheid, deze zelfzuchtige bezorgdheid om niet persoonlijk in den strijd op te treden", steunt Ten Brink zijne meening »dat het Hoofts opzettelijke bedoeling geweest is het stuk op Bredero's naam te stellen." Hij weet weliswaar niet, hoe Hooft Van der Plasse tot zijn plan heeft kunnen overhalen, maar vindt het alleszins natuurlijk, dat de eerste het stuk aan Bredero op den hals schoof. Herkende men daarin Aretino's blijspel — welnu »Bredero was gewoon uitheemsche lettervruchten voor het tooneel te bewerken"; hield men het voor oorspronkelijk »dan kon er bij de Nederlandsche tint, die Hooft over zijne vertolking had uitgegoten, en bij de verzekering van den uitgever, die het stuk op Bredero's naam in 't licht deed verschijnen, weinig vrees overblijven, dat men tegen de echtheid zou opkomen."

Met deze bewijzen, die Hoofts medeplichtigheid in de gepleegde onderschuiving moeten vaststellen, is Ten Brink echter niet te vreden. In tegenstelling met Alberdingk Thijm en Van Vloten, die slechts ter loops van het »gebrekkige der berijming" en »het kreupelachtige van den versbouw" gewaagden en zich overigens geheel lieten leiden door beweegredenen buiten het stuk zelve gelegen, onderwerpt de levensbeschrijver van Bredero,

1) Zie Bijlage A.

den *Schijnheiligh* aan een onderzoek en concludeert, dat er »maar een zeer gering doorzicht" noodig is, om te bemerken, dat deze comedie te veel in inhoud, stijl en kleur van Bredero's overige stukken verschilt, dan dat zij op diens rekening gesteld zou kunnen worden.

Zijne argumenten, zoo kort, als de juistheid toelaat, samengevat, luiden als volgt:

1°. »De »Ipocrito", zoowel als de 5 andere blijspelen van »Aretino, zijn verwikkelingsstukken, welke van groote losheid, »veel comische kracht en veel onbeschaamdheid getuigen. Reeds »de tegenstelling van het verwikkelingsblijspel der Italianen »en Spanjaarden met Bredero's karaktercomedie zal elken lezer »van het »Moortje" en van den »Spaanschen Brabander", inzon»derheid bij eene vergelijking met den Schijnheiligh in het oog »springen." En wanneer er ook al eenige overeenkomst is tusschen beiden in »studierichting" is, in zooverre zij meer het leven hunner eeuw voor oogen hebben dan grieksche of latijnsche voorbeelden, de klove gaapt toch diep tusschen den diep bedorven en laag gezonken Aretyner, die zijne pen veil had voor alles wat hem winst bracht en den ongekunstelden, levenslustigen en oprechten Amsterdammer, welke zich voornamelijk in zijne groote blijspelen zich zijner taak: het volk door de kunst uit zijne ruwheid op te heffen, meer en meer bewust werd.

2°. Hooft heeft het heele stuk geregeld vertaald [1]), de berijmer wierp slechts eenige stoplappen tusschen zijn proza, om 't rijm te treffen. Ten bewijze vergelijkt Ten Brink in beide stukken den monoloog van het 1ste bedrijf, 2de tooneel:

Bij Hooft luidt deze: »Weet de duyvel abeler kuyr te werc»ken, als dat hij voor den dagh komt als een engel des lichts? »Ick leg niet en roep met een verwondering over de wijsheid »oft geestighejdt, die de rijckeluj wt de mondt comt, maer »ik prijs haar vroomicheydt, haar devocy, haer aelmoessen, ende,

1) Niet juist. Geheele tooneelen zijn weggelaten, verschikt of bekort.

»om haar te stijven in 't slampampen, in 't woeckeren en in »de overdaet, so treck jck mijn schouderen op met een man- »nier van ginneken, of ick morgen lachen soude en seg: de »brooshejdt van 't vlejsch! 't moet over die boeg sejlen; die »geen vriend van de sonden wesen wil, wordt een vijandt van »de menschen."

In de berijming:

Heeft oyt de Duyvel doch aerdigher kuur verdicht,
Als dat hij hem vertoont als een Enghel des licht
Ick legh hier niet en roep met groote beestigheyt,
Over de wijsheyt ende gheswinde geestigheyt,
Die hier de rijcke luy komt vloeyen uyt de mont,
Oft yewers aen begaen. Maer ick prijs 't aller stout,
Haer vromigheyt, haer aflaet, haer lieve gifte tot de kercken:
En om te stellen haer voornemelyck in 't quaet,
In 't slampampen, en woeck'ren en in overdaet:
So treck ick op myn lip en weet mannier te houden,
En geef een ginnick of ick morgen lacchen souden,
'K segh: de broosheyt van 't vleys, 't moet over de boegh gaen,
Het is nu de mannier, het moet er so op staen,
Die hier der sonden vrient ter werelt niet wil wesen,
Wert vyant van de mensch.

Uit dit staaltje alleen »zou men kunnen opmaken, dat de »talentvolle bewerker van Terentius' Eunuchus en Mendoza's »Lazarillo zich nimmer tot zulk eene slaafsche berijming zou »geleend hebben." Hij zou »elke gelegenheid aangegrepen hebben »om »wiltweyigh" uit te weiden »denkende (volgens zijne »eigene woorden) dat een getrouw oversetter niet ghedwonghen »en is juyst van *woort tot woort* te volghen... Hij zou b.v. »waar in het II^de^ Bedr. 8 Tooneel, een knecht bij den Aretijner »van 't karakter en de bezigheden zijner meesteres spreekt, een »uitvoerige teekening der bedrijvige, kraaknette, praatzieke en »vlijtige zeventiende-eeuwsche huismoeders ingevlochten hebben, »zoo goed als hij in zijne Geertruyt van 't »Moortje" het beeld »der kallende, van betere dagen roemende best met enkele mees- »terlijke lijnen heeft geschetst."

4°. Na de extrinsieke argumenten van Alberdinck Thijm en

Van Vloten uit de bekende brieven geciteerd te hebben, besluit Ten Brink aldus: »Schoon wij nu dit betoog weinig mogelijk-»heid voor twijfel zien overblijven, raden wij een iegelijk zelfs »den hardnekkigsten twijfelaar, den »Schijnheyligh" in Bre-»dero's werken op te slaan, en zijne aandacht op de zonder-»linge bladvulling aan 't einde van 't laatste bedrijf (bl. 64) te »vestigen. Daar de uitgever, bewust of onbewust van de dwa-»ling, Brederode's naamteekening noch devies aan het slot van »'t handschrift vond, wilde hij zijn geweten bevredigen door »een snipper van des overleden kunstenaars schrijftafel met »zijne naamteekening aan de laatste bladzijden van den *Schijn-»heiligh* toe te voegen."

Ik weet niet, of er na dit betoog nog zoo een »hardnekkig twijfelaar" is overgebleven; was dit het geval, dan heeft hij zijne bedenkingen maar stilletjes voor zich gehouden [1]. Althans tot het jaar 1877. Toen echter verscheen in het *Nederlandsch Museum*, bl. 131—169, eene zaakrijke verhandeling van Dr. J. Worp, waarin het vraagstuk aan een herziening wordt onderworpen. Ook deze schrandere litterair-historicus werpt het denkbeeld, dat Bredero de berijmer van den „Schijnheiligh" zou zijn, verre weg: hij sluit zich geheel bij de zienswijze van Ten Brink aan, dat onze geestige Amsterdammer daaraan part noch deel kan gehad hebben. De door zijnen voorganger aangevoerde bewijsgronden worden door hem nog versterkt en vermeerderd. Na ze aangehaald te hebben, zegt hij: »Ik zou hier nog wil-»len bijvoegen, dat niet alleen in 't laatste gedeelte, maar ook »reeds in het begin van het blijspel de maat te stumperachtig »is om aan een geroutineerd dichter als Brederode te kunnen »denken. Ik weet wel, dat op de maat van vele stukken van »onzen eersten Hollandschen blijspeldichter valt aan te merken; »maar wij hebben geen recht hem te verdenken van zooveel »onhandigheid, zooveel licentiae poeticae, zoovele ongelukkige

1) Ook Jonckbloet sluit zich bij Thijm, Van Vloten en Ten Brink aan. Zie *Gesch. der Ned. Letterk.* XVIIde eeuw, bl. 352.

»stoplappen, als wij in den berijmden »Schijnheiligh" aantreffen."

Worp gelooft ook, dat de voorzichtige Hooft ten einde het bij de partij, die aan het bewind was en waarop de geestelijkheid veel invloed had, niet te verbruien, het stuk aan Bredero op den hals heeft geschoven en dat Van der Plasse daarin zijn medeplichtige is geweest op grond, dat »in de voorrede van de Angeniet de »Schijnheiligh" achteraan eventjes genoemd wordt en wij in de uitgave zelve voorbericht, inhoud, naamteekening en het anders nooit ontbrekende devies, *'t kan verkeeren*, missen.

Gaat Worp dus in zoover geheel met Ten Brink mede, zoodra deze zich neerlegt bij Van Vloten's hypothese en Jacob Baeck als den »waarachtigen berijmer van den *Schijnheiligh*" aanwijst, houdt de instemming op. Worp kan het klemmende van Van Vloten's betoog niet inzien. Vooreerst blijkt z. i. uit beide aangehaalde plaatsen in Hoofts brieven niet duidelijk genoeg, dat het H.S. van den *Schijnheiligh* juist in handen van Joost Baeck zou zijn. Maar ook als wij dit aannemen, dan mogen wij volgens hem hieruit nog niet besluiten, dat Jacob, de broeder van Joost de berijmer zou wezen, of zelfs maar van het bestaan van dit blijspel in kennis is gesteld. „Ik kan »mij uit de brieven van Hooft aan zijn zwager geen enkele »plaats herinneren, waar hij over dien broeder, den rechtsge»leerde, spreekt, wat toch zeker wel het geval zou zijn, als »Jacob door bemiddeling van Joost, de berijming op zich had »genomen. Bovendien is het zeer de vraag, of beide broeders, »die veel in leeftijd verschilden, wel zoo intiem met elkaar »waren, dat zij elkanders geheimen deelden en men uit het »berusten van den *Schijnheiligh* in de handen van den een mag »besluiten tot het berijmen door den ander."

Dr. Worp oppert dan ook eene tegengestelde gissing. Hij wijst op een derden brief van Hooft aan Joost Baeck, waarin van den »Schijnheiligh" sprake is. »In dit kleine snipperbriefje »van 7 October 1637[1]) lezen wij den volgenden zin: »Hierbij

1) Zie Bijlage D.

»zeind' ick de Florentynsche dingen: bidde U. E. mij wat te »leenen den Schijnheiligh om hem op den Hage te schikken: »alzoo de Heere van den Hoonaart hem geirne eens door kijken »zoude."" Kort voor de uitgave dus was de *Schijnheiligh* in de »hand van Joost." Verder vestigt hij de aandacht op de toespeling op den Ipocrito in den brief van Hooft aan J. Baeck van 31 Juli 1636 [1]). »»Derhalve moogt U wel segghen, dat de Schijnheiligh zijn weetjen weet,"" voorafgegaan door den zin »»Dat de koopman eenen goeden Poeët aan U bedorven heeft, zeggen Uwe rijmelooze gedichten.""

Daar van Joost's rijmelooze gedichten niets bekend is, meent Worp die uitdrukking te moeten toepassen op de drie tooneelen in den berijmden *Schijnheiligh*, die geheel of gedeeltelijk rijmloos zijn geschreven en op een vierde, waarin het proza van Hooft eenvoudig is overgedrukt, zonder dat men zich de moeite heeft getroost, het ook maar in den vorm van verzen en regels van bepaalde lengte onder elkaar geplaatst af te drukken.

»Wanneer wij aannemen," oordeelt Worp, dat Joost Baeck »de berijming heeft geleverd, dan worden ons die »rijmlooze »gedichten" in verband met de daarop volgende toespeling uit »den *Schijnheiligh* op het ongelukkige lot van poëtendochters »volkomen duidelijk. Baeck heeft waarschijnlijk aan Hooft ge»schreven, dat hij met dien Lamfert Loscop geen raad wist »en krijgt het schertsende antwoord, dat hij er niet veel van »gemaakt heeft, maar dat het beter is een goed koopman en »slecht dichter te zijn dan omgekeerd."

Zoo was de stand der zaak, toen de Heer Unger in 1884 het verrassende bericht bracht, dat de Uitgave van 1637 niet de *eerste*, maar de *tweede* druk van den berijmden *Schijnheiligh* is en dat de *editio princeps* in 1624, dus pas zes jaren na Bredero's dood het licht had gezien [2]). Het gewicht dezer ont-

1) Zie Bijlage C.
2) G. Az. Bredero. Eene bibliografie. Bl. 7.

dekking werd onmiddellijk ingezien door Dr. Worp, welke in het *Tijdschrift v. Ned. Taal en Letterkunde*, V. 65 het volgende schreef: »Maar nu komt de Heer Unger op zijne beurt mijne »gissing (dat Joost Baeck de berijmer zou zijn) omverwerpen »door de mededeeling, dat de berijmde *Schijnheiligh* niet in »1637, doch in 1624 voor het eerst is uitgegeven. De plaatsen »die moesten bewijzen, dat in 1636 en 37 het M. S. der proza»bewerking in handen van Joost Baeck was, bewijzen niets »meer en wij houden alleen de toespeling over in den brief »van 31 Juli 1636. Hooft *kan* in 1622, toen hij zijne verta»ling gereed had, zijn M. S. hebben toevertrouwd aan Joost »Baeck, die toen reeds met Magdalena van Erp was ver»loofd — het paar werd 5 Mei 1623 in huwelijk aangetee»kend — maar de toespeling in den brief van Hooft bewijst »op zich zelve niet genoeg en wij moeten aannemen, dat wat »den berijmer van den *Schijnheiligh* betreft »»adhuc sub judice »lis est.''''

Vreemd genoeg merkte echter de ontdekker der eerste uitgave, de Heer Unger, zelf niet op, welk geheel ander licht deze op de zaak der berijming wierp en hoe daardoor de argumenten uit de brieven van Hooft aan zijn zwager Baeck geput, die alleen tot eenig bewijs konden dienen, zoo de *Schijnheiligh* voor 't eerst in 1637 in druk verschenen was, volkomen waardeloos werden. Ook de Heer J. Ten Brink is blijkbaar van meening, dat deze vond geene verandering in den stand der quaestie heeft gebracht. In het Letterkundig Bijblad van *Noord en Zuid* (Jaarg. 8, n°. 2, bl. 58), waarin hij den Heer Unger er over hulde brengt, zegt hij, na zich een weinig vroolijk gemaakt te hebben, over den Heer Frederiks, die aan onzen Gerbrand Adriaensz. in 1639 nog eene stiefmoeder bezorgde, terwijl hij reeds 23 Aug. 1618 overleden was: »Men heeft met den vroolijken Bredero na zijn dood wel meer een loopje genomen, getuige de *Schijnheiligh* van Hooft door Van der Plasse zonder blikken of blozen op zijn naam gesteld." Verder heeft hij nòch in de 2de uitgaaf zijner be-

kroonde prijsvraag[1]), nòch in de onder zijn toezicht en leiding bezorgde uitgaaf van Bredero's werken[2]), eene wijziging in zijn eenmaal uitgesproken opinie omtrent den berijmer van den *Schijnheiligh* aangebracht.

Reeds vóór de ontdekking der eerste uitgave had ik mij geruimen tijd met de studie van den *Schijnheiligh* bezig gehouden en was in hoofdzaak tot de conclusie gekomen, welke ik in de volgende bladzijden aan het oordeel mijner lezers onderwerp. De verhandeling van mijnen vriend, Dr. Worp, in het Nederl. Museum kende ik toen nog niet; ik ben er eerst opmerkzaam op gemaakt door de lezing van diens mededeeling in het *Tijdschrift* van 1885. Ik zeg dit niet om de verdienste van dezen schranderen geleerde te verkleinen of om hem de eer te betwisten, het eerst van allen een stap in de goede richting te hebben gezet: integendeel, had hij goedgevonden zijn onderzoek voort te zetten, hij was er de man naar om het tot een goed einde te hebben gebracht. Maar het zet, dunkt mij, geen kleine kracht bij aan een gedeelte van mijn betoog, dat wij daarin, onafhankelijk van elkander, tot eene eensluidende conclusie kwamen, en de steun zijner autoriteit is voor mij geen te versmaden voordeel, nu ik mij aangord om dit proces aan eene herziening te onderwerpen en te beproeven, of ik ook de „judex" van deze »lis" zou kunnen zijn.

II.

Wanneer ik de voorafgaande bladzijden herlees en bemerk, dat zij bijna geheel door oorkonden en citaten in beslag worden genomen, dan bekruipt mij de vrees, dat mijne lezers dit

1) *G. A. Bredero,* door Dr. J. Ten Brink, 2de geheel omgewerkte druk. Leiden Sijthoff 1887.

2) *De Werken van G. A. Bredero.* Volledige uitgave naar de beste oude drukken bezorgd en opgehelderd door Prof. Dr. J. Ten Brink, Prof. Dr. H. E. Moltzer, Dr. G. Kalff, Dr. R. A. Kollewijn, J. H. W. Unger en Dr. J. Te Winkel. Amsterdam, Binger, 1890.

uitvoerig relaas uiterst taai zullen gevonden hebben, en bovendien, dat de een of ander onder hen de snedige opmerking maakt, dat al wat er staat, niets dan uitknipsels uit het werk mijner voorgangers zijn, waartusschen ik, de bewerker, slechts eenige »stoplappen geworpen" heb, om de overgangen »te treffen." Ik kan dit zoo weinig tegenspreken, dat ik zelfs bekennen moet, het met opzet te hebben gedaan.

In de eerste plaats toch wilde ik mijne beoordeelaars in staat stellen om voet voor voet den weg te kunnen volgen, welken de *legende, dat Bredero niet de berijmer van den Schijnheiligh zou zijn* [want voor eene *legende* en niets meer houd ik de heele zaak] heeft afgelegd, alvorens zich aan ons in den schijn van eene vaststaande, onaantastbare historische waarheid voor te doen.

Uit dit uitvoerig overzicht immers blijkt duidelijk, dat tot het jaar 1856, dus gedurende een tijdsverloop van 230 jaren, geen Christenziel ooit aan Bredero's vaderschap ten opzichte van deze geboorte getwijfeld heeft. Scheltema meende zelfs, dat de berijming het origineel, de prozabewerking de copie was, en schoon Tideman, dit reeds voldoende had weerlegd, rekent Alberdingk Thijm zich verplicht daarop nog eens uitdrukkelijk terug te komen.

Deze, afgaande op den zoo dikwijls geciteerden brief van Hooft aan Blijenburgh [1]) acht het eerst onwaarschijnlijk, dat Bredero meer dan de eerste tooneelen berijmd heeft, en oppert later zelfs, op grond steeds van dien zelfden brief, twijfel of onze poeët »er wel eenig deel aan hebbe." Van Vloten, die eerst, blijkens zijne aanteekening op Hoofts brieven Dl. I, bl. 214, uitdrukkelijk Bredero als den berijmer erkend heeft, bekeert zich naderhand tot de zienswijze van Thijm, waarschijnlijk, omdat hij na den brief van 1622 er nog twee gevonden heeft, waaruit blijkt, dat de prozabewerking in handen van Hoofts zwager, Joost Baeck, geweest is tegen den tijd der gewaande

1) Bijlage A.

eerste uitgave van 1637. Bij beide Heeren geen spoor, om door eene vergelijking van Bredero's overige werken met den *Schijnheiligh* het bewijs te leveren, dat deze er niet de berijmer van kan zijn; de *verzekering*, dat de berijming slaafsch en gebrekkig is, en voor het overige uiterlijke en zeer zwakke argumenten volstaan bij hen, om tot zulk eene conclusie te machtigen. »Mais pourquoi s'arrêter en si beau chemin?" Nu de bal eenmaal aan het rollen is, kaatst Van Vloten hem nog een eind verder dan zijn vriend en voorganger. Met Joost Baeck, van wiens dichterlijke werken nooit iemand iets vernomen heeft, is niets aan te vangen; maar deze heeft een broer, Jacob, die wel eens een kreupel rijm maakte, en nu acht Van Vloten zich gerechtigd om Bredero eerst [1]) half en half te laten glippen, en hem later [2]) geheel over boord te gooien door Jacob Baeck als »hujus facinoris reum" aan te wijzen. En zie, weer heeft het fransche spreekwoord gelijk: »Il n'y a que le premier pas qui coûte!" Wat Van Vloten nog eenigermate als gissing voorstelt, wordt bij zijnen opvolger aanstonds onomstootelijke zekerheid. Ten Brink verheugt zich er in »op den *waarachtigen* be»rijmer te kunnen wijzen, door Van Vloten's zorg uit zijn »vergeten schuilhoek te voorschijn gehaald." En nu de man, die het feit gepleegd heeft, gevonden is, kost het den levensbeschrijver van Bredero ook geene moeite om uit inhoud, stijl en kleur van den *Schijnheiligh*, dus door intrinsieke bewijzen, dezen van alle medeplichtigheid aan het stuk schoon te wasschen. En al is ook later Dr. Worp te schrander, om zich door het schijnbetoog van Van Vloten te laten beetnemen, de wolk van Ten Brinks bewijzen benevelt hem den blik toch zoozeer, dat ook hij Bredero niet meer als den berijmer erkennen kan en zich ten slotte genoodzaakt ziet »de jeter sa langue aux chiens."

Op die bewijzen zelve zal ik mij straks veroorloven terug te komen; nu stel ik alleen de vraag: Zou al die twijfel wel geopperd, zou Bredero niet heden ten dage nog voor iedereen

1) *Hoofts brieven.* Dl. III, bl. 475, zie boven bl. 6.
2) *Dietsche Warande*, 1857, bl. 180. zie boven bl. 7.

de berijmer van den *Schijnheiligh* zijn, zoo men geweten had, dat de editie van 1637 niet de *eerste*, maar de *tweede* is geweest?

Was het dus noodzakelijk door een uitvoerig overzicht mijne lezers nauwkeurig in te lichten over het ontstaan dezer negentiende-eeuwsche mythe, nog wenschelijker komt het mij voor hun de argumenten mijner weerpartij zoo volledig en zoo letterlijk mogelijk voor oogen te stellen, nu ik de bouwstoffen, waarop zij berust, aan een nader onderzoek ga onderwerpen. Zij zijn dan in staat om zonder een wanhopig naslaan in allerlei boeken, de al of niet gegrondheid mijner weerlegging na te gaan. Gedachtig aan het oude »qui bene distinguit, bene docet," stel ik mij voor achtereenvolgens deze drie vragen te beantwoorden:

1°. Kan een der beide broeders Joost of Jakob Baeck voor de berijming van den Schijnheiligh in aanmerking komen?

2°. Heeft C. L. Van der Plasse, bewust of onbewust, mèt of zònder medeweten van Hooft, vervalsching gepleegd?

3°. Is de berijming van dien aard, dat zij niet voor het werk van Bredero kan gehouden worden?

Wat de eerste vraag betreft, begin ik met onmiddellijk Dr. Worps conclusie, in het *Tijdschrift* V. 65, tot de mijne te maken; door de ontdekking van de eerste uitgave van 1624 zijn al de hypothesen, welke op die van 1637 — dus de tweede — gebouwd waren, omvergeworpen. Dat gelijk uit Hoofts brieven van het jaar 1636 en 1637 blijkt, de prozavertaling van den *Ipocrito* in handen van Jacob Baeck was, bewijst niets meer voor de stelling, dat hij of zijn broeder de berijmer zou zijn geweest: de berijmde Schijnheiligh toch had reeds 12 à 13 jaren te voren het licht gezien! Er laat zich dus niets anders uit afleiden, dan dat Joost Baeck, gelijk vroeger de Heer van Blijenburgh (zie den brief van 1622 [1]) en later de Heer van den Hoonaert (zie den brief van 7 Oct. 1637 [2]) deed, Hoofts handschrift te leen had gevraagd, waarschijnlijk,

1) Bijlage A. 2) Bijlage D.

omdat hij liever het gespierde proza van zijn zwager dan eene gebrekkige en onvoltooid gelaten berijming las. Het is mij trouwens, ook voor dat ik van de ontdekking des Heeren Unger kennis droeg, steeds onbegrijpelijk geweest, hoe men uit zulke zwakke gegevens, zulk een stellige wetenschap heeft weten te distilleeren, als in het boek van Prof. Ten Brink het geval blijkt te zijn. Er wordt toch in die brieven met geen enkel woord van de berijming of van de ophanden zijnde uitgave gewaagd; er blijkt niets uit dan dat de prozabewerking op een zeker tijdstip in handen is van Joost en dat deze zich op zijn reisje naar Muiden met zijne tochtgenooten er den tijd mede gekort heeft.

Van Joost Baeck, als dichter, heeft nooit iemand gehoord: als hij destijds met de berijming van den Schijnheiligh bezig was, hoe zou Hooft, dan in den brief van 31 Julij 1636 kunnen zeggen: »Dat de koopman eenen poeet in U bedorven heeft, zeggen uwe *rijmelooze* gedichten." Dr. Van Vloten en Prof. Ten Brink hebben dit dan ook zoo goed ingezien, dat zij Joost als *berijmer* onmiddellijk laten schieten en in zijne plaats met eene handigheid, die zij van moeder Rebekka schijnen te hebben afgezien, zijnen broeder Jacob substitueeren, zonder daarvoor ook maar één, zegge één, ander argument aan te voeren, dan dat deze als zijnde een kreupelrijmdichter die berijming heel goed op zijn geweten *kan* gehad hebben en dat hij de broer was van dengene, die den proza-*Schijnheiligh* eene poos in handen had! Ik verwijs te dezen opzichte naar het bovenstaande betoog van Dr. Worp; wat mij betreft, eene dergelijke argumentatie, waaruit Van Vloten, nota bene »zonder gewaagdheid", eene dusdanige conclusie durft trekken, roept mij het gezegde van den wolf in de bekende fabel van La Fontaine voor den geest: »Si ce n'est toi, c'est donc ton frère!"

Over Dr. Worps zienswijze, dat Joost den *Ipocrito* zou berijmd hebben, behoef ik, na hetgeen mijn geleerde vriend er zelf over gezegd heeft [1]), niet veel woorden te verliezen. Hij

1) Zie bl. 195.

wijst nog alleen op den brief van 31 Juli 1636, doch kent aan de daarin vervatte toespeling uitdrukkelijk weinig bewijskracht toe. Zij mist die dan ook geheel. Vooreerst zou dan aangenomen moeten worden, dat Joost in 1636 de berijming reeds op de enkele onberijmd gebleven tooneelen na klaar had en vervolgens laat het zich toch niet aannemen, dat Hooft zijnen zwager een door den koopman bedorven dichter genoemd heeft, wegens een viertal tooneelen, waarin deze zijn proza eenvoudig heeft overgekalkt, terwijl hij, die, evenals zijn tijdgenooten, in dergelijke gevallen het wierooksvat zoo gul hanteerde, geen woord van lof zou hebben overgehad voor diens handigheid als *berijmer* van het geheel. Deze veronderstelling weerlegt zich zelve.

Het voorafgaande werpt reeds eenig licht over het tweede punt, waarmede ik mij thans ga bezig houden: de aan den boekverkooper Cornelis Lodewijksz. Van der Plasse te laste gelegde vervalsching.

Mij dunkt, dat in dusdanige gevallen, waar van stellige bewijzen geen sprake is, de eerste vraag moet zijn: Heeft de beschuldigde zich bij andere gelegenheden aan een dergelijk misdrijf schuldig gemaakt? Geen zijner aanklagers rept daarvan ook maar met een enkel woord en voor zoover ik bij een opzettelijk daaromtrent ingesteld onderzoek heb kunnen nagaan, is daarvan tot op den huidigen dag niet het geringste gebleken. Integendeel als Van der Plasse de *Angeniet* door Starter, het »*Daghet in den Oosten* door van der Velde, laat voltooien, dan waarschuwt hij uitdrukkelijk het publiek, dat die stukken niet in hun geheel van 's meesters hand zijn. Een falsaris, dunkt mij gaat zoo niet te werk. Prof. Ten Brink durft hem dien naam dan ook niet ronduit geven. — »Of hij dit met volkomen goede trouw heeft gedaan, of hij wellicht door Hooft misleid is, dit alles is nu zeer moeielijk te beslissen." — Dit verhindert hem echter niet aan het einde van zijn betoog »den hardnekkigsten twijfelaar" te verzoeken, »zijn aandacht te vestigen op de zonderlinge bladvulling aan het einde van het laatste bedrijf", en

daaraan de veronderstelling vast te knoopen, dat »de uitgever, bewust of onbewust van de dwaling, Bredero's naamteekening noch devies aan het slot van 't handschrift (vindende), zijn geweten bevredigen wilde, door een snipper van des overleden kunstenaars schrijftafel met zijne naamteekening aan de laatste bladzijde van den Schijnheiligh toe te voegen."

Zonderlinge redeneering en nog zonderlinger »bevrediging van het geweten."! Ik veroorloof mij een paar opmerkingen. De eerste is, dat, zoo er bedrog heeft plaats gehad, dit stellig met voorkennis van Van der Plasse moet zijn geschied, daar het volstrekt onaannemelijk is, dat deze, een groot bewonderaar van Bredero en uitgever van alle diens werken, zich eens andermans stuk voor een handschrift van zijn overleden vriend in de handen zou hebben laten stoppen.

In de tweede plaats moet Van der Plasse er al een raar soort van geweten op na gehouden hebben, daar hij zich niet geneert Bredero een geheel stuk onder te schuiven en er voor terugdeinst daar de drie woordjes: *'t kan verkeeren* onder te plaatsen, terwijl hij er weer geen been in ziet, om door de toevoeging van een onderteekenden snipper van 's dichters schrijftafel het lezende publiek op machiavellistische wijze in den waan te brengen, dat deze het eigenlijk toch wel onderteekend heeft. Ten derde en ten laatste zal iedereen mij toegeven, dat de hypothese, welke Ten Brink zoo kunstig op deze »zonderlinge bladvulling" gebouwd heeft, als een kaartenhuis ineenstort, wanneer men weet, dat die wèl in de uitgave van 1637, maar niet in de eerste van 1624 voorkomt. Had Van der Plasse de hem toegedichte bedoeling gehad, dan mocht die »snipper" in de *editio princeps* stellig niet ontbreken. Bewijst die bladvulling dus iets, dan is het de piëteit van den Uitgever, die ook dit schamel brokje van den letterkundigen arbeid zijns overleden vriend niet aan diens vereerders en bewonderaars heeft willen onthouden [1]).

1) Het ontbreken van devies of naamteekening is voor Ten Brink ook een hoofd-

Van niet meer gewicht acht ik de bedenking van Dr. Worp, dat Van der Plasse in de voorrede van de Angeniet, den *Schijnheiligh* achteraan eventjes noemt [1]), en in de uitgave zelve voorbericht, inhoud, naamteekening en devies gemist wordt.

Vooreerst begrijp ik niet, waarom de Uitgever, na in bedoelde voorrede [2]) gezegd te hebben, dat hij, »noch bekomen (hebbende) diversche spelen, ende andere gedichten van ... G. A. Bredero, die op weinig na door syn eigen handt volmaeckt waren", het Angenietje door Starter heeft laten »volrymen", er niet aan zoude mogen toevoegen: »Verwacht korts noch den vermakelijcken en sin-rijcken *Schijnheiligh*; mitsgaders het seer geestigh spulletjen .... *Het daghet uyt den Oosten*: ende verscheyden andere Rijmerijen." Welk kwaad, welke toeleg van bedrog is daar, in 's hemels naam, uit op te diepen? En is het ontbreken van voorbericht, inhoud, enz. niet volkomen te verklaren uit het feit, dat het spel door Bredero onvoltooid is gelaten? Moet de ontstentenis ervan niet veeleer in het voordeel van Van der Plasse pleiten, daar het hem, als het om mystificatie te doen was geweest, toch niet moeilijk zou zijn gevallen, ook deze saam te flansen?

Maar er is meer. De woorden van Van der Plasse, dat hij nog eenige bijna voltooide werken in zijn bezit heeft, welke hij van plan is »te laten volmaken, van soodanigen Poët derwelcker stijl best op zijn onvoltooide werck past" ontvangen eene welkome bevestiging in de zoo vaak geciteerde woorden uit den brief van Hooft aan Blijenburgh: »Want die hem (den

---

argument tegen de echtheid van den *Hoogduitschen Quacksalver*. Ik houd dit stuk voor even echt als de *Luijs-bosch* en *Klaas Kloet*, die wel onderteekend zijn. (Ten Brink, *G. A. Bredero*, II bl. 116 vlgg).

1) In de voorrede van het *Groot Lietboeck* (1622) zegt Van der Plasse reeds, dat hij van Bredero „noch drie spelen (heeft) en verscheyden gedichten die noch noyt druck gesien hebben." Deze spelen kunnen geen andere zijn dan *Angeniet, Het daghet* en de *Schijnheiligh*, blijkens de voorrede van de Angeniet waar alle drie genoemd worden. Zie Bijlage E. Dus in 1622 was de Schijnheiligh in de handen van Van der Plasse en in dat jaar werd de brief aan Blijenburgh geschreven!

2) Zie Bijlage E.

Schijnheiligh) voorts soude doen rijmen heeft hem noch [1])". Alberdingk Thijm zegt »*voorts soude doen rijmen*, dat is; *verder berijmen zou*" en ik betwist niet, dat *doen rijmen* soms hetzelfde is, als *rijmen* of *berijmen*; doch hier is dit niet het geval. Dit wordt belet door de omstandigheid, dat Hooft eerst geschreven had *die hem voorts rijmen soude* doch dit later veranderde in: *die hem voorts soude doen rijmen*. Heeft Alberdingk, die deze verandering in het HS. opmerkte, er dan de portée niet van begrepen? Deze kan toch geen andere zijn, dan dat Hooft heeft willen voorkomen, dat hij »die hem noch heeft" ook voor den berijmer zou gehouden worden. In verband met bovenstaande woorden van Van der Plasse, die daarmede in de schoonste overeenstemming zijn, beteekenen zij dus: de uitgever, die hem wil doen voltooien, heeft hem nog. Kan het overtuigender?

Is dus de schuld van Van der Plasse niet alleen niet bewezen, maar volstrekt onaannemelijk, dan is daardoor eigenlijk ook reeds de tegen Hooft geopperde verdenking, zooals die door Alb. Thijm en Ten Brink is geformuleerd, in hoofdzaak weerlegd. Doch, aangezien ik mij van den eenen kant tot taak gesteld heb, geen enkel argument mijner tegenpartij ongetoetst te laten en van den anderen kant Hooft en zijn Vertolking van den *Schijnheiligh* er het grootste belang bij hebben, dat het volle licht over deze zaak schijne, zal ik ook deze aanklacht aan een nader onderzoek onderwerpen.

Bovengenoemde Heeren beweren, alweer op gezag van dien merkwaardigen brief van 1622, dat Hooft Aretino's *Ipocrito* heeft vertaald om zich te wreken op de Schijnheiligen, d. z. de orthodoxe predikanten, welke hem verstoken hebben van het recht om den Schout te Weesp te benoemen; dat hij echter uit vrees van het met de bovendrijvende kerkelijke partij aan den stok te krijgen, het stuk niet op eigen naam heeft laten uitgaan, maar het aan den reeds vier jaar overleden Bredero heeft op den hals geschoven. Zij steunen hierbij op de om-

1) Zie de noot op de vorige blz.

standigheid, dat het karakter van den Drost, wegens zijne houding tegenover Vondel, zijne voorzichtigheid in de politiek, zijne gematigde gevoelens op het stuk van religie en andere, min gewichtige oorzaken, herhaaldelijk aan aanvallen heeft bloot gestaan. Ik kan er hier niet aan denken om hem van al de hem aangewreven smetten schoon te wasschen, schoon de lust er mij geenszins toe ontbreekt. Voorshands alleen het oog vestigend op het punt in kwestie, vraag ik: Is het wel waarschijnlijk, dat de Prins onzer geschiedschrijvers, hij, die zich in zijne onsterfelijke Nederlandsche Historiën, schoon telkens zijn standpunt teekenend, als een volstrekt onpartijdig en waarheidslievend geschiedvorscher heeft doen kennen, de hand zou hebben geleend tot eene vervalsching van oorkonden, tot eene bedrieglijke substitutie van eigen werk aan een overleden vriend en kunstbroeder? Dit *kan* en *mag* niet aangenomen worden, tenzij het feit door deugdelijke bewijzen worde gestaafd. Is dat geschied? Is het bewezen, dat het gebeurde bij de Schoutsbenoeming de aanleiding is geweest tot het ontstaan van den »Schijnheiligh"? Het is er verre af, zoo verre, dat het mij volstrekt niet moeielijk zal vallen aan te toonen, dat er tusschen beide feiten geen het minste verband bestaat.

Daartoe vestig ik allereerst de aandacht op een schijnbaar nietig zinnetje in Hoofts brief aan Blijenburgh, dat door ieder mijner voorgangers is over het hoofd gezien en toch waarlijk belangrijk genoeg is. Als de eerste den laatste heeft uitgelegd, wat er »in den weghen geweest" is, om hem den *Schijnheiligh* te zenden, laat hij er onmiddellijk op volgen: »Ook is hij soo »onleesbaer van letter als van hart. Doch *soo U.E. dit ver-* »*geeten is*, en niet liever heeft te toeven tot hij in druck komt, »ick sal hem bij d'eerste gelegenheid voortsvaerdighen om ge- »censureert te worden".

Soo U.E. dit vergeeten is! Dus heeft Blijenburgh het stuk reeds vroeger gelezen en dit moet reeds een geruimen tijd geleden zijn, anders kon Hooft onmogelijk veronderstellen, dat Blijenburgh zich inhoud en schrift misschien niet meer herinnerde.

Over den smaad van de zijde der Predikanten ondervonden, doordat ze hem verstoken hebben »van 't recht van den Schout tot Weesp te stellen", spreekt de Drost echter als een feit van heel recente dagteekening, gelijk ieder, die den brief aandachtig leest, dadelijk moet opmerken. Hierdoor geleid kwam ik tot de conclusie, dat die Schoutsbestelling in het jaar 1622 moest hebben plaats gegrepen, en toen ik dit aan Prof. Fruin kenbaar maakte en hem verzocht mij in te lichten, waar ik omtrent deze zaak zekerheid kon erlangen, zond de beminnelijke geleerde mij reeds den volgenden dag deze uittreksels uit de Resolutiën der Staten van Hollant, welke de quaestie voor goed uitmaken:

Resol. Holl. 1622, 5 Jan.

Op Klachten der Contra-remonstranten voorgeslagen o. a. veranderingen in de regeering van Wesep „mitsgaders den officier [d. i. den Schout] mede te „verlaten [1]) ende dat een ander met advis van den *Bailluw van Goylandt* „[d. i. den Drost van Muyden] daer diende gesteld te worden." Besloten de commissarissen op nieuw derwaarts te laten gaan om allerlei te doen en „datse mede sullen licentieeren den Schout en met advies van den Baljuw „de plaetse met een bequamer persoon, van de Religie wesende, te voor„zien, welcke daernaer tot hetselvige commissie verleent sal werden daer ende „sooveel hetzelve behoort."

10 *Januari:* Wijziging van dit besluit, doch niet ten opzichte van den Schout.

13 *Januari:* Rapport der Commissarissen „dat se bovendien noch uytlaten „[uit de Vroedschap] een goed persoon omme te stellen tot schout in plaatse „van den aenwesenden Schout, die af sal gaen."

21 *Maert:* „Is gelezen seecker vertoogh van den *Kerckenraadt* van Weesp „nopende het stellen van een schout aldaer: ook de requeste van Simon Melisz. „versoeckende met hetselve schout-ampt voorsien te moghen werden: noch „van de Burgemeesteren omme de afgesette Boden te moghen behouden *ende* „*van den Bailjuw van Goylandt* [2]) *van gelijcken sustinerende hem te competeren* „*omme eenen Schout daer te moghen stellen;* Ende op alles gedelibereert, is „verstaen ende geresolveert, dat de H.H. Gecommitteerde Raden, die te voren „kennisse van deze differenten genomen hebben, sullen worden gheautoriseert „alle deselve te examineeren; ende nopende den Schout en Boden te dispo-

1) Ontslaan. 2) Hooft.

„neeren, gelyck sy voor den meesten dienst van den lande en ruste van de-
„selve stede bevinden sullen te behoren."

Op raad van Prof. Fruin heb ik toen ook een onderzoek ingesteld op het Rijksarchief [1]) in de zwakke hoop, dat ik daar misschien het request van Hooft onder de ingekomen stukken, behoorende bij de *Resolutiën* van *Gecommitteerde Raden* zou vinden. Die hoop is niet verwezenlijkt: de serie ingekomen stukken bij dat college begint eerst met 1649. Ook werden de Resolutiën dier Raden eerst in lateren tijd afzonderlijk gehouden. Gelukkig echter sedert Februari 1621; zoodat ik in staat ben den afloop der zaak mede te deelen, gelijk hij blijkt uit de Resolutie van 22 April 1622:

„Gedelibereert sijnde, wie men best soude verkiesen tot Schout van Weesp
„uit de dry personen, den heeren Gecomm. Raden voorgedragen, namentlijk
„Symon Melisz., Jan Cornelisz ende Willem Cornelisz Tol, is uit krachte van
„de authorisatie bij de Staten van Holland aan haar Ed. Mog. op ten 21
„Maart voorleden gegeven, opt goet rapport hunl. gedaen van den persoon
„van Symon Melisz. voorn. denselven totter voorn. Schoutambt gecommitteert."

De uitverkorene was dus Symon Melisz. en zijne officieele aanstelling erlangde hij juist op denzelfden dag, dat Hooft zijnen brief aan Blijenburgh schreef: kan die dus iets te maken hebben met de vertaling van den *Ipocrito*, die reeds zoo oud was, dat Blijenburgh kon vergeten zijn, dat »hij soo onleesbaar (was) van letter als van hart"? Interessanter vonnis, dan de eerzame Symon Melisz. hier wijst, twee honderd en zooveel jaren na zijnen dood, heeft hij misschien gedurende zijn leven nooit geveld!

Het mysterieuse latijnsche post-scriptum van Hoofts brief hoeft nu ook niet veel verwondering meer te baren. Hooft had weer eens en dat op eene zeer gevoelige wijze ervaren, hoe machtig en invloedrijk de bovendrijvende kerkelijke partij was; voorzichtig als hij was, en in de dagen na 1619 vooral als amb-

1) Door vriendelijke bemiddeling van den Heer Hingman, wien ik hier mijnen dank betuig.

tenaar moest zijn, vreest hij, dat Blijenburgh of zijn verwant met den *Schijnheiligh* eenige roekeloosheid zoude begaan. Van daar zijne aarzeling, om zijn handschrift over te sturen, en het verzoek zijnen brief, waarin hij op de orthodoxen zoo afgeeft, als een gevaarlijk stuk te verbranden.

Eene »vendetta" wegens eene persoonlijke beleediging, op de wijze zooals die bij de Italianen gebruikelijk is, kan de verdietsching van den Ipocrito dus onmogelijk geweest zijn; of echter de Muider Drost met die vertolking niets in het schild gevoerd heeft, is eene andere quaestie, waarop ik mij veroorloven zal straks uitvoerig terug te komen. Wat hiervan echter ook blijken moge, voor 't oogenblik was het mij alleen te doen Hooft van medeplichtigheid aan bedrog vrij te pleiten, en daar ik geloof alle argumenten, welke daarvan het bewijs moesten leveren ontzenuwd te hebben, kan ik thans tot het beantwoorden van de derde vraag overgaan: Kan Bredero onmogelijk de berijmer van den Schijnheiligh geweest zijn?

Uit het voorafgaande is reeds voldoende gebleken, dat Hoofts prozavertaling van vóór het jaar 1622 dagteekent, de woorden aan Blijenburgh: »Soo U. E. dit vergeeten is" veroorloven ons het tijdstip dier vertaling geruimen tijd, stellig 4 à 5 jaar vroeger te plaatsen en zoodoende komen wij dan ten minste tot 1617 of 1618. In die jaren leefde Bredero nog en eene feitelijke onmogelijkheid, dat hij de berijmer geweest is, gelijk men het heeft willen doen voorkomen, bestaat er dus niet. Maar nu komt Prof. Ten Brink met een aantal intrinsieke bewijzen: *inhoud*, *stijl* en *kleur* van het stuk verbieden aan iemand, die maar een greintje doorzicht heeft, aan Bredero, als den maker, te denken! Dat is boud gesproken en wel geschikt om tegenspraak te doen verstommen; toch wil ik mij hierdoor niet van mijn onderzoek naar de waarheid laten afschrikken, op gevaar af van gehouden te worden voor iemand met volslagen gebrek aan »doorzicht."

Ik begin met de stellig niet nieuwe opmerking, dat zelfs de grootste artisten hunne zwakke oogenblikken hebben. Zonder

met het befaamde »Quandoque bonus" tot Homerus terug te gaan, stip ik maar even aan, dat de schrijver van den *Cid* ook die is van *Théodore* en tal van verongelukte tragedies, dat Boileau

> Dans le sac ridicule ou *Scapin* s'enveloppe
> . . Ne reconnaît plus l'auteur du *Misanthrope*,

en dat bij ons de zelfde veder, waaruit de onsterfelijke *Lucifer* vloeide, ook den *Zungchin* schreef. Meer voorbeelden op te noemen is niet noodig, om het begrijpelijk te maken, dat Bredero, welke behalve *Moortje* en *Spaansche Brabander* toch ook *Roddrick*, *Stommen Ridder*, *Angeniet* en *Het daghet uyt den Oosten* op zijn geweten heeft en die, zoo iemand, een ongelijkmatig talent bezit, eenen *Schijnheiligh* heeft kunnen produceeren. Doch ik geloof, dat ik hier eigenlijk tegen windmolens scherm: in het algemeen genomen zal Prof. Ten Brink mij zeker wel willen toegeven, dat zelfs de beste auteur wel eens een zwak stuk schrijft. Laat ik dus liever stuk voor stuk de argumenten nagaan, op grond van welke hij meent aan Bredero het vaderschap van den berijmden Schijnheiligh te moeten ontzeggen.

Daar is dan vooreerst de *inhoud*, welke als zijnde die van een *intrige*-stuk, in 't geheel niet strookt met de *karakter*-comediën van onzen poeët. Ik moet bekennen, dat dit bewijs bij mij niet zwaar weegt. Op soortgelijken grond zou men Bredero dan ook het auteurschap van het *Moortje* kunnen betwisten: dat klassieke stuk staat toch ook *alleen* te midden zijner overige echt-nationale blijspelen. Zoo ooit, dan is zeker bij een artist het »spiritus flat ubi vult" op zijne plaats: wie zou b. v. van Huygens, het »ooghelijn van 't Hof", een *Trijntje Cornelisz* hebben verwacht? Daarenboven, geheel juist is Ten Brinks bewering niet: wat is de Klucht van den Molenaar in den grond der zaak anders dan een verwikkelingsstuk?

Maar dan de *slaafschheid der navolging*: hoe die te verklaren bij een zoo »wiltweyighigen" geest als die van Garbrand Adriaensz? Ik kan best begrijpen, dat de »onbekende student" van het jaar '59, toen aangaande de bronnen van Bredero

nog zoo weinig bekend was, door de inderdaad groote overeenkomst tusschen het proza-origineel en de berijmde copie, geweigerd heeft den *Schijnheiligh* voor een door Bredero gestempelde munt aan te nemen, doch, dat dezelfde schrijver, intusschen van student tot Hoogleeraar bevorderd, in 1887, toen hij zijne bekroonde prijsvraag vermeerderde en geheel omwerkte, nog steeds aan dit argument waarde blijkt te hechten, komt mij onverklaarbaar voor. Immers om te leeren inzien, dat het te eenen male waardeloos is, was geene omvangrijke studie noodig geweest: het Brederoo-album van 1884 was daartoe alleszins voldoende. Daarin toch toont Dr. Worp op afdoende wijze aan dat *de Stommen Ridder* den roman van *Palmerijn v. Olijven* op den voet volgt, zoodat de overeenstemming soms *woordelijk* is, gelijk uit tal van daar geciteerde parallel-plaatsen terstond blijkt [1]). En hetzelfde getuigt Unger (zie aldaar, blz. 97, vlgg.) van den *Spaanschen Brabander*, waarvan geheele passages met even groote »slaafschheid" naar eene hollandsche vertaling van den Lazarillo de Tormes berijmd zijn. Ik kan niet beter doen dan tegenover het door Ten Brink geciteerde stuk uit Bedr. I, Toon. 2. van den *Schijnheiligh* een gedeelte van de door Unger aangehaalde parallel-plaats te stellen:

Sp. Brab. vs. 892. *Jer.*

Oock heb ick ou vertuyft met den eten, maer wat
Ick beyde, ghy en quamt niet, ick gingh toe toens en at.
Voorts hede wel ghedaen ou Gode te bevelen:
Want 't is veel saligher te bidden dan te stelen,
Soo help mij Godt, Robbert, 't is mij in 't minste leet.
Een dinghen bid ick ou, maeckt dat men niet en weet
Dat gay hier bay mayn woont; want ick wil ou wel sweeren,
Het sode woorlyck may te na gaen mynder eeren.
't Es wel woor dat ick hoop dat ick niet en wert geschent,
Vermits dat ick alhier soo lettel ben bekent
En of Godt wilde dat ick ware t'huys ghebleven.

Roman. „Ooc so heb ic na u gewacht om t' eten, ende siende dat ghy niet

1) Men zie in het geciteerde werk, bl. 67—78 en houde in het oog, dat de afwijking grooter *moet* zijn dan in den *Schijnheiligh*, omdat Bredero hier een *verhaal* te dramatiseeren heeft.

en quaemt, so at ick alleen. Voorts so hebdy wel gedaen, want tis saliger om Gods wil te bidden als te stelen: So help my Godt, Lazarus, dit behaecht mij wel, ende alleenlic een dingen wil ic u bidden, dat men toch niet en wete dat ghy met my woont, want tsoude mijn eer te naegaan. Tiswel waar dat ik hope dattet secreet sal blyven mits dat ick hier luttel bekent ben; ende oft God gewilt hadde, dat ick er nooyt in hadde gecomen."

En zoo gaat het voort! Men leze en overtuige zich. Het vreemdst van alles is, dat Prof. Ten Brink deze artikelen heeft gekend, immers in de Bredero-uitgave (Binger, 1890) wijst hij erop en beaamt ze, doch zonder er de conclusie uit te trekken, die zich daarbij voor den *Schijnheiligh* als vanzelf opdringt. »Maar" zal hij mij tegenwerpen, »de overeenstemming van dit stuk met de vertaling van den *Ipocrito* is toch veel grooter: hier geene enkele inlassching, geene *wiltweyighe* uitweiding; steeds het berijmde proza van Hooft." Daar tegen merk ik op, dat er wel degelijk verschil is op te merken b. v. in de lyrische partij tusschen Wijbrand en Katrijn (Toon. VI v. h. 5de Bedrijf) waartoe het proza den weg niet wees; in het portret, dat Dachdief in het 8ste tooneel van het 2de Bedrijf teekent van zijne meesteres (zie hierachter blz. 213); in dat, hetwelk zij van zich zelf schildert in het onmiddellijk volgende, enz. Verder vraag ik: als Bredero elders overal, waar hij er kans toe ziet, den stelregel toepast: »Je prends mon bien où je le trouve", en zich geen moeite geeft eigen uitdrukkingen te verzinnen, waar hij met die van anderen volstaan kan, moet dan vanzelf niet in den *Schijnheiligh* de overeenstemming grooter zijn, waar hij geen *verhaal*, maar een *drama* tot model had, geschreven in de gespierde taal van Hooft? Zou hij niet gevreesd hebben, dezen onwelgevallig te zijn, of althans voor een verwaand betweter door te gaan, indien hij zich te veel veranderingen veroorloofde in een stuk, dat hij uit de hand van het »Hoofd der Nederlandsche Dichteren" ontvangen had? De beantwoording eener andere vraag, die men zich wel had mogen stellen, nl. of er ook *opzet* kan liggen in dat vasthouden aan zijn voorbeeld, stel ik tot later uit en ga thans over tot

het onderzoek van het derde argument: *de onbeholpenheid der versificatie en het gebrekkige van den stijl.*

Volmondig erken ik, dat wat meesterschap over den vorm betreft, de *Schijnheiligh* bij de overige comediën van Bredero verre ten achter staat. Doet men echter wèl, het hiermede te vergelijken? Kan de stof den dichter ook minder gevlijd hebben? Laat ons eens zien. Aretino's Ipocrito, »waarin een Milaneesch huisvader, door de goede diensten van een vroom bedrieger uit de groote moeiten der uithuwelijking zijner vijf dochters wordt gered," is geen stuk van groote comische kracht. Het getal werkelijk vermakelijke tooneelen is uiterst gering; men zou het bijna eene tragi-comedie of liever een »blij-eindich spel" kunnen noemen. De geheele liefdeshistorie b. v. tusschen Wijbrand en Katrijne is van droevigen aard; hare wanhoopstafereelen, hare vergiftigingsscène met gelukkigen afloop herinneren levendig aan de *Lucelle.* Dat Bredero dit ook zoo beschouwd heeft, bewijst het aanbrengen van lyrische partijen in dit gedeelte. Vergelijkt men den *Schijnheiligh* nu met de Tragi-comedies en bedenkt men, dat de meester er de laatste hand niet aan gelegd heeft, dan zal het oordeel stellig gunstiger luiden; en zal men zich, in elk geval, wel tweemaal bedenken, eer men beweert, dat stijl en versbouw van den *Schijnheiligh* onmogelijk van Bredero kunnen zijn. Immers Dr. Kalff, stellig een bevoegd oordeelaar in dezen, zegt van de romantische drama's: »Welk een plat proza heeft hij (Bredero) gemaakt »van die denkbeeldige wereld.... Hoe onbeholpen is in *Rod-*»*derick en Alfonsus* Breero's taal, welk een mengsel van ge»brekkig weergegeven gedachten in slecht gebouwde zinnen en »hortende, stootende alexandrijnen! Wat een gestumper en ge»broddel! Het is waar, dat *Rodderick*, *Griane* en *Stomme Ridder* »een climax vormen: dat het tweede stuk beter bewerkt is dan »het eerste; dat het laatstgenoemde hier en daar vloeiend is »berijmd; doch als geheel zijn toch ook die beide stukken ge»brekkig werk."

Doch men oordeele zelf en vergelijke onderstaande proefjes

uit den *Schijnheiligh* met de daarnaast geplaatste uit de *Lucelle* (welke zeker hooger staat dan de Tragi-comedies).

Schijnh. Bedr. II Toon. 8. *Dach-dief* en *Quis-tijt.*

Daehd. Den Baes is werentelyck een nuwelycken haen:
Maer 't is langer geen huys te houden mette basin
Ik loof niet of, dat wijf het de duyvel in.

Quist. De popelensy op haer lijf.

Dachd. Daer zijn in huys geen hockels noch hoecken
Of sy selse een hielen dagh door snoeffelen en doorsoecken.[1])
Sy snuyft het al deur, het sy in kamers, in keuken, in kelder, in botteleríj,
Ien mensch mach niet een hoensboutje, of een pijntje
[wijns steken aen een zij
Of sy isser stracx achter. Op straet en mach haer niemand
[komen te moet,
Die se niet stil doet staen, *of die sy niet en groet.*
Isset een soldaet, *of een snoeshaen*, *of een vegher,*
Die vraeghtse na wat nuws van de krygh of van 't legher.
En ist een jongetje *dat puntich is en beknopt,*
Soo roeptse wat heb ick jou wel duytjes uyt jou billetjes eklopt.
En ist een meysje *dat na haer bliecksler sal gaen na buyte*,
Daer hebjet, jou moer en ick, Heer, dat waer sulcke kornuyte:
Wat het jou vaer en Petemoey wel eslooft.
En sietse yemant met *een sier bien* of een doeck om 't hooft
Daer weetse meer als Mr. Jan Smeertenborst van Delft te seggen:
Dit seljer op schraepen, en dit en dat, *en dat en dit* suljer op legghen.
Al de luy geeftse *voor de koorts koeck, briefjes* en raed,
En wiese niet ghebruyckt daer tegen blijftse byster quaet.
Sy wyst de Boeren hoe sy haer landen *sullen mesten en toe maken*
En de Snyer hoe hy 't profytelyckst sal overleggen met het laken;
Den Apteker *en de kruyenier*, hoe dat sij sullen stampen haer kruyt
En hoe zijt uyt de vysel met een hase-poot sullen vegen uyt.
Sy leert de vrysters by wat waer-segghers dat sy haer sullen laten koppen,
En wat voor linnen, vlas of kaerssen sy haer inde hand moeten stoppen.
Sy leért de Weduwen bidden voor haer afgestorven man:
En met wat abelheyt sy weer een ander moet halen an.
Sy leert de oude totebellen haer backessen met blanketsel strijcken,

1) Al het gecursiveerde ontbreekt bij Hooft; ook bij Aretino is er niets van te vinden. Alleen het woord *canchero,* kanker, komt bij dezen voor in de plaats van *pocken* bij Hooft en doet vermoeden, dat B. ook het origineel of eene andere vertaling gebruikt heeft.

> *Opdatse voor de vrijers en Wevenaars wat schoonder souwen lycken,*
> Sy leert *de melaetschheit, de kancker*, en de pocken, hoe
> Datse de luy sullen eten tot het vleys vande geest toe.

Als dat niet Bredero is, »wie er leibt und lebt," dan mag ik Robbeknol heeten! En nu vergelijke men hiermede eens *Lucelle*, Bedr. III Toon. 1.

Baron tot *Lucelle*. Ick bidt u, vrouwelijn, dat ghy niet vreemt en vynt,
Indien men totter doot sich uytmergelt en pynt
Door 't onkeerlyck gewelt der meer als sonderheden
Des Goddelycken glans van U volmaackte leden,
Daar myn te keurigh oog eerst hongerig op viel
Maar meest verwan mijn hart de deugde van u ziel:
Waar met den Hemel u verciert heeft overdadich.
Ick ben gedwongen door myn lyden ongenadich
Te vollegen het spoor des genen die gewont
Is van een Scorpioen of van een dollen hont,
Dewelcke niet en kan gesontheyts kracht erlangen,
Als door degeen van wien hy 't gift eerst heeft ontvangen, enz.

Ik keur deze verzen goed noch af, doch vraag alleen: staan de vorige niet torenhoog erboven en kan hij, die ze schreef, niet op de — trouwens geringe — eer aanspraak maken ook de dichter van de laatste te zijn?

Vergelijken wij nu ook nog even de lyrische partij uit *Schijnheiligh*, Bedr. V, Toon. 1, met die uit *Lucelle*, Bedr. I, Toon. 1, vs. 259 vlgg.

Schijnh.		Luc.	
	Ick heb in mijn ghemoet,		Daarom soud ick u raan
	Een strijd soo groot als goet,		Eens mondeling te gaan
	Soo eerelyck van reden.		Den Vader selfs te spreken
	Want siet de gulsigheden		Soo hoefdy niet te smeecken,
	Van mijn begeert met dwangh		Te vleyen; 't is te kints
	Wil dat ick u ontfangh.		Te breken so veel wints
	De heusheyt is daer teghen		Om 't Meysje te behagen.
	In geener wys ghenegen		Ick sal 't de ouders vragen
	En maeckt mij sooveel vroet		Soo haast als ick het mien
	Dat ick u weygeren moet.		Een endt daer af te sien.
	Sulcks dat ick moet belijden,		Want als 't die willen lijen
	Dat het ter eender syden		Dan ist geen kunst te vrijen
	Vermetelheyt sou syn,		Al waar de Dochter schier

Soo ick u hiel voor myn.
Ter ander uytermaten
Besluyt ick u te haten,
In voeghen dat ick stil
Wel wou dat ick niet wil,
Wel dat ick niet en wilde,
Dat ick u liet en hilde.

Het allertrotste dier,
Haar strafheyt is te breken
Met lang en liefflyck preken.

Om de keur van dit gerijmel zou ik de trap niet willen afvallen — „dat ik zo'n zondig woord spreek", zei Tante Martha! — maar wie aan het laatste de voorkeur geeft, verzoek ik te bedenken, dat de te bewerken stof in het eerste veel moeielijker, de uitgave, waaruit ik het overnam, niet erg te vertrouwen, en de *Schijnheiligh* door Bredero noch afgewerkt noch herzien is.

Maar ook daarvan afgezien, ontloopen de beide fragmenten elkander weer zoo verre, dat zij niet van éénen Dichter afkomstig kunnen zijn? Gang en zinbouw verraden dezelfde hand en beide zijn in drievoetige jamben geschreven, de maat, welke Bredero in dergelijke passages, om zoo te zeggen, uitsluitend gebruikt. Al het voorgaande samenvattend, durf ik dan ook gerust de overtuiging uitspreken: *stijl* en *versificatie* van den *Schijnheiligh* kunnen geen beletsel zijn, om hem aan Bredero toe te schrijven.

Tot dusver heb ik er mij toe bepaald de bewijsgronden mijner tegenstanders te bestrijden; nu ga ik de aandacht vestigen op een punt, waarop door geen der bovengenoemde Heeren acht is geslagen en waaruit toch alleen in een dergelijk geval een vrij positief argument is af te leiden, nl. de *taal* van het stuk. »Maar dat is grootendeels de taal van Hooft", zal men zeggen. »Grootendeels", en dat is juist gelukkig! Men hoeft nu slechts díe uitdrukkingen, welke niet in de proza-bewerking voorkomen aan een onderzoek te onderwerpen en ze met de taal der overige spelen te vergelijken. Ik heb mij die moeite getroost en het resultaat is werkelijk verrassend geweest: van de 260 min of meer eigenaardige woorden en zegswijzen, die niet bij Hooft voorkomen, vond ik er ruim 140 in de overige drama's te-

rug [1]). Bedenkt men daarbij hoe rijk de taal van Bredero in kleurschakeeringen is, hoe de verschillende inhoud van elk spel noodwendig moet leiden tot het gebruiken van eene menigte uitdrukkingen, die elders niet *kunnen* voorkomen, dan moet dit getal iedereen zeer aanzienlijk toeschijnen. Nog overtuigender, ja bijna ontwijfelbaar wordt de uitkomst, wanneer wij daarbij, in menigte, woorden en spreekwijzen vinden, die bij andere schrijvers niet aangewezen zijn en dus voor specifiek Bredero-niaansch kunnen gehouden worden: de voornaamste volgen hier:

Alemoer de franse Sch. bl. 60; Moortje vs. 768 (in den eig. vorm): *A la mode de Fransche.*

Al je best (*naar binnen*) Sch. bl. 28; Molen. vs. 278 (Loopt) *al je best* (bij jou vrou).

Afrechten = toetakelen Sch. bl. 27; St. Rid. vs. 602 (in het Ned. Wdb. in die bet. alleen bij Bredero).

Endelingh = eindelijk Sch. bl. 11; Moortje, Inhoud, reg. 36; Toe-eygening bl. 11, reg. 11; vs. 24.

(*te*) *euvelick* (*quaet*) Sch. bl. 30; Mol. vs. 455 (*te*) *euvelick* (*reyn*); Rodd. vs. 423, euvelick moy.

Gans elewillighe Sch. bl. 27; Sym. vs. 373: *Gans willigen;* Mol. 524 *Gans* (sacker) *wilghen.*

Gans sacker sinnen Sch. bl. 23; Koe, vs. 269 (deze beide bastaardvloeken niet in het Wdb.).

Gegrey Sch. bl. 46; Rodd. vs. 1116; (In 't Ned. Wdb. wordt slechts ééne plaats en wel uit Bredero opgegeven; *greyen* komt veelvuldig voor).

Hockels en hoecken Sch. bl. 22; Moortje v. 504, *hockels en laedjes.*

Mal-om-'t-hooft Sch. bl. 26; Moortje, vs. 2205.

Met alle gheen = niet met al, Sch. bl. 12; Rodd. vs. 1496.

Palts = paltsgraaf, Sch. bl. 14; Luc vs. 2637.

Salighe man Sch. bl. 7; Moortje vs. 3219; Mol. 250; ibid. vs. 65 *salighe luy*; Sijmen; vs. 435 *Salighe mens.*

(*Gaet*) *datje swiet* Sch. bl. 13; Moortje vs. 850 (*Sta buyten*) *datje swiet;* 1981 (pronckter) *dat ghy swiet.*

(De deur) *toelappen* Sch. bl. 35; Luc. vs. 1947 (*de kamer*) *toelappen.*

Vegher = snoeshaan, Sch. blz. 22; Moortje vs. 2206.

Vercoren (mensch) Sch. bl. 44; Moortje, Reden bl. 13 *vercoren* (raserny) = liefhebberij, manie; Boert. L. B. bl. 78 *verkoren* Koningin; Poemata bl. 41 *Vercoren* Charle [2]).

1) Het onderzoek was vluchtig en bepaalde zich tot de *Spelen*: een nauwkeurige vergelijking ook van de Liedboeken zou het resultaat stellig nog gunstiger doen zijn.

2) Voor de geciteerde woorden heb ik niet alleen alle mogelijke woordenboeken en

Het spreekt vanzelf, dat enkele dezer woorden door anderen misschien reeds elders aangetroffen zijn of zullen worden; — Bredero immers bediende zich van de toen gangbare taal; maar zoolang men mij geen schrijver aanwijst, bij wien ze *alle* of nagenoeg *alle* voorkomen, beschouw ik het argument hieruit voor Bredero's vaderschap van den *Schijnheiligh* geput als positief. Neemt men daarbij in aanmerking, dat in dit stuk ook de door onzen dichter zoo geliefkoosde verkleinende bijwoorden, als: *allengsjes*, *eensjes*, *freytjes*, *fijntjes*, *gauwetjes*, *propertjes*, *rasjes*, *schoontjes*, *soetjes*, *tansjes* enz. enz. bij de vleet voorkomen, evenals de bij hem ook zoo gebruikelijke alliteraties, (z. o. a. *wieck en warmtjes*, *ziel en zinnen*, *halen en houwen*, *woelen noch wanderen*, *versnauwen en versnerken* enz. aangetroffen worden, dan geloof ik, dat ik op overeenstemmingen van minder gewicht in spelling en constructie niet de aandacht hoef te vestigen, om ook op grond der *taal* eerbied en vertrouwen te vergen voor de 230 jaren oude overlevering, die als berijmer van den *Schijnheiligh* aanwijst: Gerbrand Adriaensz Bredero.

En hiermede kon ik mijne taak eigenlijk als afgedaan beschouwen. Doch ik zou mij zeer moeten vergissen, wanneer niet bij den Lezer, die dit lange betoog doorworsteld heeft, gaandeweg eenige vragen waren gerezen, waarop hij antwoord van mij verwacht: »Vanwaar de gebrekkigheid en onbeholpenheid, die in den *Schijnheiligh*, gelijk ook Gij erkent, grooter is dan in eenig ander spel van onzen eersten Comicus? Wanneer heeft Hooft den Ipocrito vertaald, Bredero hem berijmd? Vanwaar dat waas van geheimzinnigheid, dat beide stukken omhult, de aarzeling en angstvalligheid van den Drost, als er van zijne verdietsching sprake is?" Ik wil trachten daarop zoo kort mogelijk te antwoorden, doch waarschuw uitdrukkelijk, dat ik hier het gebied der *gissingen* betreed.

---

mijn eigen citaten-voorraad nageslagen; maar ik deed dienaangaande ook onderzoek bij vrienden, die laatjes vol excerpten (vooral uit de 17de eeuwsche kluchten) bezitten.

[*Mr. Jan Smeertenborst* (Sch. bl. 23) komt ook voor St. Ridd. vs. 1217; zie verder Ned. Wdb. III, 593. J. W. M.].

De gebreken, die het stuk van Bredero aankleven, laten zich gevoeglijk verklaren, wanneer men ééne der volgende hypothesen aanneemt:

1°. Wij hebben hier te doen met een eersteling van den schrijver. Hooft heeft òp, of kort nà zijne Italiaansche reis den *Ipocrito* verdietscht en hem ter berijming aan zijnen jeugdigen vriend en kamerbroeder afgestaan.

2°. De Academisten kunnen op zeker oogenblik verlegen zijn geweest om een stuk, en Bredero, ten einde hen te gerieven, in der haast Hoofts proza in een poetisch gewaad hebben willen steken. Door toevallige omstandigheden, b. v. door 's Dichters dood, kan het onvoltooid op diens schrijftafel zijn blijven liggen.

Beide gissingen houd ik echter niet voor waarschijnlijk, om verscheidene redenen, waarvan de beste is, dat ik eene derde heb voor te dragen, die, daar zij op stelliger gegevens berust, strenger vasthoudt aan Newtons gouden stelregel: »hypotheses non fingo," en daarenboven de verdienste bezit, dat zij niet enkel op de eerste vraag, maar ook op alle andere een bevredigend antwoord geeft.

Het is van algemeene bekendheid, dat de Nederduitsche Academie het onmiddellijk na hare stichting — 1 Aug. 1617 — met de orthodoxen en vooral met de contra-remonstrantsche geestelijkheid aan den stok kreeg[1]). Reeds den 30sten Nov. daaraanvolgende kwam de Amsterdamsche kerkeraad tegen haar in verzet bij de stedelijke overheid, wegens de aanstelling van twee Mennonietische »openbare professoren" en omdat »er oock eenighe spelen van Commediën ghespeelt worden, die niet en connen profytelick of stichtelijck zijn."[2]) Naaste aanleiding tot de laatste klacht moge Coster's *Iphigenia* geweest zijn, waarvan de eerste opvoering op 1 November plaats had, ook Bredero kon er zich door getroffen achten. Ik maak dit op uit zijne

1) Zie hierover *Wijbrands, Het Amsterdamsche Tooneel,* bl. 49 vlgg; Gallée, *Academie en Kerkeraad,* 1617—1632.

2) Zie de *Protocollen van den Kerkeraad* en bovengenoemde werken.

Voorrede van den *Spaanschen Brabander*, die schoon eerst in 1618 gedrukt, reeds in April 1617 voltooid en hoogstwaarschijnlijk in datzelfde jaar gespeeld was. Hij beklaagt zich hierin bij »den goetwillighen Leser" dat zijn stuk aangevallen is, omdat hij daarin »naackteljjk en schilderachtigh voor oogen »(stelt) de misbruycken van dese laatste en verdorven werelt; »de gebreckelyckheit van onse tijdt: *En de Kerk*, en straat»maare mishandelinghen van de gemeene man." Eenige regels lager bezigt hij deze merkwaardige woorden: »Het heeft eenige rechtsche of averechtsche geleerde Doctoren, met sommighe *hypocritische Schijn-heilighe* ghelieft, onse Spaansche Brabander in syn eere te spreecken, sonder dat sy de man ghesien noch gehoort hebben. Daarover hebben wij besloten, dat wij hem in 't licht wilden laten gaan, enz."

Mij dunkt de geestelijkheid is hier duidelijk genoeg aangewezen. Met nadruk echter vestig ik de aandacht op de woorden »hypocritische schijnheilighe." Hoe komt Bredero aan die uitdrukking, die in hare zonderlinge, tautologische verbinding de *namen* èn van het Italiaansche stuk èn van het Nederlandsche bevat? Ligt niet de veronderstelling voor de hand, dat zij hem in de pen vloeit, daar hij bezig is met den *Ipocrito* tot den *Schijnheiligh* om te werken en zich daardoor op dichterlijke manier op zijne aanvallers te wreken?

Maar ook Hooft had reden om ontevreden te zijn. Hij was met Koster en Bredero de grondlegger der Academie, haar geestelijke vader; ook hij kon zich gekwetst voelen door het optreden der predikanten: de nieuwe stichting was toch ingewijd met zijnen *Warenar*, waarvan enkele tooneelen nu ook niet precies zijn, wat een kerkeraad gewoon is »profytelick of stichtelyck" te noemen. Het komt mij dus zeer aannemelijk voor, dat ons driemanschap besloot door de opvoering van den *Ipocrito*, die om zijn letterkundige verdiensten alléén wel niet de eer der vertolking waardig was, den geestelijken heeren eene kool te stoven en tevens buiten schot te blijven. Hoe zouden de predikanten kunnen beweren, dat zij, of de »religie" be-

doeld waren: 't was immers een vertaald stuk en feitelijk tegen de *roomsche* geestelijkheid gericht!

Of het van den aanvang af Hoofts bedoeling is geweest, de handeling in den Haag, niet in Amsterdam, te doen plaats grijpen, weet ik niet[1]); hij was voorzichtig genoeg, om zich daardoor een verweermiddel meer tegen eene eventueele beschuldiging te verzekeren; maar het kan ook zijn, dat hij daartoe eerst later is overgegaan, toen de Kerkeraad meer voet won bij de Stedelijke regeering en er gevaar voor sluiting der Academie dreigde. Immers, is er niet met zekerheid bekend, of de remonstrantie van 30 Nov. 1617 eenige uitwerking heeft gehad, het laat zich toch wel vermoeden, daar op eene tweede, die ingevolge besluit van 29 Maart 1618, door Trigland en Plancius bij Burgemeesteren werd ingediend, de Heeren verklaarden »misnoegen te hebben over sodaenighe ontuchtigheden ende dat sy daerop letten souden, dattet soude geweert worden". En reeds op het eerste Jaarfeest der Academie, verneemt men de klacht, dat een gedeelte der oefeningen, uit eene andere oorzaak dan gebrek aan belangstelling! moesten worden gestaakt. Groote behoedzaamheid was dus ook reeds vroeger eene gebiedende noodzakelijkheid geworden en zoo deze op de *plaats der handeling* misschien geen invloed heeft gehad[2]), ik schrijf er een paar merkwaardige afwijkingen aan toe, welke Bredero in de berijming van Hoofts proza aanbrengt.

Waar dit heeft, Bedr. I, Toon. 2: »maer ick prijs haer (der ryckelui) vroomichheid haer *devocy*, haer aelmoessen[3])" luidt de plaats bij Bredero:

---

1) Hij kan het ook gedaan hebben, omdat in dien tijd
Gommer en Armijn *te hoof*
Dongen om het recht geloof.

2) Dit zou aangenomen moeten worden, wanneer Hooft vóór 30 Nov. 1617 den Ipocrito verdietscht heeft.

3) Ook hier zou men geneigd zijn aan te nemen, dat B. naast Hoofts proza het origineele stuk of eene andere vertaling voor zich had; immers bij Aretino luidt de passage: „ma lo dogli ne *l'opre pie*, ne *le virtu*, ne la vita, e ne la carita.

Maer ick prijs t' aller stout.
Haer vromigheyt, haer deugt, haer godsvrucht, *haer goe wercken,*
Haer aelmoets, *haer aflaet, haer lieve gifte tot de Kercken:*

welke kennelijk eene roomsche kleur hebben en de bedoeling verraden, den argwaan der predikanten te bezweren of te verschalken. Mocht iemand soms geneigd zijn hier aan louter toeval te denken, dan wijs ik hem op den versregel in den aanvang van Bedr. V. Tooneel 10:

Och hy is soo *drievoetich* in al sen wesen en praten,

waarvoor weer bij Hooft: »och, hij is soo *devoot*".

Weet men nu, dat Bredero zich in 1618 ook bezig hield hetzij met de bewerking, hetzij met de voltooiing van zijn *Stommen Ridder* [1]), dat hij in het laatste halfjaar van zijn leven met ziekte en zwaarmoedigheid te kampen had, dat in de ernstige stemming, waarin hij dientengevolge verkeerde, zijn nimmer uitgebluschte godsdienstzin weer boven kwam, dan laat het zich gevoeglijk verklaren, dat hij geen tijd, en vooral geen lust meer had in een plan, dat hem in zijne »wilde dagen" zeker *oubolligh* heeft toegeschenen. En dat Hooft er na het verscheiden van zijn vriend niet meer naar getaald heeft, is ook begrijpelijk: de tijden waren ernstig geworden: op Maurits' openlijken overgang tot de Contra-remonstrantsche partij, was het bloedige Haagsche drama, was de Synode van Dordrecht gevolgd. De orthodoxen zegevierden *sur toute la ligne* en Burgemeesteren van Amsterdam oordeelden het dienstig, dat der Academie »een slot op den mond" werd gehangen. Op het einde van 1620 moest Coster, door Burgemeesteren vermaand, zelfs beloven: »dat hij hem wilde reguleeren na 't believen van de »HH. Burgemeesteren ende niet en sal spreken yet wat tegen»woordig den heeren niet en sal gevallen, oft op solcke tijden, »alst de HH. niet sal believen".

Is het te verwonderen, dat in deze omstandigheden, Hooft,

1) Zie Ten Brink, G. A. *Bredero* II, 102 vlgg. en Jonckbloet, *Gesch. der Ned. Letterk.* III, 236.

die door Maurits toedoen tot Drost van Muyden was benoemd, de zaak ook liever blauw-blauw liet, dat hij aarzelt den *Schijnheiligh* aan Blyenburgh te zenden en dezen aanraadt de »Schijnheilighen" uit vrees voor ongelegenheid, maar lievér met rust te laten?

Mij dunkt, er is te veel overeenstemming in de hier besproken détails om bovenstaande hypothese als onaannemelijk te verwerpen: ik wilde ze dan ook niet terughouden, doch herhaal, dat het eene *gissing* is en blijven moet, totdat latere ontdekkingen haar komen bevestigen of omverwerpen.

Ik zal tevreden wezen, wanneer mijn hoofddoel bereikt is: de meening, dat Bredero niet de berijmer van den *Schijnheiligh* is, voorgoed naar het rijk der Fabel te verwijzen en aan onzen geestigen Garbrand Adriaensz. zijn wettig eigendom terug te geven.

Amsterdam, December 1894. H. J. EYMAEL.

BIJLAGEN.

A. Brief van Hooft: Aen den Heer Adriaen van Blijenburgh, Rentmr. van Alblasserwaerdt, Raeder der stadt Dordrecht. (V. Vl. I, bl. 214 vlgg.).

Myn Heer,

U.E. behendige aenminnigheidt en aenminnighe behendigheidt, die sich met danck weet door te redden, daer anderen met ondanck in souden blyven steecken, heeft de gemoeden der Burgerye mijns Vaderlandts soo betoovert, dat het onnodigh was hunne gunst te verwecken, door sulk slagh van streecken, als de Meereminnen dien Lidsaert aanlokten, singende:

Huc ades, o ingens Grajorum gloria, Ulisses.

welcke aerdigheden haer, nae Socrates meening, Pericles afleerde [1]), om 't Volc van Athenen te beleesen. Ach, hoe wel weet U.E. de harten op hun swackste te bestormen, *quando etiam sapientibus cupido gloriae novissima exuitur.* Ick soude den welgedachten Heeren U.E. lieffelycke lofdeuntjes hebben laeten hooren, waer my U.E. schryven niet behandight in 't gaan naer de veerschuit

1) *Van haar leerde, afkeek* V. Vl.

van Amsterdam herwaerts. 't Selve is in den weghe geweest, om U.E. den Schijnheilig [1]) te senden; doch alleen niet. Want die hem voorts soude doen rijmen [2]), heeft hem noch. Ook is hij soo onleesbaar van letter als van hart. Doch soo U.E. dit vergeeten is, en niet liever heeft te toeven totdat de rijm in druck komt, ick sal hem bij d'eerste geleghenheit voortsvaerdighen om gecensureert te worden: een ding, dat syns gelycken duncken soude: *non tam iniquum quam novum.* Die luiden sijn gewoon 't seggen alleen te hebben, en hun oordeel over andere te vellen. St. Pieter heeft sich niet alleen laeten voorby seilen oft hij stil stondt, maer men vint'er die hun meester over 't hooft leeren, en bequaemer reghel van Geestelyk Recht bedacht hebben, dan dese: *Oordeelt niet, op dat ghy niet geoordeelt en wordt.*

— *dedit haec contagio labem, Et dabit in plures..*

Des gaet men 'er meê door: eerst hoonen, nae, oft niet, hooren. Doch weet ick niet wat moeylyker valt, ongehoort verwesen te werden, oft gehoort ende niet geacht. Aen my, die hun noit in hun vaerwaeter was, hebbense mede hunnen aert moeten toonen ende hoopen waeters vuil gemaekt, om mij te versteken van 't recht van den Schout tot Weesp te stellen: en zyn tot hun vermeten gecomen, over Amsterdam, over al, dat my handt boven 't hooft hield. Want [3]) U.E. voor 't geselschap, dat de Godsdienst in den mondt bestorven is; selden sal se daer in 't hart leven. Ik verstae 't met den geenen, die geen behaeghen hadt in de kryters, die men hun aelmoessen aen 't trompetten, bidden op de straethoecken, vasten, aen 't voorhooft siet. Soo U.E. van die gesintheidt is, ik heb'er niet tegen datse my in den ban doe, sonder sorgh. Maer al laet men de schijnheilighen met my en myns gelyck omspringen als de kat met de muis, men sal hun, hoop ick, daerom de kaes (denckt het klem der Regeringe) niet bevelen. Ik houde den Huisheer te wijs, ende dat daervoor gebeden is. Soo niet, ick bidt daer *serio* voor, ende dat Godt UE.

Myn Heer,

met alle de haere in voorspoedt behoede, ende in haer jonste.

UE.
gansch dienswillighen vriendt
P. C. Hóóft.

Aan dezen brief is het volgende naschrift toegevoegd:

Iterum de mittendo ad te Hyprocrita mones. Ego vero omnes id genus homines, nisi per sapientiores stet, facescere juberem. Tu autem accersis?

---

1) Den *Schijnheilig* door Hooft voor Bredero, naar 't schijnt, in proza vertaald; het H.S. dier proza-vertaling is nog voor dat zijner Poëzy bewaard. Hare uitgave ware voor de taal en ter vergelijking van Bredero's rijm niet onbelangrijk V. Vl.

2) *Bredero*; zie de vorige aant. en vergel. zijne Werken uitgave 1638. V. Vl.

3) Drukfout. In het H. S. staat duidelijk *Wacht*.

Nec quantos concire tumultus vel unico Hyprocritae promptum sit, cogitas? Cave quaeso, ne parto a te nostra in civitate nomini male consulas [1]). Non obsequi tamen nequeo, si vobis ita visum fuerit: praesertim cum mihi videar animum egregii juvenis, affinis tui, aliqua ex parte conciliaturus. Cui, soceroque tuo, viro amplissimo, commendatum me magnopere cupio. Vale.

Mudae in arce, X Kalend. Majas.
cioicxxij.

Hanc ego quasi haereseos ream condemno, puniendamque more majorum [2]) censeo, nec gratiae locus sit. Atque iterum vale.

Het oorspronkelijk concept van dezen brief luidde na de woorden: „hebbense mede hunnen aert moeten toonen," aldus:

Et ego, quamvis bonos principes voto expetere, qualescunque tolerare, solitus, tamen olim concesso jure creandi propraetorem Wesopiorum depulsus sum adactusque renunciare quem vel minime lubuit; fastiditus (credo) dominationibus et ut injuriam segniter laturus: id quod debere me fateor. Causa penes Hypocritas, dien de godsdienst in den mond bestorven is, quod ajunt. Equidem omnes id genus hominum [en zoo voort gelijk in bovenstaand postcriptum]. De laatste zinsnede luidt echter: Cui, patrique ejus, viro amplissimo, tibique commendatum me magnopere cupio, quos omni cum familia Deus optimus maximus ut diu incolumes praestet, precor [3]).

Heeft misschien Hooft, vòòr dat hij zijnen brief verzonden had, een tweede aanvrage van Blijenburgh om den *Schijnheiligh* ontvangen, en toen zijn eerste schrijven gewijzigd? De woorden: „*Iterum* de mittendo ad te Hypocritam mones" zouden het doen gelooven.

B. Uittreksel van den Brief van Hooft aan Joost Baeck (V. Vl. III bl. 147 vlg.) 25 Juli 1636.

... U.E. zoekt dank te geeven voor de ziere van alhier, maer moet selve dank hebben. My zal benieuwen, oft de Schijnheyligh [4]), in dat harde weder, op het 't huyswaerts keeren zoo smeerigh heeft kunnen kallen als op 't herwaerts koomen, dan oft'er toen geen ooren voor hem waeren.

C. Uittreksel uit den Brief van Hooft aan J. Baeck (V. Vl. III, 150 vlg.) 31 Juli 1636.

---

1) In het H.S: *consulat.*

2) Nam. te verbranden. Hooft rekende daarbij buiten zijn eigen kladschrift V. Vl.

3) Dit gedeelte van den brief is zorgvuldig doorgehaald en daardoor slechts moeilijk te ontcijferen. Er blijkt uit, dat Hooft zijne gevoeligheid over het gebeurde met den Weesperschout evenmin, als zijne vertaling van den *Ipocrito,* aan de groote klok wilde gehangen hebben; anders zou hij een en ander niet in het Latijn gesteld hebben.

4) Die van den Aretijn nam. verg. ook beneden, brief 606. V. Vl.

Monsieur mon frère.

Dat de koopman eenen goeden Poeët aan U. E. bedorven heeft, zeggen U. E. rymeloose gedichten. 't Is echter ruym soo lydelyk by oft de Poeët den koopman bedorven hadde, om zyn dochters, in plaets van veldthoenderen, met malse (zoo geen' malle) woorden te aezen; gelyk men van Maegherheintjen zejdt, die zyn' verkens met een praetjen hieldt; ende om haer, in plaets van goude en zyde laeken, met keurssen van laeuwer en klimop te doen pronken. Want, zeker, in zulk een' weide zoud' jk haer lankzaem leggen zoo vet te werden, als men ze in Italiën wenscht, ende wat groens moest' haer lusten, hadden zy liever met dat dorbaer tuygh, dan met satyn en fluweel, voor den dagh te koomen. Derhalven magh U. E. wel zeggen dat de Schynheilig zyn weetjen weet.

D. Brief van Hooft aan J. Baeck. (V. Vl. III, 233).

Monsieur mon frère.

Hierby zejnd jk de Florentynsche dingen: bidde U. E. my wat te leenen den Schynheiligh, om hem op den Haeghe te schikken: alzoo de H. van den Honaert hem gejrne eens doorkyken zoude. Ik denke heden nae Muyden te gaen: doch U. E. eerst te spreken; aen dewelke zich hartlyk gebiedt, Monsr. mon frère,

Amsterdam 7
Oct. 1637.

U. E.
Verplichte dienstwste Broeder
P. C. Hooft.

E. Voorbericht van de *Angeniet* door C. L. van der Plasse (Uitgave 1623).

Beminde Leser, alsoo ick noch bekomen hadde diversche spelen, ende andere gedichten van onsen Amsterdamschen Poët *Garbrant Adriaensz*: *Bredero*, die op weynigh na door syn eygen handt volmaeckt waren; heb ick dit tot myn groote kosten laten volmaken, van soodanigen Poët derwelcker styl best op syn onvoltoyde werck paste, daer af den vermaerden Poët *Jan Starter* volrymt heeft dit teghenwoordigh *Angenietjen* [1]). Neemt mijn neerstigheydt in danck. Verwacht korts noch den vermakelycken en sin-rycken *Schijnheilich*, mitsgaders het seer geestigh spulletjen op het oudt ghemeyn Liedtjen *Het daget uyt den Oosten*: ende verscheyden andere Rymeryen, welcke gevoeght by syne spullen ende andere werken, by my voor desen ghedruckt, V. E. een volkomen vermaack sullen aanbrenghen.

V. E. Dienst-willige
Cornelis Lodewycksz van der Plasse.

VIER LIEDER DES 17. JAHRHUNDERTS.

1. *Der Pfaffe bei der Bauersfrau.*

1. Daer sou der een oud man uyt hacken gaen,
Daer sou der een oud man uyt hacken gaen,
Hij was smergens vroeg opgestaen.
Sie daer, sie daer, sie daer, sie daer, sie daer.

2. Sij kookten hem daer een pot haverde brij,
Daer sette hem den oude man bij.

3. Terwijl er den oude man sat en at,
Heer oom al in de kamer trat.

4. 'Wie treed daer in de kamer, vrou Elisabet,
Mijn alderlie[f]ste wijvetie?'

5. De vrou antwoorde: 'Dat is de wind.
Die men wel in de kamer vind?'

6. De meyd die zey: 'Het is de paap,
Die somtijts bij u vroutie slaapt.'

7. Den oude man nam sijn hacke speet
En sloege de paap, al dat hij sche...

8. 'O meyt, waer om hebt gy dat gezeyd,
De paap al bij u vroutie leyt?'

9. 'Omdat hij mij niet al en gaff,
Daer om zey ik al, wat ik sag.'

10. 'En o meyt, hat gij dat daer stille geswegen,
Gij had wel wat van hem gekregen.'

Aus einem handschriftlichen Liederbuche des 17. Jahrhunderts auf der Kgl. Bibliothek zu Berlin (Mscr. germ. oct. 276), Bl. 33a. Der aus 2 + 75 Blättern in Queroktav bestehende Band enthält eine Reihe niederländischer Lieder und Rätsel. Unter den ersteren befinden sich einige bekannte Gesellschaftslieder, wie Starters 'Had ik duysent ysere tongen', 'Is Bommelalire soo grooten geneugd', seine 'Mennisten-vryagie' und 'Dat men eens van drincken spraeck', auch das bei Scheltema, Nederlandsche liederen uit vroegeren tijd 1885 S. 214 aus andrer Quelle abgedruckte Trinklied 'Poca, poca vinum' (hier aber: 'Vinum, vinum, hoc est vinum').

Neben diesen Gesellschaftsliedern erscheint auch obiges Volkslied vom Pfaffen in der Kammer, von dem ich eine niederdeutsche Fassung vom Jahre 1720 bei Erk-Böhme (Deutscher Liederhort 1, 486 zu Nr. 149) angeführt finde:

> Et wol sick en Bur ut ackern gahn,
> Hei det des morgens fru opstahn.
> Si dit, si dat, si da. (10 Strophen.)

Beides sind Varianten zu dem alten Liede: 'Es fuhr ein Bauer ins Holz' (Erk-Böhme Nr. 149. Böhme, Altdeutsches Liederbuch Nr. 472. Niessen, Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft 7, 588. 626), das auch in den Niederlanden bekannt war, wie aus dem Citate in 'Een deuoot ende profitelyck Boecxken' ed. Scheurleer 1889 Nr. 168 hervorgeht. Verwandt ist auch das Lied vom 'Manne ins Heu' (Erk-Böhme Nr. 150. Böhme Nr. 471. Uhland Nr. 282. Kalff, Het lied S. 421) und das vom ertappten Kaplan (Antwerpener Liederbuch 1544 Nr. 70; vgl. Scheurleer Nr. 150).

2. *Die Beichte.*

1. Daer was een aardig meysie smorgens vroeg opgestaen
Drie uyrties voor den dage, dage, dage,
Drie uyrties voor den dage,
Uyt biegte sou sy gaen,
Sol fal mi re o.

2. Wat vond sy in haer wege, al in haer wege staen?
T' was de pastor van de kerke, kerke, kercke,
T' was de pastor van de kerke,
En mijn heer de prochiaen.
Sol fa mi re o.

3. 'Ik wensch jou goeden morgen, en ik wensch u goeden dach
En ik sou soo gaerne biegten, biegten, biegten,
Ik sou soo gaerne biegten
En mijn sonden leggen aff.'
Sol fa mi re o.

4. 'Sout gij soo gaerne biegten en van u sond afstaen,
Soo knield hier voor mij neder, neder, neder,
Soo knield hier voor mijn neder,
Voor uwen prochiaen!'
Sol fa mi re o.

5. Dat meysie knielde neder al in dat groene gras.
En hij gafse de benedictie, dictie, dictie,
En hij gafse de benedictie,
Daer hij van gekomen was.
Sol fa mi re o.

Aus derselben Handschrift, Bl. 34*b*. — Eine Erneuerung der alten Spottlieder auf Mönch und Nonne: 'Het voer een moninc naer sijnre cluis' (Hoffmann v. F., Nld. Volkslieder Nr. 48) und 'Daer ging een patertje langs de kant' (Hoffmann Nr. 140. Coussemaker Nr. 105. Lootens-Feys Nr. 102. Firmenich, Germaniens Völkerstimmen 1, 380. 3, 660. 679. I. van Vloten, Kinderrijmen 1874 S. 140. 174). Ähnlich ist das deutsche Lied vom Pater Guardian, über das Pichler, Diels, Weinhold und Englert soeben in der Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 4, 199. 332. 437 gehandelt haben.

3. *Die Graserin und der Ritter.*

1. Daer sou er een meijsie gaen snijden wat gras,
Etez vous icy, etez vous icy,

Sij wist niet, waer haer sickeltie was,
Ecoutez, ecoutez,
Sij wist niet, waer haer sickeltie was,
Je vous en prie.

2. Met eene quam daer een ridder aen gereen,
Etez vous icy, etez vous icy,
Hij sey: 'Schoon kind, en waer wild gij heen?'
etc.

3. 'Mijn heer, en ik sou' er gaen snijden wat gras,
Etez vous icy, etez vous icy,
Wist ik, waer dat mijn sickeltie was.'
etc.

4. En hij vatte dat meysie al bij haer hand,
Etez vous icy, etez vous icy,
Hij leyde haer stilleties aen een kant.
etc.

5. Als hij 't er een reysie hadde gedaen,
Etez vous icy, etez vous icy,
Sey hij: 'Schoon kind, gy meugd wel gaen.'
etc.

6. 'Van heene te gaen en wat segge is dog dat,
Etez vous icy, etez vous icy,
Mijn keursie is vanne den dou soo nat.'
etc.

7. 'Schoon kind, als gij weer uyt snijden gaet,
Etez vous icy, etez vous icy,
Siet, dat gij u sickeltie niet achter en laet!'
Ecoutez, ecoutez,
Siet, dat gij u sickeltie niet achter en laet,
Je vous en prie.

Aus derselben Handschrift, Bl. 46a. — Der mit französischen Brocken verbrämte Text beruht auf dem weitverbreiteten Liede 'Ich weiss ein stoltze graserin' (Uhland Nr. 111; Böhme Nr. 89; besonders Erk-Böhme Nr. 71. 74), ist aber im einzelnen durchaus selbständig.

4. *Der geprellte Buhler in der Wäschekiste.*

1. Audi, quid onlanx factum est
Dans ceste court, elck lagt om best!
Sinjora, sinjora,
Sy nam zijn keten en al zijn geld
En todo fijn oro,
Et elle mit al ongeteld
In castero.

2. Este muy amoroso sinjor,
Zijnde verciert met chene d'or,
Pregunta, pregunta
Une marié, pour la baisèr
En bon temps, en bon temps;
Hy souw haer daer voor donner
Pecuniam.

3. Elle, voyant cest diable voor,
Pensoyt qu'il estoit une moor;
El criant, el criant:
'O helas, qual marida
Jolia, jolia;
Yo no ho visto del toda
Mi vida.'

4. Mais pour nous en revengèr
Ende zijn keten te attrapèr,
Luy baise, luy baise!
Il est couru, disoit la mariè
En casa, en casa.
Laet ons plumer cest sinjor si
To nudo.

5. Het werd gedaen conditionè,
El bon sinjor estant entrè:
'Moy prestè, moy prestè.'
Maar mijn man, en die was fijn
Riep: 'Holla, riep: Holla!
Opent de deur en laet my in,
Mi anima!'

6. 'Helas Sinjor', disoit la mariè,
'Quelle remede pour vous sauvèr?
Want mijn man, want mijn man
Vous tuera; maer ik weet raid:
Viene dan icy dedans,
Kruypt inde kiste, die daer staet,
Blijft la dedans!'

7. Daer waeren twee mans après,
Die dese kist ont emportè.
Maer niemant, maer niemant
En wist, quid erat la dedans,
Putabant, quod erant
Quelque foi ou linge blange
Ou autrement.

8. Komende op een brugge, ils ont ouy
El sinnor sughten, il fait un cry.
'Maer hoort, hoort, maer hoort, hoort,
Quelle diable hebben wij hier in!'
Hy roept: 'Moort, moort,' roept: 'Moort, moort!'
Ils ont jettè de haut en bas
Al over boort.

FINIS.

Aus derselben Handschrift, Bl. 1a. — Das in einem Gemisch von Holländisch, Französisch, Spanisch und Lateinisch verfasste Lied, dessen Text offenbar an einigen Stellen verderbt ist, schildert die in der erzählenden Dichtung und auf der Bühne häufig verwertete Prellerei eines verliebten Gecken bei einem von der Dame zum Scheine bewilligten Stelldichein; ich erinnere nur an Giancarlis italienische Komödie 'La Cingana' (1545) und an Falstaffs Abenteuer mit dem Waschkorbe in Shaksperes Lustigen Weibern von Windsor.

Berlin. JOHANNES BOLTE.

EEN NIEUW RAGISEL-FRAGMENT [1]).

Voor het volgende fragment, waarvan ik de eer heb den bezitters van ons *Tijdschrift* een facsimilé aan te bieden, verwijs ik naar de *Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen* (Afd. L), 3e reeks, het twaafde deel, waarin mijne mededeeling daarover, voorgedragen in de vergadering van 10 Juni ll., zal worden opgenomen.

De tekst van dit te Düsseldorf ontdekt handschriftje, die in de *Verslagen* slechts gedeeltelijk zal zijn vervat, staat hier met de correspondeerende verzen van den *Lancelot (Wrake over Ragisel)* [2]) en den franschen tekst van het origineel [3]) in zijn geheel afgedrukt. De vergelijking van het fragment, dat wellicht eene andere vertaling vertegenwoordigt dan de fragmenten Deycks, door mijn vriend Te Winkel herkend als Ragisel-fragmenten, leidt tot gelijke gevolgtrekkingen als de zijne: de zoog. *Wrake*, zooals die in den *Lancelot* te vinden is, is *een uittreksel van eene vertaling van de Vengeance de Raguidel*, het werk van een trouvère Raoul (maar in geen geval van Raoul de Houdenc.).

1	. . . . ens met redene	een part	
	ic wel	hare	10
	. . . .	ware	
	vart	waren [5])	
5	arden wart	varen	
	are Ydoine [4])	eachemert	
	a	ert	15
	wart	ne sceen	

1) Verg. *Tijdschrift voor N. taal- en letterkunde* XIII (N. R. V), bl. 116, het opstel van Prof. Te Winkel: *De Wrake van Ragisel.*

2) *Lancelot*, III vs. 11236—14136.

3) Uitgave: C. Hippeau, *Messire Gauvain ou la Vengeance de Raguidel, poëme de la Table ronde par le trouvère Raoul,* (Paris, 1862), met Introduction.

4) *Lancelot* III, vs. 12378: „Here, ic ben Ydeine geheten."

5) Aldaar, vs. 12373, vlg.

een
rf gecust [6])
e nu rust
20 genaden [7])
. . . . verladen
e behovet
drovet
soht
25 mogt
ic ware
l hare
so ic ben
m
30 nre tale
wale
en staen [8])
evaen
helpe mi God
35 sot
t wale
e tale
rlof
it hof
40 garden [9])
. . . . rre varde
egert
t
int
45 as blint
geslaen
heft gevaen

are stricke
dicke
nraude? 50
dicke craude?
et
overgeet
ole,
Want hi was gelijc den cole, 55
Die invireh es van binnen [10]);
Also reet hi metter minnen
Over al sin lief ontfunct,
Hi mint se sere, nohtan dunct
Hem selven, dat hise niet en twint 60
Na hare werdehheit en mint.
Al dus reden dar dese drie
Dor dwout, gine horet spreken nie
Van merre joien dan si dreven.
Al dus quamen si beneven 65
Een forest [11]), dar si ontmoeten
Enen coleman, disi groten,
Ende her Walewein sprac hem an:
»Sege mi", seit hi, »live coleman,
Welc es die weh te Cardole?" 70
De gene kinde bat enen cole
Dan den weh te hove wart!
»Ay, here, bi mire langer vart,
Ine can u wel berihten niet".
Ende binnen desen om siet 75
Her Walewein ende heft vernomen
Enen knape lopende comen [12]),
Met groter hast in enen roc,

6) *Vengeance*, vs. 3572: »Et cele le baisse en sa face."
7) *Lanc.* III, vs. 12357, vlg.
8) Ald. vs. 12381: »Daer si den casteel sagen staen."
9) Ald. vs. 12401: »Ende es oec Lancgarde geheten."
10) Ald. vs. 12471.
11) *Vengeance*, vs. 3822: »Tant ont alé par la forest."
12) *Lanc.* III vs. 12481, vlgg.

»Sach Walewein over ene side,
Ende siet waer ten selven tide
Een knape comt gelopen sere."

Die meesterlike brahte enen stoc [13])
80 Gedregen inde rehtehant,
Hi quam lopende ende vant
Heren Walewein ende sin gevarde
In virwegesceden [14]), die op hare parde
Hilden [15]) ende ontbeiden sins.
Her Walewein sprac: »Knape, dins
85 Beide wi hir dor dat du souds
Den weh ons wisen, oh tu wouds,
Te Cardoel wart" [16]); doe sprac
[tgarsoen [17]):
»Here, dat salic gerne doen,
90 En ware ic hebbe en luttel meer
Met u te sprekene, dat gi eer

---

13) *Vengeance*, vs. 3840: „Li mesages del bois issi,
Cil que Maduc li noirs envoie;
Si vint batant par .I. voie,
A piè, .I. baston en sa main."

14) T. a. pl. vs. 3828: „Quarrefor."

15) *Lanc.* III, vs. 12484: „Doe bleef houdende daer die here."

16) *Vengeance*, vs. 3848 vlg.: „Ami vallet, dis moi, ses tu
La plus droite voie à Carduel?"

17) T a. pl. vs. 3850 vlgg.:
— „Sire, oïl bien, mais à vos veul
Un poi parler", fait li mesages.
— „Vallet, or as tu dit que sages.
A cui es tu? que veus tu dire?"
— Je sui au Noir Chevalier, sire",
Fait cil, „qui vos mande salus."
— „Vallet, bien soies tu venus.
Queles noveles? que mande il?
Que fait Maduc?" — „Mult bien", fait il.
— Quel bien? conment? fai le m' entendre.
Cuides tu qu'il me puist atendre?"
— Oïl, mult bien." — „Por Diu eonment?"
— Hier matin à l' ajornement
S' en alèrent tuit." — „Est ce voirs?"
— Sire, oïl, et Maduc li noirs
Par moi le secors contremande,
Mais s'il revienent, ce vos mande,
Si gardés, que vos revigniés
Et le secors li amaigniés;
Issi vos mande, et si vos di."
Quant mesire Gauvains l' oï,
Sel crut et bien sut qu'il dist voir,
Por ce que le dut mult savoir,
Que bones ensaignes conta:
„Je t'en croi bien mais or n'i a
Rien fors de cest commandement
De ton signor. Certainement
S'ele revient, je revenrai
Et le secors li amenrai,
Tel que cil qui illuec serront
vs. 3880 Poi à lor vies atendront.
vs. 3885 Et si redi à ton signor
Que g'i revendrai, sans sejor,
Tot erranment, s'il y envoie.
Ca vin; si me monstre la voie
Qui a Cardoil est la plus droite."
— „Sire," fait il, „la plus estroite
Est la plus droite, ce me sanble,
Car c'est la voie qui resanble
Al grant cemin de Carlion."
— „Adieu vallet, nos en alon."

Verg. *Lanc.* III, vs. 12486 vlgg.:
Die knape seide dat hi brochte
„Boetscap van minen heren Maurus.
Hi ontbiet u, here, aldus,
Dat hi gere hulpen hevet noet;
Want die joncfrouwe van Galestroet
Es wech gekeert met haren here."
Walewein seide doe: „Nu groet mi sere
Dinen here, ende laet hem verstaen,
Heeft hijs te doene, sonder waen,
Ic come hem te hulpen, eest nacht eest
[dach,
Met al dat ic geleisten mach."

Horen sult, genoget u:
Die swarte riddre heft mi nu
Hir gesint, ende gruet u sere,
95 Guet geluc ende werelt ere
Geve God beide hem ende di."
»Live knape, nu berihte mi:
Sal hi hem onthouden connen
Des orlogs, dat hi heft begonnen,
100 Tes ic int lant gekeren moge?"
Die knape sprac: »Om dat orloge
En dorfdi nember weder keren:
Die vrouwe ende alle hoge heren,
Die vor onse borh gelegen waren,
105 Sin alle en weh gevaren
Van hedenmorgen vor dageraet:
So keret al om desen raet.
Min here mi hir lopen hiet,
Dat gi uwen oem den coninc niet
110 En moiet, hine heft en gene noet
Van den here van Galistroet,
Want si alle gekert sin."
Doe seidi hem en luttelkin,
Dat here Walewein wel bekinde:
115 »M(it) desen littekene hi mi sinde,
Oh gi mi niet geloven en wout,
Dat gijt nu over wareit hout."
»Knape, nu irst gelovix di,
So guet litteken segt tu mi,
120 Dat ic an di no min no mere
En crafele (twifele?), nu sege dinen
[here,
Alse dune sies, dat icken grote,
Ende dat God behoeden mote;
Ende wordi nembermer bevaen
In node, dat hijt mi late verstaen, 125
Ic quame hem te hulpen ende brohte
Al dat ic geleisten mohte.
Nu wijst ons, eer gi henen vart,
Den rehten weh te Cardoel wart."
»Here Walewein, here, vart al desen: 130
Ende woudi oec te Carlion wesen,
So vart al dit, gine mogt niet dolen."
»Knape, nu vare Goden volen,
Wine hebben nember dins te done."
Dus sciden si van den garsone [18]), 135
Ende reden haren vollen telt [19])
Dor dat wout ende over dat velt,
Ende hebben menegen berh oec leden,
Te lest so quamense gereden,
Alst vespertijt was van den dage, 140
In en groet bosh ane ens hage,
Dat neder was ende harde dicke,
Dar reden si een lanc stucke,
Wat hare weh dar dore gelah.
Met desen Walewein comen sah [20]) 145
Enen knape, doe wart hi blide,
Gereden op en starc rosside,
Want hi woude ende begerde

18) *Lanc.* III, vs. 12487: „Dus sciet die bode van hem al daer."
19) *Vengeance*, vs. 3900 vlgg.:

„Tant oirrent, par bois et par plain,
Et par montaignes et par vaus,
Qu'ils sont venus sor les chevals
A .I. broche clere et basse,
Lors fu vespres:"

in den *Lancelot* is daarvan niets te vinden.

20) *Lanc.* III, vs. 12500:

„Hi gemoette enen knape scire,
Die sere quam gereden dare.
Walewein vrachde hem om niemare.
Die knape antwerde hem ter steden:
„Here, ic come van hove gereden,
Daer ic groet wonder sach:
Daer quam gisteren opten dach
Een scone mantel, secgic u,

Hen te vragene om nimerde.
150 Ende alse hi hem was comen bi,
Sprac here Walewein: »Knape, sect mi
Wanen gi comt ende war gi wilt."
Die knape, die opt rosside hilt,
Antwerde heren Walewein tehant,
»Here, ic come van Duvelant, 155
Dar wasic ende lah te naht;
Die coninc heft met groter craht
Gelegen wel dirteh dage."

Daer grote geroechte af es nu:
Wie dat dien mantel dreecht,
Ende die dan loser minne pleecht,
Hi ontcramp hem in allen sinne;
Ende die getrouwe es an die minne,
Hi sloide hem toter eerden daer;
Hi ontcramp Genevren vor waer
Tote recht in midden bene:
Daerne was joncvrouwe ne gene,
No vrowe, diet anders conde gevallen
Die mantel en ontcramp hem allen,
Selken min ende selken mere,
Nadien dat si minden sere.
Maer ene joncfrouwe die daer was,
Hare sloidi op deerde, sijt seker das,
Eude dat was Carados vrindinne."
„Nu segt mi, knape, live minne,
Wien was hi alre corts aldaer?"
„Here, Keys amien, overwaer,
Ende dies was Keye harde gram."
Mettien die knape orlof nam."

Verg. *Vengeance*, vs. 3906 vlgg.:

„Atant .I. vallès acorut,
Sor .I. roncin, grant aléure.
Mesire Gauvains à droiture
Le vit, si dist: „Esta! esta!"
Et lors li vallès s'aresta,
Tot maintenant l'a respondu.
Il li demande: „Qui es tu?
U vas? dont viens? Ça viens à moi."
„Sire, dit le vallès, par foi!
Je sui au signor de la More,
A Carduel sui venu ore
Et si retorne à Rovelent.
Li rois Artus, à mult grant gent,
Y sejorne XII jors a."
„Vallet, se mès i aporta
Pieca noveles, si l'me di."
„Sire, ier matin, en droit midi,
Vint à la cort une aventure,
Dont la cors est trouble et oscure."
„Que fut ce?" „Ce fu .I. mantials
Qui à mervelles estoit biaus
Et rices; mais il acorcioit
Quant damoissele l'afubloit
Qui n' ert loiaus vers son ami.
Si en a cil maint anemi,
Qui devant li roi le porta;
Car la roine l'afubla:
Si acorça li cors devant.
Provée en fu trestot avant,
Et totes celes del palès
Que plus de .c., tot près à près,
L'afublerent, et mal lor fist.
Par mon cief! Li rois ne vausist
Por mil mars, si com il disoit
Qu'il acorçoit et retraioit
Devant et deriere à cascune
Totes sont honies, fors une,
L'amie Caraduel Briefbras:
Elle ot le mantel par les bas;
Et ses amis en fu mult baus."
„Vallet, à cui sist il novaus?
Ice me dis, se tu le sés."
„Par foi, il en i ot asés,
A cui il fist mult malement.
Por sa mie ot le cuer dolent
Li senescals, mesire Kex,
Car li mantials li devint tels
Que ne s'en pot covrir derriere;
Honteusement se mist ariere.
Por peu Kex ne fust hors del sens."
Va-t-en, vallet, il en est tens;
Et va là ù tu es méus."
Atant s'est cascuns esméus,
Car cil s'en vait et cil s'en vont."

»Noh sect mi, knape, dis ic u vrage:
160 Hets ohgi(?) jet hebt vernomen,
Es dar iet nihtelinge comen
Vor den coninc Arture
Enege vremde aventure?"
»Jaet, gisterdagen, te primetide
165 Quam dar en bode, die onblide
Menegen macte ende sere storde
Int hof." Alse here Walewein dit horde,
Sprac hi: »Knape, nu sect mi,
Ho dat gescide ende war bi."
170 »Here, dar wart en mantel braht,
Dar grote nature ende grote craht
Van wonderliker din...,
Alsic u oec vertellen...,
Alsic sah ende vernam,
175 Wat vrouwe so den man(tel nam)
Om hare, si was van....
Dat si van andren rid...
Meer begerden dan v....
Dat wart hem allen...
180 Condeh gnoh ende opp(enbare),
Wat hare ontcram(p)
So sere dat hi hare
Tote haren knien do...,
Gescide vrouwen ende jon...,
185 Dar mohtemen drou...,
Genovren selve der...,
Wat si souts tirst b...;
Ende doe die mantel o...
Hi ontcramp hare e...
190 Tote in midden haren...
Darne was jonvrouwe...
Noh vrouwe, dijt ander...
Die mantel en ontcra(mp)...,
Mar sulker mer ende su...
Nadin dat elke in h... 195
Ongetrowe minne dr...
Dar was sulc drove...,
Dar was alt hof in...,
Mar die dar drove w...
Dat was die coninc selv..., 200
Want si verloren alle h...
Dor ere jonvrouwen wi...
Eens ridders, hiet Ca(rados),
Amien, doe si den man...
Ic secgu, dat hi har... 205
Tote op die erde in...:
Dis was heren Caradon v...
Ende sire amien wast..".
Doe sprac here Walewein: »Sect m...:
Condi mi jet beriht...., 210
Welker dat hi dar(?) cor...?"
»Here, salic u der(?) war...,
So was hi corts her K....:
Hine sloh hare toten...
Dat sine amien doe le... 215
Her Keie, doe hare gev....
Dat hare die mantel...,
Dat was wonder groe...
Hi ware al verwoet...
Ende van torne hi wa(s gram). 220
Met desen die knape (orlof nam)
Ende sciet van heren..."
Doe seidi: »Guet(?) lief...,
Ic wilde wi beide ha...
Gewest, sone haddix..., 225
Gine sout met harde groter eren
Vorden coninc ende vor die heren
Den mantel hebben gedregen.....

---

21) *Vengeance*, vs. 3960 vlgg.:
Mais les noveles que il ont
Oïes que cil a contées,
Ne sont pas totes obliées.
Mult poisse monsiguor Gauvain
Qu'entre lui et la belle Ydain
Ne furent au mantiel partir;
Car il croit mult bien, sans mentir,
Que sa mie en fust honerée."

Utrecht, '95, 6, 21.

H. E. MOLTZER.

EENE BETEEKENIS VAN SKR. *ṛkṣa-*.

Toen ik in dit tijdschrift (XIII, 210 v.v.) de verschillende woorden in het Sanskrit behandelde, die *aap* in het algemeen of *een bepaalde soort van apen* beteekenen, had ik ook *ṛkṣa-* moeten noemen, te meer daar dit woord volgens het Kurzgefasste Petersb. Wb. de beteekenis »eine Affenart" als niet geheel zeker wordt voorgesteld en het derhalve de moeite waard is plaatsen aan te halen waar zeer beslist met *ṛkṣa-* eene soort van apen bedoeld is.

Op de volgende plaatsen beteekent *ṛkṣa-* niet *beer*, maar wordt het bij overdracht voor eene *bepaalde apensoort* gebezigd:

Rām. VI, 4, 36. *Suṣeṇo Jāmbavāṁçcāiva ṛkṣāir bahubhir āvṛtāu, Sugrīvam purataḥ kṛtvā, jaghanaṁ* [sc. *balasya*] *saṁrarakṣatuḥ.* Natuurlijk zijn de gezellen en medestrijders der apenvorsten geen beren, maar apen.

Rām. VI, 4, 58. *Athāvṛtya mahīṁ kṛtsnāṁ jagāma harivāhinī ṛkṣavānaragopucchāir nakhadaṁṣṭrāyudhāir api.* Ook met *gopuccha-* (= *golāṅgūla-*) wordt eene apensoort bedoeld.

Rām. VI, 20, 3. *Eṣa vānaraṛkṣāugho* [sic, *vānararkṣāugho* past niet in de maat] *Laṅkāṁ samabhivartate.*

Rām. VI, 23, 3. *Lokakṣayakaram bhīmam bhayam paçyāmy upasthitam, nirvahaṇam* (l. *nibarhaṇam*) *pravīrāṇām ṛkṣavānara-rakṣasām.*

Rām. VI, 24, 18. worden de apen Jāmbavān, Suṣeṇaḥ en Vegadarçī *ṛkṣamukhyāḥ* genoemd.

Rām. VI, 27, 7. *Ete tvām* (sc. *Rāvaṇam*) *abhivartante, rājan, ṛkṣāḥ sudāruṇāḥ.*

Rām. VI, 27, 9. *Ṛkṣavantaṁ giriçreṣṭham adhyāste, Narmadām piban, sarvarkṣāṇām adhipatir Dhūmro nāmāiṣa yūthapaḥ.*

Mbh. I, 70, 25. [*nadīm*] *sakinnaragaṇāvāsāṁ vānararkṣani-ṣevitām.* Hoewel *ṛkṣa-* hier desnoods ook wel *beren* zoude kunnen

beteekenen, is het toch wegens bovengenoemde plaatsen nagenoeg zeker, dat eene apensoort wordt bedoeld.

De plaatsen uit het Rāmāyaṇam heb ik geciteerd volgens de Calcutta-uitgave ter Leidsche Bibliotheek, die uit het Mahābhāratam volgens de jongste Bombay-editie.

C. C. UHLENBECK.

LITUS SAXONICUM.

Het is bekend dat onder Karel den Grooten tal van Saksen naar de zuidelijk van de Schelde gelegen streken zijn overgebracht. Sommigen hebben hierin een verklaring voor bovenstaanden naam gezocht. Winkler schrijft in zijn *Oud Nederland* (1887) p. 115 dat de benaming *litus saxonicum* voor die streken daaraan toe te schrijven is dat Friezen en Saksen onder den gemeenschappelijken naam van Saksen werden samengevat en dat de bewoners dezer streken niet enkel Saksen maar grootendeels Friezen zouden zijn; hij verstaat hieronder dan ook geheel Westvlaanderen. Voor de Saksische herkomst van een klein deel der bewoners van Staatsvlaanderen en Westvlaanderen meen ik een bewijs aan te kunnen voeren, buiten taaleigen of geschiedenis staande. Van het Saksisch taaleigen kon ik geen spoor meer waarnemen in die streken. Overal hoorde ik Westvlaamsch of een daaraan nauwverwant dialect. Het kostuum der vrouw in de streek van Cadzand heeft echter alle eigenaardigheden, die aan dat der Overijselsch-Geldersche en Westfaalsche boerinnen eigen zijn, terwijl ook het volkstype hetzelfde is. Dit komt zeer duidelijk uit, wanneer men de onlangs door de Uitgevers-maatschappij Elzevier uitgegeven plaat, waarop de afbeeldingen van vrouwen uit de voornaamste Zeeuwsche plaatsen voorkomen, aandachtig beschouwt.

Toen ten vorigen jare Zeeland door onze koninginnen bezocht werd, werd in Middelburg eene hulde gebracht door

dertig dochteren des lands in hare eigenaardige kleederdrachten. Voor Elzevier's Maandschrift liet de directie eene photographie dezer jonge vrouwen vervaardigen en naar deze photographie is een groote plaat in kleurendruk uitgevoerd, welke thans door de maatschappij Elzevier is uitgegeven. Alle portretten zijn naar het leven genomen en alle kostumes geven nauwkeurig de dracht van de streek weer. Daar de jonge vrouwen uit de verschillende plaatsen geboortig zijn en men degenen gekozen heeft, die het meest het type der streek vertegenwoordigen, kan men op de plaat de eigenaardigheden in kleeding en voorkomen in hunne onderlinge tegenstelling goed waarnemen.

Terwijl bijna alle drachten zich onderscheiden door losse muts, korte mouwen, gekleurde of witte borstlappen of bonte doeken, kantbelegsels, en aan het voorhoofd en de muts van de meeste vrouwen tal van gouden versierselen prijken, zijn er twee vrouwen, die noch het een noch het ander dragen. De beide dochters uit Cadzand dragen eene geplooide knipmuts, de lange nauwgesloten mouwen van hun donker zwart jak met een fluweelen revers belegd, eene kleederdracht bijna geheel overeenkomende met het kostuum, dat door de jonge vrouwen uit de Graafschap Zutphen en uit Overijsel gedragen wordt. Ook op het gezicht ligt dezelfde stemmige uitdrukking, die sterk afsteekt met den glunderen, soms schalkschen oogopslag der andere Zeeuwsche schoonen. De tegenstelling en de overeenkomst vallen zoo duidelijk in het oog dat ik op grond van de kleeding en het type der bevolking in deze bewoners van de uiterste grens van ons land nazaten van een Saksische bevolking zou willen zien.

Zou de litus saxonicum wellicht niet de benaming zijn voor een klein gedeelte der kust door Saksen eenmaal bewoond, ter onderscheiding van de overige kustbevolking? Kan het de oude benaming geweest zijn voor de streek, thans het land van Kadzand genoemd?

J. H. GALLÉE.

DE BRONNEN VAN VOSKUYL'S TOONEELSPELEN.

(Vervolg van blz. 93).

Het drama, dat thans onze aandacht vraagt, heeft tot titel: *Ouden ende Jonghen Hillebrant* [1]); als inhoud van het spel laat de dichter het lied »Van den Ouden Hillebrant" voorafgaan. De oude sage is op de volgende wijze door Voskuyl gedramatiseerd.

De oude Hillebrant neemt afscheid van Hertogh Abeloen en Joncker Diederick. Na allerlei omzwervingen en heldendaden wil hij naar huis terugkeeren:

„Waer sal ick meerder Glory
Verwerven als ick heb? ick bralle met Victory:
En daer me neem ick voor te keeren naer mijn Landt
Mijn Vaderlijcke borght, dat waerde onderpandt,
Dat rijcke Hertoghdom, dat hy my naer ghelaten
Met soo veel sorge heeft. Daer sal ick weer in staten
My stellen gaen: *Ach goon!* hoe dat mijn hert verlanght,
't Schijnt dat mijn onrust mijn met felle ysers pranght,
En wend my stadigh voor, dat dry en dartigh Jaren
Ick leyder heb gedoolt in droef Vlissis baren.
'k Heb *Goedele* mijn Vrouw, mijn Cuysche Hertogin
Verlaten opstinaet door een verwoede sin,
Juyst soo sy swangher was. *Ha! Griecken* kond ghy tuyghen
Met hoe veel onghedult dat ghy haer wel saeght buyghen
Ter aerde met ghesucht: Ick meen dat mits de rouw
Ghy medely met my soudt kryghen om mijn Vrouw."

Hij beveelt zijn dienaar Hanssop zijn paard te zadelen. Hertogh Abeloen waarschuwt hem:

„Wy sijn voor u onheyl alleen bevreest, Jae sorghen
Dat inder *Merckte* ghy mijn Heere thans of morghen

1) *M. Voskuyls Ouden ende Jonghen Hillebrant. Bly-eynde-spel. Op de Reghel: Om veel te versoecken vaeck elck wel ghemoet is, Doch eyndelijck pooght yder weer te zijn daer hy gebroet is. Gespeelt op d'Amsterdamsche Schouburgh, den* 30. *Janu.* 1639. (Gravure) *T'Amstelredam, Gedruckt by Nicolaes van Ravesteyn. Voor Dirck Cornelisz Hout-haeck, Boeckverkooper,* enz., *Anno* 1639.

Eene andere uitgave van hetzelfde jaar, door denzelfden uitgever en drukker bezorgd, verschilt in niets van de bovengenoemde, behalve dat de gravure op den titel door een vignetje is vervangen.

Den Jonghen *Hillebrandt* onluckigh vinden sult,
Die u seer toorenigh sal doon uyt onghedult
Om dat ghy door sijn Landt oncundigh compt ghereeden.
Oud. Hil. Sijn swaert is dat ghewet, het mijn staet me ter sneeden.
Abeloen. Mijn Heere, dese Vorst en is u niet bekant,
Schoon dat ghy twalef waert, ghy werden aengherant,
En neer ghehouwen al, vermits hy inder *Merckten*
Geen Vreemde *Ridders* lijdt.
Oud. Hil. Verwindt hy my in sterckten
Den Jonghen *Hillebrant*: 'k heb veel van hem ghehoort,
Nochtans ick wijck hem niet, 'k gae met myn opset voort,
En sal ick *Abeloen* beschroomt sijn om te Campen
Met eenigh *Ridder*? Ick die uyt stoudt soo veel rampen?
Neen, neen, 'k sal *Hillebrant* of ymant die mij moet
Van al de *Ridderschap* verslaen op staende voet."

Joncker Diederick tracht zijn toorn te bedaren:

„Neen Hertogh *Hillebrant*, u Toren wilt versoeten,
De Jonghen *Ridder* Heer is my te wel bekent,
Het is mijn Broeder me gh'lijck ghy mijn Broeder bent:
Sout ghy die u beroemt de outste *Merrickt* Broeder
Te zijn hem doode? weest veel nutter sijn behoeder,
Verschoont hem dan om mijn soo ghy hem vinde mooght,
Hy sal om mijnent wil soo ghy nae vreede pooght,
V gunnen pas ghenoegh om naer u Landt te keeren."

Hillebrant zegt beiden vaarwel. Zijn dienaar Hanssop heeft niet veel zin in de reis:

„Potslappermenten ick bin so bangh, Den *Hertog* wil gaen dolen,
Over Bergh over dal, deur Bosschen en deur holen,
En hem wort eraen van Joncker *Abeloen*,
Met Hertogh *Diederick* dat hy hem wel moet verhoen
Voor den Jonghen *Hillebrant* die stoute Duyvel *Jaegher:*
Gort het is sulcken wilden droes: maer den *Hertogh* is ien Duyvel plaegher,
Dat set icker weer teghen, comese mecaer aen boort,
By gantsch honde kydaer ick crijt wel brant en moort.
Heb ick gien twintich Jaer met den *Hertogh* om eswurven,
In *Parsien*, in *Moscovien*, inder *Slesien*, ick sou schier seggen durven
In *Oostinjen*, maer holla daer heb ick niet eweest,
Doch in *Poolen* by Gort en in *Duytslant* jae in *Vranckrijck* noch aldermeest,
In *Switserlant*, in *Italien*, en in 't Landt van *Allegarpen*,
Daer ick den *Hertog* vechten sach, en die tegen hem vochten, warpen
Als Conynen om sijn cop, en brackse soo den hals," enz.

De »Ionghen Hillebrant" vertoeft in Holstein, waar hij zich verloofd heeft met Vredelyn, de dochter van Abeloen; deze heet nl. in het drama Hertog van Holstein, maar is sedert lange jaren afwezig en heeft Felicia, de dochter van Jonker Diederick, als »gespeel" bij Vredelyn achtergelaten. De jonge Hillebrant zegt zijne verloofde vaarwel, want

„de *Hessense Gravin*
Die Vals door leughentael ick laes beschuldight vin,
Heb ick ghesworen aen Godt *Mars* die smaet te wreecken,
En voor haer eere den bebloeden speer te breecken."

Hij neemt teeder afscheid van zijne bruid, die flauw valt, verzekert, dat hem geen onheil zal overkomen, en spoort haar aan naar het slot Poelenburgh, de woonplaats zijner moeder, te reizen, terwijl hij haar een »Arremringh van fijn Ducaten gout" en een »Parcament" overhandigt, waaruit

„Sy lesen sal, ick u, en ghy mijn eyghen bent."

Intusschen is de oude Hillebrant op de terugreis. Maar »ontrent Danzick komende" wordt hij door »een deel marckt Broederen", die hem en zijn dienaar voor roovers aanzien, aangevallen; hij verdedigt zich moedig, doodt eenige aanvallers en ontkomt, maar Hanssop wordt gevangen genomen. Juist als deze zal worden opgeknoopt, verschijnen Hertog Abeloen en Jonker Diederick; zij bevrijden Hanssop en slaan de aanvallers »al te samen doodt". De oude Hillebrant, die meent, dat zijn dienaar gevlucht is, reist alleen verder.

De Hertoginne Goedele beklaagt haar lot:

„ach! hoe veel droeve daghen,
Heb ick Vrouw *Goedele* gheswurven om ent om
Naer u mijn *Hillebrant*, maer waer ick soecke com
Ghy sijt te vinde niet: In drie en dartich Jaeren
En heb ick noyt verstaen waer dat ghy sijt vervaeren:
Ghy sijt alleen uyt lust den Landen te besien
Vertrocken, en hebt my gelaten dus allien.
Ach! als ick noch ghedenck hoe 'ck swangher was en baerde
Den Jonghen *Hillebrandt*, die nae sijn Vader aerde,
En die my dickmaels noch met meerder droefheyt pranght,

> Mits gh'lijck sijn Vader hy nae 't Oorlogh me verlanght,
> Of hier en over al de Lans' en speer te breecken,
> Om aller Jofferen hoon en schennisse te wreecken:
> Dan dunckt mijn droevigh hert te berste door de druck,
> Vermits ick altoos vrees voor grooter ongheluck."

Als zij haar zoon nu nog maar eens getrouwd ziet! Hij bemint de jonge Hertogin van Holstein, wier vader nu twintig jaren geleden, uit droefheid over den dood zijner vrouw, de wijde wereld is ingetrokken.

Vredelyn, Felicia en haar gevolg verschijnen thans; zij toonen Goedele den brief van haren zoon en worden allervriendelijkst ontvangen:

> „Laet ick omhelsen u, mijn kindt, maer of dit ach!
> Den Ouden *Hillebrant*, en *Abeloen* u Vader
> Me wisten, wat een vreught sout sijn voor bey te gader."

Hertog Abeloen en Jonker Diederick hebben »by nacht en dach gherent", toen zij hoorden, dat de jonge Hillebrant de eer der Hessische prinses zou verdedigen,

> „Om (hem) een tweede handt in dese Camp te strecken",

maar zij komen te laat; de jonge Hillebrant heeft den strijd al gewonnen en is naar zijn slot vertrokken. De Hertog hoort, dat zijne dochter met den jongen held verloofd is en op Poelenburgh vertoeft; hij reist dadelijk met Jonker Diederick daarheen, doch wordt met dezen onderweg door den »Landt-Drost in Pomere" gevangen genomen, terwijl Hanssop ontvlucht. Als bedelaar gekleed, dringt deze tot de gevangenis door en krijgt van Hertog Abeloen het bevel naar het slot Poelenburgh te rijden en aan Vredelyn te zeggen, waar zij gevangen zitten.

De jonge Hillebrant keert naar het slot van zijne moeder terug, verhaalt zijn wedervaren in den strijd voor de Hessische prinses en geniet van het samenzijn met Vredelyn. Daar komt Hanssop hulp verzoeken voor den gevangen hertog; Goedele benijdt hare aanstaande schoondochter, die haren vader terugvindt, terwijl zij niets van haren echtgenoot hoort, en de jonge Hillebrant gaat met Vredelyn op weg om de gevangenen te bevrijden.

De oude Hillebrant is intusschen nog aan het zwerven. Ook hij heeft van de Prinses van Hessen gehoord en is naar de plaats getrokken, waar de strijd zou worden gevoerd. Daar hoort hij, dat het gevecht reeds heeft plaats gehad en dat de jonge Hillebrant de overwinning heeft behaald, waar hij zelf gaarne had uitgemunt, wat hem toornig maakt:

„Maer voor mijn doodt of scheyde,
Soo wensch ick dat doch eens in 't Velt of aender Heyde
Ick hem ghemoete mach, ick wil en sal hem sien,
Of 'k sal vrouw *Goedele* gheen goede morgen bien."

Hij zoekt overal naar den jongen ridder, die denzelfden naam voert als hij.

„En by de Donder van de groote Godt Jupijn:
Soo sweer ick, vind ick hem, dat hy de name zijn
Vervloecken sal, of my de af-komst daer van seggen,
Wat Jonghen *Hillebrant*, verbastert uyt te legghen,
Dat hy mijn Soone sy ghelijck ick heb verstaen,
Neen, dat en sal ick sweer 't by d'Hemel soo niet gaen.

. . . .

Wat sou een *Bastaert* dan hem moedigh gaen beroemen
En Jonghen *Hillebrant* hem durven laten noemen?
Ach of my het gheluck wou soo veel gunst aenbien,
Dat den vermetelen ick mocht met ooghen sien."

Een heremiet waarschuwt hem voor de ridders in deze streek, die iedereen aanvallen, en vertelt hem van vrouw Goedele en van den jongen Hillebrant, wat zijn toorn nog meer opwekt.

Abeloen en Diederick worden door den landdrost van Pommeren als struikroovers voor de rechtbank gebracht en ter dood veroordeeld; te vergeefs zegt Abeloen, wie hij is; men antwoordt hem, dat de hertog reeds sedert lang is gestorven. Als hij »nae 't sandt ghebracht" is, om onthoofd te worden, komen de jonge Hillebrant en Felicia met hun gevolg; de gevangenen worden ontslagen, Felicia valt haren vader om den hals en het geheele gezelschap tijgt op weg naar Poelenburgh. Onderweg maken zij jacht op een wild zwijn; de jonge Hillebrant dwaalt van het gezelschap af en ontmoet zijn vader, dien hij toeroept:

„Wie sijt ghy Oude?

Oud. Hil. Ick ben die die ick ben,
Wat's u gheleghen aen mijn staet of hoe ick leeve?

Ion. Hill. Ghy grijsen sult ghy my soo spijtich antwoort gheve,
Ghy sijt te rooven hier misschien int Bosch ghewent.

Oud. Hil. Ghy grysen, ghy grysen, dat u de Donder schent:
V past het Roove bet als my, die al de daghen
Die ick oyt heb gheleeft my eerlijck heb ghedraghen,
O Goden! wat my van dees booswicht hier gheheurt!

Ion. Hill. Ach! 't is of hy mijn hert uyt dese boesem scheurt,
Hoe com ick doch soo traegh? dat ick hem niet en hacke
De leden van malcaer en voor de beeste smacke:
Ick vraegh u andermael al schijnt ghy hert ghetant,
Wat dat ghy maecken comt hier in mijn Vaderlant?
Ghy als een Coninckx kindt een Harnas draeght van goude,
Soo dat ick voor yets groots u werckelijck moet houde,
Wat soeckt ghy hier ontrent? best hielt ghy dijn ghemack,
t'Huys by u oude Wijf.

Oud. Hil. Heel anders sult ghy strack
Een liet op-heffen mits soo min ghy my derft achten,
('t Waer noodigh nu met mijn schier al de Ridders lachten,)
My die de Crijghsgodt heeft beklonchen in 't Metael,
My die met dese baert soo dickmaels eer behael,
Die wijst den Benghel t'huys gerust by 't Wijf te rijden,
Daer ick ghebooren ben tot vechten en tot strijden,
Ick sweer ghy proeven sult wel haest wie dat ick ben.

Ion. Hill. Den baert ick u uyt ruck dat u de nevel schen,
Ick loof ick u terstond dijn hooghmoet sal verleere
Voor dat ghy van dees plaets of weer van hier sult keere:
Dat Harnas dat van gout ghegespt is om u huyt
Dat blijft met u voor my tot een ghevanghe buyt,
Spaert Godt het leven mijn.

Oud. Hil. Mijn Harnas en mijn schilde
Heb ick beschermt tot noch, wie die oyt neme wilde
Die werden haest ghewaer sijn *Tartariaenschen* aert,
Die niemant inder welt en maeckten noyt vervaert:
Dit stael veel eer dat schrickt sal 't aertrijck sich beweghen,
Oock isset met gheen Heer, gheen Heer met hem verleghen,
De proef sult ghy daer van wel werden haest ghewaer.

Sy vechten dapper, den Ouden crijght van den Ionghen een slach dat hy bloet.

Ion. Hill. Nu proefd' u crachten dan.
Oud. Hil. Ick wijck u niet een haer,
Voert yemant recht mijn naem soo heb ick hem ghevonde,
Den slach die hy daer sloegh noyt Ridder slaen en konde.
Ion. Hill. 't Sa Ridder dese mael het kosten sal u lijf.
Oud. Hil. Den slach die ghy daer sloeght heeft u gheleert een Wijf.
Ion. Hill. Geen vrou my leerde noyt, die schande dorst ick vlieden,
Maer dat ick heb gheleert, leerd ick van d' Edellieden
Die op mijn Vaders Slot my al ten dienste zijn,
Dat u doen sterve sal, spaert Godt het leven mijn.

Sy vechten weder, den ouden schiet onder 't schilt vanden Ionghen, en werpt hem ter aerde.

Oud. Hil. Wat helpt u nu dijn Roem en trotse hooghe moet?
Nu wed' ick Jonghe bloem, dat ick mijn luste boet,
Nu bieght my op u bieght, dijn bieghtvaer ben ick huyden,
Hoe wel ghy schelde mijn en bulderde soo luyden:
Nu seght my van wat aert der Wolven dat ghy sijt,
Wijl ghy mijn proye en ghevanghen blijft altijt.
Ion. Hill. Wolven dat sijn Wolven, sy loopen door dat wolt,
Ick ben een Jongh'lingh fiere ghebooren in Griecken stolt:
Mijn moeder hiet vrou *Goedele* een Hertoginne befaemt,
En Hertogh ouden *Hillebrant* mijn Vader was ghenaemt.
Oud. Hil. Dat woort dat baet u leven, toont my daer teycken van.
Ion. Hill. Siet daer mijn Vaders wapen dat mijn moeder gan.
Oud. Hil. Wat treckt ghy van dijn vingerlijn?
Ion. Hill. Een ring van golde root.
Oud. Hil. Dit is mijn trou waerachtigh die ick vrou *Goed'le* boot.
Ach is *Goed'le* dyn moeder die Hertogin eerbaer,
En *Hillebrant* u vader, sijt ghy mijn soon voorwaer:
Nu schuyf ick op mijn Helme en kus u voor u mondt,
Godt lof o Jonghen *Hillebrant* dat ick u sie ghesondt.
Ion. Hill. Wilt Vader my vergheven dat ick u heb misdaen,
V wonden soo langh ick leve my sullen ter herte gaen.
Oud. Hil. Weest Soone ghy te vreeden, der wonden weet ick raet,
Hoe isset met u moeder? hoe offet haer al gaet?
Ion. Hill. Myn moeder d'Hertoginne droegh altoos Vader rouw
Om uwent wil mijn Heere, en bleef u oyt ghetrouw.
Oud. Hil. Soo blijf ick u ghevanghen, gheleyd my daer ick mach
Vrou *Goedele* begroeten die ick soo garen sach:
Vraeght yemant wie gheslooten ghy met u voert soo stout,
Seght ghy de Outste Ridder verwonnen hebt int wout."

Het overige gezelschap is intusschen op het slot Poelenburgh aangekomen en Hanssop, die door Abeloen tot ridder is geslagen, negert zijne knechts en maakt geweldig veel drukte:

„'K sin Joncker van gien Landt, de eerste van die name,
En die my die berooft, die machet hem wel schame."

Ook de jonge Hillebrant keert terug en trouwt met Vredelyn. Terwijl aan het bruiloftsmaal Goedele en Abeloen over den ouden Hillebrant spreken, laat zijn zoon hem door een page binnen geleiden en doet hem naast Goedele plaats nemen; hij zit aan met den helm op en wordt zelfs niet door Abeloen herkend. Eindelijk neemt hij den helm van het hoofd; Goedele herkent hem, valt hem om den hals en besluit het drama met de woorden:

„Com gaen wy nae 't ghebedt en looven Godt den Heere,
Om soo nae Baaren voort int Vaderlant te keere".

Uit de aanhalingen blijkt, welk gebruik Voskuyl voor zijn drama gemaakt heeft van het lied *Vanden ouden Hillebrant*, dat in het *Antwerpsch Liederboek* (1544) wordt gevonden [1]. Hij heeft den inhoud nog al aardig met eene zelf gevonden verwikkeling weten te verbinden. De komische figuur, Hanssop, doet ons in die omgeving noodzakelijk aan Sancho Pança denken.

1) Afgedrukt in de *Horae Belgicae*, XI, blz. 122—127. Over het lied Dr. G. Kalff, *Het lied in de Middeleeuwen. Leiden. E. J. Brill.* 1884, blz. 77—90.

(*Slot volgt*).

DE BRONNEN VAN VOSKUYL'S TOONEELSPELEN.

(Vervolg en slot van blz. 248).

De Boelerende Avantvrade met de kuysche Florinde [1]) heeft den volgenden inhoud. Avanturade, de vrouw van Romio, heeft eene liefdesbetrekking aangeknoopt met den »Camerlingh" Amador. Eenige herders hebben gezien, hoe zij elkander in het bosch liefkoosden, en Romio, die eenig vermoeden heeft, dat zijne vrouw hem ontrouw is, en die zich als boer heeft verkleed om des te beter achter de waarheid te komen, hoort van de herders, wat er gaande is. Hij vertelt zijne vrouw, dat de koning hem naar Napels heeft ontboden, en zij neemt teeder afscheid van hem. Nauwelijks heeft Romio zijn kasteel verlaten, of Avanturade ontbiedt Amador en spreekt met hem af, dat hij 's avonds in hare slaapkamer zal komen. Romio is echter teruggekeerd en vermomd het kasteel weer binnengetreden; hij verschuilt zich in de slaapkamer van Avanturade, treedt te voorschijn op het oogenblik, dat de echtbreker zijne plaats zal gaan innemen, en doodt hem door een dolksteek. Aan zijne vrouw schenkt hij na haar herhaald smeeken het leven.

Koning Alphonso, die een begeerig oog heeft geslagen op Florinde, de vrouw van Rodrigo, zendt dezen als gezant naar Rome. Rodrigo komt op zijn tocht bij het kasteel van Romio, dien hij kent, en blijft er overnachten. Hij is ten hoogste verbaasd, als bij het middagmaal eene vrouw verschijnt, die in het zwart gekleed is, zich aan het einde van de tafel neerzet en geen woord spreekt. En zijne verbazing neemt toe, als men haar drinken toereikt in een bekkeneel. De vrouw buigt daarna en gaat heen, waarna Romio zijn gast vertelt, dat het zijne vrouw, Avanturade, is, welke op die wijze boete moet doen

1) De titel luidt: *M. P. Voskuyls Tragische-Comedi van de Boelerende Avantvrade, met de kuysche Florinde. Op de Reghel: Hy spieghel hem sacht, die hem spieghel aen een ander.* (Gravure) *t'Amsterdam, Gedruckt by Nicolaes van Ravesteyn. Voor Dirck Cornelisz Hout-haeck, Boeckverkooper,* enz., *Anno* 1639.

voor haren misstap. Het gebeente van haren minnaar Amador is in haar kamer geplaatst en aan tafel moet zij uit zijn schedel drinken. Rodrigo ziet haar in haar vertrek omringd van alles, wat haar aan haar vergrijp herinnert, en wisselt eenige woorden met haar.

Intusschen tracht koning Alphonso Rodrigo's vrouw Florinde te verleiden, terwijl koningin Paulina haar in vertrouwen meedeelt, dat zij vreest voor 's konings gezondheid en verstand, daar hij zoo vreemd doet, dat zij er niets meer van begrijpt. Florinde wijst de aanzoeken des konings beslist af, maar hij houdt vol en, als hij haar alleen in een tuin aantreft, heeft er een heftig tooneel plaats. De koning dreigt haar geweld te zullen aandoen en wil haar zelfs met zijn zwaard dwingen. Florinde valt op hare knieën, worstelt met hem, als hij haar aangrijpt, trekt een dolk, die haar ontrukt wordt, en schendt dan haar aangezicht met hare nagels. Als de koning haar wil wegsleepen, komt er iemand op haar geroep en kiest de koning het hazenpad.

Rodrigo keert van zijne reis terug en Florinde vertelt hem, aan welk gevaar zij is ontsnapt. Nadat Rodrigo den koning verslag heeft gedaan van zijne reis, vertelt hij hem Romio's geschiedenis; Alphonso ziet in, hoezeer hij zelf heeft misdaan, en wankelt; de koningin sterft van schrik, als zij dat ziet. Alphonso beschouwt dien plotselingen dood als eene straf voor zijne handelwijze tegenover Florinde; hij doet afstand van den troon ten behoeve van haar en haren echtgenoot en begeeft zich in een klooster, als hij hoort, dat Avanturade, vervolgd door den geest van haren minnaar, zich het hoofd tegen den muur van hare kamer heeft verpletterd.

Verscheidene tooneeltjes tusschen herders en herderinnetjes, die vrijen en bruiloft houden, brengen nog meer afwisseling in deze drukke tragi-comedie, die voor een groot deel genomen is naar de *Heptaméron* der Koningin van Navarre. Aan de 10de novelle van dat werk, die tot titel heeft: *Floride, après le decès de son mary, et avoir vertueusement resisté à Amadour,*

qui l'avoit pressée de son honneur jusques au bout, s'en ala rendre religieuse au monastère de Jesus, ontleende Voskuyl niet alleen de namen Florinde, Avanturade en Amador, maar ook iets van de situatie. Ook in de novelle wordt Florinde vervolgd en ontkomt zij met moeite door het roepen van hulp aan haren belager, nadat zij zich reeds vroeger het gelaat misvormd had. Maar de 32ste novelle heeft Voskuyl veel meer op den voet gevolgd. Zij is getiteld: *Bernage, ayant connu en quelle patience et humilité une damoiselle d'Allemagne recevoit l'estrange penitence que son mary luy faisoit faire pour son incontinence, gaigna ce poinct sur luy, qu'obliant le passé, eut pitié de sa femme, la reprint avec soy et en eut depuis de fort beaux enfans.* Een gezant komt in het huis van een edelman; »Il estoit heure de soupper; le gentil homme le mena en une belle salle tendue de belle tapisserye. Et, ainsy que la viande fut apportée sur la table, veid sortir de derriere la tapisserye une femme, la plus belle qu'il estoit possible de regarder, mais elle avoit sa teste toute tondue, le demeurant du corps habillé de noir à l'Alemande. Après que le gentil homme eut lavé avecq le seigneur de Bernaige, l'on porta l'eaue à ceste dame, qui lava et s'alla seoir au bout de la table, sans parler à nulluy, ny nul à elle. — Après qu'elle eut mengé ung peu, elle demanda à boyre, ce que luy apporta ung serviteur de ceans dedans ung esmerveillable vaisseau, car c'estoit la teste d'ung mort, dont les oeilz estoient bouchez d'argent: et ainsy beut deux ou trois foys. La damoiselle, après qu'elle eut souppé et faict laver les mains, feit une reverence au seigneur de la maison et s'en retourna derriere la tapisserye, sans parler à personne". Bij Voskuyl vinden wij de volgende tooneelaanwijzingen: »is haer hair gansch afgheschooren, heeft een langh swart hairen kleet aen", en; »Hier wordt een tafel met spijs aengherecht, daer komt Romio, Rodrigo, Perida met de Docter, (haer ghewasschen hebbende) aensitte, Romio send' om Avanturade: die stracks komt, (haer ghewasschen hebbende) gaet aen 't eynde van de tafel alleen sitte, werdt haer van den Docter eeten ghegheven, van de

selve spijs daer sy t' samen van eeten, Eyst endelyck te drincken, werdt haer het Beckeneel van Amador vol gheschoncken, daer sy uyt drinckt: daer wort ondertusschen ghespeelt, doch heel droevig". Iets verder: »sy drinckt een ofte twee mael, doet Reverentie, en gaet weg".

Aan Rodrigo, die zeer verwonderd is, verhaalt Romio nu [1]):

„*Rodrigo* Heer, ik merck dat ghy bekommert zijt,
Om 't gheene dat ghy saeght, recht nu op dese tijt:
Doch d'Heer Ambassadeur behoeft gheensins te schricke,
Ick hoop myn Heere sal de saecke overwicke,
Wanneer hy sal verstaen, het gheen hy heeft ghesien,
Of waer de maeltijdt om stil-swijghend' moet gheschien,
d'Oorsaeck is dese Heer: en dat ter goeder trouwe:
Die proye die daer gaet, dat is mijn echte Vrouwe,
En die ick wettelijck voor Gode heb ghetrouwt,
Vyt gulle liefde, dat mijn laes te laet berouwt.
Ter Werelt niemant kan stant-vaster liefde draghen,
Ick heb haer tegen wil van Vrunden en van Maghen,
Doch met haer wil ghevoert hier met my op het Slot,
Ghetrouw gheliefd' altoos, dat weet d'algoede Godt!
Ick sou om harent wil, daeghs duysent mael mijn leven
In prijckel van de doodt ghewillighlijck begheven
Wel hebben waerde Heer".

Nadat hij nu heeft verteld, op welke wijze hij Avanturade op overspel heeft betrapt en den minnaar gedood, gaat Romio aldus voort [2]):

„Haer lief en waerde Boel, van hoofde tot de voet,
Hanght by haer, als by 't Graf der Helden wapen doet:

1) In de *Heptaméron* leest men: „Bernaige fut tant esbahy de veoir chose si estrange, qu'il en devint tout triste et pensif. Le gentil homme, qui s'en apperçeut, luy dit: Je voy bien que vous vous estonnez de ce que vous avez veu en ceste table; mais veu l'honnesteté que je treuve en vous, je ne vous veulx celer que c'est, afin que vous ne pensiez qu'il y ayt en moy telle cruaulté sans grande occasion. Ceste dame que vous avez veu est ma femme, laquelle j'ay plus aimé que jamais homme pourroit aymer femme, tant que, pour l'espouser, je oubliay toute craincte, en sorte que je l'amenay icy dedans, maulgré ses parens. Elle aussy, me monstroit tant de signes d'amour, que j'eusse hazardé dix mille vies pour la mectre ceans à son ayse et à la mienne".

2) *Heptaméron*: „auquel lieu je luy ay mis dans une armoyre tous les oz de son

En tot dien eynde sy haer lusjes niet vergeete,
Soo moet sy daghelijcks daer drincken en oock eeten:
De Kop daer sy uyt drinckt, is haer liefs Hersen-pan,
Daer moet sy drincken uyt, alleen tot knagingh van
Haer grouwelijcke daet; haer doode Boel beschouwen,
En my haer vyant, haer sien daegh'lijcks onderhouwen:
Soo dat sy alle uur siet dobbel herte leet,
My die haer levend' plaeght, doot die haer vruntschap deet,
Tot boete van haer sonde; en voort hier beneven,
Soo eet sy als ick eet, om langh ghestraft te leven.
Dat sy gheschooren gaet, en in een hayre pij,
Is om haer overspel, en snoode hoerderij:
Gheen Peerlen noch ghesteent, gheen blonde vlecht met stricken
Voeght d'onbeschaemde, maer wel naer ghespalckte blicken.
Ghelieft u Heer met my eens darrewaerts te gaen?"

Zij gaan naar de kamer van Avanturade. »*Romio*, *Rodrigo*, *een Dienaer die een Flambeauw draegt*, *komen by haer*, *Romio schuyft het kleet wech*, *dat voor de Anatomie hanght*, *daer Rodrigo af verschrickt* [1]).

Rodrig. Van droefheyt *Romio* mijn ooghen overloopen!
Anghst-valligh schrick ick, ach! ist moogh'lijck *Romio*?
Romio. Het is ghelijck ghy siet, en inder daet alsoo,
Spreeckt met haer, spreeckt haer aen, sy sal u antwoort geven.
Rodr. Mijn Heer met u verlof: ick werd' door lust ghedreven
Met haer te spreecken eens, mijn stouticheyt verschoont.
Jofvrouw is u gedult soo groot als ghy betoont,

---

amy, tenduz comme chose pretieuse en ung cabinet. Et, affin qu'elle n'en oblye la memoire, en beuvant et mangeant, luy fais servir à table, au lieu de couppe, la teste de ce meschant: et là, tout devant moy, afin qu'elle voie vivant celluy qu'elle a faict son mortel ennemy par sa faulte, et mort pour l'amour d'elle celluy dont elle avoit preferé l'amitié à la mienne. Et ainsy elle veoit à disner et à soupper les deux choses qui plus luy doibvent desplaire: l'ennemy vivant et l'amy mort, et tout, par son peché. Au demorant, je la traicte comme moy-mesmes, sinon qu'elle va tondue, car l'arraiement des cheveulx n'appartient à l'adultere, ny le voyle à l'impudicque. Parquoy s'en va rasée, monstrant qu'elle a perdu l'honneur de la virginité et pudicité. S'il vous plaist de prendre la peyne de veoir, je vous y meneray".

1) *Heptaméron*: „Le gentil homme tira ung rideau qui estoit devant une grande armoyre, où il veid penduz tous les oz d'un homme mort. Bernaige avoit grande envie de parler à la dame, mais de paour du mary, il n'osa. Le gentil homme, qui s'en apperceut, luy dist: „S'il vous plaist luy dire quelque chose, vous verrez quelle grace et parolle elle a." Bernaige luy dist à l'heure: „Madame, vostre patience

Ghelijck ick mercke, dat de straf ghy kont verdraghen?
Soo sagh gheluckigher geen Vrouw ick al mijn daghen.
Ist moogh'lijck Jofvrouw, dat ghy duldich dult dit leet?
Avont. Mijn Heer ick ken mijn fael, gheen straf en kan soo wreet
De Slots-heer mijn aen doen; die 'k schaem mijn Man te namen,
Mits ick sijn eere schon, en loffelijcke fame;
Ick heb te goddeloos te buyten my ghegaen".

Als later Alphonso van Rodrigo het verhaal gehoord heeft, wil hij een portret van Avanturade hebben; in de novelle zendt Karel VIII »son painctre, nommé Jehan de Paris, pour luy rapporter ceste dame au vif". Het is een goede greep van Voskuyl, dat hij de schuldige vrouw door dit verlangen des konings tot wanhoop doet vervallen, nu haar misstap aan iedereen bekend zal worden.

De *Fiameta* [1]), die werd opgedragen aan de »Eerbare Jofvrouw Christina Salms", speelt aan een Italiaansch hof. Heliodoor, de zoon van den hertog, die zich vroeger alleen met de jacht bezig hield, is verliefd geworden op Fiameta, eene »Rijcke Edel Joffer". Hij neemt de kamenier zijner moeder, Sophia, in den arm en deze, die zeer bevriend is met Fiameta, geeft hem gelegenheid zijne geliefde meermalen in een tuin te ontmoeten en is zijne voorspraak bij haar. Één der hovelingen, Urbano, is echter achter Heliodoor's geheim gekomen; hij heeft het den hertog meegedeeld en deze is er niet over gesticht, dat zijn zoon in allen ernst het hof maakt aan Fiameta. Heliodoor wordt daarover dan ook onder handen genomen door zijne ouders, terwijl de hertog woedend is op Sophia, die, naar

---

est egalle au torment. Je vous tiens la plus malheureuse femme du monde". La dame, ayant la larme à l'oeil, avecq une grace tant humble qu'il n'estoit possible de plus, luy dist: „Monsieur, je confesse ma faulte estre si grande, que tous les maulx, que le seigneur de ceans (lequel je ne suis digne de nommer mon mary) me sçauroit faire, ne me sont riens au prix du regret que j'ay de l'avoir offencé!"

1) De titel is: *M. P. Voskuyl, Fiameta, Treur-, Bly-eynde-Spel, Op de spreucke, Den sweep der ongenadige Geesselt haer vaeck selve.* (Vignet: *Door IJver in Liefde Bloeiende*). *t'Amsterdam, Voor Dirck Corneliszz Houthaeck, Boeck-verkooper,* enz., *Anno* 1640.

zijne meening, in deze zaak voor koppelaarster heeft gespeeld. De hertogin waarschuwt Sophia dan ook voor de wraak van haren man; zij gaat in een klooster, maar wordt dan weer naar het hof ontboden, waar zij op bevel van den hertog gevangen wordt genomen, hoewel de hertogin haar bescherming heeft beloofd. Heliodoor, die aan zijne liefdesbetrekking geen einde heeft gemaakt, maar daarentegen als hovenier gekleed Fiameta dikwijls in haren tuin bezoekt, belooft Sophia, die gevangen is, te zullen bijstaan en ook de hertogin komt haar moed inspreken. Maar Sophia wordt, op bevel van den hertog, in de gevangenis onthoofd en Heliodoor vlucht met Fiameta naar Frankrijk.

De hertog heeft intusschen liefde opgevat voor Silla, de zuster van zijn vertrouwde Pamphillo, en, daar het meisje zijne aanzoeken afslaat, wordt hij ziek van liefde. Hij verlangt nu, dat Pamphillo zijne zuster zal overreden hem als minnaar aan te nemen; deze geeft schijnbaar toe, maar besluit de eer van zijne familie te beschermen en den vorst te dooden. Hij brengt den hertog des avonds in een vertrek en zegt, dat hij zijne zuster zal gaan halen, maar treedt dan later zelf de kamer binnen met zijn dienaar Bruno en doodt den vorst in bed. Daarna begeeft Pamphillo zich naar den stadhouder, zegt, dat hij plotseling op reis moet, daar zijn broeder ernstig ziek is geworden, en weet van hem een paar paarden en de sleutels der stadspoort te krijgen, waarna hij met zijn dienaar vlucht.

Intusschen is de hertogin gestorven; men zoekt overal naar den hertog en naar Pamphillo, om hun de droevige tijding mee te deelen, en vindt eindelijk het lijk van den vorst. Pamphillo verklaart in een brief de reden van zijne daad en zijne vlucht en »De Tijdt" houdt een epiloog, waarna in een paar vertooningen Heliodoor en Fiameta worden ingehaald en als vorsten gehuldigd.

Cupido, die o. a. als marskramer optreedt en den hertog liefde inboezemt voor Silla, en Diana, die Heliodoor en Fiameta beschermt, treden telkens in het drama op.

Veel heeft Voskuyl voor deze tragi-comedie weder ontleend aan de *Heptaméron*, o. a. aan de 51ste novelle [1]): *Le duc d'Urbin, contre la promesse faite à sa femme, feit pendre une jeune damoiselle, par le moïen de laquelle son filz (qu'il ne vouloit marier pauvrement) faisoit entendre à s'amye l'affection qu'il luy portoit.* De zoon van den hertog van Mantua beminde een meisje »d'une bonne et honneste maison", en, toen hij haar niet zoo dikwijls kon spreken als hij wilde, werd hij voortgeholpen door »une jeune damoiselle servant sa mère, fort belle et honneste, par laquelle faisoit declarer à s'amye la grande affection qu'il luy portoit. Et la pauvre fille ne pensoit en nul mal, prenant plaisir à luy faire service, estimant sa volunté si bonne et honneste, qu'il n'avoit intention dont elle ne peut avecq honneur faire le message. Mais le duc, qui avoit plus de regard au proffict de sa maison que à toute honneste amityé, eut si grand paour que les propos menassent son filz jusques au mariage, qu'il y feit mectre ung grand guet. Et luy fut rapporté que ceste pauvre damoiselle s'estoit meslée de bailler quelques lettres de la part de son filz, à celle que plus il aymoit, dont il fut tant courroucé, qu'il se delibera d'y donner ordre. Mais il ne peut si bien dissimuller son courroux, que la damoiselle n'en fut advertye, laquelle, congnoissant la malice du duc qu'elle estimoit aussi grande que sa conscience petite, eut une merveilleuse craincte. Et s'en vint à la duchesse, la suppliant luy donner congé de se retirer en quelque lieu hors de la veue de luy, jusques à ce que sa fureur fut passée. Mais sa maistresse luy dist qu'elle essaieroit d'entendre la volunté de son mary, avant que de luy donner congé. Toutesfois, elle entendit bien tost le mauvais propos que le duc en tenoit: et, congnoissant sa complexion, non seullement donna congé, mais conseilla à ceste damoiselle de s'en aller en ung monastère jusques à ce que ceste tempeste fut passée". De hertog hoort, waar zij is, en doet haar ontbieden; zijne vrouw »l'asseura

1) T. a. p., blz. 335.

qu'elle n'auroit nul mal, et la print sur sa vie et son honneur". De hertog laat haar echter dadelijk gevangen nemen en, in weerwil van de beden zijner vrouw, zonder vorm van proces in de gevangenis dooden.

Van veel meer beteekenis is echter de navolging der 12de novelle[1]), getiteld: *Le duc de Florence, n'ayant jamais peu faire entendre à une dame l'affection qu'il luy portoit, se decouvrit à un gentil homme frere de la dame, et le pria l'en faire jouyr: ce qu'après plusieurs remontrances au contraire, luy accorda de bouche seulement; car il le tua dedans son lit, à l'heure qu'il esperoit avoir victoire de celle qu'il avoit estimée invincible. Et ainsi, delivrant sa patrie d'un tel tyran, sauva sa vie et l'honneur de sa maison.* In die novelle vinden wij de geschiedenis van den hertog, Silla en Pamphillo terug. Bij Voskuyl zegt bv. de hertog tot Pamphillo [2]):

> „*Pamphillo*, ach mijn vrundt, indien hier yets op aert
> Ghy van my wenschen moght, ick schonck het u ter vaert.
> En soo verhoop ick ghy in tegendeel sult wesen
> Soo ghy my helpen kondt dat ghy my sult ghenesen,
> Want voor u aende doodt ick overgeven souw
> Mijn Moeder en mijn Broer, mijn Dochter en mijn Vrouw:
> Jae die ick al te mael veel liever wouw sien sterven,
> Als u mijn trouwe vrund het leven te sien derven,
> Soo dat ik acht de liefde die ghy tot my draeght
> Mijn liefde is gelijck, tot uwaerts soo ghy saeght,
> En naedemael u Vorst u grondigh is genegen,
> Dat wat ick oock van u begeeren mach, verlegen
> Ghy my niet laten sult, derhalven dat ick van
> V yets verbidden moet, dat ick niet langer kan

1) T. a. p., blz. 96.

2) *Heptaméron*: „S'il y avoit chose en ce monde, mon amy, que je ne voulsisse faire pour vous, je craindrois à vous declairer ma fantaisye, et encores plus à vous prier m'y estre aidant. Mais je vous porte tant d'amour, que, si j'avois femme, mere ou fille qui peust servir à sauver vostre vie, je les y employerois, plustost que de vous laisser mourir en torment; et j'estime que l'amour que vous me portez est reciprocque à la mienne; et que si moy, qui suis vostre maistre, vous porte telle ffection, que pour le moins ne me la sçauriez porter moindre. Parquoy, je vous

Verswijghen u, of sou van groote rou versmachte,
Soo dat van u myn doot of leven ick verwachte,
Dewijl ghy maer alleen mijn dienstigh wesen kondt".

Het gesprek van den hertog met Pamphillo en later de overwegingen van den hoveling, hoe hij een einde aan de zaak zal maken, zijn op dezelfde wijze naar de novelle vertaald.

Nadat de moord is volbracht, zegt Pamphillo van zijne wraak [1]):

„Aen hem, dat's niet genoegh: Dies om 't gemeene best
Soo haelt hier d'een nae d'aer, voort brenght hier al de rest
Die hem bestaen in bloet, ick wil aen 't moorden tye,
En nu met een dit gantsche Hertoghdom bevrye".

Maar zijn dienaar Bruno, die hem geholpen heeft, is daar tegen:

't Is Heer genoegh gemoort: laet ons voor alle saecken
Beramen hoe wij best geraecken uytter Stadt,
Wy moeten voort mijn Heer, daer dient gesorright, dat
Men ons vervolgen sal, ick bid u, laet u raden.

. . . . , ...

Neen Heer: Soo wy soo langh met d'and're besich waren,
Sou licht d'aenstaende dach u wrake openbaren:
Ick bid u andermael dat wy ons doch versien".

Ook het gesprek met den Stadthouder — in de novelle is het een bisschop — om paarden te krijgen en de poort te doen openen, is bijna vertaald. De geheele novelle is op den voet gevolgd.

---

declaireray un secret, dont le taire me met en l'estat que vous voyez, duquel je n'espere amandement que par la mort ou par le service que vous me pouvez faire".

1) *Heptaméron*: „Et quand il se veit victorieux de son grand ennemy, par la mort duquel il pensoit mettre en liberté la chose publicque, se pensa que son euvre seroit imparfaict, s'il n'en faisoit autant à cinq ou six de ceulx qui estoient les prochains du duc. Or, pour en venir à fin, dist à son serviteur, qu'il les allast querir l'un apres l'autre, pour en faire comme il avoit faict au duc. Mais le serviteur, qui n'estoit ne hardy ne fol, luy dist: „Il me semble, Monsieur, que vous en avez assez faict pour ceste heure, et que vous ferez mieulx de penser à saulver vostre vie, que de la vouloir oster à aultres. Car, si nous demeurions autant à deffaire chacun d'eulx, que nous avons faict à deffaire le duc, le jour descouvriroit plus tost nostre entreprinse, que ne l'aurions mise à fin, encores que nous trouvassions noz ennemis sans defense".

Van Volkuyl's drama's heeft *Don Carel von Castilien Met den Prins van Portigael* nog den meesten opgang gemaakt; het stuk is in 1643 [1]) en zelfs nog in 1710 [2]) herdrukt, terwijl de *Ouden en Jongen Hillebrandt* in 1663 eene tweede uitgave beleefde [3]). Maar zij werden na 1639 weinig of niet gespeeld [4]) en Tengnagel, die onzen dichter de gelijke noemt van Van Mildert, Duirkant en Coleveldt, vond, dat zij geen beter lot verdienden, daar er »weynig pit in is".

Groningen, Maart 1894. J. A. WORP.

---

1) *Op nieus oversien ende verbetert door den Auteur.* (Gravure als in de uitgave van 1635) *t'Amsterdam, Gedrukt by Paulus Matthijsz. Voor Dirck Cornelisz. Houthaeck, Boekverkooper,* enz.

2) *Door een Liefhebber op de hedendaagse manier van Spelding gebragt, veel oude onduitse woorden met de Neederduitse verbeeterd.* (Prentje) *Gedrukt en te bekoomen tot Leiden, By Johannes van de Kellenaar, Boekdrukker,* enz.

3) *Op nieuw over zien, en verbetert. Gespeelt op d'Amsterdamsche Schouwburg.* (Vignet: *Perseveranter.*) *t'Amsterdam, By Jacob Lescaille,* enz.

4) Vgl. het lijstje bij Wybrands.

NIEUWE MIDDELNEDERLANDSCHE FRAGMENTEN.

V. MIDDELNEDERLANDSCHE MINNEDICHTEN.

Uit den band van een stichtelijk boeksken uit het begin der 17[de] eeuw heb ik twee blaadjes perkament losgemaakt, ± 154 millimeter hoog bij ± 101 breed (grootste breedte), welke, *mirabile dictu*, fragmenten bleken te zijn van een handschrift met wereldsche minnedichten. Deze blaadjes, beschreven over twee kolommen van 26 regels elk, zijn aan eene zijde zeer gehavend; door het aanwenden van een krachtig reagens en lang turen is het mij gelukt het grootste gedeelte toch te lezen. Het oorspronkelijk formaat zal niet veel grooter geweest zijn dan dat der fragmenten: alleen het wit bovenaan en aan de rechterzijde is weggesneden, waardoor alleen de eerste kolom verso nogal geleden heeft.

Het schrift, regelmatig en duidelijk, wijst op de 14[de] eeuw. Ieder gedichtje begint met eene roode hoofdletter. Boven en onder elke kolom staat eene spreuk, met rooden inkt geschreven; de aanvangletters der verzen zijn, ieder afzonderlijk, rood doorstreept.

Afgezien van het zeker niet gering belang dezer minnedichten voor de geschiedenis onzer lyrische poezie, zijn ze ook uit een taalkundig oogpunt niet te versmaden, al was het maar omdat we er, vs. 18, eene bewijsplaats in vinden voor het ww. *Coten* (simplex van *koteren*), waarvan Prof. Verdam nog geene voorbeelden uit de middeleeuwen kon opgeven. Merkwaardiger wijze is het verband, waarin *Coten* in de *Politieke Refereinen en Balladen* voorkomt, hetzelfde als in deze gedichten. Over het algemeen heeft de taal een Brabantsch-Limburgsche kleur. De voornaamste oostelijk dialectische vormen kunnen aldus samengevat worden:

»umlaut" van *a*: *verreder* vs. 49 (: *leder* = *leider*, zeker om het rijm).

o = onfr. *â*: *onmote* vs. 1 (desgelijks wordt in vs. 13 *utermoten* gevorderd; er staat echter *utermaten*, dat er door een afschrijver kan in gebracht zijn); *no* vs. 104; *woghen* vs. 136. Verg. KERN, *Limb. Serm.* § 22.

»umlaut" van *â*; *were* vs. 8, *weren* vs. 22 (optat. v. *sijn*); *mere* (fama) vs. 23; *smelec* vs. 188 [1]); *dreeght* vs. 176.

e = onfr. *i*: *better* vs. 24; *dec* vs. 99.

u(e) = onfr. *uo* (germ. *ô*, ndl. *oe*): *wruger* vss. 44, 85; *swuren* vs. 79; *vuren* (ducere) vs. 80; *ontvuren* vss. 196, 197; *ghuet* (bonum) vss. 139, 181; *muet* (animus) vss. 105, 106; *muet* (debeo) vs. 96; *drueght* vss. 138, 143.

Syncope van e (= *ə*): *ghliver* vs. 107; *glieven* vs. 158; *draf* vs. 188; *alt* vss. 87, 139; van *f* vóór *t*: *heet* (habet) vss. 12, 15, 91.

Intusschen moet ik openhartig bekennen, dat alles in deze minnedichten mij niet even duidelijk is; ik heb derhalve gemeend, mij op sommige plaatsen van alle punctuatie te mogen onthouden; waar de tekst onvolledig is, sprak dit vanzelf. Verder is, bij het afdrukken, het onderscheid tusschen *i* en *j*, *u* en *v*, korte en lange *s*, opgegeven; de spreuken zijn cursief gezet; de weinige aanvullingen, die ik mij veroorloofd heb, cursief en tusschen haakjes; de verkortingen zonder aanwijzing opgelost.

fol. 1*a*.

Billec mach dlief dienen haten,
dien trouwe noch dienst en c..... [2])
Eens gheen onmote, [*te baten.*
dat hem verdrote
5. Slevens sere,
die uyt sire vrouwen
Herte, dor trouwen,
Ghesloten were.

Sint si mi uyt haer herten sloet,
10. die ic vaste hebbe besloten
In mi [3]), dier mi nie verdroet,
So heet mi slijfs verdroten
Ende slevens utermaten.
ach over den wederstoet!
15. Die mi heet wederstoten
alle vroude dier ic
Ende [4]) van hadde ghenoten,
Die mi ter doet wert coten.

Die troests gheniet
20. van lie(*vere*) iet,
alst we(*der sto*)et,

1) *Smelic* komt ook voor bij HILLEGAERSBERCH, CXI, vs. 115 var.

2) De rest is onleesbaar; de derde letter schijnt *e* geweest te zijn, en een streepje er boven is nog aanwezig. In geen geval stond er *comen*.

3) Alleen de eerste stok der *m* nog geheel zichtbaar.

4) Lees *Ende si*?

beter weren
hem die meren
Dier better doet.
25. *Minne ...et terijst dan eest dat sake*
dat si es swrugers tonghemake.
fol. 1*b*.
En wilt en mach en......
Liefs lief ontien h.....n..
Dier minnen sede
30. Es wat te lede.
Haer mach gheschien
dor gheen verlies,
So en wilt si dies
Haer niet onttien.

35. In creeg noyt so grot(*e*) ......
dor haer, dat ic der pin(*e*)
Af wilde sijn, alst dherte....
haer tontien iet als te...
vreden dat mi noch mi...
40. Want alle dier werelt m....[1])
Troest noch raet van m......
die pine daer ic omme ....
En daden niet verswi*n*(*en*)
vor die wrugher die mi d......

45. Twe lieven bleven
al haer leven
In rasten wale,
En dade leder
dier verreder
50. Ghevensde tale.
Minne es een grondeloe ....
begheert de ..ij.. doe....
fol. 1*c*.
...et eer elc planete
herten liefs verghete.
55. ...... er mo(*c*)ht
......sche die locht
.... verwandlen

......t van vrinden
...... ellenden
60. ...... wandlen

.... (*h*)aer mont roet rosenvaer
....aers ontvreemde end vare
......dor haer ere waer
...(*vr*)ouwen ere ware
65. ....er en coem noch sinde te hare
....doen dan eest mi swaer
....s mi te sware
....uen dusent jaer
....ics alle mijn jare
70. ....al eest haer ommare

....an brijft (*sic*)
.....n lieft
...... vaster
....een testieven
75. ....uet lieven
....ft laster
....(*l*)*euen nie en loegh*
....*iens aen doen men doegh.*
fol. 1*d*.
Dan swurent alle creaturen,
80. *En mochten lief van lieven vuren.*
Alle die ghode weten
Lief liefs vergheten
Niet en deden,
dies es verwaet
85. dies wrugers haet,
die di waent scheden.

Alt dat got nien es oft woude
Ende alle creaturen wouden
Haer mi leden niet en soude
90. Noch van haer scheden soude
So heet sijt bevouden
dat ic te sere haers dan ontgoude
Die mijns nien heeft ontgouden.

---

1) Alleen de twee eerste stokjes der *m* nog zichtbaar.

Dat waer jamer seer tonscoude;
95. Doch storvic eer tonscouden.
In muets int herte onthouden.

Oghe mach sien
Ende mont beghien
Dec buten weghe;
100. Maer thert in node
Storve dusent dode,
Eert liefs verteghe.
Liefs troest eest beter niet ghenieten,
dan no liefs troest liefs troest [mesniten.

fol. 2*a*.

105. *Liefde es tweer mueden dverbont [gemeen*
Minne maect twe muede een [enich een.

Tweer ghliver minne
dats als eens sinne,
dits anders werden:
110. ende hi wort si,
ende si wort hi,
in eenre begherden.

Alleet leets ...ee..s doent si mi
Die lanc so meer lieft mie
115. L.... niet doreschijnt dat ic iet si
Want dat ic was dats sie
Gheve got dat ic ..e..... noch die
die ....ic was ......e vrie
w............... ie verti
120. d........................
d........... icn [1]) vertie
dat .... ye

Van het volgende stroofje zijn alleen de eerste letters der verzen leesbaar: *A*, *l*, *d*, *w*, *t*, en van het laatste vers het eerste woord: *daer*.

Een le(ve)n....... deens [2]) *leven*
130. *Es daer waer........ lief beneven.*

fol. 2*b*.

V...... eer dan lief van li(ef)
Daer lief dor lief want lief.
Lief lief ontsiet,
ende al eer liet
135 dan lief mocht laten
ende meer sout woghen
dan lief dorst toghen
Drueght teengher baten.

Alt dat tghotlic ghuet o [3]).....
140. so seer ics ontrade
liet ic om haer waert h......
ende volghen haren rade
drueght haer eenghe sta(*de*)
is haer dan mijn dinst
145. daer ic om versmade
al dat dier naturen gaet
lief sonder gheghade
dats groet onghenade.

Iollijt vol..sc..s [4])..
150. ....
.... doet

1) *cn* zijn zeker, hoe zonderling het ook schijne.
2) *ns* onzeker.
3) Nog één stok eener volgende letter (eener *n*?) zichtbaar.
4) Niet *scats*.

..... daer daer .....
.... ncs ..... ient
· versmaet ter noet.
155. *So liefs ghebruuc es sue(t)*
So es scheden surer es [1]) *eñ* ...
fol. 2*c*.
...... *es eerst lief te vreden,*
.... *et brinct twe glieven scheden*
..... dat si
160. ..... oft bi
..... hi mint
..... misbaer
..... ijf dat waer
..... aert es vrint

165. ..... haer [2]) oft van haer
..... c dor hare
..... af dan dlijf dat waer
..... l daer si ware
..... erte bi hare
170. ..... mach ic daer in vaer
..... als ic dan vare
..... onghedout mesbare
..... r sinne in lijfs mesbare
..... n aen mi gheware

175 ..... n vrouwe
..... rt [3]) dreeght trouwe
..... en iet
..... te vreden
..... (*c*)ompt dscheden
180. ..... tverdriet

..... *t hit ghuet ete metten live*
..... *t ghen enen wive*
fol. 2*d*.
Lijfs ende sins is hi versaeght,
die dlijf mint die sijn dinst mes-
185. **D**ie daer ghern ware [*haeght.*
daer men ommare
Sijn vrinschap heeft
Ende draf wijst smelec,
hi es ghehelec
190. die armste die leeft.

In mach bi haer sijn een ure,
Dier ic telker uren
Gherne waer bi; dat es mi dure!
Si en laet mi bi haer duren.
195. liefst alre creaturen,
Al eest dat ic dlijf ontvure,
In wille, in (*m*)ach ontvuren
haer mijn herte, wijt versure.
Si mach aen mi dversuren
200 Doch dusentfout ersturen.

Woude thert en kan
haer diert slijfs an
Sijn sinne ontien
Die dusentvout
205. Sijn onghedout
Mach doch versien.
En mach verberghen in gheen hol
hem lief vor lief, die liefs es vol.

---

1) Dit tweede *es* is waarschijnlijk te veel.
2) Vóór *haer* nog één stokje aanwezig.
3) De *r* vóór *t* niet volkomen zeker.

(Wordt vervolgd). WILLEM DE VREESE.

HET ZUTFENSCH-GRONINGSCHE HANDSCHRIFT.

Het alleszins belangrijke handschrift, dat wij tot heden gewoon waren het Zutfensche te noemen [1]), en dat zich thans in de Academische Bibliotheek te Groningen bevindt, heeft tot nog toe niet zoozeer de opmerkzaamheid getrokken der beoefenaars van het Dietsch, als het wel verdiende. Wel is er dikwijls melding van gemaakt, maar òf slechts ter loops, òf zoo onvolledig, dat het eerder de aandacht afleidde dan eene nauwkeurige kennis bevorderde. Bovendien liggen deze opmerkingen zoo verspreid, dat reeds daardoor het gebruiken zeer bemoeilijkt wordt. Een nieuw en grondig onderzoek van het geheele handschrift kwam mij daarom wenschelijk voor, om in één geheel bij elkaar te brengen wat het belangrijks voor onze Dietsche studiën oplevert. Een korte aanwijzing van hetgeen anderen er over geschreven hebben, mocht echter niet achterwege blijven, terwijl ik ook verder getracht heb zoo kort te zijn, als zonder schade voor de duidelijkheid of volledigheid mogelijk was.

Wanneer het in den tegenwoordigen perkamenten band gezet is, is moeilijk uit te maken. De eenige aanwijzing is, dat op den binnenkant van het achterbord waarschijnlijk een naam gestaan heeft, waarvan nog enkele lijntjes over zijn, zonder dat er nochtans iets uit te maken is. Daaronder staat nog geheel ongeschonden het jaartal 1609. Dat hiermede het jaar wordt aangegeven, waarin het Hs. gebonden is, wordt wel waarschijnlijk gemaakt door het watermerk van de hierbij gebruikte papieren schutbladen. Dit is nl. eene kerk, waarop bij wijze van toren een kruis met een zich daaromheen kronke-

1) Dezen naam heeft Staring er aan gegeven (in zijne Gedichten, 1820) omdat het toen ter tijd het eigendom was van een Zutfenaar. Ofschoon deze naam noch de plaats van oorsprong aanwijst, noch de plaats, waar het zich thans bevindt, zal ik dien toch (met bijvoeging van *Groningsch*) blijven gebruiken, omdat hij reeds zoo vaak gebruikt is, dat eene verandering daarvan allicht verwarring zou veroorzaken.

lende slang. Het vertoont groote overeenkomst met het onder n° 14 afgebeelde op plaat VIII van Het Papier in de Nederlanden, gedurende de Middeleeuwen, door Mr. J. H. de Stoppelaar.

Zeker is het eerst langen tijd oningebonden geweest, waardoor het voorste en het achterste der perkamenten schutbladen zeer vuil geworden zijn. Op deze schutbladen zijn verschillende bezitters aan het schrijven geweest. Behalve hetgeen daarvan door Lulofs is medegedeeld, vinden we vooraan eene in het Latijn gestelde mededeeling van hemzelven, hoe hij het handschrift gekregen heeft en dat het na zijn dood aan de Universiteitsbibliotheek moest komen. Dan staat op het eerste en op het voorlaatste schutblad met dezelfde hand geschreven: »niet vor wel doen ende blide zin," de eerste maal voorafgegaan van een voor mij onleesbaar monogram, dat nog eens voorkomt met de woorden »in nomine domini". Den tweeden keer is er met eene latere hand onder de spreuk geschreven:

Rien mieux que bien faire,
Qui bien fra bien aura.

Ook is op het voorlaatste blad nog een naam weggeschrabd, waarvan nog slechts een paar krullen zijn gebleven. Verder vindt men op het eerste nog den versregel:

»Hic deus est animus ut nobis carmyna dycunt,"

blijkbaar eene navolging van Ovidius Heroides XXI 235:

„Hoc Deus et vates, hoc et mea carmina dicunt."

Daaronder: Datū anno dom̃ m° .... Eindelijk nog op het laatste blad een gedeelte van een prijsopgave iij ꝶ ꝫ.

Het Hs. is in folio formaat, 21 × 31½ c.M. groot. Het perkament is van zeer goede kwaliteit, ofschoon niet van het allerfijnste; het eene blad is dan ook dikker dan het andere. De twee eerste bladen zijn nog al gescheurd en met wormgaten, waarvan enkele doorloopen tot het tiende blad; evenzoo zijn de twee laatste bladen wat geschonden.

Het Hs. is 235 bladen groot, geschreven in 2 kolommen van 48 of 51 regels. Het eerste en de twee laatste zijn wit gelaten,

terwijl één niet beschreven is, maar eene teekening bevat, ingevoegd tusschen fol. 148 en 149. Bijna alles is geschreven op heele vellen of dubbele bladen, slechts enkele halve vellen worden gevonden b.v. aan het eind van de Wrake, de groote teekening en fol. 218, dat dus waarschijnlijk later ingelegd is.

»Het schrift is", zegt Lulofs en wij beamen het ten volle, »schier van gedrukt niet te onderscheiden en zeer duidelijk, »sierlijk en leesbaar, enkele plaatsen uitgezonderd, waar het »van ouderdom aan het vergaan en uitslijten is." Wat de duidelijkheid betreft, wijs ik er op, dat het haaltje boven de *i* bijna nooit ontbreekt, dat *t* en *c*, *s* en *f* hier steeds gemakkelijk te onderscheiden zijn. Tusschen *i* en *j* wordt geen verschil gemaakt, maar aan het begin van den regel wordt, vooral in de kleinere gedichten het teeken verlengd, soms ook in het midden bij een eigennaam. Evenmin wordt er onderscheid gemaakt tusschen *u* en *v*, maar aan het begin van het woord wordt meestal de *v*-vorm gebruikt, in het midden *u*, ook gewoonlijk aan het begin van eene lettergreep. We lezen dus: *vutgherect*, *vergheuen*, *gheulochten*, maar ook *zilver*, *uaren*. Vaste regels zijn hieromtrent echter niet te geven.

Hoofdletters staan in den regel alleen aan het begin van een versregel (waar het echter dikwijls moeielijk uit te maken is, of men eene hoofdletter heeft, dan wel eene grooter geschreven kleine letter) en een enkele maal in een eigennaam.

Afkortingen worden weinig gevonden, geregeld slechts *eñ* (maar ook dikwijls voluit *ende*) het streepje boven de letter, om een volgende *n* of (zelden) *m* aan te duiden, b.v. *minē*, *wāt*, *ōme* en sommige andere, die slechts een enkele maal gevonden worden. De meeste staan in de bladvullingen. Buitendien *ih'c xp̄c*, *pat' nr̄* of *pr̄ nr̄*, *m*[a], *s'loy* etc. en de eigenaardige verkortingen in den Kalender en in het recept.

Bijzonder mooi zijn in dit Hs. de versierde hoofdletters, waarmede de kleinere afdeelingen als kapittels en strofen beginnen, blauw met roode krullen of rood met blauwe krullen, gewoonlijk ter hoogte van 2, soms 3 regels. De boeken van

het O. T., evenals het N. T. en de afdeeling daarvan, waar de passie begint, benevens de meeste kleinere stukken beginnen met groote, zwaar vergulde hoofdletters. Het lichaam van de letter is verguld, maar het binnenwerk purper en de buitenkrullen blauw of omgekeerd. Het goud is hier en daar wel afgesleten, maar heeft overigens nog niets van zijn oorspronkelijken glans verloren. Ook de kleuren zijn nog geheel frisch gebleven. De teekening van deze letters is kloek en sierlijk en de teekenaar was zeker evenzeer een meester in zijn vak als de schrijvers van het grootste gedeelte van dit Hs.

In de gebeden begint elk met een roode hoofdletter zonder krullen, terwijl verder een rood streepje staat door de *p* van Paternoster en de *a* van Ave Maria. Het sierlijkst van allen is de Kalender bewerkt, waar veel met rood geschreven is. Rood zijn ook overal de opschriften boven de verschillende afdeelingen en de paginatuur op de keerzijde der bladen. De drie grootere teekeningen zijn ook zeer zorgvuldig bewerkt en ik zou ze eerder naief dan grof noemen. De beschrijving daarvan zie men bij Lulofs (Versl. en Meded. v. h. Kon. Nederl. Inst. 1843 bl. 116 vlgg.). Alleen voeg ik hierbij, dat de teekening aan het begin van den Rijmbijbel nauwkeurig overeenstemt met de afbeelding van God den Vader in het facsimile door David naar C. gegeven. Wat door Lulofs twee sleutels genoemd wordt, zijn de opgestoken vingers van de rechterhand. Het gelaat is hier echter naar links gewend, terwijl de geheele teekening, behalve het lofwerk, eene grootte heeft van 56 × 77mM.

Als tijd van vervaardiging van dit Hs. heeft Le Long het jaar 1339 genoemd, wat hem was »gebleeken uyt den inhoudt van seekeren Almanak, voor dese fraaye Rym-bybel staande" (Boekzaal bl. 196). Hierop steunende wordt het dan ook herhaaldelijk hier en daar vermeld als »een Hs. van 1339".

Tegen deze tijdsbepaling kwam in 1841 Mr. L. Ph. C. van den Bergh op in het V^e^ deel der N. W. v. d. Mtsch. v. Ned. Lett. 2^e^ st. bl. 6. Daartegen heeft Lulofs nog eens nader trachten aan te toonen, dat het Hs. wel degelijk van 1339 is.

Gedeeltelijk zijn zijne opmerkingen juist. De tafel der zoneclipsen begint met de eclips van 9 Dec. 1341, die der maaneclipsen met de eclips van 6 Dec. 1340 en de paaschtafel begint met het jaar 1339. Deze tabellen loopen tot resp. 1386, 1386 en 1377. Wij zijn het volkomen met L. eens, wanneer hij vraagt, waartoe toch wel iemand met zoo groote zorgvuldigheid en netheid tabellen zou vervaardigen, loopende over een verleden tijd. Het Hs. van dezen kalender moet dus in of kort na 1339 geschreven zijn. Dat de eigenlijke kalender van 1300—1376 loopt, is geen bezwaar tegen deze redeneering, eerder eene bevestiging. Beide toch, kalender en tabellen waren eene copie, maar de eerste was te ingewikkeld, dan dat de afschrijver kans zag, die voor het practisch gebruik te bekorten, wat hij met de tabellen wel doen kon [1]). Uit hetgeen we later zullen zien blijkt ook, dat dit Hs. vermoedelijk reeds in 1343 in gebruik was.

Maar is nu het geheele Hs. van hetzelfde jaar? Met zekerheid is dit niet te zeggen, maar wel is het waarschijnlijk, dat er niet zoo heel lang over gewerkt is. Er zijn nl. verscheidene schrijvers hierbij aan het werk geweest. Lulofs spreekt van eene »soms wat anders schijnende en kleiner wordende hand" en wil dus het geheel aan ééuen kopiist toeschrijven. Een nauwkeurig onderzoek van het Hs. echter toont in sommige lettervormen verschillen aan, die dan in een geheele afdeeling bijna geregeld voorkomen; vooral de vormen van *g*, *h* en *z* zijn, met het boven omtrent het gebruik van sommige letters vermelde, voor dit onderzoek van belang. Behalve van de Disputacie en de drie volgende stukken echter hebben de verschillende handen zoo groote gelijkheid, dat men werkelijk aarzelen zou meer dan één afschrijver aan te nemen, indien niet boven-

1) Dat uit dergelijke tabellen een besluit mag worden getrokken omtrent den ouderdom van het Hs. wordt ook betoogd door Piper, Karls des Grossen Kalendarium und Ostertafel, bl. 96 vlgg. Zoo ook zegt Campbell, Annales n°. 1064, van een kalendarium: „la première année de l'almanach étant 1495, la date de l'impression doit être fixée soit à 1494, soit à 1495".

dien de eene afschrijver veel verder gegaan was dan de andere in het overbrengen van zijn voorbeeld in zijn eigen dialect [1]). De groote overeenkomst in het schrift kan dan ook alleen verklaard worden als wij aannemen, dat de verschillende deelen van het Hs. vervaardigd zijn door monniken uit hetzelfde klooster, die van denzelfden schrijfmeester onderricht hadden ontvangen en wisten, dat alles bij elkaar ingebonden zou worden. Deze hypothese verklaart ook, waarom aan het einde van sommige stukken een gedeelte van het perkament wit is gelaten, bij andere niet en tevens waarom b. v. voor het laatste gedeelte van de Wrake slechts een half blad perkament genomen is. Ook verklaart dit, waardoor soms midden in het Hs., waar een nieuw stuk begint, eene bladzijde vrij vuil is geworden.

Dat het Hs. ons ongeschonden is overgeleverd, zien we uit de doorloopende pagineering en de aanwezigheid der schutbladen. Er waren nl. voor en achter drie bladen wit gelaten. Op het 3e blad v⁰ vooraan werd dadelijk eene inhoudsopgave gesteld en deze is ook door den eersten rubricator bewerkt. Later echter werden ook de andere bladen gedeeltelijk beschreven door twee verschillende handen en versierd door andere rubricators. Wat op de achterste bladen gezet werd, werd tegelijk op de *tafle* bijgeschreven. Het Hs. was dus blijkbaar het werk van verschillende kloosterlingen en voor het gebruik in het klooster zelf bestemd. Maar in welk klooster? Eene directe aanwijzing is hiervan in het Hs. niet te vinden, maar wel eene indirecte. In den kalender nl. vinden we in de kolom der heiligendagen de volgende aanteekeningen:

op 22 Oct.: »Obiit Gheyle" en op den rand »anno dm̄ mccccxliii",
» 10 Nov.: »obiit domine iohannes hoghe",

1) Vooral openbaart zich dit in het gebruik van *gh*, *z* aan het begin en soms ook in het midden van een woord, *ij* in de voornaamwoorden, *sch* in *mensche* en dergelijke, den 3en pers. praes. ind. *is* en praet. conj. *weer*, en in vormen als *bidt*, *vijnt*, *kijnt*, *zeinden*, *zoelen* (= zullen), *huer* en *hore* enz.

Opmerking verdient, dat reeds Tideman in zijne uitgave van Van den Houte, inl. XXII gezegd heeft, dat het Hs. in den Gelderschen tongval geschreven is.

op 11 Nov.: »obiit jacobus de zulichem",
» 20 Mei: »obiit Goswinus de zulikem sacerdos | et berwinus pater ipsius | et mechteldis mater eius".

Hiermede worden vrij zeker de sterfdagen van die personen aangegeven, op welke zielmissen voor hen moesten worden gelezen in het klooster, waar dit Hs. gebruikt werd. Dit werd toch dikwijls op deze wijze in een kalender aangeteekend, vgl. Van Wijn, Huisz. Leev. II 90 vlgg. waar het Necrologium Egmundense wordt medegedeeld en de mededeelingen van Prof. Gallée in dit tijdschrift XIII 260 vlgg. Eerst meende ik hier heeren van Zuilichem aan te treffen, maar dezen worden in de oorkonden steeds heeren *van Lo* genoemd [1]). Maar ook de familie Van Zuilichem is ons niet onbekend gebleven. In het door den heer J. de Fremery uitgegeven *Cartularium der abdij Mariënweerd* vindt men dezen naam in niet minder dan 21 oorkonden (vgl. het register aldaar), zelfs was er een kanunnik van dien naam. Er blijken dus heel wat betrekkingen tusschen deze familie en de abdij geweest te zijn, en zelfs vinden we in dat cartularium gedeeltelijk dezelfde namen als in onzen kalender. Jacob van Zuilichem schenkt o. a. 29 Juni 1323 aan Mariënweerd aandeelen in zekere cijnsen, is in 1325 gemachtigde der abdij in een geschil met den bisschop van Luik en ontvangt in 1326 abdijgoederen in erfpacht. In eene oorkonde van 11 Sept. 1315 wordt genoemd Metta, weduwe van Berwinus van Zuilichem [2]). Deze familie bezat goederen (o. a. een huis) te 's Hertogenbosch en behoorde dus daar misschien thuis [3]).

---

1) Vgl. Van Spaen, Inl. tot de Gesch. v. Geld. III 252, 259 en Nijhoff, Gedenkw. uit de gesch. v. Geld. I, verzameling van oorkonden n°. 105, 106. De aanwijzing hiervan heb ik te danken aan Dr. S. J. v. Veen te Arnhem.

2) Deze Metta was waarschijnlijk wel dezelfde als Mechteldis, de moeder van Goswinus. Dat de ouders op denzelfden datum in het necrologium vermeld worden als de zoon, behoeft ons niet te verwonderen: de zoon had dan in ééne schenking aan het klooster voor zich en zijne ouders zielmissen gekocht. Een ander voorbeeld daarvan zien we bij Van Wijn a. w. bl. 95, waar Petrus de Harlem voor zich en zijne ouders land aan de abdij van Egmond geeft.

3) Ook deze aanwijzingen dank ik Dr. S. J. van Veen.

Uit het bovenstaande meen ik de gevolgtrekking te mogen maken, dat ons Hs. behoord heeft aan en vervaardigd is in de abdij van Mariënweerd aan de Linge. Dat het een aan Maria gewijd klooster was, verklaart nu ook dadelijk waarom uit den Sp. Hist. alleen de Mariamirakelen zijn opgenomen en waarom deze met de Disputacie onmiddellijk op den Rijmbijbel volgen, alsook waarom uit Van den Levene ons Heren juist de twee hier voorkomende gedeelten zijn opgenomen.

Hoelang ons Hs. in de abdij gebleven is, weten wij niet, maar in het midden der 17e eeuw was het in het bezit van den bekenden Simon van Leeuwen, den schrijver der Batavia Illustrata, die het in 1657 aan zijn oud-leermeester Jan van Woerden ten geschenke gaf. Vervolgens kwam het aan Albert Bentes, schepen van Amsterdam; na diens dood 1702 werd het gekocht door Florentius de Bruin, predikant te Gorinchem, in wiens familie het bleef [1]), tot het van of uit de nalatenschap van Is. de Bruin, dokter te Zutfen, gekocht werd door A. C. W. Staring. Na diens overlijden werd het door de familie ten geschenke gegeven aan Prof. Lulofs, die het aan de Academische Bibliotheek te Groningen vermaakte [2]).

De inhoud van het Hs. is nergens volledig opgegeven. Lulofs was er mee begonnen, maar zoo wijdloopig, dat hij afbreken moest, toen hij nog maar een klein gedeelte behandeld had. Die opgave volge dus hier.

1. Vijftien gebeden (fol. II, III[a]) [3]). Het begin en het slot zijn medegedeeld door Lulofs in zijne meerge-

1) Van een dezer heeren heeft Le Long het te leen gehad en heeft toen van een gedeelte een copie genomen, die thans op de Universiteits-Bibliotheek te Leiden is.

2) Over dit Hs. en zijne verschillende bezitters kan men verder nog nalezen bij Le Long, Boekzaal 2e dr. bl. 195; Staring, in de Nieuwe Werken der Maatsch. v. Nederl Letterk. IIIe deel, 2e st., bl. 55; Lulofs, in Gelderlands voortreffelijke Dichter ..... Staring, bl. 319; Lulofs, in Verslagen en Mededeelingen van het Koninkl. Nederl. Instituut 1843 bl. 114; Tideman, inleiding voor zijne uitgave van Dboec vanden Houte bl. xx vlgg.; en vooral Lulofs, Handboek bl. 35—105.

3) De 14 ongenummerde bladen wijs ik met Romeinsche cijfers aan, om voor de andere dezelfde getallen te kunnen behouden als in het Hs. zelf.

noemde verhandeling. Den geheelen tekst vindt men hierachter.

2. *Dit es die tafle van desen boeke* (fol. III v°). Uitgegeven door Staring in N. W. der Mtsch. v. Lett. III, 2e st. bl. 61. Op een paar kleinigheden na is deze afdruk nauwkeurig. Zij is om den anderen regel rood en zwart. De laatste regel is later bijgeschreven.
3. De kalender (fol. IV—XIV), hier voor het eerst uitgegeven.
4. Maerlant's Rijmbijbel (inhoud O. T. fol. 1—8a, O. T. 9—116a, N. T. 117—148a). Het O. T. is in hoofdstukken afgedeeld, waarvan de titels benevens eene berijmde inhoudsopgave der boeken, voorafgaan. Deze titels zijn medegedeeld door Le Long, bl. 198—207. De berijmde inhoudsopgave is nog nergens gedrukt. Dat deze niet van den afschrijver is, maar reeds in zijn voorbeeld stond, blijkt uit de linieering, die van fol. 1—40 gelijk is. Van de Evangeliën wordt geen afzonderlijk register opgegeven, maar boven de afdeelingen zijn de dagen geschreven, waarop ze gelezen moesten worden. Deze zijn eveneens bij Le Long opgegeven.

David heeft voor zijn uitgave van den Rijmbijbel van dit Hs. geen gebruik gemaakt en, voor zoover ik kan nagaan, heeft nog niemand dezen tekst met de andere vergeleken. Of zulk eene vergelijking iets belangrijks voor de critiek van het gedicht of voor de kennis van de taal zou opleveren, kan ik nog niet beslissen, maar een voorloopig onderzoek daarnaar doet mij vreezen, dat het resultaat zeer gering zal zijn. Onze tekst is waarschijnlijk naar een zeer slecht voorbeeld geschreven en verscheidene honderden verzen korter dan de tekst van David. De vraag, die zich hierbij kan voordoen, is, of we nu in het eene Hs. uitlatingen hebben, dan wel in het andere interpolaties, of dat soms beide voorkomen. Een onderzoek hiernaar zou misschien wel tot eenige uitkomsten kunnen leiden, maar zeer zeker veel tijd kosten. Eenige stukken

van den Rijmbijbel zijn naar dit Hs. gedrukt in Lulofs, Handboek bl. 35—46.

5. *Inicium sancti evangelii secundum Johannem*, als bladvulling op fol. 148b, zeer nauwkeurig afgedrukt bij Le Long bl. 211. Maar in den 14en regel leze men: *dat was dat leven* en in regel 6 *dimsternisse* en *dimsternissen*. Ook in Lulofs, Handb. bl. 47.
6. *Die Wrake van Jherusalem* (fol. 148c—177a). Wat wij van den Rijmbijbel gezegd hebben, geldt ook voor dit gedicht. Eene copie hiervan is in de Bibliotheek der Maatsch. v. Lett. (n°. 169 bl. 5—20. Zie Cat. bl. 8).
7. *Die Miracle van onzer Vrouwen* (fol. 178a—192d). Dit is een afzonderlijk afschrift van Sp. H. I^7 56—91. Eene collatie van ons Hs. door Jonckbloet is door de uitgevers van den Sp. H. gebruikt, en wordt door hen met J. aangeduid.
8. *Ene Disputacie van onzer Vrouwen* (fol. 193a—195d). Voor de uitgaven van dit gedicht zie men L. D. Petit, Bibliographie van Middelnederlandsche Taal- en Letterkunde. Ook voor de andere stukken zal ik niet herhalen, wat daar te vinden is.
9. *Van den .v. bloemen* (*l. vrouden*) (fol. 195d—196b).
10. *Van den verkeerden Martijn* (fol. 196b—196d). Of in het voorbeeld van ons Hs. ook slechts een fragment van dit gedicht stond, of dat de afschrijver ophield, toen hij begreep eene parodie voor zich te hebben, is natuurlijk niet uit te maken. Het waarschijnlijkst dunkt mij echter, dat de maker nooit meer dan deze 8 strophen heeft willen parodieeren: alleen op deze wijze begrijp ik, waarom hij in vs. 29 *prologe* gezet heeft op de plaats van Maerlant's *dyaloge*.

Lulofs (Handb. 79) zegt, dat door Mone een uitvoeriger Hs. vermeld wordt, maar het door dezen laatste Uebers. 345 vermelde Hs. is dat van Heber en daar vindt men dus den 4en Martijn. Uitgegeven door Siegenbeek in N. W. d.

M. v. N. Lett. III 2e st. 68 vlgg. en daaruit overgenomen door Verwijs.

11. *Van ons Heren Wonden* (fol. 196d—197b).
12. *Van den zeven Ghetiden* (fol. 197c—198b), hier voor het eerst uitgegeven.
13. *Die Clausule van der Bible* (fol. 198c—201a).
14. *Jeghen den steen.* Bladvulling op fol. 201a, een recept, onuitgegeven, maar dat te weinig belangrijks heeft om hier te worden meegedeeld.
15. *Een stuk aardrijkskundig onderwijs als bladvulling* (fol. 201b—201d). Zie de uitgave hierachter.
16. *Van der Drievoudicheide* (fol. 202a—204b). Hiervan is door Jonckbloet eene collatie gemaakt voor Verwijs' uitgave.
17. *Van Jacob ende van Martijn* (fol. 204c—209b), naar een door Staring vervaardigd afschrift van dit Hs. uitgegeven door Siegenbeek in N. W. d. M. v. N. Letterk. III 2e st. 99 vlgg. en daaruit zijn de lezingen overgenomen door Verwijs.
18. *Van den Lande van Overzee* (fol. 209b—210c).
19. *Van den drie Gaerden* (fol. 210c—214c). Onder den titel *Dboec van den Houte* is dit gedicht uitgegeven door Tideman, die daarbij eene door Lulofs gemaakte collatie van ons Hs. gebruikt heeft. Zie Lulofs Handb. 425.
20. *Onzer Vrouwen Claghe* (fol. 214c—217a). Dit is een soms verkort, soms uitgebreid afschrift van vs. 3267—3850 van het door Vermeulen uitgegeven gedicht *Van den Levene ons Heren.* V. heeft dit Hs. niet gebruikt en de afwijkingen zijn zoo groot, dat eene collatie bijna onmogelijk is, om welke reden het hier dan ook in zijn geheel wordt medegedeeld.
21. *Van den Clusenaere* (fol. 217a-c), hier voor het eerst uitgegeven.
22. *Van ons Heren Kijnscheide* (fol. 217c en d), uitgegeven door Van den Bergh in N. W. d. Maatsch. v. Lett. V, 2 st. bl. 84, maar met vrij veel afwijkingen in de spelling. In het opschrift en in vs. 3, 5, 7, 10, 12, 14, 15, 24, 25, 27, 29,

31. 41, 43, 52, 57 (tweemaal) heeft hij *ij* door *y* vervangen Verder leze men in vs. 9 *ghienc*, 18 *nidwaghen*, 47 *goet.*

23. Met *Die hemelsche coninc* begint eene vrome ontboezeming op fol. 218[a], die voor de volledigheid hier medegedeeld wordt.

24. *Dese .vij. worde seyde onse Here* etc. (fol. 218[a]—[d]). Naar twee Hss. der Koninkl. Akademie is dit uitgegeven door Meyer in de Verhandelingen der Tweede Klasse van het Instituut VI 2[e] st. bl. 44, maar met zijne eigene spelling enz., zoodat deze uitgave geheel waardeloos is. Naar een van deze twee Hss. (n[0] 36) is het nog eens uitgegeven door Moll in den Kalender voor de Protestanten in Nederland VI, 78. Naar het Hulthemsche Hs. bij De Pauw, Fragmenten, 95. Verder vermeldt Mone Uebers. 178 nog 3 Hss. (te Heidelberg, te Brussel, bij Massmann) en deelt het gedicht naar het Heidelbergsche Hs. mede in Anz. VIII, 588.

25. Op het volgende blad staat nog een gebed, dat wij om de volledigheid hier ook laten volgen.

N[0]. 8, 9, 10, 11, 13, 16, 17, 18 zijn middellijk of onmiddellijk naar dit Hs. of met gebruikmaking van dit Hs. uitgegeven in Verwijs' Jacob van Maerlants Strophische Gedichten.

XXV. Gebed.

Op het laatste ongenummerde blad van het Zutf.-Gron. Hs. staat het gebed, dat ik hier laat volgen met de spelling en interpunctie van het Hs. De eerste hoofdletter is gekleurd, blauw met roode krullen. De tweede alinea is geheel met rood geschreven.

Goeds ziele heyle mi. goeds lichame behuede mi. goeds bloet drenke mi. dat water dat wt goeds zide vloyde dat wasghe mi. goeds martelie sterke mi. O goede god verhore mi help mi lieue here dat jc nemmermeer van di gesceiden en werde. behoede mi van buesen vianden in minen einde. trecke mi ende leide mi bi di dat jc di louen moghe metten engelen ewelijc ende emmermeer amen.

Die dit ghebet leest die heeft dusent dusent dage aflaets van doetliken zunden. ende dusent jaer van dageliken zunden. Dese gebedc metten aflate voor sproken zeinde die pawes der coninghinnen van cecilien want zijs langhe begaert hadde.

XXIII. BLADVULLING.

Deze op fol. 218a van bet Zutf.-Gron. Hs. voorkomende woorden geef ik hier weer, geheel met de spelling en interpunctie van het Hs.

Die hemelsche coninc onse here jh'c cristus hinc aent cruce allene. mit minnender godheit. mit zachter zielen. mit bedroefden zinne. mit doorwonden hersen. mit crakenden leden. mit bloedigen wonden. mit vlietenden beken. mit verspannen armen. mit verdeinden adren. mit roependen monde. mit heescher stemmen. mit bleken aensichte. mit donkere verwen. mit geswollen oghen. mit droeuen gelate. mit bedroefden ernste. mit ontsiender herten. mit zuchtender kelen. mit versundelden hoefde. mit versceiden einde. mit doden liue. mit opghedaender herten. wt haer sprongen riuieren des leuenden borns. die minne brac hem ziin herte ontwee [1]).

XXI. VAN DEN CLUSENAERE.

Gewoonlijk vinden we in middeleeuwsche geschriften, waarin de wonden van den Heiland geprezen worden, een getal van vijf genoemd, soms ook een oneindig aantal, in overeenstemming met het oneindig aantal onzer zonden, waarvoor Christus geboet heeft. Slechts zelden vinden we een grooter bepaald getal. In het Kerkhistorisch Archief I, 436 geeft Moll daarvan drie voorbeelden, welk getal dus nu verdubbeld is. Mogelijk zijn er nog meer te vinden, maar mij is het niet mogen gelukken. Die drie voorbeelden zijn: 1°. Vincentius van Beauvais zegt, dat Christus 3 geeselslagen ontving op ieder der 276 ledematen van den mensch, alzoo gezamenlijk 828 wonden;

---

1) Dezelfde woorden worden met geringe afwijkingen gevonden in *Gulden Troon* 112d en in het hs. in het Mnl. Wdb. aangehaald als „hs. v. 1348" (Hss. van Dr. Moll, n°. 1, thans op de Universiteits-Bibliotheek te Amsterdam).

Voor „versundelden" heeft het laatste „verzwimelden", en na „met upghedaenre herten" nog „met ghietende beken".

2°. »apenbaerden onsen lieven Here enen mynrebroder toe Mechelen", dat »der wonden ons lieven Heren waren vj dusent vj[c] ende lxvj", volgens een Hs. in het bezit van Moll zelf; 3°. zegt de hoogleeraar: »de H. Brigitta († 1373) verklaarde, op grond eener vermeende openbaring, dat de Heer 5475 wonden ontvangen had, en Ludolph van Saxen († 1377) en vele anderen namen deze verklaring met het volste vertrouwen over".

Deze laatste openbaring vinden we ook in ons gedicht, maar hier wordt van »een clusenaere" gesproken, terwijl elders Brigitta als de begenadigde genoemd wordt. Wat is nu de ware lezing?

In de Revelationes S. Brigittae [1]) staat een uitvoerig verhaal van de passie, zooals dat haar door de H. Maagd geopenbaard is, maar over het getal der wonden vind ik daar geene enkele aanwijzing, tenzij in de woorden »et flagellabant corpus eius ab omni macula, et peccato mundum", wat dan op een oneindig aantal wonden zou moeten doelen. De uitgever echter, de kardinaal Joh. de Turrecremata, verwijst in zijne Notae (bl. 21) naar Eckius, Lodulphus en Lanspergius, die het getal resp. als 5375, 5475 en 5460 opgeven.

Bij Eckius, Homiliarius (ed. Ingolstadii 1536) lezen we I fol. 112[d]: »Referunt doctores dominum cuidam homini pio religiosius passionem eius meditanti reuelasse, quod in corpore suo uulnera habuerit 5375". [Deze plaats is dus door Joh. de Turrecremata bedoeld]. Op den kant is hierbij aangeteekend »Ludol." Op fol. 122[c] zegt hij: »Sunt qui asserant Christum uulnera habuisse 5475. illa si tu pietate motus honorare velles, orares quotidie quindecies orationem dominicam: et sic cuilibet vulneri oratio daretur dominica una euoluto anni circulo, tantum enim conficiunt quindecies 365. Neque vero mirum est tot Christum habuisse uulnera, qui pro innumeris satisfacere venerat peccatis".

Joh. Just. Lanspergii .... Epistolarum ac Euangeliorum .... Enarrationes, Sermonesque (ed. Coloniae 1541) zegt fol. 102[b]:

1) Ik gebruikte daarvan eene uitgave Romae 1606.

»Legitur reuelatum, Christi vulnera fuisse quinque milia quadringenta et septuaginta quinque, unde qui quotidie 15 pr̄ nr̄ legeret, post annum completum quodlibet vulnus salutass(et) 1 pr̄ nr̄." [Heeft de Turrecremata eene andere uitgave gehad, of zich in het getal vergist?]

Ludolphus de Saxonia zegt in zijn Vita Jesu Christi (ed. Parisiis 1534) fol. 303c: Cuidam etiam seni matronae reclusae multitudinem et numerum omnium vulnerum Christi scire cupienti, et pro hac re flebiliter deum oranti, vox coelica missa dixit: Quinque milia quadringenta nonaginta vulnera mei corporis extiterunt: quae si venerari volueris, orationem dominicam cum salutatione angelica quindecies quotidie in memoriam passionis meae replicabis: sicque anno reuoluto unumquodque vulnus venerabiliter salutabis. Haec oratio valde placet deo prout postmodum reuelatum fuit cuidam solitario. Et accipitur hic numerus secundum annum bisextilem, vt semper sufficere possit: quia minor numerus quem quidam ponunt, scilicet quinque milia quadringenta septuaginta quinque aliis annis tantum, sed non hoc anno sufficit".

Ook zonder de kantteekening bij Eckius is het duidelijk, dat allen hun verhaal aan Ludolphus ontleenen. Vreemd echter is het, dat de eerste spreekt van »cuidam homini pio", de laatste van »seni matronae reclusae". Of wordt soms in de oudere uitgaven of Hss. van Ludolphus ook van een *man* gesproken? We zouden het haast vermoeden. Maar al is dat niet zoo, dan kan hij toch moeielijk Brigitta bedoeld hebben. Als deze toch in haren ouderdom deze openbaring gehad heeft, dan zou het al heel toevallig zijn, als Ludolphus, die slechts vier jaar na haar stierf (indien dit ten minste juist is, maar waarschijnlijk is hij veel eerder gestorven), daarvan melding maken kon. En onmogelijk kon die openbaring dan meegedeeld worden in een Hs. van voor 1350, toen zij nog niet »senex" was. De naam Brigitta is dan ook eerst met deze openbaring in verband gebracht door een der latere uitgevers van Ludolphus. Deze las van eene »matrona" en wetende dat Br. eene openbaring van

de passie had gekregen, kon hij er gemakkelijk toe komen, deze beiden te vereenzelvigen. Misschien ook wist hij, dat van haar bestaan »orationes sive precationes XV de passione Domini" [1]), waardoor de verwarring nog eerder ontstaan kon. In de uitgave van het Vita Christi van 1509 komt de naam Brigitta nog niet voor; die is eerst in de uitgave van 1534 op den kant gesteld en daaruit waarschijnlijk overgenomen door Moll, terwijl de andere hier genoemde schrijvers eene oudere uitgave gebruikt hebben en dus geen naam noemen.

Zeer verspreid schijnt het verhaal van deze openbaring in de middeleeuwen niet geweest te zijn: behalve bij Ludolphus vind ik het alleen in dit gedicht en hieruit overgenomen in de 15 gebeden, waarmede ons Hs. begint, benevens in de waarschijnlijk daarvan afgeschreven gebeden in het Amst. Hs., waar het getal echter als 9118 opgegeven wordt. (Zie daarover hetgeen ik bij de 15 Gebeden heb aangeteekend). Ook de Heer J. C. van Slee, die mij door menige belangrijke aanwijzing ten zeerste aan zich verplicht heeft, en die zelfs de vriendelijkheid had er opzettelijk onderzoek naar te doen, bericht mij, niets dergelijks gevonden te hebben. Misschien heeft het verhaal niet veel geloof gevonden en waren ook anderen van de meening, die den kardinaal de Turrecremata deed zeggen (l. c. bl. 21): »sed difficile mihi hoc creditu est, quia potuissent lictores sic de facili Christum Dominum flagellando occidere, nisi forte dicatur id non fuisse factum, quod fuerit iam divinitus praefinitum Christum suspendio Crucis fuisse moriturum, etc."

Of nu zoo vroeg reeds te Mariënweerd een Hs. van Ludolphus kan geweest zijn, waaruit het verhaal kon worden overgenomen, durf ik niet beslissen. Maar in allen gevalle hebben we in ons Hs. niet het oorspronkelijke verhaal, anders kon het getal wonden niet opgegeven zijn als 5565, wat niet

1) Ik heb dit werk niet gezien en weet dus niet, of de inhoud daarvan misschien met de gebeden in ons Hs. overeenkomt. In dat geval zouden deze eene vertaling der Orationes kunnen zijn, maar dan zijn deze laatste ook niet van Brigitta.

$= 15 \times 365$ is. Het is dus òf eene copie van een ouder Hs. met het Dietsche gedicht, òf het is gemaakt naar een ander verhaal, dat de schrijver in de kloosterbibliotheek vond.

Gheloeft ende ghebenedijt
Moet hi zijn, die te alre tijt
Hem zeluen zinen vrienden toent
Ende nieman en laet ongheloent,
5 Die hem dient in enegher maniren.
Ay, dat is God, die goedertiren,
Dien ic vmmer dienen zoude,
Weer dat zake dat hi mi woude
Zijnre gracien iet verlenen.
10 Ay Marien, der maghet renen,
Biddic ende allen reinen ionfrouwen,
fol. 217b Dat zij Gode met goeder trouwen
Vor mi bidden, want ics beghaere,
Want mi ende elken zondaere
15 Heeft God zelue zonderlinghe
Ghenade ghedaen in enen dinghe,
Die gheuiel hier te uoren.
Dit en zal gheen idel herte horen,
Mer dat onsteken heeft van binnen
20 Caritate ende bernende minne,
Dat zal verstaen dit bispel,
Dat enen clusenaere gheuel [1]).
Hieruoermaels was een clusenaer,
Alst gheproeft is ouerwaer,
25 Die Gode ghedient hadde harde zere
Om zijnre groter martelien ere
Na zijnre macht in waerre minne.
Den clusenaer quam in zinen zinne,
Dat hi te weten begaerde
30 Van Gode, oft hem ghewaerde [2]),
Dat hi hem wilde doen verstaen,
Hoe menghe wonde hadde ontfaen
Cristus [3]) zijn wel lieue kijnt,
Daert an der galghen des cruus hinc
35 In goeden vridaghe.
Te gode keerde hi zine claghe,

1) Hs. „gheuiel".
2) Voor het onpers. gebruik van dit werkw. vgl. Mnl. Wdb. II. 1892.
3) Hs. xp̄c

Die clusenaer, ende sprac aldus:
„Ay omoedighe Jhesus,
Dine ghebenedide vijf wonden,
40 Daer kerstenheit bi is ontbonden,
Zijn alder werelt openbaer
Ende hebben gheweest menich iaer
In eren, alst wael billic es.
Ay heer, nu begaeric des
45 Te weten bouen alle dinc,
Hoe menghe wonde dat ontfinc
Dijn edel licham bi ghetale,
Doe men di zo grote quale
Dede metter d[oer]nine crone,
50 Die zo bitterlike done
Op dijn hoeft gheulochten stoet,
Zo dat tghebenedide bloet
Dijn claer anscijn moest ouerlopen,
Ende van der gheesselinen knopen,
55 Die dinen edelen lichame
Zo bitterlike ombequame
Doerscoerden zo onzoete,
Dat tusghen houet ende voete
An di nie twint en was ghebleuen
60 Gansheiden, alsmen vijnt bescreuen."
Dus heeft die clusenaer gheseit;
Goeder andwoerde hi ontbeit.
fol. 217c Nu hore van Gode grote doecht,
Hoe hi den clusenaere verhoecht.
65 Van den hemel zeinde hi hem sciere
Een stemme, die sprac: „zich hiere
Eest ghetal van minen wonden,
Alst ouerwaer is gheuonden,
Die ic ontfinc aen minen liue;
70 Tsestich was er ende viue.
Vijfhondert ende vijfdusent mede.
Wiltu nu den duuel lede
Doen ende mine wonden eren,
Een ghebet willic di leren,
75 Dattu daghelix zalte lesen.
.xv. pater noster zoelent wesen
Ende .xv. aue marien.
An mijnre passien zaltu lien
Ende mijnre wonden bitterheit

80 Zaltu di laten also leit,
Ghelijc of dijns selues herte
Ghesmaect hadde mijnre wonden smerte.
Dus zaltu mine wonden claghen;
Teinden iaer willic di zaghen,
85 Heuestu elker wonde ghelike
Een pater noster zekerlike
Ende een aue maria ghelesen.
Voert zaltu des zeker wesen:
Zo wie leest minen wonden te eren
90 Dit ghebet, hi zal bekeren
Binnen iaers van zinen gheslachte
Enen zonder, oec hoe onzachte
Hi gheleghen heeft ghebonden
In alre manire van hoeftzonden.
95 Oec zal hi moeghen ene ziele
Verloessen vten vegheuiere;
Noch willic di zegghen mere:
Zo wie leest in mijnre wonden ere
Met goeder herten dit ghebedekine,
100 Al zijn verdriet ende zine pine
Zal te enen goeden einde comen
Binnen iaers; dit zalt hem vromen".

(Wordt vervolgd). P. LEENDERTZ JR.

NASCHRIFT.

De copie van *Die Wrake van Jherusalem* uit ons Hs. (zie hierboven de inhoudsopgave n° 6) is afkomstig uit de bibliotheek van Le Long. De daaraan voorafgaande teekening is eene copie van de teekening uit ons Hs., en zelve weer gereproduceerd in prof. Ten Brink's Geschiedenis der Nederl. Letterkunde. Met het oorspronkelijke vergeleken is deze reproductie, wat de omtrekken van de teekening betreft, vrij nauwkeurig, maar door het aanbrengen van schaduwen, die in het origineel ontbreken, heeft ze een te modern karakter gekregen.

G. A. BREDERO'S MOORTJE, VS. 2889.

Lammert, de vader van Ritsart en Writsart, vertelt:

ick was flus om een kijckje
Het voetwechje langes het platte Amsteldijckje,
Wangt het was ande kanckt een stick-weegh oppebyt,
Vannen diel ruyge maats, die 't doen om huer profijt:
Maar ier dat ick een duyt an dat volckje souw gheven,
Ick quam niet op het ijs van al myn hielle leven,
Wat haast het Lammert, neen ick geeffer niet een mijt,
So ten iersten een duyt; tissen kostelijcken tijdt:
Die wat spaart, die wat het: *oock ben ick niet goet Emsters.*

Lammert wandelt dus in den winter langs den Amstel op het Amsteldijkje. Aan den kant hadden eenige kerels het ijs opengehakt en daarna planken van den wal er opgelegd, om zoodoende iets te verdienen aan hen, die zich op het ijs wilden begeven. Lammert echter zal van die planken geen gebruik maken; liever blijft hij zijn geheele leven van het ijs, dan ooit een mijt, laat staan [1]) een duit aan dat volk te geven. Het is bovendien een dure tijd, daarom wil hij spaarzaam zijn, en, zoo voegt hij er ten slotte aan toe: *oock ben ick niet goet Emsters.*

De Heer Oudemans noemt deze laatste woorden eene duistere uitdrukking, die, volgens het verband, zooveel te kennen geeft als *goed geefs* of *ruim bij kas* [2]). Het is mogelijk, dat dit inderdaad bedoeld is, doch me dunkt, dat het niet goedgeefsch zijn al ligt opgesloten in de woorden *die wat spaart*, *die wat het*, terwijl men van iemand, die zijn geld in zijn kist stapelt en elck moy op syn ste in sackjes afgesongdert leyt (vs. 2970), moeilijk zeggen kan, dat hij niet ruim bij kas is.

Prof. Moltzer is het niet eens met deze verklaring, en meent, dat *emsters* eigenlijk beteekent »van de nieuwe leer, hier zooveel

1) Zie *Tijdschrift* VI, bl. 92.

2) *Klassiek Letterkundig Panthéon*, n°. 61—62, bl. 167. Hetzelfde vindt men in Oudemans' *Woordenboek op de gedichten van G. Az. Bredero*, bl. 104.

als van de nieuwe richting der doorbrengers en verkwisters" [1]). Hij verwijst hierbij naar De Jagers *Frequentatieven*, blz. 768, noot, waar deze, na er op gewezen te hebben, dat Amsterdam uit de stad Embden zijne eerste twee hervormde predikanten beroepen heeft, en een gedeelte der hoofdstad, omtrent de Haarlemmersluis den naam kreeg van het Embder-hoekje, omdat er, nog vóor de beroerte, lieden woonden, die als niet zeer pausgezind bekend stonden, *Emsters* wil verklaren als *Embdsters*, d. i. »niet goed van de nieuwe leer, als kenmerk in die dagen van de ijdelheid of lichtzinnigheid dergenen, die zich op het ijs wagen en daar, naar de beschrijving die Lammert er van gaat geven, allerlei dartelheid bedrijven; hij houdt het met het oude geloof zoowel als met de oude zuinigheid".

Deze verklaring zou men nu juist niet ongedwongen kunnen noemen; het is eene wanhopige poging, die m. i. als volkomen mislukt beschouwd mag worden. De zaak is trouwens zeer eenvoudig, daar *Emsters* niets anders is dan de genitief van *Emster*, d. i. de *Amstel*. Ter Gouw deelt in zijne *Geschiedenis van Amsterdam*, dl. I, bl. 19, 20 het volgende mede: »*Emstel* hoorde men te Amsterdam zoowel als *Amstel*, zeggen Alkemade en Van der Schelling. *Emster* komt meermalen bij Melchior Fokkens voor. En *Emsterkay* (Amstelkaai) leest men nog op den hoek der Raamgracht en Moddermolensteeg" [2]). In Melchior Fokkens' *Beschrijvinge der wijdt-vermaarde koop-stadt Amstelredam*, t' Amsterdam 1662 [3]) leest men inderdaad, bl. 35: Aan de binnen *Emster* staat de Kloveniers Doele; bl. 37: Daer na is de stadt vergroot, en wierdt toen 't bestek gemaakt van de Haarlemmer-sluys langs de Oude Heeregraft tot de Reguliers-tooren en de *binnen Emster*; bl. 87: aan de andere zijde is de Verversgraft, daar, op deze Burgwal van 't een tot het ander end wonen niet dan Ververs, deze Graft loopt in de *Binnen-*

1) De werken van G. A. Bredero, dl. II, bl. 114.
2) Thans niet meer.
3) Een nadruk der eerste editie, ook van 1662.

Emster; deur deze wegen komt men op de *Binnen-Emster*, enz.

Ook in M. G. Tengnagel's *Klucht van Frick in 't Veurhuys*, bl. 10, trof ik den naam *Emster* aan: »Egut! Lijntje, Lijntje, hoe hard trek jy aen die lijn, daar Dirkje op de *binnen Emster* an trock, eerse met Gerritje van Haarlem aan den dans raakte".

Het staat dus vast, dat de Amstel vroeger ook de *Emster* genoemd werd. Wat beteekent nu: *niet goed Emsters zijn?* Niets anders dan: *niet veel met den Amstel op hebben*, *niet veel om den Amstel geven.* Meermalen wordt het bijv. naamw. *goed* verbonden met een tweeden naamval van een onbep. wijs of een verbalen stam, een znw. of een van een znw. afgeleid bnw. op *sch* in de beteekenis van *geneigd zijn tot*, *gezind zijn* [1]). Bij Brederoo vinden we o. a.: *goet soens* (I, 229); *goet spaars* (II, 197); och s'is soo *goet arms* (II, 198); Joosje, ben gy wat vriendelijck? gy bint *goedt wijfs* (I, 229); Michieltje is *goet mijns* (III, 241). Ook zij herinnerd aan den bekenden regel uit den *Warenar*, vs. 1350: Ick bin wel te helfte beter *Claertjes as vaers.*

Wanneer Lammert dus niet op den Amstel gaat wandelen, is dit niet alleen, omdat hij wegens den duren tijd er geen geld voor wil uitgeven, maar ook omdat de Amstel hem niet bijzonder aantrekt, en hij er derhalve weinig om geeft.

Amsterdam. F. A. STOETT.

---

1) Zie vooral het *Ndl. Wdb.* V, kol. 300 en 301, waaraan ik de voorbeelden van dit gebruik ontleen.

GEWEZEN.

Het onderstaande moge dienen ter aanvulling van het artikel *Gewezen* in het Nederlandsch Woordenboek.

Het getuigenis van Hexham, die aan ons *gewezen* de beteekenis van eng. *late* toekent (men denke aan ons: *hij is er geweest!*) wordt bevestigd door het volgende:

1°. Vondel betitelde zijn gedicht op den dood van Vorstius aldus:

Lijck-Dicht op het overlijden van D. Coenradus Vorstius, *Gewesen* professor der H. Godheyt, tot Leyden (a° 1622).

2°. Op de lijst der »Tooneelgenooten" van Oudaan's *Haagsche Broedermoord* vindt men:

Johan de Witt, *gewezene* Raadpensionaris van Holland.

Even oud is de beteekenis *voormalig*, *ex.:*

1°. Den 19 Juni 1642 nam de Vroedschap der stad Rotterdam de volgende resolutie:

De Gedeputeerden ter Dagvaart zyn gelast en geauthoriseert den Griffier Musch serieuselyk aen te manen, dat hy met den allereerste zyne rekening die hy aen de stad als *geweesene* Secretaris moet doen, ende zoo lange is uitgesteld, eenmaals zoude komen doen en dat binnen dezer Stede.

(bij Vreede, *Nederl. Diplom.* 2^2, *Bijl.* blz. 89).

2°. J. de Brune vertelt in zijn *Jok en Ernst*, blz. 51/52, eene anecdote waarvan een »*geweze* Jodin", kristin geworden, de hoofdpersoon is (a° 1644).

3°. Onder de aanteekeningen van Prof. Fruin op Droste's *Overblijfselen van Heuchgenis*, leest men, blz. 493, het volgende: »Dese heerlijkheyt in den jare 1695, 16 Augusty, in een Loterij tot Amersfoort voor de eerste prijs gestelt, is deselve op den laetsten dagh, synde den 10den September, te beurt gevallen aen Hilletje Santvoort, getrout met

de bakker op de hoek van 't Hoedemakerpad (*te Amsterdam*), *gewesene* dienstmeyt van Pieter Jansz. Molenaar, die de helft hiervan mede toekomt".

Wat echter vooral belangrijk mag genoemd worden, is het voorkomen, naast het *sterke* participium, van het *zwakke*. Zoo leest men reeds bij DE GROOT, *Inleiding*, 31*b*: »De beesten werden verstaen haere vrijheid weder bekomen te hebben, zoo wanneer den *geweesden* eighenaer de zelve uit het ooge quijt is" (a⁰ 1631).

Evenzoo bij CORN. UDEMANS, *Afbeeldinge van de Verkeerde Werelt*, 76 (a⁰ 1660).

Hier ging Gods Volck dan heen (t. w. *uit Egypte*) wel als *geweesde* slaven,
Maer dese Naem verdween met overwinnersgaven.

Op deze twee plaatsen staat *geweest* gelijk met *ex*. Het is niet volkomen zeker dat zulks ook het geval is met de volgende. De rederijkerskamer *De Goudsbloem* te Gouda nam deel aan den refereinenwedstrijd uitgeschreven door *de Blauw Acolye* te Vlissingen (in 1641), met twee antwoorden, waarvan de tweede aldus is onderteekend:

F. Lucaszoon Zas. Gods Wet »Is net.
Oude *geweesde* Factoor by de Gouts-blomm.

Zie: *Vlissings-Redens-Lusthof*, blz. 64 (= blad E (1) *b*).

Waarschijnlijk beteekent *oude* hier: voormalig, en *geweesde* daarentegen: gestorven. Daar F. Lucaszoon Zas tot heden zoo goed als een »illustre inconnu" is, kan ik de zaak niet uitmaken. In de *Redenrijke Constliefhebbers Stichtelijke Recreatie* (a⁰ 1599) zijn de antwoorden der Goudsche Kamer onderteekend met zijne spreuk; in het *Levenders Reden-Feest*, *Oft Amsteldams Helicon* (a⁰ 1624) daarentegen luidt de onderteekening: Jacq. Hucaszoon Zas; en in *Der Wit-Angieren Eeren-krans* (a⁰ 1630) komen drie antwoorden van hem voor, onderscheidenlijk geteekend: 1⁰. I. Lucaszoon Sas. Gods wet is net; 2⁰. Kennis baerd Liefde. L. Zasius; 3⁰. Per H. Sas. Gods wet is net. In latere prijskampen komt zijn naam niet meer voor,

behalve in de boven aangehaald uit het jaar 1641. Sas was toen wellicht pas dood.

Er hoeft dus niet langer getwijfeld te worden, of *gewezen* oorspronkelijk Nederlandsch is of niet. Het gebruik van het zwakke participium bewijst het ten volle; tevens blijkt, dat men in later tijd tot het sterke is teruggekeerd.

WILLEM DE VREESE.

NASCHRIFT.

Door Dr. J. W. Muller zijn nog de volgende plaatsen opgeteekend en ter mededeeling afgestaan:

De *gewesen* Kerkenraad van Utrecht, *Utrechtsch Placaatb.* 3, 451*a* (a° 1590).

Vooreerst word gearresteert dat wanneer de vogel op de stang is, den *Gewesene* Koning sal vrijstaan d' Eerste schoot te doen, *bij* TER GOUW, *Volksverm.* 512 *(uit een schuttersreglement*, a° 1611).

Adriaan Adriaenssz. van Dyck, *gewesene* Predikant aldaar, *Utr. Placaatb.* 1, 409*a* (a° 1623).

Zeekere te vooren haare dienstmaaghdt, getrouwt met eenen Spanjaardt, ... had hem gebeeden zorgh te draaghen voor 't huis haarder *geweezene* vrouwen, HOOFT, *N. H.* 472 (a° 1642).

Midts dat aen de voorsz. Boeck-verkoopers door de andere hare *gewesene* mede-Gilde-broeders .... uyt-gekeert en betaelt sal werden *enz.*, *Handv. v. Amst.* 1217*a* (a° 1662).

Het Godshuis van de Waterlandsche en Vlaamsche Mennoniten ... staande in de Tuinstraat over de *gewezen* Stads Timmertuin, *Handv v. Amst.* 466*a* (a° 1677).

NONFORTSE.

De beide artikelen van Prof. Verdam over *non fortse*, *non fors*, in dit tijdschrift (XII, 131; XIV, 180) verschenen, zouden licht den indruk kunnen geven dat de uitdrukking zeldzaam is. Dit is echter, althans bij de Zuidnederlandsche rederijkers der 16de eeuw, geenszins het geval, ten bewijze waarvan hier nog een aantal plaatsen mogen worden medegedeeld.

1ste vrouw. het schoonste woordt dat hy (*haar man*) my gheeft, dat is prye,
Leelicken sack, duvelinne, en buels amie.
Ic wilde zeer wel datmen zijn laetste haer af schoere.
2de vrouw. Nonfortse als hy niet en speelt op u tamboere
Med een dick hend haudts zoot ghebeurt menighe fraye.
L. D'HEERE, *Boomg.d. Poesye* 39 (1565).

O ghy mannen, sprac hy vol alder vromen,
Roeyt nu sterckelijc, al breket schip oft mast,
Nonfoorts als wy te lande moghen komen.
V. GHISTELE, *Aeneis* 198*a* (ed. 1609).

C. En al dat ghi hebt soe vroeylijck vergheyrt
Sou nv soe onnuttelijck worden verteyrt?...
M. Non fors, ick salt hem nu ghehenghen al.
V. GHISTELE, *Terent. Heaut.* 39 (ed. 1555).

Tfy ws: dat ghi soe dwaselijck waert bedacht
Dat ghi tkint tot sulcken huyse hebt ghebracht
Jae tot een coppelersse, die tot haren ghewinne
Tkint heeft aenueert: en daer elc loopt wt en inne
Mer ghi peysde, so men nv aanschouwen mach
Non fors waert is, alst zijn leven behouwen mach.
ibid. 58.

This wel mijn belieuen, nv ben ick ghestilt
Nonfors al moet ick wat ghelts verschieten.
ibid. 84.

C. Eylaes yst nv soe verre met mi ghecomen
Dat mi den honghere sal moeten benouwen
S. Non fors als wi dleven moghen behouwen
Soe moeten wi ons noch door een hope verbliden.
ibid. 97.

Sir. Het waer certeyn veel beter gheswegben
Dan schande gecregen, tot uwer onvromen.
Sos. Nonfors, ten mach niet qualijcker comen
Dant comen is.
Adelph. 36.

Nonfors ick laetse knibbelen, en kyuen
Als ick Philumenam mach zijn soo ontslegen.
Haecira 44.

Mijn vianden sijn vele en sijn seer jachtig
Om mij te treckene tot desperatie.
Non foortse al vallen sij tegen mij clachtich
Ghij sijt mijn toevlucht in alle tentatie.
A. BIJNS, *Ref.* 256 (ed. BOGAERS).

Deen Heere. Hy zouse (t. w. „*de Vroukens*") meer exalteeren,
Waer hy zoo bemutst als ick...
Zomtijts gheweest hebbe.
Dander Heere. Dat laten wy daer:
Non fortse gaen wy, en stelt druck bezijen.
Hand. d. Amour. H 3*b* (1621).

Mars. De wercken van eeren zijn achter ghestelt,
't Woordeken spelt dies my lusten „moet
Dat ick in haer armkens rusten „moet.
Iolijt v. oghen. Hoe zou dat gheschien? Sy is ghehout.
Mars. Non fortse van dien,
En kan icker met zoetheden niet aen gheraken,
By alle de Goden ick zalse ontschaken.
ibid. T 2*b*.

Van herten moet ick er meer vreuchden bedryven,
Al soude myn broeck en paltrock blyven,
Non fortse wie leeft;
Dus moet men dan veghen het bierken te deghen
So langhe men 't heeft.
aangeh. bij KALFF, *Lied in de M.* 699.

O bloedt hoe sie icker uyt? Non forts, het is maer „stof,
Flusjes veegh ick het klaar „of.
BREDERO 1, 214.

Och worden ick eens van die mallen bloet verlost,
Wie sou 'er luckiger als ick op aerde weesen,
So hoefd ick nimmermeer voor overval te vreesen:
Somma sommarum, 't is een averechtse min,
Die ons verbinde sou, een hart, een siel, een sin.
Non fors, wy sijn getrout, en woone met malkander,
Doch lust mijn wat, ick swijgh, en krijch wel haest een ander.
NOOSEMAN, *Lichte Klaartje* 14.

In eene der geschiedenissen van Boccacio, somt eene vrouw al de moeilijkheden op, welke haar verhinderen haren minnaar in hare kamer te ontvangen, »ten waer saecke datmen daer in blijven wilde als een stomme sonder te spreecken een woort..., ende dat noch oock int doncker..., en diet soo wilde doen, dat soude men lichtelijck bestellen konnen, om dieswille datse (t. w. *hare broeders*) niet ghewoon en zijn van in (haer) kamer te comen". Waarop de minnaar antwoordt: »Non fortse om eenen nacht of twee laeten wijt daerom niet achter laeten blijven". Zie *De tweede Vijftigh Lustige Historien... Iohannis Boccatij* (vertaling van VAN BREUGHEL) a⁰ 1644, blz. 174*a*.

Leiden, 6 Mei 1895. WILLEM DE VREESE.

HET HAAR VAN DEN HOND.

Naar aanleiding van hetgeen in *Tijdschr.* XII over deze uitdrukking is medegedeeld wijs ik op *Alle de werken van Lucianus den Samosatenser. Nieuwlijks uit het Grieks vertaalt.* (*Amst. Joh. ten Hoorn*, 1679) waar men aan 't einde van de samenspraak, *Nigrinus* getiteld, het volgende leest: PHILOSOOPH. Schynt gy ons nu te beminnen? LUCIANUS. Wy syn maats als Oliphanten, nu versoek ik op uw dat gy ons een gemeen geneesmiddel beschaft en uitvind. PHIL. Zoo moet men dat middel van TELEPHUS doen. LUC. Wat is dat? PHIL. Dat men moet wederkeeren tot die ons gewond hebben, en van hem geneesmiddelen eischen, *'t haar van den gebeeten hond, zegt het spreek-woord, geneest alderbest.*

De vertaler heeft dit laatste er bij gevoegd; bij Lucianus staat geen spreekwoord vermeld.

Wat de beteekenis van *hond* voor *bier* of *wijn* betreft, ik herinner me dat ik, lang geleden, iemand van een stevig glas *bitter* hoorde zeggen: „dat is een batsche hond."

P. H. VAN MOERKERKEN.

OUDFRI. *KESTIGIA*, *KESTA*, *KEST ENZ.*, NDL. *CUSTEN*, *CUSTINGE ENZ.*

In het Rechtsgeleerd Magazijn, Jaarg. 7, bl. 503 vlgg., heeft de heer Fockema Andreae een belang- en leerrijke studie gewijd aan de beteekenissen, waarin zich de rechtstermen *kest*, *kesta*, *kestigia* enz. in onze oudfriesche bronnen voordoen. In enkele opzichten vermeen ik de resultaten van dit onderzoek niet zonder eenige wijziging te kunnen aanvaarden. Het zij mij daarom veroorloofd de plaatsen, waarin genoemde woorden voorkomen, hier opnieuw ter sprake te brengen, ook met het oog op de ndl. termen *custen*, *custinge* enz., voor wier etymologie een inzicht in het wezen en de ontwikkelingsgeschiedenis van *kest* c. s. niet zonder belang mag worden geacht.

In 't oog springend is de opvatting, aan het verb. *kestigia* toe te kennen in de Jurispr. Fris. 23, 12: »Een prêster is naet schyldich to swerren tofare da lêken, ende een lêka mey hem (acc.) naet *kestigia* ner neen eed stowia, ende hij slyûchtes sidze myt virden, hit is alzo jeffta hyt is alzo naet; fora mey hym een lêka naet prowia". De leek mag een geestelijke niet nopen tot het bezweren van zijn woorden, noch door als partij naar zijn geloofwaardigheid door 't opdragen van een eed of eeden een onderzoek in te stellen (»*kestigia*"), noch door in de qualiteit van rechter hem een eed te staven (»eed stowia").

Denzelfden zin mogen we aan ons ww. toeschrijven in de twee volgende plaatsen; in de Rechtsqu. 475, 8 vlgg.: »Hwaso ôrem offaeschet ênis halvis pondis wirden iefta meer binna da pond, so moet dî, deer met oensprect, mit êne êde ŏntgaen, hit ne sê dat di ôra him *kestigie* op tweer êden"; en in Rq. 495, 20 vlgg.: »Hwasoe ôtherum tôâschat ênes halwes pûndes wirdene iefta meer binna tha pûnde, so môth hi nyêr ther ansprêke wesa than thi ôthera, mith êne êthe to unghane (dan mag hij vóór zijn tegenpartij zijn aanspraak laten gelden, t. w. om zich met één eed vrij te zweren), hit ne sê thet hine thi ôther *kestghie*

op twêne êthan" [1]). De gedaagde heeft het recht met één eed te »ŏntgaen", tenzij de eischer diens geloofwaardigheid in zake de verwering wil toetsen, wil gestaafd zien op grond van twee eeden, d. i. van een aan den eed toegevoegden volgeed. (Aan *kestigia* = *weddia* = »zich verbinden tot" is hier niet te denken, dewijl het verb. dan, evenals dit steeds bij *weddia* geschiedt, met een object moest verbonden zijn). Vergelijk voorts het op gemelde bepaling volgende artikel: »Ûmme neen schada nêr om nên penninghschielda moetma hâgra *kestigia* dan op sex êden", Rq. 475, 12 vlgg. (en 495, 25 vlgg. met overeenstemmenden inhoud).

Met *mit êden* in plaats van *op êden* vinden we ons ww. verbonden in Rq. 397, 16 vlgg., waar, gelijk de heer Fockema Andreae zich uitdrukt (z. Rechtsgel. Mag. 513), gehandeld wordt over een proces, in 'twelk de gedaagde zich verdedigt met het *non bis in idem* door te zeggen: »hi ne moghe him naet to strŷde laya, omdat hyt him eer tôsochte (hem den eisch gesteld heeft) ..., dat hi mit XII êden *kestigade* (dat hij, de eischer, met twaalf aan de tegenpartij op te dragen eeden de geloofwaardigheid van het door den gedaagde gestelde zou toetsen), ende di aesga dat deytingh deelde, ende ick dae alle (al die eeden) to dae bewŷsda deytingh taech" (heb afgelegd, resp. doen afleggen). En evenzoo staat de genoemde bepaling in Rq. 397, 19 vlgg., waar sprake is van een recht, dat de eischer wil laten gelden op een langs zijn land loopende sloot of eventueel op een aan den anderen kant daarvan gelegen stuk land: »iof deer ymmen in ôderis epene slaet sprecka wil oen sŷn êrwe, so schil hi hem tôcomma mit twira tele (met eisch en verwering)

1) In de bepaling, die aan de hier geciteerde voorafgaat en mede in het Rechtsgel. Mag. is ter sprake gebracht, schuilt m. i. geen fout (vgl. aldaar bl. 512 noot 2): »Hwaso (Wanneer iemand) then ôtherum ûmbe ênes halwes pûndes scadeth iefta myn, thêr hi (voor 't geval dat hij, wien de schade is toegebracht) hem bitighat, thâm, thêr math ŏnsprecht (dan staat het aan hem, dien men om schadevergoeding aanspreekt), hoder hi mith êthe ûnswerre, soe hi tha ôtherem thôrêma". Invoeging van »aeg dine ker" vóór »hoder" is alzoo onnoodig.

ende mit aesga dôme; ief hi deer inoer wil (zoo hij zijn aanspraken ook op den overkant wil doen gelden), so schil hi him *kestigia* mit XII êden iefta toe een swirdkempa".

Ook in Rq. 418, 9 vlgg. is voorts de besproken beteekenis uitnemend van pas: »Nu hi (wien het bezit van een land van rechts wege is toegewezen) oppe dat eerwe commen is ...., nû is dat riûcht, dat hi also sitta schil; ieff hi naet sitta moet, so hwa him oensprecka wil, dat hi schil hyne *kestigia* iefta optingia iefta him sitta lêta". Wie nu nog zijn recht van bezit zou willen aantasten, moet òf een onderzoek instellen naar de geldigheid van den rechtstitel des gedaagden òf hem tot het behandelen der zaak in een »ting" nopen òf, als hij (de eischer) noch tot het een noch tot het ander bereid is, hem rustig in 't bezit laten. Hoe bedoeld onderzoek casu quo door het onder eede hooren van »des koninges ôrkenen in der himmeric, deer dat eerwe leit" is in te stellen, wordt uitvoerig in 't vervolg der paragraaf uiteengezet. [Dat hier aan *optingia* de gemelde opvatting is toe te kennen, blijkt uit de andere plaats, waar we het woord ontmoeten, Rq. 414, 34 vlgg.: »Ief se (nam. de »koninghschielda") di huusman naet ielda ne wil nêr disse êden (die hem de »schelta" heeft willen staven) tiaen, ende ma him *optinget* een tingh ende een ôder ...., so aegh hi to laesten VIII schillingen da schelta om da wrhêriga ban". Hieruit blijkt a priori, dat de in 't Rechtsgel. Mag. 510 aangenomen gelijkstelling van *optingia* met *sŷn* (des gedaagden) *êden ŏntfaen* te verwerpen is; a posteriori, dat de t. a. pl. uit deze thesis opgemaakte identiteit van *kestigia* en *dat wrtiûch weddia* evenmin waarschijnlijk mag heeten [1]).]

---

1) Ook staan trouwens het geval, met betrekking waartoe het eene paar termen, en dat, in verband waarmee het andere wordt gebezigd, niet met elkaar gelijk. Terwijl in de eene (boven besproken) plaats de beide wegen, welke tot het aantasten van iemands recht van bezit openstaan, worden genoemd, vermeldt de andere de beide wijzen, waarop gezworenen tegenover den van een vredebreuk verdachte hebben op te treden. Men vgl. de bedoelde paragaaf (Rq. 474, 20 vlgg.): »Ilweerso da athen een man schieldigiet, dat hy dyn ferd britsen habbe, so schil hi mit twâm pondem

In verband met het bovenstaande is natuurlijk onder *kest*, waar het voor »eed" wordt gebezigd (zie Jurispr. Fris. 24, 22, en Chartb. v. Friesl. 1, 725 [1]), een »eed" te verstaan »die tot onderzoek dient naar de geloofwaardigheid van het door de tegenpartij gestelde, hetzij die door de partij alleen of door de partij met eedhelpers wordt afgelegd (volgeed)". (Intusschen stelle men het nomen in deze beteekenis van »volgeed" niet gelijk met den component van het oostfriesche *kestfriôndon* Rq. 69, 23; want uit de parallel van het laatste, nam. *keremêgum* Rq. 72, 36, blijkt, dat we aldaar aan *kest* = *kere* = »keus" moeten denken en de samenstelling als »de tot het afleggen der volgeeden gekozen verwanten" te vertalen is).

Een andere opvatting dan de totnogtoe besprokene heeft men aan *kestigia* toe te kennen in Rq. 400, 21 vlgg.: »Hwaso een hors to dâde slacht, so is sŷn lîves riûcht, dat met ielda schil mit trim eynsen ..., hit ne sê dat di ôra quaen wil, deer dat hors aegh, dat him deer mâra schada oen schŷn is, ende him deer omme *kestigia* wil"; en in Rq. 447, 22 vlgg.; 456, 28 vlgg.; 472, 16 vlgg., waar met eenigszins andere woorden (o. a. met weglating van »him" bij 't verb.) hetzelfde wordt gezegd. Hier is bedoeld: »het bewijs leveren" (vgl. ook Rechtsgel. Mag. 511).

Een derde beteekenis van 't ww. »iem. tot een keus uitnoodigen" ontmoeten we eindelijk in Rq. 411, 22 vlgg., waar over de verdeeling der »fanghen" (porties) gehandeld wordt, die respectief aan de verwanten eens vermoorden in den eersten, tweeden enz. graad van de »meentele" (compositio) toekomen: »Nû âgen dae, deer dyne ferdeed (zoeneed) swared, dyne fyaerda

---

bêta; ief hi biseckt, soe schillet hiâ him dat wrtiûch weddia (het bewijs leveren) des forma deis iefta sŷn êden (ten bewijze van zijn onschuld) ŏnfaen iefta frî lête" (hem ongemoeid laten).

1) In 't voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat *becommeren* (*bycomria*) op deze en de drie andere overeenkomstige plaatsen (Chartb. v. Friesl. 1, 711, 732 en 741) niet „conservatoir arresteeren" (vgl. Rechtsgel. Mag. 504), maar „in rechte aanspreken" beteekent (z. V. Richth.'s Wörtb. 639).

penningh off toe nimen, hit ne sê dat him sŷn ewenknee *kestighia* ende qwê (zeggen): tziês dû, hôr du swerre ende lêthe wessa al evendeel". Van elken »fangh" krijgt hij, die volgens een bepaald (doch niet aangewezen) recht den zoeneed zweert, een vierde gedeelte, tenzij de andere in gelijken graad staande verwanten hem tot een keus uitnoodigen door te zeggen: kies gij, of gij wilt zweren en de portie gelijkelijk laten verdeelen.

Nevens *kestigia* als naar de 2de zw. conjugatie vervoegd denominatief vinden we in onze bronnen een tot de 1ste zw. klasse behoorend *kesta*, met bijbehoorend verbale *kestene* (*-ene* = 't got. *-eins*). Zie Chartb. v. Friesl. 1, 602: »eer Ydze dat lănd van mŷ *keste* off cofte"; ibid. 250: »Wî ... duâth kûth ..., that tha kelneran fon Furswerth habbet sold Siûke and Siûrde Teyngha achte pûndamêta in Kotera hammerke ..... in also dêna forwerthe ....: in that ârsta (primo) tha pûndismêta fôr allewa grâte merk; all hiir ney (secundo) thio *kestena* thi thrimdêl reyd ield and tha tvâdêl nôchlik hôrnfiâ"; Rq. 361, 26 vlgg. (een mnd. tekst): »Soe wê so lande wylle verkôpen iofte sellen, so biede hê over den warff drê (driemaal) bynnen twintich nachten, en wylt de sibbe neet kôpen, aldâr after selle en verkôpe hy den vreemde to also dâne *kestene*, so de elmêthe (gemeente) en (*schrap* en) der bûren wilkore". De heer Fockema Andreae vertolkt de woorden (z. R. M. 514 vlg.) met »betalen" »betaling" en »koopprijs". En voorzeker wat de beide laatste citaten aangaat terecht. Voor *keste* evenwel kan blijkens de bijbehoorende bepaling met »van" en de gelijkstelling van 't ww. met *cofte* geenszins aan een beteekenis »betalen" gedacht worden; »tegen een onderling bepaalden koopprijs verwerven" is de vertaling, die hier thuis hoort.

En nu *kest*, dat, in het Rechtsgel. Mag. 505 met »vadium" weergegeven, ten grondslag is gelegd aan de aldaar voor *kestigia* aangenomen opvatting »vadiare"? Dat met »dyn (fangh, d. i. de portie van het weergeld) to bisetten mit tilla *kesten*" (Rq. 386, 39 vlg.) in hoofdzaak hetzelfde bedoeld is als met het in de parallelle plaats te vinden »thine toe besittane (l. bisettane

20

mith tilla sêthem" (panden), lijdt, gelijk vanzelf spreekt, niet den minsten twijfel. Doch moet daarom *kesten* ook juist hetzelfde beteekenen als *sêthem*? Von Richthofen vraagt in zijn Wörtb. 867: »dürfte man danach (d. i. naar 't ohd. *chust* »das besste, ausgezeichnete", enz.) hier übersetzen 'mit werthvollen dingen'? En ongetwijfeld moeten we, naar mij dunkt, hierop een bevestigend antwoord geven. Voor een beteekenis »pand" vindt men bij geen der in de andere germ. dialecten voorkomende correspondenten van ons nomen eenigen steun; voor een opvatting »voorwerp van waarde" kunnen we ons daarentegen beroepen op het ohd. *chust*, 't ags. *cyst*, 't os. *kust* (z. Hêl. 3996) = »virtus". »Zekerheid voor iets geven met behoorlijke panden" en »zek. v. iets g. met behoorlijke voorwerpen van waarde" komen toch vrijwel op hetzelfde neer.

Behalve den gemelden zin (eig. »uitgelezenheid") vertoont het substantief in 't Oudgerm. o. a. nog de beteekenissen »onderzoek" (vgl. got. *kustus* »beproeving" 2 Kor. 8, 2 [1]), mhd. *kust* »prüfung") — »bewijs" (d. i. een resultaat van onderzoek; vgl. got. *kustus* 2 Kor. 13, 3) — »keus" (d. i. een gevolg van onderzoek; vgl. ohd. *chust*, os. *kust*, ags. *cyst* in deze opvatting) — »een met onderling goedvinden (d. i. door kiezen, stemmen) vastgestelde wet of bepaling" (vgl. ofri. *kest* = 't mnl. *core*, *cuere*), aan de hand waarvan zich de ontwikkeling der verschillende besproken opvattingen onzer friesche woorden geleidelijk laat verklaren. *Kest* en *kestigia* »onderzoek(en) door een eed of eeden" en *kestigia* »bewijs leveren" vereischen geen commentaar. Voor de causatieve beteekenis van *kestigia* »tot een keus uitnoodigen" vergelijke men het owfri. van *iecht* »bekentenis" afgeleide denominatief *iechta* »tot bekentenis brengen, überführen" (z. V. Richth.'s Wörtb. op *iechta* 2). Aan *kest* »met onderling goedvinden vastgestelde wet" sluit zich aan *kest* als »met onderling goedvinden vastgestelde koopprijs"; en in *kesta* »tegen een

---

1) Omtrent de verhouding van dezen *u*-stam tot den *i*-stam *kust, cyst, kest* vgl. PBB. 15, 482 vlgg.

onderling vastgestelden koopprijs overnemen" en *kestene* »betaling" zijn de resultaten te herkennen van een overdracht van 't antecedens op het sequens.

Voor de etymologie der ndl. woorden *cust*, *custen* enz. kunnen we thans in hoofdzaak volstaan met een vergelijking van deze met hun friesche verwanten. Aan *kestigia* »een onderzoek door volgeeden instellen" beantwoordt *custen*, dat op de eene der beide bewijsplaatsen van den eischer gebezigd wordt, die zijn tegenpartij op den eed vordert (z. Tschr. 8, 50), op de andere plaats, in afwijking van hetgeen we bij *kestigia* waarnamen, van den gedaagde of den rechter wordt gezegd, die den eischer den eed oplegt (z. Tschr. 8, 49 vlg.). Aan *kest* »volgeed" doen ons denken: *cust* in *custeet* »volgeed", *custenote* »eedhelper" (z. Mnl. Wb. i. vocc.) en *custinge* »volgeed" (z. Tschr. 7, 305 vlgg. en 8, 46 vlgg.). Aan *kestene* »koopsom" herinneren: *custe* (met *-e* uit *-î*, het bekende suffix der uit *jan*-verba afgeleide verbalia, vgl. mnl. *dope*, *gebare* fem., *antwoerde* fem. = os. *dôpi*, mhd. *gebaere*, uit **gibârî*, ohd. *antwurtî*) in de samenstelling *custebot* »veiling" (z. Mnl. Wb.), eig. »aanbieding van een koopprijs"; het in noordhollandsche oorkonden aangetroffen *custen* »termijn van een koopsom" (z. Mnl. Wb.), een onder invloed van het friesche *kesten* (vgl. *lant-*, *huus-*, *scheepskesten* in de Fri. Stadr. 69, 13 = *lant-* enz. *-custinghe*) uit **custe* gevormd hybridum [1]); en *custing(e)* »termijn van een koopsom", met *kustingbrieven*, *-penningen* (z. Tschr. 8, 52 vlgg.) [2]).

Voor *custen* »tevreden-, geruststellen" (z. Mnl. Wb. 3, 2229), welks equivalent in het Friesch ontbreekt, is als derivatum van *cust* »het gekozene, gewenschte" een oorspronkelijke opvatting »van het gewenschte voorzien" aan te nemen. *Custbaer* »deugde-

---

1) Het mann. genus van *custen* (z. Mnl. Wb. 3, 2230 onderaan) was blijkbaar ontwikkeld naar 't voorbeeld der talrijke masculina op *-en*).

2) In Tschr. 7, 304 vlg. en 't Mnl. Wb. i. v. wordt aan *custinge* ook de beteek. „rente op een onroerend goed gevestigd" toegekend. Een bewijs daarvoor ontbreekt evenwel; daarentegen staat het vast (z. Tschr. 8, 54), dat nog in het midden der 16e eeuw van de *custinge* geen rente werd berekend.

lijk, geldig" (z. voor bewijsplaatsen Mnl. Wb. i. v.) staat op gelijke lijn met het mhd. *kürbaere* »erwählenswert, vorzüglich"; tegen een afleiding des adjectiefs van *custen* »betalen" pleit niet alleen het problematische van zulk een verbum, maar ook de verbinding van het woord met nomina, als *lakene*, *broot*, *stoffen* en dgl. (z. Stallaert, 2, 120).

Omtrent de zeldzame vormen *ghecost*, *ongecost*, *costinge* (z. Tschr. 7, 313) zij opgemerkt, dat deze berusten op een dialectisch *cost* met een uit den nom. acc. sing. herkomstige *o* voor *u* (vgl. voor zulk een **cost* naast *cust* mnl. *ghedout*, *scout*, *gonst*, *const*, *vrocht* etc. naast *ghedult*, *scult*, *gunst*, *cunst*, *vrucht* etc., Mnl. Sprk. § 275 opm. 1 aan 't slot).

Groningen. W. L. VAN HELTEN.

BLADVULLING.

De zegswijze *den reuk ergens van hebben* met een hetzij oorspronkelijk, hetzij later toegevoegd verlengstuk (z. *Feestbundel Dr. de Vries* 143, *Tijdschr.* 9, 264), herkennen wij in het »batement van den katmaecker" (Kalff, *Trou moet blijcken* bl. 280):

> Sy sal certein wel *weeten den roock*,
> Dattet bueselen zijn.

Voor *buesele* = beuzeling, dat in 't Mnl. niet schijnt voor te komen en kwalijk te scheiden is van den wortel van boos (*Tijdschr.* 8, 37) vindt men nog bewijsplaatsen in Lingua Erasmi, dat is dye tonghe wt den latine in duytsche eerst over gheset enz. (Thantwerpen 1555) bl. 20, 35; en bij Roemer Visscher, Jammertjens n° 1.

> Maer hoe soude ick dusdanighe *beuselen* kallen,
> Sonder van lacchen onder de voet te vallen?

Warfum. G. A. NAUTA.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN ONS MIDDELEEUWSCH TOONEEL.

I]. Met het oog op de geschiedenis van de dramatische poëzie in de middeleeuwen, wordt door al de beoefenaars van dit zoo belangrijk gedeelte onzer letterkunde de behoefte aan een verzameling van oorspronkelijke bewijsstukken, geput uit de stedelijke en kerkelijke rekeningen en andere bescheiden, levendig gevoeld. Herhaaldelijk werd er op gewezen, dat het aantal bouwstoffen over dit onderwerp zeer beperkt is; het onderzoeken van de archieven moet over allerlei bijzonderheden, die tot nog toe min of meer in het duister gebleven zijn, een nieuw licht werpen. Daarom is het stellig van belang de aandacht van alle belangstellenden te vestigen op die berichten, die onbekend zijn. Voor zoover ik weet, werd voor de geschiedenis van het middeleeuwsch tooneel nog geen gebruik gemaaakt van de belangrijke gegevens, die men in de rekeningen van de gemeente Oudenburg vindt. Een uitvoerige geschiedenis van dit thans verachterd dorp, gelegen tusschen Brugge en Oostende, dat in de middeleeuwen een tamelijk bloeiend stadje was, werd door de heeren Feys en Van de Casteele geschreven [1]).

Van 1403 tot 1463 leveren die rekeningen menige bijzonheid op aangaande het voornoemd onderwerp en verdienen zonder twijfel een ernstig, nauwgezet onderzoek; voorloopig zal ik mij enkel bepalen bij het opgeven van eenige der voornaamste posten.

II]. Tot diep in de 15de eeuw worden door de priesters met de hulp van kerkdienaars en leeken mysteriespelen op de markt vertoond:

---

1) *Histoire d'Oudenbourg*, accompagnée de pièces justificatives, comprenant le cartulaire de la ville et de nombreux extraits des comptes communaux par Feys et Van de Casteele. — Bruges, 1878.

1406. Ghesend den prochiepapen van Oudenburch, den clercken van den kercke ende andre ghesellen die hier spel speelden.

1433. Upten XIII dach van April ghes. mijnen heere den deken van Oudenburch ende andre zijne medeghesellen, alsij hier upte marct ons Heeren verrissenesse gespelt hadden.

1433. Upten IXsten dach van Oeste ghes. den clergyte hier van den kercke ende andre ghesellen, die upte marct te waghene een spel gespelt hadden.

1463. Gheg. in hoosscheden den priesters ende meer andere ghezellen van der helegher kerke, die speilden tspel van der purificacie van onser Vrauwe.

Na dit jaar wordt er geene melding meer gemaakt van stukken door geestelijken opgevoerd.

Naast die mysteriespelen werden ook processiespelen vertoond.

Het gilde der Apostelen, dat reeds in 1384 vermeld wordt, ontvangt regelmatig, van het jaar 1403 af, eene toelage van de gemeente voor zijne medewerking in de processie, die jaarlijks op H. Sacramentsdag uitgaat.

Het gilde luistert die processie op door allerlei dramatische vertooningen van stichtelijken aard. De bestuurders en inrichters van het »spel van den sacrament" worden insgelijks door de gemeente beloond. In het jaar 1454 werd door den toenmaligen bestuurder Rogier Belleman, een bijzonderen luister aan de inrichting van het spel bijgezet. Er werden »diversche parteheelen van abiten ghecocht, omme tsacramentspel, foelgien, vaerwen ende anders." — In 1454 ontving hij 6 ℔ »van dat hij de speelders bestierde ende ordinerde upten voors. sacraments dach in processie te ghane, daermede gherekent zekere diversche costen van etene, drinckene, van Habraems scape, Jan lamb. en de minekin int cappellekin van den juweelen van den appostel ghilde te bewaerne".

Na 1459 wordt het gilde der Apostels in de processie vervangen door de »ghezellen van der rhetorike", die reeds in ditzelfde jaar, ter gelegenheid van de processie, »esbatementen ghemaect hadden."

Naast de vertooningen van de geestelijken en de processiespelen van het gilde der Apostels bestond er te Oudenburg een dramatisch gilde, gewoonlijk onder den naam »ghezellen van der stede" vermeld. Ze treden meest altijd in de maanden Februari en Maart op, omstreeks Karnaval, en vertoonden dus waarschijnlijk kluchten en vastenavondgrappen. In de rekeningen worden ze voor de eerste maal in het jaar 1403 aangetroffen, daarna in 1413, telkens met een »spel," waarvan de naam niet wordt opgegeven.

In 1434 spelen ze op vastenavond »voor de halle een spel ten waghene." In hetzelfde jaar worden op de markt twee spelen door hen opgevoerd »teen van broeder Janne ende tandre van den verloorne Coninc." In 1445 vindt men ze voor de laatste maal vermeld.

Hoogst waarschijnlijk is het dat gilde, dat later bekend staat (1459) onder den naam van »ghezellen van den Rhetorycke."

Ter gelegenheid van het overvoeren der overblijfsels van St. Arnold in 1457, werden groote feesten voorbereid [1]). De burgemeester wendde zich tot den Dominikaner monnik, Jan Bonds te Brugge »omme tinformeerne wat *materien men best utegheven* zoude ten meyedaghe ter eeren van Sint-Aernoude." Een groote tooneelkundige prijskamp werd uitgeschreven, een uitnoodiging naar alle kanten gestuurd: »Ghegeven diverssche personen van te scivene lij copien van den huutghevene van den geesteliken spelen meyedaghe ghesonden in diverschen steden ende plecken." De Rederijkers van tien steden en dorpen (Gent, Brugge, Winoks-Bergen, Veurne, Nieuwpoort, Dixmude, Ghistele, Leffinghe, Oostende en Ettelghem) namen aan den prijskamp deel. De beoordeelaars waren »meester Victoor den jacopijn ende andre docteurs."

Het volgend jaar werd op denzelfden dag een nieuwe kampstrijd uitgeschreven. Een stelling (»schavoote") werd »voor

1) Zie *Histoire d'Oudenbourg*, deel I, blz. 202 en vlg..

scepenen huus" opgeslagen; doch ditmaal beantwoordden slechts de gezellen van Ghistele, Dixmude en Nieupoort den oproep van de gemeente.

Reeds in de eerste jaren van de 15de eeuw treden niet zelden vreemde gezellen in Oudenburg op, om hunne stukken te vertoonen. Zoo zien we in het jaar 1422 »de biscop van de scholieren ende andre clergyten van Ghistele" een spel spelen; in 1459 ter eere van St. Arnold kwamen de »clergyten ende de ghezellen van Hettelgem spelen."

In 1408 gaven de gezellen van Ieperen (Ypere) een spel, in 1423 die van Weyndune bij Oostende, in 1429 die van Nieupoort, in 1447 die van Ghistele; in 1448 speelden vreemde gezellen »esbatementen van ons Heeren Passie"; in 1463 kwamen »ghezellen van ghenouchte esbatementen ende spelen voor den heere ende der wet."

Soms worden de dramatische gilden van Oudenburg door de gildebroers van andere steden verzocht om hunne feesten met de opvoering van een spel op te luisteren. In 1442 brengt een bode van Brugge uitnoodigingsbrieven om te gaan spelen ter eere van den Heiligen Geest; in 1443 komt een dergelijke oproep uit Nieupoort, die in 1460 hernieuwd wordt.

III]. Het zou zeker niet zonder belang zijn uit die losse aanteekeningen eenige gevolgtrekkingen betreffende het middeleeuwsch tooneel te geven; ook na het jaar 1463 vindt men over de Rederijkers vele gegevens. Doch dit was voor het oogenblik mijn bedoeling niet. Ik wilde door de mededeeling van die rekeningsposten de aandacht vestigen op een werk, dat slechts bij toeval door letterkundigen zou opgemerkt worden en dat nochtans, naar mijn bescheiden meening, van groote waarde is voor de kennis van het tooneel in de middeleeuwen alsook voor het ontstaan der kamers van Rhetorica.

Gent, April 1895. R. DE WOLF, phil. stud.

DAS *E* IN *HEETEN*.

A. Opprel zeigt oben s. 154 ff., dass sich bei Cats die bekannte klangverschiedenheit zwischen den ursprünglich langen und den später gedehnten *e* und *o* (*ê*, *ô*: *ē*, *ō*) für die seel. mda. des 17 jhs. feststellen lasse. Dieser in Cats reimen, wenn auch nicht mit voller consequenz, beobachtete unterschied, liefert, wie überall, wo er inne gehalten ist, zugleich wertvolle ergebnisse für die geschichte der nl. sprache. O. bemerkt dabei, dass das vb. *heeten* (immer in dieser schreibung?) mit *ē* reime. Seine belege scheinen 4 mal das part. praet. *geheeten* und einmal eine praesensform *heeten* zu enthalten. Er weist dann darauf hin, dass aus meinen untersuchungen über Maerlant, aus denen Mullers über Reinaert I und den zusammenstellungen van Heltens, Mnl. Spraakk. s. 38 ff. sich auch fürs Mnl. eine häufigere verbinding von *heten* mit *ē* ergebe. Ich hatte aus Maerl. 3 bindungen des ptcps. *geheten*, 2 mit *weten* Rb. 7085; Sp. 3^1, 18, 71, 1 mit *vermeten* Alex. 3, 117, 4 von praesensformen, 2 mit *weten* Sp. 3^6, 52, 55; 4^1, 30, 66 und 2 mit *eten* Alex. 10, 413, Sp. 1^1, 34, 15 beigebracht. Davon fällt aber die Alex. 10, 413, die O. noch mit rechnet, höchst wahrscheinlich weg; s. meine ausgabe u. Inleid. LXXVI anm. Ich bemerke ferner, dass die von van H. verzeichneten reime — überwiegend ptcp. *geheten* — an sich hier nichts beweisen. Es ist ganz richtig und bestätigt sich auch in meinen umfassenderen aufzeichnungen, dass die bindung von *heten* mit wörtern mit *ē*, besonders *weten*, einen hohen prozentsatz der vorkommenden reime *ê*: *ē* bildet. Das kann sich aber aus der häufigkeit der wörter und der bequemlichkeit ihrer bindung erklären. Beweisend würden die reime nur sein, wenn in einem texte diese wörter a l l e i n, oder doch in einem weit über das natürliche verhältnis hinausgehnden masse vorkämen. Zu einer dafür nötigen untersuchung fehlt

es mir jetzt an zeit. Man kann aus der über Maerl., bei dem wir doch ein unvergleichlich gutes material haben, wie auch aus der Mullers ersehen, wie schwierig es ist, das überlieferte material zu sichten. Zugleich zeigt uns auch Opprels eigene untersuchung wieder dass die nicht ganz vollkommenen reime zwischen *ê* und *ē* doch nicht mit voller strenge gemieden werden, so dass es um so mislicher wird, zwischen *ê* und *ē* zu scheiden. Ich muss aber zugeben, dass mir selbst schon früher der gedanke gekommen ist, den O. jetzt ausspricht, ob nicht hinter *heten* was besonderes zu suchen sei. Bei Heelu reimt 1021 *ontheten* (part.): *weten*, 6135 *heten* (inf.): *gheweten*, 8468 *geheeten* (part.): *vergheten*, während sonst die bindung *ê: ē* mindestens zweifelhaft ist; ähnlich in Yst. bl. 5 *heten* (inf.): *vermeten*, 890 *geheten: propheten*, welches letztere 742 mit *vermeten* gebunden ist, 2235, 3595, 4242, 4271 *geheten : weten*, wo ich sonst nur *die ghene : allene* 1357 notiert habe (*sede* (: *dede* 4167), praet. von *segghen* muss den laut *ē* gehabt haben). Es wäre also möglich, dass im Mnl. formen von *hêten* mit *ē* anzuerkennen sind, und für Cats ist die annahme wohl kaum von der hand zu weisen. Leider hat O. es unterlassen anzumerken, ob die heutige mda. von Oud-Beiër-land oder Seeland entsprechende formen an die hand geben.

Wie könnte sich nun *ē* in dem vb. *hêten*, das — mit ausnahme eines mir sehr zweifelhaften *ī* in an. *hít* »hiess" — in allen germ. sprachen nur *ai* als vocal afweist, erklären? Manche grammatiker würden schnell damit fertig sein; die nl. formen wären ihnen ein willkommener anhalt, um neben germ. *gahaitan-* ein part. mit schwacher vocalstufe **gahitan-* zu construieren; vielleicht würden sie auch ein entsprechendes praesens, inf. **hitan* neben *haitan* annehmen. Für das partic. steht eine willkommene parallele zu gebot in dem im Mhd. und in jetzigen mundarten geläufigen part. *geloffen* (auch praet. *loff*, *loffen*) Deutsches Wb. 6, 315, welches mit (*luff*, oder *loff* masc. — dies wort finde ich nirgends verzeichnet, ich glaube aber dass es mundartlich besteht — und) *lüffer* »läufer" (Weinh. Mhd.

Gr. [3], § 114 und Anz. d. Zs. f. deutsches Altert. 11, 106), sowie dem an. plur. praet. *lupu* für einen germ. ablaut. *u* in anspruch genommen wird (Kluge in Pauls Grundr. I 374, Noreen ebenda 511 und Urgerm. Lautlehre 92). Weiter könnte man sich auf nhd. *geschieden* von *scheiden* berufen. Dies schriftsprachliche part. statt *gescheiden* (nebst *unterschied* statt *unterscheid*) steht zwar zweifellos unter dem einfluss der klasse *meiden*, *gemieden*, *treiben*, *getrieben*, *der trieb*, aber es hat doch zugleich einen anhalt in der volkssprache, die schon mhd. *geschiden* (nebst praet. *scheid*) gewährt. [1])

Ein part. **gahitan* von *haitan* würde allerdings einem part. **gaskidan*, **gaskiþan* von *skaiþan*, **gahlupan* von *hlaupan* ganz parallel stehn. Auch für ein praes. **hitan* würde man nicht in verlegenheit sein, man würde **hitan* : *haitan* vergleichen mit an. *taka* : got. *têkan* (Kluge, Grndr. I, 369) und sich ferner, von noch anderen schwachstufigen praesentia abgesehen, darauf berufen, dass eine ganze anzahl praesentia reduplicierender verba wie *bannan*, *fallan*, *falþan* als »schwachstufige" erklärt werden (Burghauser, Idg. praesensbildung im Germ., Brugmann Grundr. II 927. 980. 1017). Aber gegenüber der neigung vieler heutiger linguisten, junge sprachliche erscheinungen ohne weiteres auf idg. verhältnisse zurückzuführen ist vorsicht geboten; ich betrachte es als unumgänglich notwendig, immer auch die möglichkeit einer jüngeren entwickelung ins auge zu fassen und die möglichkeiten ohne voreingenommenheit gegen einander abzuwägen.

Natürlich könnte bei jüngerem eintritt von *ē* für *ê* oder umgekehrt nur analogiebildung in betracht kommen. Wo wir es mit reimen von *weten* : *heeten* zu thun haben, könnte die umbildung ebenso gut auf seiten des ersteren, wie des zweiten

---

1) Hingegen kann mann sich auf mundartlich nhd. *gehiessen*, älter md. *gehīzen*, statt *geheissen* nicht berufen; denn die form lässt uns mit ihrem *ī* vor *sz* (vgl. dagegen *gebissen* usw.) vermuten, dass wir es nur mit einer verhältnismässig jungen analogiebildung nach *si schīnen*, *geschīnen* von *scheinen*, oder nach *scheiden*, *geschieden*, oder aber nach *scheinen*, *geschienen* zu thun haben.

liegen. Die möglichkeit, dass *weten* das *ê* seiner 1 und 3. pers. verallgemeinert habe, nach analogie von *moet*, *moeten* und dem gewöhnlichen verbum, hat Muller Tijdschr. 7, 11 erwogen. O. hat bedenken, die reime zwischen *heeten* und *weten* aus diesem gesichtspunkt zu erklären; aber die thatsache, dass in heutigen mundarten diese verallgemeinerung des *ê* durchgedrungen ist, geht aus seinen eigenen anführungen (s. 160 anm. 1) hervor. Natürlich können zeitweise oder individuell die organischen formen *wēten* und die ausgleichsformen *wêten* neben einander bestanden haben, und die letzteren formen können auch da versucht worden sein, wo sie nicht durchgedrungen sind. Auf der anderen seite konnte aber auch *hêten* in gewissen formen ein *ē* erhalten; die möglichkeit ist gegeben durch den lautlichen einklang der 3 person *hi heet* mit *hi weet*, dessen analogie einen infin. *hēten* usw., sowie auch ein part. *gehēten* herbeiführen konnte.

Wenn wir nun wirklich gezwungen sind, reime von *weten*, oder anderen wörtern mit organischem *ē* : *heten* als rein anzusehen, so gebe ich der annahme junger umformung, sei es von *hêten* nach *wēten*, sei es umgekehrt von *wēten* nach *hêten* vor der eines alten endbetonten praes. **hitan* den vorzug. Bei dem part. *geheten* liegt die annahme einer alten ablautsform um einen grad wahrscheinlicher. In der sippe von *scheiden* ist der alte ablaut *ĭ* nicht zu bestreiten, s. u. a. mein Etym. Wb. und Lichtenberger De verbis redupl. 38 f. [1]). Weniger sicher bin ich über den ablaut bei *laufen*. Trotz den nicht wenigen belegen für denselben, die sogar über das verbalsystem hinausreichen, halte ich es geboten, die möglichkeit jüngerer umbildung in betracht zu ziehen. Behaghel in Pauls Grundr. I 596 scheint sich mehr zur letzteren annahme zu neigen, als zum glauben an alten ablaut. Das vorbild wäre

1) Ob das Mnl. ein dem mhd. *geschiden* entspr. *gheschēden* hat, ist schwer zu sagen. Hier und da legen reime den gedanken nahe. Aber aus dem Mnl. wird sich die sache schwerlich entscheiden lassen. Ob aus mundarten? (vgl. Muller Taal en Lett. 1,203).

saufen, *gesoffen*, *der suff*, *süffer*. Freilich stimmen die praesentia *saufen* und *laufen* nur im Schriftdeutschen, welches die fraglichen formen nicht hat, vollkommen überein; sonst stehn sie als *sûfen*, *loufen*, oder *saufe*, *lâfe*, oder in geringerer verschiedenheit von einander ab, und eine völlige übereinstimmung findet, soweit ich sehe, an keinem punkte ihres formensystems statt. Immerhin ist die frage im auge zu behalten, ob nicht auch die ähnlichkeit, wie sie zwischen den beiden verben obwaltet, genüge, die association zu begründen. An die möglichkeit, dass der ablaut *ie*, *o* in fällen wie *giessen*, *gegossen* den im system eine andere stellung einnehmenden ablaut *lief*, *geloffen* (das praet. *loff* wird erst vom part. aus nachgebildet sein) befördert habe, ist schwerlich zu denken. Ob sich auch die an. form *lupu* als analogiebildung rechtfertigen liesse, bleibe hier dahin gestellt.

Jedesfalls sehen wir, dass die im Nl. gemachten beobachtungen ein germ. part. **gahitan* nicht vollständig zu sichern vermögen, noch weniger ein germ. praes. **hitan*. Nicht einmal die grundlage unserer erwägungen, dass die fraglichen reime als ganz reine anzusehen seien, ist über allen zweifel erhaben.

Ich benutze die gelegenheit, um aus anlass von Opprel s. 165 hier anzumerken, dass ich die in meinem Wdb. vorgetragene ansicht über *droog* bereits Anz. 13, 215 zurück genommen habe. In übereinstimmung mit O. s. beobachtung nehme ich dort fürs Nl. wie fürs Nd. eine grundform mit *au* an, die einen ablaut *û* und vielleicht auch *ŭ* (nl. *ō*) neben sich hatte; jedesfalls tritt aber auch im Nl. der ablaut *ŭ* gegen *au* sehr zurück. Desgleichen wird Opprels annahme von *ô* in *pogen* berechtigt sein; der ablaut *au* neben *u* ist in schallwörtern und anderen stämmen geläufig; vgl. z.b. die sippen von *kreunen* (dazu Notgedr. Beitr. 14), *smoren*, *sleuren*, *poot : peuteren*. Meine etymologie (dazu Notgedr. Beitr. 23 anm.) wird durch dies lautverhältnis weiter nicht berührt.

Bonn, Mai 1895. FRANCK.

Σμάραγδος.

De namen van edele gesteenten behooren veelal tot die woorden, welke door den handel van het eene volk tot het andere worden overgebracht en wier oorspronkelijk vaderland dikwijls moeilijk is aan te wijzen. In de oudheid was Indië meer dan eenig ander gewest beroemd om zijne diamanten (*vajra-*), saffieren (*indranīla-*, *çanipriya-*), robijnen (*padmarāga-*), topazen (*puṣparāga-*) en smaragden (*marakata-*), die van de Indusmonden naar het Semitische westen werden vervoerd. Het kan derhalve geen verwondering wekken, dat somtijds met het juweel ook de naam daarvan in verre streken bekend werd. Omtrent hebr. *sappīr* (waaruit gr. σάπφειρος) weten wij met zekerheid, dat het uit skr. *çanipriya-* verbasterd is, maar ook gr. σμάραγδος, aan welks geschiedenis deze regelen zijn gewijd, heeft waarschijnlijk zijn weg van Indië naar Griekenland gevonden. En toch is *marakata-*, *marakta-* geen echt-Indisch woord: het laat zich niet alleen uit geen bekenden wortel verklaren, maar ook zijn ongewoon, niet-Indogermaansch voorkomen doet uitheemschen en wel Semitischen oorsprong vermoeden. In dit geval schijnen de Indiërs het product van hun eigen land met dien naam te hebben genoemd, welken de overzeesche kooplieden er aan gaven.

Aan A. Müller, die voor verscheiden jaren de Semitische woorden in het Grieksch verzameld heeft, was het natuurlijk niet onbekend, dat de smaragd in het Hebreeuwsch *bāreqet* wordt genoemd, maar hij hield dit voor ontleend uit het Sanskrit (Bezz. Beitr. 1, 281). Ook σμάραγδος was volgens hem onmiddellijk uit *marakata-* overgenomen, want — zooals hij (t. a. p. 1, 300) terecht opmerkte — »das μ in σμάραγδος gegenüber Hebräischem ב lässt eine Semitische Vermittlung nicht sehr annehmbar erscheinen." Zeer voorzichtig drukt Prellwitz (Etym. wb. 292) zich uit: »σμάραγδος ist ein (semitisches?) Fremdwort, das mit ai. *marakata-m*, *marakta-m* in Zusammen-

hang steht." Weder eene andere opvatting vinden wij bij Lewy (Die Semit. Fremdwörter im Griechischen 57), die van hebr. *bāreqet* uitgaat en in *σμάραγδος-marakatam* een Semitisch handelswoord wil zien, terwijl hij den zonderlingen Griekschen vorm door volksetymologischen invloed van *σμαραγέω* 'dreunen' tracht te verklaren.

In hoofdzaak is het gevoelen van Lewy zeer aannemelijk. Dat hebr. *bāreqet* een echt-Semitisch woord is, mag niet betwijfeld worden, daar het, zooals men reeds lang heeft opgemerkt, van den wortel *brq* 'schitteren' is afgeleid. Ook omtrent de Indische vormen *marakata-* en *marakta-* moeten wij Lewy's opvatting deelen, want beide laten zich voortreffelijk tot een hebr. phoen. **bāraqat*, **bāraqt* herleiden en de overgang van *b* in *m* is wegens de physiologische verwantschap dezer klanken volkomen begrijpelijk. Maar over *σμάραγδος* kan verschil van meening bestaan.

Reeds in mijne recensie van Lewy's verdienstelijk werk (Museum 3, 83) wees ik op de onwaarschijnlijkheid eener inwerking van *σμαραγέω* op den naam van een edelsteen. Slechts bij overeenkomst van vorm of beteekenis is volksetymologische assimilatie van heterogene woorden denkbaar, maar *σμαραγέω* en een uit het Semitisch ontleend **βαρακτος* of **μαρακτος* stonden te ver van elkander af om door den etymologiseerenden en combineerenden volksgeest te worden vereenigd. Het is daarom niet ongeraden eene andere verklaring voor het Grieksche woord te zoeken.

Naast *σμάραγδος* vinden wij een bijvorm *μάραγδος*, maar het spreekt vanzelf, dat wij *dit* naast elkander staan van vormen met en zonder *s* niet met gevallen als *στέγος* : *τέγος* op eene lijn mogen stellen. In *στέγος* : *τέγος* hebben wij immers met worteldoubletten der Indogermaansche stamtaal te maken, terwijl wij van *σμάραγδος* met zekerheid kunnen zeggen, dat het niet van geslacht op geslacht uit een ver, proethnisch verleden was overgeleverd. Maar hoe moeten wij ons dan de verhouding van *μάραγδος* tot *σμάραγδος* voorstellen?

Een beslist antwoord kan ik op deze vraag niet geven, maar bij gebrek aan zekerheid bied ik anderen, die meer bevoegd

zijn in dezen een oordeel uit te spreken, de volgende gissing ter overweging aan. Reeds Müller achtte het op grond van de *m* waarschijnlijk, dat de Grieken hun σμάραγδος van de Indiërs hadden leeren kennen. Thans, nu wij weten, dat het woord oorspronkelijk Semitisch was en met een *b* begon, heeft zijne opmerking aan bewijskracht gewonnen. Het zoude immers al zeer toevallig wezen, als de Grieken en de Indiërs onafhankelijk van elkander de *b* door *m* hadden vervangen en alleen uit deze overweging sluit ik mij in dit punt gaarne bij Müller aan. Wat μάραγδος betreft, dit kan onmiddellijk uit *marakta-* zijn overgenomen, maar bij σμάραγδος moet nog iets anders in het spel zijn geweest. De smaragd kan namelijk in het Sanskrit ook *açmā maraktaḥ* (of met vṛddhi *māraktaḥ*) genoemd worden, daar *açman-*, getuige Çat. Brāhmaṇa 6, 1, 2, 3, ook van schitterende steenen werd gebezigd. De plaats, die ik volgens het Petersb. wb. aanhaal, luidt aldus: *Atha yad açru saṁkṣaritam āsīt, so' çmā pṛçnir abhavat.* Natuurlijk worden met *açmā pṛçniḥ* doorschijnende, glinsterende steenen bedoeld, zulke die gewoonlijk *maṇi-* genoemd worden. Men kan zich de zaak nu aldus voorstellen, dat de Grieken een Indisch *açmā măraktaḥ* als *σμαμαραγδος overnamen en dit door silbendissimilatie tot σμάραγδος vereenvoudigden, evenals *καρδαμαμωμον in den volksmond tot καρδάμωμόν werd (P. B. Beitr. 20, 39).

Eéne moeilijkheid blijft echter ook bij mijne opvatting onopgelost: waarom lieten de Grieken de *kt* van *marakta-* niet onveranderd en vervingen zij die door γδ? In geen geval mag men mij echter tegenwerpen, dat directe ontleening uit het Indisch onwaarschijnlijk zoude zijn, want — van andere woorden afgezien, welke men grootendeels bij Franke, Z. D. M. G. 47, 595 v.v., verzameld vindt — bij alle geleerden geldt het als uitgemaakt, dat de naam van een ander gesteente (βήρυλλος of βήλυρρος uit prākr. *vērūliya-*, *vēlūriya-*, skr. *vāiḍūrya-* 'beryl') onmiddellijk van Indië tot de Grieken is gekomen.

Amsterdam. C. C. UHLENBECK.

DE OUDSAKSISCHE GENESIS.

In het derde deel der bekende *Leechdoms* van Cockayne lezen we pag. 424 het gruwelstuk van zekeren Thunor, een vertrouwde van Koning Ecgbriht; hij vermoordde, naijverig op de liefde van den vorst, Aeđelred en Aeđelbryht, twee volle neven des konings die aan zijn hof werden opgevoed. De lijken verborg hij, maar een wonder bracht zijn misdrijf aan den dag: een lichtstraal die zich door het dak der hal ten hemel verhief, wees de plaats aan, waar de slachtoffers begraven waren. Verbaasd over dat wonderbare licht ontbood de koning Thunor en *hine áhsode hwár he his mǽgcildum cumen hæfde đe he him forstolen hæfde*, 'vroeg hem waar hij de kinderen van zijn maag (d. i. van den broeder zijns vaders) had gebracht welke hij hem ontstolen had'. Dit is de eenige ags. plaats mij bekend, waar *cuman* gebezigd wordt in volkomen denzelfden zin en met dezelfde rectie als on. *koma* 'brengen'. Onmogelijk is het juist niet (het tegendeel is waar), dat we hier een norroenisme voor ons hebben. Evenwel: voorzichtigheid is geraden omdat een vers in de oudsaksische Genesis daarmede op merkwaardige wijze overeenkomt. In het tweede fragment doodt Kain zijn broeder en laat het bebloede lijk in een diep dal op den grond liggen. Dit »an ênam diapun dala" heeft natuurlijk zijn beteekenis: de misdaad was dus niet op of bij den weg, maar op een verborgen plaats bedreven, en helaas ontbreken de vorige regels, waarin misschien te lezen stond dat Abel door zijn broeder daarheen was *gelokt*. Toen sprak God Kain zelf toe, *frâgoda huuâr he habdi is brôđar thuo kindiungan kuman.* Men heeft dit *kuman* op verschillende wijze geinterpreteerd. Braune vertaalt 'wohin er seinen bruder gebracht hätte', wijst op on. *koma* 'brengen' en laat daarop volgen 'im Heliand nicht belegt, jedoch mit *uuerđan* Hel. 2225, 4400'. Vs. 2223—2225 is er sprake van kreupelen en verminkten, die naar Christus werden gebracht om genezen

te worden: *uurðun thâr gilêdit tuo*, *cumana te Criste.* Mij dunkt, *cumana* is hier een uitstekend parallelisme voor *gilêdit* en de samenhang bewijst dat de beteekenis *gekomen* hier niet past. Holthausen vat dit *cumana* 'activisch als apposition' op, maar lammen en kreupelen *vervoert* men: hun 'komen' rijmt niet met het *gebracht*, *gilêdit* worden van het voorafgaande vers. De tweede door Braune aangehaalde plaats is minder beslissend: vs. 4400 zegt Christus *oft uurthun mi cumana tharod helpa fan iuuuon handon;* dit kan beteekenen 'gebracht van uwe handen' — maar de mogelijkheid bestaat dat *cuman* hier den zin heeft van ags. *weorðan* met een part. praeteriti van een intransitief verb. als (zie Greins Gloss.) *tôslopen*, *geloden*, *forworden*, *gelumpen*, *āfeallen weorðan*, terwijl Gen. 2195 een *cumen weorðeð* bevat dat, naar ik geloof, Grein juist verklaart met 'wird kommen', een perfectief praesens als futurum. Ja zelfs lezen we Dan. 124 *wearð he on þám egesan ácol worden*, dus 't verbum met zijn eigen ppp. geconstrueerd! En dat ook in het latere Ags. dezelfde constructie bestond, bewijst het *geweaxen wearð* in Aelfr. Hom. 1, 258; os. *uurthan cumana* vat ik v. 4400 op als *quâmun.*

Een tweede argument voor de juistheid van Braunes verklaring ontleen ik aan de plaats zelve: ik geloof niet dat men in 't Os. of Oudgermaansch, of zelfs in een modern Germaansch zal kunnen zeggen: God vroeg waar hij zijn broeder *had.* Men kan zulk een *hebben* wel verbinden met levenlooze dingen die men ergens in zijn bezit *heeft*, op zekere plaats *bewaart*, maar niet van een broer zeggen. Wel is waar antwoordt Kain dat hij zijn broeders hoeder niet is, zijn gangen niet heeft na te gaan, maar dit is een advokatenstreek: hij praat om de zaak heen. God vraagt natuurlijk waar hij het *lijk* had laten liggen, misschien wel, indien onze gissing (zie boven) juist is, waar hij zijn broeder heengebracht heeft om hem te vermoorden; en de schuldige geeft daarop geen rechtstreeksch antwoord. In Gods mond is *is brôðar* gelijk aan *is dôdan brôðar.*

Een derde argument is van metrischen aard. Door *kuman* te veranderen in *guman*, gelijk men gedaan heeft om zich dat

lastige participium van den hals te schuiven, geeft men de dubbele alliteratie prijs. En dit is alleen in den uitersten nood geoorloofd. Drie regels vroeger staat *guman* met *g*; en hier zou *guman* klakkeloos in *kuman* veranderd zijn? Geen beroep op de Düsseldorfer Prudentiusglossen of de »ausl. gutturalen explosivae", waarop Koegel gewezen heeft, kan ons dit doen gelooven.

Eene zwarigheid rest: in de Leechdoms is de constructie van het verbum (c. dat.) volkomen congruent met die van het oudn. *koma*. Maar in den Hêl. is het woord, als passief met *werđan* geconstrueerd, waarschijnlijk zuiver transitief. In het Genesisvers is *kindiungan brôthar* ongetwijfeld accusatief, want het adjectief hier in den zwakken datief op te vatten, gaat niet aan. Dit, en dit alleen is het verschilpunt tusschen de plaats der Leechdoms en die der Genesis. Dat men daarom aan een toevallige overeenkomst kan denken, geef ik gaarne toe. Maar dit mag ons toch niet beletten Braunes verklaring als de eenig juiste te aanvaarden.

Leiden, 12 Oct. '95. P. J. COSIJN.

GELEERDE VOLKSETYMOLOGIE.

In Justus Halbertsma's levensbeschrijving van Rinse Posthumus trof ik een aardige afleiding aan van *pierewaaien*, die ik als *curiosum* meedeel. »Wij zaten nu [in een scheepje bij windstilte] op den ontblooten kleibodem der wadden en konden, zoo wij lust hadden, uit *pierewaaijen* gaan; dat is, met bloote voeten door de klei *waden*, om *pieren* of wormen voor visch-aas te zoeken", pg. 16. Of we niet vooruitgegaan zijn nu wij hier te lande ook Russisch beoefenen? Zie *Beiträge* 16, 563 en 19, 333, waar Uhlenbeck ons beter inlicht.

P. J. COSIJN.

ONTRADEN.

(Brederoo, *Symen sonder Soeticheyt*, vs. 297).

Wel, Robbeknol, wilje niet out wesen, so laet je jong hangen.
Wel, hoe isset hier, durf gy den ouderdom versmaen?
Gy meucht je ouwer ontgaen (seydme) *maer niet ontraen.*

Deze laatste regel wordt door Oudemans in zijn Woordenboek op de werken van Brederoo aldus verklaard: »Men kan den ouderdom ontgaen (nl. door zelfmoord), maar men mag er niet angstig voor vreezen". Op gelijke wijze wordt hij verklaard door Prof. Te Winkel in zijne uitgave van Brederoo's kluchten. Dat deze opvatting niet juist zijn kan, is reeds aangetoond in het Wdb. der Ned. Taal i. v. *ontraden.* Ook zou de spreekwijze, indien deze uitlegging de juiste was, hier in verband met de voorafgaande regels geen goeden zin opleveren. Er moet dus aan het werkwoord *ontraden* eene andere beteekenis worden toegekend, maar welke?

Laten we om deze vraag te kunnen beantwoorden den ouderdom der spreekwijze eens nagaan en onderzoeken in welke gedaante zij in andere talen voorkomt. Doen we dit, dan vinden we haar het eerst opgeteekend in Erasmus' *Proverbia Communia* (anno 1480) n° 525: *Men mach den ouden ontlopen, mer qualick ontraden.* Van hier is ze overgenomen in de spreekwoordenverzameling, die gewoonlijk geciteerd wordt als *Campen* (anno 1550), bl. 127: *Men mach den olden ontlopen mer niet ontraden.* Daarna treffen we haar aan in Spieghel's *Byspraax Almanack* op 24 Februari: *Men mach d'oude ontlopen, maar niet ontraden.* Dat ze in de 17de eeuw bekend was, blijkt uit bovenstaand citaat; thans is zij geheel in onbruik geraakt.

Bij onze naburen vindt men haar eveneens al zeer vroeg n.l. in de *Proverbia Germanica collecta atque in Latinum traducta per Henricum Bebel*, voor het eerst gedrukt in 1508. Dit werkje

is eene gedeeltelijke omwerking van de *Proverbia Communia*, waaraan het wellicht de spreekwijze heeft ontleend. Evenzoo is het gesteld met eene andere verzameling, wier bewerker ook veel uit de *Proverbia Communia* heeft overgenomen, n.l. *Antonii Tunnicii Monasteriensis in proverbia sive paroemias Germanorum Monostica cum Germania interpretatione* (anno 1515). Hier vinden we de spreekwijze onder n°. 751. Nog later wordt ze bij Tappius (anno 1539), eene bloemlezing uit de Adagia van Erasmus, en bij Sebastian Franck, anno 1541, aangetroffen [1]). In het Middelnederduitsch Wdb. van Schiller und Lübben, I, bl 683 lees ik i. v. *entraden* (afraden): *En jungelink wol entlopen kan, avers nicht entraden êm olden man*, B. Waldis. *Vorl. Son.* 407. En eene nederduitsche klucht getiteld, *Hanenreyerey* (anno 1618 [2]) begint aldus:

> Eck heb ehnmal en solck Sprickwort
> Van einem ohlen Man gehort:
> *Den ohlen kond men wol entgahn,*
> *Averst men kond ehn nicht entrahn.*
> Eer Lehr si fast, eer Raht si godt,
> Efft se nicht wol sind rasch tho fodt.

De uitgevers verwijzen hier in eene aanmerking, bl. 156, nog naar Richey: *Idioticon Hamburgense*, bl. 74: *Olen kann man wol entlopen, man nich entgissen;* en verder naar Wander I, 62: *Man kann den Alter vorlaufen, aber nicht vorrathen*, in welken vorm men deze spreekwijze ook vindt opgeteekend bij K. Simrock: *Die deutsche Sprichwörter.* Eindelijk moet nog gewezen worden op het Oostfriesch Wdb. van Ten Doornkaat-Koolman, I, 401, waar men leest: *man kan 'n olden wol entlôpen man nêt entrâden.*

Ook bij de Engelschen is de spreekwijze, al is het ook in gewijzigden vorm, reeds zeer vroeg bekend geweest. Müllenhoff

---

1) Zie over al deze boekjes Dr. W. H. D. Suringar's Inleiding op zijne uitgave van: *Erasmus over Nederlandsche Spreekwoorden..*

2) Zie J. Bolte und W. Seelmann, *Niederdeutsche Schauspiele älterer Zeit*, bl. 87.

en Scherer halen in hunne *Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII—XII Jahrhundert*, II, bl. 148, aan Alfred's *Proverbia* n°. 31: *þe elder man me mai ofriden betere þenne ofreden*, welk gezegde ik bij Chaucer (*The Knightes Tale*) terug vind in de volgende woorden:

In eld is both wisdom and usage.
Men may the old outrun but not outrede.

Op dezelfde bladzijde in de *Denkmäler* wordt verwezen naar Molbech, *danske ordsprog* n° 1024^b, waar hoogstwaarschijnlijk eveneens deze spreekwijze wordt aangetroffen.

Dat zij algemeen bekend geweest is, blijkt uit dit alles zeer overtuigend. De vraag is nu, wat moet zij hebben beteekend. Me dunkt, dat dit gemakkelijk uit de plaats bij Chaucer kan worden opgemaakt; deze moet toch beteekenen: *Men kan de ouden wel overtreffen in het loopen, doch niet in het raad geven;* men kan hen wel vóor komen in het loopen (*vorlaufen*), doch niet in het geven van raad (*vorrathen*). Deze verklaring wordt bevestigd door de boven geciteerde plaats uit de nederduitsche klucht van het jaar 1618.

Vooral de twee laatste regels *eer Lehr si fast, eer Raht si godt, efft se nicht wol sind rasch tho fodt*, bewijzen duidelijk, dat met *entrahn*, ontraden, niets anders bedoeld kan zijn dan *in raad overtreffen, in wijsheid, ervaring de meerdere zijn*, welke meening als een paal boven water komt te staan, wanneer we ten slotte weten, dat deze zoo algemeen verspreide spreekwijze voor eene vertaling moet gelden van een latijnsch spreekwoord, dat wordt aangetroffen in een handschrift van de X of XI^{de} eeuw, getiteld *Liber Sententiolarum* [1]) en dat aldus luidt:

Raro senem sensu, sed habes precedere cursu [2]).

---

1) Uitgegeven door Müllenhoff und Scherer in hunne *Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII—XII Jahrhundert.*

2) Hierop werd reeds gewezen door Dr. W. H. D. Suringar in zijne verhandeling over de *Proverbia Communia*, bl. 40.

Het werkwoord *ontraden* moet dus dienen ter vertaling van *sensu precedere* [1]) en heeft dus niet de beteekenis van *missen*, *ontberen*, zooals Ten Doornkaat-Koolman beweert.

F. A. STOETT.

---

1) Het werkwoord *ontraden* heeft evenwel nooit deze beteekenis gehad en is blijkbaar gemaakt om het wat de vorming betreft te doen overeenkomen met *ontloopen*. Evenzoo is het gesteld met *vorrathen*, dat in vorming overeenkomt met *vorlaufen*, doch ook nooit dien zin heeft gehad. Ook in andere ndl. spreekwijzen vindt men voorbeelden van werkwoorden, die voor de gelegenheid om den parellismus gevormd zijn, doch buiten het spreekwoord niet voorkomen, zooals: Men bezeilt niet wat men *bestevent*. Beter verheerd dan *verboefd*. Men zal zich eer verkouten dan *verzwijgen*.

STAPELZOT.

De vraag is bij mij opgekomen of de verklaring van dit woord ook wellicht gezocht moet worden, niet bij stapel, *stipes*, *fulcrum*, *strues*, maar bij stapel, *cicada*, zoodat het zooveel als „krekelzot" zou beteekenen [1]). Vergeleken met pepel-sot, *delirus* (Kil.) en *zoo zot als een piepel*, *fou à lier* (De Bo) (waarin *pepel* en *piepel*, kapel, *papilio* beduiden), of met *dumm wie ein heupferd* (*D. Wtb.* 4, II, 1291) klinkt dit niet vreemd of onbegrijpelijk. Voor twee eeuwen is trouwens reeds dezelfde verklaring gegeven; immers »*Cicada*, krekel... sicamb. stapel *hinc* stapel-gek, *homo incondite loquax*, *stultus*" leest men in de *Synonymia Latino-Teuton.* (den „omgekeerden" Kiliaan). Vergelijkt men dit *incondite loquax* nog bovendien met »*Babillard en cigale*, Pratling like a Parrot" bij Cotgrave (1650), dan schijnt het wel, dat het onverstaanbaar »gekriek" van het »kriekske" meer dan (zooals men onwillekeurig denken

---

1) Stapel. Sax. Sicamb. Holl. Fris.: krekel. *Cicada*, Kil.; zie ook De Brune, *Embl.* 80. Voorts: mnd. stapel, heuschrecke; ohd. *howi-stapho* (Schade), hd. *Heustäffel* (*D. Wtb.*). Halma en Marin vermelden stapel nog; voor *pepelsot* zie ook v. Vloten, *Kluchtsp.*[2] 1, 174. Merkwaardig is zeker ook keker-sot... *stultus cachinnans, dissolute et immoderate ridens*, Kil.

zou) zijne fabuleuze zorgeloosheid dit diertje als een toonbeeld van dwaasheid hebben doen beschouwen.

Ik kwam op deze gedachte bij de lezing van vers 121 en 122 der *Patience* [1]): *o folez in folk, felez oþer whyle and understondes vmbe stounde þaȝ ȝe be stape fole*, die eene navolging zijn van *Psalm* 93, 8 (Vulg.): *Intelligite insipientes in populo; et stulti, aliquando sapite.* De vertaling »dat gij stapel-zot zijt" lag voor de hand, maar niet minder het vermoeden dat dit (elders niet voorkomende) »*stape fole*" en ons *stapel-zot* meer dan eene bloot toevallige overeenkomst met elkaar moesten hebben. Mag men nu aannemen dat meng. *stape* beantwoordt aan ags. **stapa* sprinkhaan [2]), en dat nederl. *stapel-* hier »krekel" beduidt, dan stemt het Meng. adjectief werkelijk lid voor lid met het Nederlandsche overeen [3]), maar dan (tenzij deze onderstelling te gewaagd mocht blijken) is door deze overeenstemming tevens wel ontwijfelbaar bewezen, dat nederl. *stapelzot* moet zijn samengesteld met *stapel*, *cicada* en niet met *stapel*, *stipes* [4]).

October, 1895. A. BEETS.

---

1) Naar Zupitza's *Uebungsbuch* [3], 1884, blz. 96 (verg. ald. 173*a*). Prof. Bülbring was zoo vriendelijk mij uitdrukkelijk te verzekeren, dat aan de echtheid of de zuiverheid der lezing niet valt te twijfelen.

2) Af te leiden uit het mv. *stapan*, *locustae;* zie Wright-Wülker, *Gloss.*, blz. 435 en 478. Het gewone woord is echter (naast *gærshoppe*) de samenst. *gærsstapa*.

3) Het geringe verschil tusschen de *cicada* (in de wetenschap *gryllus*) en de *locusta* doet hier natuurlijk niets ter zake; ook thans worden beide vaak voor elkander aangezien (voorzooveel men de *locusta viridissima* te zien kan krijgen), en Kiliaan vertaalt gras-hopper met: Cicada & Locusta (doch verg. bij dit art. Kluyver, *Proeve*, 113 vlg.).

4) Ik wil hier terloops mededeelen, dat *stapelgek* ter sprake gebracht is in *Noord en Zuid* 4, 240, maar mag tevens niet verzuimen te vermelden hoe Vercouillie, *Et. Wbd.* „stapelzot" verklaart, t. w. als gevormd naar analogie van „stapelhoog" dat hij vergelijkt (b. v.) met „bloedarm".

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, ZESDE DEEL.

Eerste Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1895.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Ouden Rijn 3, te Leiden. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

---

begin der 18de eeuw. Nederlandsche vertalingen van het boek heb ik niet gevonden.

Voskuyl heeft nu voor zijn drama iets ontleend aan de 24ste novelle van de *Heptaméron* [1]), die tot titel heeft: *Elisor pour s'estre trop advancé de decouvrir son amour à la Royne de Castille, fut si cruellement traité d'elle, en l'esprouvant, qu'elle luy apporta nuysance, puis profit* [2]).

---

1) Ik zal aanhalen naar *L'Heptaméron des Nouvelles de très-haute et très-illustre Princesse Marguerite d'Angoulême Royne de Navarre. Nouvelle édition publiée d'après le texte des manuscrits avec des notes et une notice par P. L. Jacob bibliophile. Paris, Adolphe Delahays, Libraire-éditeur.* — 1876.

2) T. a. p., blz. 196.

(Wordt vervolgd).

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, ZESDE DEEL.

Tweede Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1895.

Het **Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde** verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Ouden Rijn 3, te Leiden. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

thei here speke of the grete light and blisse of heven, *they make no force*; *Chaucer*, *Troylus and Cryseide* II, 378: »*what fors were it*, though al the town behelde?"; V, 1629: »but now, *no fors*"; *Canterb. Tales* 12580: »therof *no fors*, good yeman, quod our ost".

Eindelijk haalt de Heer Stoffel uit Cotgrave de uitdr. aan: »*je ne fais point force de cela*, I care not for, I force not of, that thing", en maakt hij de uit zijne mededeelingen onmiddellijk af te leiden gevolgtrekking, dat de uitdr. in het Fransch veel ouder moet zijn dan de 16[de] eeuw, waaruit Littré het door mij vroeger genoemde voorbeeld aanhaalt.

Leiden. J. VERDAM.

INHOUD.

Bladz.

Bij den uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* f **4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhaṭadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . f **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. f **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . f **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. f **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . f **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). f **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . f **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°. . f **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°. . . . . f **6.—.**

Kalff, G., Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de XVIe eeuw. 1889. 2 dln. 8°. . . . . f **7.50.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . f **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . f **6.25.**

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . f **4.—**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk van wege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°. . . . . f **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . f **3.75.**

Tiel, C. van, English Grammar for schools; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1892. 8°. . . . . f **1.90.**

—— Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary, notes on grammar, idioms, etc. 4th edit. 1893. 8°. . . . . f **0.90.**

—— Hetzelfde werk. Part II. 2d edit 1882. 8°. . . . . f **1.50.**

—— Course of English literature. Part III. English poetry 1800—1837. 1880. (XII. 584). 8°. . . . . f **2.90.**

—— Hetz. werk. Part IV. Victorian poetry 1837—75. 1879. (XVI. 460). 8°. f **2.50.**

—— Hetz. werk. Prose specimens of the 19th century. 1881. 8°. . . . . f **2.50.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . f **0.40.**

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8° . . . . f **2.90.**

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, ZESDE DEEL.

Derde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1895.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: H. E. MOLTZER, J. TE WINKEL.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Ouden Rijn 3, te Leiden. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Bladz.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, ZESDE DEEL.

Vierde Aflevering.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1895.

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde verschijnt op onbepaalde tijden. Vier afleveringen, of 20 vel druks, vormen een Deel.

REDACTIE:

In Leiden: de Leden der Commissie voor Taal- en Letterkunde bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Buiten Leiden: J. TE WINKEL.

De Redactie brengt hier, waar tot nog toe de naam van Prof. H. E. MOLTZER werd vermeld, een woord van oprechte waardeering en hulde aan de nagedachtenis van haren Mede-redacteur, die door zijne werkzaamheid als zoodanig en, gelijk ook nog onlangs, door bijdragen van zijne hand, altijd warme belangstelling in dit *Tijdschrift* heeft betoond. Een sprekend blijk daarvan is ook het facsimile dat bij dit *Deel* gevoegd is; het is een geschenk van hem aan de inteekenaars, dat thans zeker dubbel zal worden op prijs gesteld.

November 1895. DE REDACTIE.

Stukken voor het Tijdschrift in te zenden bij den Secretaris der Redactie, A. BEETS, Ouden Rijn 3, te Leiden. Afgekeurde bijdragen worden niet teruggezonden.

INHOUD.

Bladz.

De Redactie, door den omvang der aan de beurt zijnde stukken daartoe genoopt, heeft aan het slot van dit *Deel* moeten afwijken van haar regel om bij de plaatsing de chronologische orde van inzending te volgen, en enkele kleinere stukken laten voorgaan.

Bij den uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* *f* **4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhaṭadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . *f* **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e ceuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. *f* **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. . . . . *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . *f* **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). *f* **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . *f* **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°. . *f* **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°.. . . . . *f* **6.—.**

—— Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de XVIe eeuw. 1889. 2 dln. 8°. *f* **7.50.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. *f* **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . *f* **6.25.**

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . *f* **4.—**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk van wege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°.. . . . . *f* **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . *f* **3.75.**

Stallaert, K., Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. . Per afl. *f* **1.20.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . *f* **0.40.**

—— G. van der Schueren's Theuthonista of Duytschlender. Nieuwe met den woordenschat van het tot heden ongebruikte tweede deel vermeerdere uitgave . . . . . *f* **7.—.**

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8° . . . . *f* **2.90.**

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VEERTIENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, ZESDE DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1895.

Bij den uitgever dezes is mede verschenen:

Andriesse, J. C. ten Brummeler, Mr. W. Bilderdijks eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784—1807), medegedeeld door zijn aangehuwden kleinzoon. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* *f* **4.90.**

Aryabhatîya (The), A manual of astronomy, with the commentary Bhaṭadîpikâ of Paramâdîçvara, edited by H. Kern. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . *f* **4.40.**

Borchgravinne van Vergi (de), Middelnederlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift uitgegeven door S. Muller Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. *f* **0.60.**

Brill, W. G., Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs, 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. **Derde druk.** 8°. *f* **3.60.**

—— Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. . . . . *f* **2.75.**

Droste, Coenraet, Overblijfsels van geheugchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e *druk. Met aanteekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. Fruin). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264—548). *f* **7.50.**

Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII, 336). Met bijvoegsel (door R. Fruin). 1877. (16). gr. 8°. . . . . *f* **5.—.**

Glandorpius, J., Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolae proverbiis ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. Suringar). 1874, 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°. . *f* **3.50.**

Kalff, G., Het lied in de Middeleeuwen. 1883. 8°.. . . . . *f* **6.—.**

—— Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de XVIe eeuw. 1889. 2 dln. 8°. *f* **7.50.**

Maerlants, Jacob van, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. te Winkel. 1875. (XLIV. 148). 8°. . . . . *f* **2.—.**

—— **Merlijn.** Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. van Vloten. (XIX. 408). roy. 8°. . . . . *f* **6.25.**

Petit, Louis D., Bibliographie der Middelnederlandsche taal- en letterkunde. Met de Gouden Medaille bekroond en uitgegeven vanwege de Koninklijke Vlaamsche Academie voor taal- en letterkunde. 1888 (XVI, 298) 8°. . . . . *f* **4.—**

Seghelijn van Jherusalem, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk van wege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. Verdam. 1878. (XII. 184). gr. 8°.. . . . . *f* **3.50.**

Sicherer, C. A. X. G. F., Hoogduitsche spraakkunst voor gymnasia en hoogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. . . . . *f* **3.75.**

Stallaert, K., Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. . Per afl. *f* **1.20.**

Verdam, J., De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche taal in verband met het nieuwe doctoraat. 1878. (24). 8°. . . . . *f* **0.40.**

—— G. van der Schueren's Theuthonista of Duytschlender. Nieuwe met den woordenschat van het tot heden ongebruikte tweede deel vermeerdere uitgave . . . . *f* **7.—.**

Wap, J. J., Bilderdijk. Eene bijdrage tot zijn leven en werken. (VIII. 160. 3 platen). 8° . . . . *f* **2.90.**

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.